Székely Nemzeti Múzeum
Csíki Székely Múzeum
Erdővidéki Múzeum

Muzeul Național Secuiesc
Muzeul Secuiesc al Ciucului
Muzeul Bazinului Baraolt

ACTA 1996

MÁSODIK KÖTET – VOLUMUL AL DOILEA

T3 KIADÓ

Sepsiszentgyörgy — Sf. Gheorghe
1997

ACTA - 1996
(ALUTA - XX. ACTA HARGITENSIA III)
A Székely Nemzeti Múzeum, a Csíki Székely
Múzeum és az Erdővidéki Múzeum Évkönyve

Sepsiszentgyörgy - Csíkszereda

Felelős szerkesztő KÓNYA Ádám
Szerkesztőbizottsági tagok
SZABÓ András, CSEREY Zoltán,
KOCS Irén, RÁKÓCZY Rozália,
TÜDŐS S. Kinga, DÉNES István

Szerkesztette és gondozta BOÉR Hunor
Grafikai szerkesztő ÜTŐ Gusztáv

T3 Kiadó - Sepsiszentgyörgy
Felelős kiadó TULIT Ilona

Megjelent
a MAGYAR MŰVELŐDÉSI
ÉS KÖZOKTATÁSI MINISZTÉRIUM és a
KOVÁSZNA MEGYEI MŰVELŐDÉSI
FELÜGYELŐSÉG,
a CONSIC Rt. (Sepsiszentgyörgy),
valamint
a S.C. CONFECȚIA M. Ciuc Rt.,
a PRODIMPEX CONTACT Kft.,
(Csíkszereda),
a SPIRT OZUN Rt. (Uzon),
a PECO Rt.,
GOCZ József (Sepsiszentgyörgy),
a SERVER Kft. (Gyergyószentmiklós)
és a COMIND CIUC Rt. (Csíkszereda)
támogatásával

72878
Muzeul National Săcuesc
Sfântu-Gheorghe
Sepsiszentgyörgy
Székely Nemzeti Múzeum

© Székely Nemzeti Múzeum, Csíki Székely Múzeum, 1996

ISBN-973-97932-0-7
ISBN-973-97932-2-3
ISSN-1224-7901

A Nemes Székely Nemzet
borítólapunkon szereplő címere
KEÖPECZI Sebestyén József munkája (1943)

ELSŐ KÖTET - VOLUMUL ÎNTÂI

TERMÉSZETTUDOMÁNY - ŞTIINŢELE NATURII

LÁSZLÓ, Attila; DÉNES, István, Elemente structural-tectonice pentru un model evolutiv în zona Bazinului Baraolt 9
LÁSZLÓ Attila, DÉNES István, Szerkezeti adatok a Baróti-medence fejlődéstörténeti modeljéhez (Kivonat) 15
LÁSZLÓ, Attila; DÉNES, István, Structural Data Concerning the Model of the Geological Evolution of the Baraolt Basin (Abstract) ... 15

LÁSZLÓ Attila, KOZÁK Miklós, PÜSPÖKI Zoltán, Szerkezeti, vulkanológiai és magmás kőzettani vizsgálatok a Baróti-medence keleti részén 17
LÁSZLÓ, Attila; KOZÁK, Miklós; PÜSPÖKI, Zoltán, Cercetări structurale, vulcanologice şi petrografice asupra magmatitelor pliocene din zona estică a Bazinului Baraolt (Rezumat) 24
LÁSZLÓ, Attila; KOZÁK, Miklós; PÜSPÖKI, Zoltán, Structural, Volcanological and Magmatic Petrological Investigations in the Eastern Part of the Baraolt Basin (Abstract) 25

GHIURCA, Virgil; DÉNES, István; BOÉR, Hunor, Contribuţii la studiul silicolitelor din partea de nord a Bazinului Baraolt 33
GHIURCA, Virgil; DÉNES István; BOÉR Hunor, Adalékok az észak-erdővidéki opálelőfordulások ismeretéhez (Kivonat) 40
GHIURCA, Virgil; DÉNES, István; BOÉR, Hunor, Data Concerning the Silicolithes in the Northern Part of the Baraolt Basin (Erdővidék) (Abstract) 40

KOCS Irén, Kiegészítés Kovászna megye Curculionoidea faunájához az 1995-96-os év gyűjtései alapján 43
KOCS, Irén, Date suplimentare privind cunoaşterea Curculionoidelor din j. Covasna pe baza cercetărilor efectuate între anii 1995-96 (Rezumat) 47
KOCS, Irén, Supplementary Data Concerning the Curculionoidea of the County Covasna on the Basis of the Collections from 1995-96 (Abstract) 47

CSATA, Edith; CSATA, Zoltán, Răspândirea amfibienilor din partea centrală şi estică a Depresiunii Braşov 49
CSATA Edith, CSATA Zoltán, A Brassói-medence középső és keleti részének kétéltűi (Kivonat) 56
CSATA, Edith; CSATA, Zoltán, The Spread of Amphibians in the Central and Eastern Part of the Braşov Depression (Abstract) .. 56

Id. MÁTHÉ János, A magyarhermányi vasgyártás története 61
MÁTHÉ, János, sen., Istoria valorificării minereului de fier în zona Herculian (j. Covasna) (Despre lucrare) 68
MÁTHÉ, János, sen., The History of Iron-Ore Manufacturing in the Magyarhermány (Herculian, Covasna County) Zone (About the paper) 69

DÉNES István, Barlangtani adatok ORBÁN Balázs műveiben 73
DÉNES, István, Date speologice în opera lui Balázs ORBÁN (Rezumat) 77
DÉNES, István, Speological Data in the Works of Balázs ORBÁN (Abstract) 77

ZSIGMOND Enikő, Kutatás- és ipartörténeti adatok a kászoni borvizek hasznosításáról 83
ZSIGMOND, Enikő, Date privind istoria cercetării şi valorificării apelor minerale din Bazinul Caşin (Rezumat) 95
ZSIGMOND, Enikő, Data Concerning the History of Research and Industry: the Use of Mineral Waters in the Kászon (Caşin) Basin (Abstract) 96

RÉGÉSZET, TÖRTÉNELEM - ARHEOLOGIE, ISTORIE

SZÉKELY, Zsolt, Aşezarea şi necropola de incineraţie în urne de la Ozun-Lisnău (j. Covasna) 101
SZÉKELY Zsolt, Az uzon-lisznyói (Kovászna megye) bronzkori település és urnasíros temető (Kivonat) 102
SZÉKELY, Zsolt, The Settlement and Cremated Urns Necropolis from Ozun-Lisnău (Uzon-Lisznyó), Covasna County (Abstract) .. 103

SZÉKELY Zoltán, Az árkosi éremlelet 107
SZÉKELY, Zoltán, Tezaurul monetar de la Arcuş (j. Covasna) (Rezumat) 114
SZÉKELY, Zoltán, The Monetary Treasure of Árkos (Arcuş, Covasna County) (Abstract) 114

BARTÓK, Botond, Cercetări arheologice în aşezarea de sec. IV. d. Chr. de la Chilieni (j. Covasna), campania din 1993 . 123
BARTÓK Botond, A Kr. u. 4. századi kilyéni település (Kovászna megye), az 1993-as ásatások (Jelentés) 124
BARTÓK, Botond, The 4th Century Settlement at Chilieni (Kilyén), Covasna County. The 1993 Campaign (Report) 125

BARTÓK, Botond, Cercetări arheologice în aşezarea de sec. IV. d. Chr. de la Chilieni (j. Covasna), campania din 1995 . 127
BARTÓK Botond, A Kr. u. 4. századi kilyéni település (Kovászna megye), az 1995-ös ásatások (Jelentés) 127
BARTÓK, Botond, The 4th Century Settlement at Chilieni (Kilyén), Covasna County. The 1995 Campaign (Report) 128

SZÉKELY Zoltán, Árpád-kori rovásjelek a Székelyföldről 171
SZÉKELY, Zoltán, Inscripţii runice din perioada arpadiană, în Secuime (Rezumat) 172
SZÉKELY, Zoltán, Runic Inscriptions of the Árpád-Period in Székelyföld (Abstract) 172

BARTÓK, Botond, Ruinele bisericilor romanice şi gotice târzii de la Vârghiş (j. Covasna) 175
BARTÓK Botond, A Kovászna megyei Vargyas községbeli román kori és késő gótikus templomok romjai (Jelentés) 176
BARTÓK, Botond, The Ruins of the Romanesque and Gothic Period at Vârghiş (Vargyas), Covasna County (Report) 178

PAP, Francisc; BARTÓK, Botond, Tezaurul monetar de la Vârghiş, j. Covasna (sec. XV.) 181
PAP Ferenc, BARTÓK Botond, A vargyasi (Kovászna megye) 15. századi éremlelet (Jelentés) 184
PAP, Ferenc; BARTÓK, Botond, The Monetary Treasure from the 15th Century at Vârghiş (Vargyas), Covasna County (Abstract) ... 185

DÉNES István, Olaszteleki temető a fejedelemség korából 203
DÉNES, István, Cimitirul de la Tălişoara (j. Covasna) din timpul principatului (Rezumat) 204
DÉNES, István, The Cemetery at Olasztelek (Tălişoara, Covasna County) from the Period of the Principality (Abstract) 205

FERENCZI István, Barót nevéről s az erdővidéki-barcasági besenyő csoport történeti szerepéről 133
FERENCZI, István, Despre toponimul Barót (Baraolt) şi despre rolul istoric al grupului peceneag din Bazinul Baraolt şi din Ţara Bârsei (Rezumat) 148
FERENCZI, István, Some Thoughts about the Geographical Name of Barót and about the Historical Role of the Pecheneg Group in Erdővidék-Barcaság (Baraolt Basin-Braşov Basin) (Abstract) 148

FERENCZI István, Az erdélyi Galat=Galats (Galac) helynévről és néhány hozzá fűződő kérdésről (JANITSEK Jenő bevezető hozzászólásával) 151
FERENCZI, István, Despre toponimele Galat=Galats (Galaţi) din Transilvania (Rezumat) 168
FERENCZI, István, A Few Questions Concerning the Geographical Name Galat=Galats (Galac/Galaţi) in Transylvania (Abstract) .. 169

BÁLINTH, Gyula, Populaţia de pe teritoriul j. Covasna la mijlocul sec. XVI. 197
BÁLINTH Gyula, Kovászna megye népessége a 16. század közepén (Kivonat) 201
BÁLINTH, Gyula, The Population of the County Covasna at the Middle of the 16th Century (Abstract) 201

SZŐCS János, ZÖLD Péter élete és munkássága (1727-1795) 209
SZŐCS, János, Viaţa şi opera lui Péter ZÖLD (1727-1795) (Rezumat) 233
SZŐCS, János, The Live and Work of Péter ZÖLD (1727-1795) (Abstract) 224

ALBERT Ernő, Adatok az 1849. július-december időszak háromszéki eseményeinek ismeretéhez 227
ALBERT, Ernő, Date privind perioada iulie-decembrie 1849 în Trei Scaune (Rezumat) 233
ALBERT, Ernő, Data Concerning the Events in July-December 1849 in Háromszék (Abstract) 233

CSEREY Zoltán, A megtorlás évei Háromszéken (1849-1852) 235
CSEREY, Zoltán, Anii represiunii în Trei Scaune (1849-1852) (Rezumat) 240
CSEREY, Zoltán, The Years of Repression in Háromszék (1849-1852) (Abstract) 240

PÁL Judit, Az 1863-64-es választások a székelyföldi városokban 241
PÁL, Judit, Alegerile din 1863-64 în oraşele din Secuime (Rezumat) 244
PÁL, Judit, The Elections of 1863-64 in the Towns of Székelyföld (Abstract) 245

Id. MÁTHÉ János, Magyarhermányi katonák, 1562-1945 247
MÁTHÉ, János, sen., Date privind istoria militară a unui sat din Secuime, 1562-1945 (Despre lucrare) 263
MÁTHÉ, János, sen., Data Concerning the Military History of a Village in Székelyföld between 1562-1945 (About the paper) 264

RAVASZ István, Székelyföldi harci események, 1944. augusztus vége - szeptember közepe 267
RAVASZ, István, Lupte în Secuime, între sfârşitul lui august şi mijlocul lui septembrie 1944 (Despre lucrare) 299
RAVASZ, István, The 2nd World War in Székelyföld between the End of August and the Middle of September 1944 (About the paper) 299

DOKUMENTUM - DOCUMENTE

***IN MEMORIAM, KÁSZONI Gáspár (1896-1989), MÁTHÉ János, id. (1898-1986) ... 303
***IN MEMORIAM, Gáspár KÁSZONI (1896-1989), János MÁTHÉ, sen. (1898-1986) ... 304

BALASSA Iván, Székely Múzeum, Bonyhád, Tolna megye, 1947-1950 (Adalékok a Székely Nemzeti Múzeum második világháború utáni történetéhez) ... 305
BALASSA, IVÁN, Muzeul Secuiesc din Bonyhád (R. Ungară, j. Tolna), 1947-1950 (Contribuţii la istoria postbelică a Muzeului Naţional Secuiesc) (Rezumat) ... 314
BALASSA, Iván, The Székely Museum in Bonyhád (Hungary, Tolna County) (Data Concerning the History of the Székely National Museum after the 2nd World War) (Abstract) ... 314

PATAKY Iván, Zalai légihelyzet, 1944-45 (Adalékok a Székely Nemzeti Múzeum második világháborús történetéhez) ... 317
PATAKY, Iván, Situaţia aeriană din Zala, 1944-1945 (Contribuţii la istoria Muzeului Naţional Secuiesc în timpul celui de-al doilea război mondial) (Rezumat) ... 320
PATAKY, Iván, The Air-Raids in Zala between 1944-1945 (Data Concerning the History of the Székely National Museum during the 2nd World War) (Abstract) ... 320

HERMANN Róbert (közlő), ZATHURECZKY István székely huszárszázados emlékirata (1849-1856) ... 303
HERMANN, Róbert (editor), Memoriile lui István ZATHURECZKY, 1849-1856 (Despre memorii, rezumat) ... 340
HERMANN, Róbert (publisher), The Memories of István ZATHURECZKY, 1849-1856 (About the memories) ... 340

MÁSODIK KÖTET - VOLUMUL AL DOILEA

DOKUMENTUM - DOCUMENTE (folytatás - continuare)

SZŰCS, Jenő, Schiţă privind cele trei regiuni istorice ale Europei II. ... 9
SZŰCS Jenő, Vázlat Európa három történeti régiójáról (II.) (A fordításról) ... 32
SZŰCS, Jenő's Essay on the Three Historical Regions of Europe (II.) (About the translation) ... 32

BINDER, Paul, Antecedente şi consecinţe sud-transilvănene ale formării voievodatului Munteniei (sec. XIII-XIV.) II. ... 33
BINDER Pál, Havaselve vajdaság megalakulásának dél-erdélyi előzményei és következményei (13-14. század) II. (A szerző összefoglalásának vonatkozó részlete) ... 45
BINDER, Pál, The South-Transylvanian Historical Antecedents and Consequences of the Formation of Wallachia (in the 13-14th Centuries) II. (From the summary written by the author) ... 45

MŰVELŐDÉSTÖRTÉNET - ISTORIA CULTURII

JÁNÓ Mihály, A Székelyföld középkori (13-15. század) falképeinek kutatástörténete (Vázlat) ... 49
JÁNÓ, Mihály, Despre istoria cercetării picturilor murale medievale (sec. XIII-XV.) din Secuime (Rezumat) ... 57
JÁNÓ, Mihály, On the History of the Research of the Medieval Mural Paintings (13-15th Centuries) in Székelyföld (Abstract). 57

FERENCZI Géza, A székelyudvarhelyi UGRON-kúria ... 59
FERENCZI, Géza, Conacul UGRON din Odorheiu Secuiesc (Rezumat) ... 64
FERENCZI, Géza, The UGRON-Manor of Székelyudvarhely (Odorheiu Secuiesc) (Abstract) ... 64

MIHÁLY Zita, A csíkszentgyörgyi Nagyboldogasszony-kápolna ... 65
MIHÁLY, Zita, Capela Sfânta Maria Mare (Înălţarea Maicii Domnului) din Ciucsângeorgiu, j. Harghita ... 68
MIHÁLY, Zita, The Chapel of Blessed Mary in Csíkszentgyörgy (Ciucsângeorgiu, Harghita County) ... 68

RÁKÓCZY Rozália (közlő), 17-18. századi kisnyomtatványok a Székely Nemzeti Múzeum könyvtárában I. ... 73
RÁKÓCZY, Rozália (editor), Tipărituri mici din sec. XVII-XVIII. în biblioteca Muzeului Naţional Secuiesc I. (Rezumat) ... 97
RÁKÓCZY, Rozália (publisher), Small Printings from the 17-18th Centuries in the Library of the Székely National Museum I. (Abstract) ... 98

BARBU, Violeta, Glosarul latino-român al lui József BENKŐ ... 103
BARBU, Violeta, BENKŐ József latin-román szójegyzéke (Kivonat) ... 111
BARBU, Violeta, The Latin-Romanian Glossary of József BENKŐ (Abstract) ... 112

CSEREY Zoltán, Az oktatás helyzete Háromszéken a székely határőrség korában (1764-1848) 113
CSEREY, Zoltán, Starea învăţământului în Trei Scaune, în timpul regimentelor grănicereşti (1764-1848) (Rezumat) 117
CSEREY, Zoltán, Education in Háromszék during the Period of the Székely Frontier Guards (1764-1848) (Abstract) 118

SARUDI SEBESTYÉN József, Magyar diákok emléke (műemléki vonatkozásokkal) a frízlandi Franekerben . 119
SARUDI SEBESTYÉN, József, Monumente istorice şi memoria unor studenţi maghiari în Franeker (Olanda) (Rezumat) 125
SARUDI SEBESTYÉN, József, Historical Monuments and the Memory of Hungarian Students in Franeker (Holland) (Abstract).. 126

DEMETER Lajos, A sepsiszentgyörgyi régi zsidó temető sírköveiről 137
DEMETER, Lajos, Despre pietrele funerare din vechiul cimitir evreiesc de la Sf. Gheorghe (Rezumat) 139
DEMETER, Lajos, On the Funeral Monuments of the Old Jewish Cemetery in Sepsiszentgyörgy (Sf. Gheorghe) 139

DEMETER László, A baróti régi-, avagy ZATHURECZKY-temető leírása 147
DEMETER, László, Despre cimitirul vechi (ZATHURECZKY) de la Baraolt (Rezumat) 150
DEMETER, László, On the Old (ZATHURECZKY) Cemetery in Barót (Baraolt) (Abstract) 150

MÚZEUM - MUZEUL

BALASSA, Iván, Despre cimitirele din Bazinul Baraolt (Erdővidék) 159
BALASSA Iván, A székelyföldi Erdővidék temetőiről (A dolgozatról) 175
BALASSA, Iván, On the Cemeteries of the Baraolt Basin (Erdővidék) (About the paper) 176

DIMÉNY Attila, Padmalyos temetkezés Kézdivásárhelyen 183
DIMÉNY, Attila, Înhumare cu firidă la Tg. Secuiesc (Rezumat) 185
DIMÉNY, Attila, Burial in Graves with Side-Lashes in Kézdivásárhely (Tg. Secuiesc) (Abstract) 185

FARKAS Irén, „Szép butella" a Csíki Székely Múzeum gyűjteményében 189
FARKAS, Irén, „Butelă frumoasă" în colecţia Muzeului Secuiesc al Ciucului (Rezumat) 190
FARKAS, Irén, A „Beautiful Butella" in the Collection of the Székely Museum of Csík (Abstract) 191

V. RANGYÁK József, Egy jellegzetes székelyföldi edénytípus: a pálinkamelegítő 195
V. RANGYÁK, József, Un vas caracteristic pentru Secuime: încălzitorul de pălincă (Rezumat) 202
V. RANGYÁK, József, A Vessel Typical to Székelyföld: the Brandy-Heater (Abstract) 202

ZSIGMOND Győző, Az erdélyi magyarság csillagnévhasználatáról 215
ZSIGMOND, Győző, Despre numele astrale maghiare din Transilvania (Rezumat) 231
ZSIGMOND, Győző, On the Hungarian Astral Names in Transylvania (Abstract) 232

FOSZTÓ László, Interetnikus kapcsolat Székelyszáldoboson. Cigány-magyar egymás mellett élés 233
FOSZTÓ, László, Relaţiile interetnice la Doboşeni (j. Covasna). Convieţuire între maghiari şi romi (Rezumat) 249
FOSZTÓ, László, Hungarian-Gipsy Interethnic Relations in Székelyszáldobos (Doboşeni, Covasna County) (Abstract) 249

NAGY István, Egy 19. század eleji keleti puska restaurálása 251
NAGY, István, Restaurarea unei puşti orientale din sec. XIX. (Rezumat) 255
NAGY, István, The Restoration of an Oriental Gun from the 19th Century (Abstract) 255

BENEDEK Éva, Egy 1933-as kiskászoni búcsús zászló konzerválása és restaurálása 269
BENEDEK, Éva, Conservarea şi restaurarea unui steag de pelerinaj din Caşinu Mic (j. Covasna), din 1933 (Rezumat) 271
BENEDEK, Éva, The Conservation and Restoration of a Church Flag from 1933 at Kiskászon (Caşinu Mic, Covasna County) (Abstract) 271

SZABÓ András, A Sepsiszentgyörgyi Képtár (Székely Nemzeti Múzeum) tulajdonában levő NAGY Imre-alkotások katalógusa 275
SZABÓ, András, Catalogul operelor de artă ale maestrului Imre NAGY din patrimoniul Galeriei de Artă din Sf. Gheorghe (Muzeul Naţional Secuiesc) (Despre catalog) 283
SZABÓ, András, The Catalogue of the Imre NAGY Works in the Art Gallery in Sepsiszentgyörgy (Sf. Gheorghe), Székely National Museum (About the catalogue) 283

SZERZŐK - AUTORI 284

DOKUMENTUM - DOCUMENTE

ACTA 1996

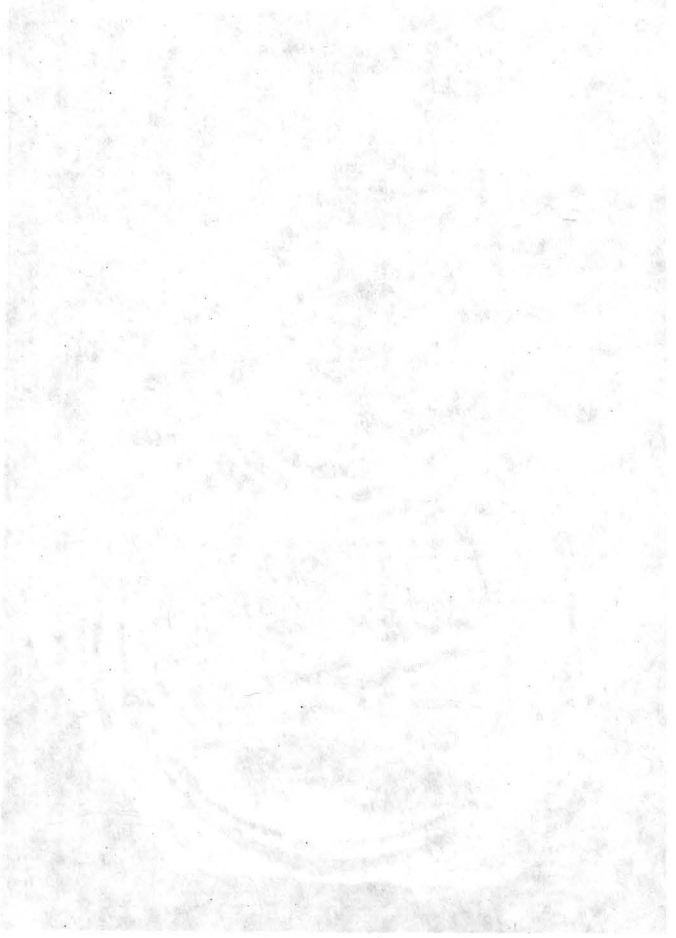

A túloldalon: Napos, holdas, kígyós, csillagos csempe - Csíkszentmihály - Cibrefalva. M: 18,5x14 cm, 17. sz. (?), SZŐCS Vince gyűjteménye, most ismeretlen helyen. (A felvételt SZŐCS János bocsátotta rendelkezésünkre.)

Antecedente şi consecinţe sud-transilvănene ale formării voievodatului Munteniei (sec. XIII-XIV.) II.

(Despre lucrare)
Una dintre ultimele lucrări ale regretatului istoric Paul BINDER, postumă, apărută în limba maghiară (Századok 1995/5, Budapest). Greşelile şi neuniformitatea tehnicii de notare se explică în mare parte prin faptul că autorul, grav bolnav, nu a mai putut îngriji şi revizui lucrarea. Am completat sau rectificat numai lacunele şi greşelile evidente la prima vedere: datarea unor culegeri de documente binecunoscute, localizarea unor elemente geografice majore, ortografia şi specificarea la nevoie a toponimiei paralele româneşti. Prima parte a studiului tradus a apărut în anuarul ACTA-1995. (Redactorul)

I-III.2. (Concluziile autorului referitor la prima parte)

După ce regatul maghiar în extensiune şi-a stabilit graniţele pe linia Carpaţilor, paza porţilor noi ale prisăcilor din munţi nu se mai putea încredinţa maghiarilor sau saşilor din şes. Rolul de grănicer al secuilor şi românilor a devenit important prin urmare începând cu sfârşitul sec. XII. Potecile munţilor Făgăraş, numite atunci munţii Cârţei şi trecătoarea Oltului de la Tălmaci au fost păzite de către români şi pecenegi subordonaţi comitelui de Sibiu. Începând cu anul 1210 aceştia au participat şi la campaniile militare purtate de regatul maghiar.

III.3. Succesorii cavalerilor teutoni după 1224: comitatul de Braşov (Brassói ispánság) şi episcopatul cuman (sau de Milcov)

Ordinul teutonic încearcă să întemeieze un stat independent pe teritoriul regatului maghiar, şi în 1224 este alungat de către Endre II. Papalitatea intervine în sprijinul cavalerilor stabiliţi între timp în Prusia, dar regele nu-i va mai primi înapoi. Din scrisorile lui Grigore IX aflăm mai multe amănunte din preajma anului 1225 referitor la Ţara Bârsei. Scrisoarea din data de 26 aprilie 1231, adresată ducelui Béla aminteşte că ordinul a făcut multe pentru apărarea Bârsei împotriva pericolului cuman. Dincolo de munţi, pe teritoriul Cumaniei, cavalerii au ridicat o cetate puternică (pro recompensatione damnorum ipsis ultra montes nivium partem contulit Comaniae, in qua cum dicti magister et fratres castrum munitissimum construxissent).[81] **Este vorba probabil de cetatea Orăţii (Királykő-vára) de deasupra Rukkorului**. Dintr-o altă scrisoare a lui Grigore IX., adresată de data aceasta lui Endre II., din data de 30 aprilie 1231, aflăm că ordinul a făcut multe pentru apărarea Ungariei, împotriva cumanilor au ridicat cu mari eforturi şi cheltuieli **cinci cetăţi puternice** (ipsi pro colenda et munienda terra eadem, per quam Comanis regnum Ungariae multipliciter perturbantibus frequens introitus et exitus habebatur numerosam pecuniam expenderunt, ibi cum multo labore ac proprii effusione cruoris **quinque castra fortia construendo**).[82]

Dintre aceste cinci cetăţi putem identifica cu siguranţă patru: **Feldioara, Cruceburg (Teliu), Codlea şi Rukkor**. A cincea cetate trebuie căutată undeva în munţii Perşani, în zona „Drumului ţării" (Országútja) de la Apaţa. Ar putea fi vorba de cetatea de la Comana, cercetată în anii 1970, unde s-a descoperit şi ceramică cu sigiliu în formă de cruce.[83] O altă posibilitate ar fi identificarea sa cu cetatea „Mihályvára" situată

în valea Várpatak (P. Cetății) de la Racoșul de Jos, la circa 500 m de gura văii, pe o stâncă coniformă cu înălțimea de 50-60 m. Cu 30 m deasupra șeii se pot observa resturile fundațiilor unui turn de piatră de 2 m diametru. Turnul cu plan circular a fost înconjurat cu un perete de 1 m grosime, tăiat în stâncă de diabaz. Fundațiile făcute cu var nestins se pot urmări în mai multe porțiuni. Găsim bucăți mai mari rupte din perete, cu urme de var, și la picioarele stâncii (Barna IMREH).[84]

Cu aproximativ patru ani după alungarea cavalerilor, principele cuman Bars dorește să se convertească la creștinism și trimite solie în Transilvania pentru a cere preoți pentru a fi botezat.[85]

Papa Grigore IX. află despre convertirea în parte a cumanilor și dă împuternicire prin scrisoarea din data de 31 iunie 1227 lui Robert, arhiepiscop de Esztergom să-l reprezinte în Cumania și **în Țara Brodnicilor, vecină cu aceasta**. Scrisoarea din 21 martie 1228, adresată lui Béla, dovedește că fiul regelui a intrat, împreună cu legatul papal Robert, pe teritoriu cuman. În consecință, în 1227, sau 1228 însuși ducele Béla ia parte la convertirea cumanilor, iar țara principelui cuman, devenită creștină, a intrat la această dată sub stăpânirea regelui maghiar. Béla întemeiează Banatul Severinului (Szörényi bánság) după 1228, iar primul ban Lukács apare prima dată în documente în 1233.[86]

Lucrările de sinteză atribuie organizarea episcopatului cuman în special dominicanilor. Episcopul noii dioceze este Teoderic, guardianul din Ungaria al ordinului. Cumania devine în consecință parte a Ungariei (terra sua)[87] în 1228. Aici se uită însă faptul că ordinul teutonic stăpânește o parte a Cumaniei și a Țării Brodnicilor deja din anul 1222, iar decanul de Bârsa a fost totodată superiorul catolicilor din Muntenia. Episcopatul cuman subordonat direct arhiepiscopului de Esztergom s-a compus din două părți:

a) dincoace de Carpați **„in partibus fidelium"**, a cuprins teritoriul abației de Sibiu, diocezele de Bârsa și Orba (Borcai, Orbai). Cele șase parohii dintre Olt și Perșani revendicate de episcopatul Transilvaniei înainte de 1241 au aparținut de decanatul de Bârsa. Documentul amintit face referire atât la episcopul cuman cât și la arhiepiscopul de Esztergom (episcopo Ultrasilvano contra Leonem de Dubucha, Gotfridum de Aqua calida, Nicolaum de Cormosbach, Conradum de Venetiis, Bernardum de Debran, Hermannum et Gerlacum sacerdotes de Sarcam Ultrasilvanae diocesis).[88] Dintre cele șase sate numai Șercaia (Sárkány) a supraviețuit năvălirii mongole, dar trebuie să subliniem, și satul acesta a aparținut totdeauna de Țara Bârsei. Orașul Brașov aparține de asemenea episcopatului cuman, deja în 1235, data primei atestări documentare.

b) dincolo de Carpați, **în părțile muntene, „in partibus infidelium"**, maghiarii, germanii și ceilalți drept credincioși (nonnulii de regno Ungariae tam Ungari quam Theutonici et alii orthodoxi) au fost supuși influenței episcopatelor ortodoxe (episcopo Cumanorum, qui loci diocesanus existit, sed a quibusdam pseudoepiscopis Graecorum ritum tenentibus).[89] Majoritatea cercetătorilor vede în maghiarii și germanii stabiliți pe teritoriul episcopatului cuman strămoșii ceangăilor, dar este vorba de o greșeală. În această perioadă Cumania se poate identifica cu Transalpina (Havaselve), în consecință este vorba de Muntenia de azi (Țara Românească) și nu de Moldova. Pe de altă parte, regatul maghiar a dispus în mod diferențiat de Țara Brodnicilor și de Cumania.

1) **Țara Brodnicilor, adică teritoriul care realiza legătura între pasul Tabla Buții și vadurile Dunării** a avut o mare importanță economică, asigurând accesul cel mai ușor spre coloniile genoveze. Pe **valea Utas (Teleajen)**, în prelungirea scaunului Orbai, aparținător de episcopatul cuman se organizează **un județ secuiesc** (Județul Secuieni), care se păstrează ca și unitate administrativă pâna în sec. XIX. După întreruperi mai scurte sau mai lungi, în 1358 privilegiul brașovenilor acordat de Ludovic cel Mare (Anjou) dovedește că regatul maghiar stăpânește direct părțile dintre cursul inferior al Siretului și dintre Buzău. Acest lucru a avut o mare importanță pentru regele maghiar, cu atât mai mult, pentru că litoralul dalmat a fost ocupat un timp de Veneția.[90] Cu 28 de ani după ce Muntenia și-a câștigat independența, în 1358 Ludovic cel Mare

asigură comerț liber braşovenilor între Buzău şi Prahova (Bodza, Paraho), respectiv între Ialomița (Ilonca) şi revărsarea Siretului în Dunăre (ut vos cum vestris mercimoniis et quibuslibet rebus inter Buzam et Prahov a loco videlicet ubi fluvius Ilontha vocatus in Danubium usque locum ubi fluvius Zereth nominatus similiter in ipsum Danubium cadunt transire possitis libere et secure).[90] Documentul nu face pomenire despre autoritățile sau vămile statului Muntean, în consecință acestea nu-şi exercitau încă autoritatea pe acest teritoriu. Valea Utas se situează între Prahova şi Buzău şi este parte componentă a Secuimii, adică aparține direct de Ungaria. Situația este o urmare directă a faptului că deja ordinul teutonic era în posesia acestui teritoriu dintre pasul Tabla Buții şi vadul Dunării (finis terra Cruceburg, terra prodicorum), adică a drumului de pe Valea Utas.

2) **Cumania propriu zisă s-a întins în consecință numai de la Olt (granița de răsărit a Banatului Severinului) şi până la Prahova.** Aici deja la mijlocul sec. XIII. se găsesc voievodate româneşti. În 1247 Béla IV. donează ordinului ioanit Severinul (Terram de Zeurino) şi Cumania dintre Râul Olt şi Munții Transilvaniei (a fluvio Olth et alpibus Ultrasilvanis totam Cumaniam), cu excepția voievodatului român al lui Seneslau (excepta terra Szeneslai woiavode Olatorum, quam eisdem relinquimus, prout eidem hactenus tenuerunt... proterquam de terra Szeneszlay).[92] László MAKKAI considera Cumania un condomeniu maghiaro-român.[93]

IV. Consecințele celor două năvăliri mongole (1241, 1285) asupra românilor din comitatele Sibiu şi Braşov

1. Pământul românilor de la Cârța (1252)

Marea năvălire din 1241 a început cu pustiirea Țării Bârsei, după care mongolii au distrus şi Sibiul (oraşul numit satul lui Hermann (civitate que villa Hermanni dicitur).[94] Pierderile au fost deosebit de mari între Olt şi Munții Perşani unde populația catolică (germană şi italiană) din Debran şi Veneția dispare definitiv. Dopca, Hoghiz şi Kormosbach (Racoşul de Sus) se vor repopula cu maghiari abia mult mai târziu. **În acest ținut, ca şi pe valea Oltului, între Apața şi Augustin, se stabilesc după 1241 români din Țara Oltului (de la Cârța, termenul folosit pe atunci).** În 1252 regele Béla IV. donează teritoriul numit Székföld (terra Zek, teritoriul actual al localităților Ariuşd, Araci, Hăghig) comitelui secuilor de Sebeş, Vincenc, fiul lui Akadás. Terra Zek se situa „inter terras Olacorum de Kyrch, Saxonum de Barasu et terras Siculorum de Sebus".[95] După 1252 putem să discutăm în consecință despre populație românească nu numai pe teritoriul comitatului de Sibiu (Szebeni ispánság) dar şi al comitatului Braşov (Brassó vármegye).

2. A doua năvălire (1285) şi rolul românilor în apărarea granițelor.

Pe la sfârşitul sec. XIII. situația etnică din sud-estul Transilvaniei se schimbă. Pecenegii sunt asimilați în mare parte, la poalele munților trăiesc saşi, români şi secui. Pasurile şi potecile din Munții Sibiului şi Făgăraş sunt păzite de români, cele din Țara Bârsei de saşi, iar la pasul Tabla Buții şi la Rukkor sunt ridicate cetăți de graniță. O astfel de cetate este şi cea de deasupra Brezei, la picioarele plaiului de la Breaza care trece Munții Făgăraş. Această cetate are o formă cilindrică, ca şi cetatea de la Sibiel, care a asigurat paza potecii de acolo.[96]

Izvoarele scrise aduc mărturie în mod unanim, că în 1285, cu ocazia năvălirii românii au fost aceia care au blocat prisăcile din munți, împreună cu saşii şi secuii.

- **Simon KÉZAI** (în jur de 1283): Zakuli... cum Blackis in montibus confinii sortem habuerunt.
- **item** (1285): Siculi, Olachi et Saxones omnes vias ipsorum (Tartarorum) cum indaginibus stipaverunt sive giraverunt.
- **Chronicon S. Bertini** (pentru 1285): Post quorum recessum gentes Pannonie, Olaci et

Siculi, qui prope illos Zipheos montes vel silvas Hungariae inhabitant, passus illos sic clauserunt, ut amplius Tartari per eos transire non possent.

- **Martino SANUDO** (1301-21): Post quorum recessum gentes Pannonie, qui prope dictas inhabitant Sylvas, Olaci videlicet et Siculi, passus clauserunt, ut amplius transire nequeant.[98]

- Unul dintre cele mai importante izvoare referitoare la cea de-a doua năvălire, este **scrisoare lui Benedek, abate al bisericii Szent Tamás de la Esztergom**, către arhidiaconul de Esztergom, din anul 1285. Potrivit acestei scrisori tătarii au venit cu mulţimea lor nenumerată dinspre „Siebenbürgen" (a VII castris) şi au pătruns până la Pest. Sub Septem castris - Siebenbürgen trebuie să înţelegem comitatul Sibiu (comitatus Cibiniensis). Precizarea este importantă inclusiv pentru faptul că Benedek relatează în continuare că tătarii au încercat să se retragă din faţa oştilor maghiare prin fugă, şi au ajuns până în Siebenbürgen (ad VII castra). **Dar secuii, românii şi saşii i-au închis toate căile cu prisăci** (sed Siculi, Olachi et Saxones omnes vias ipsorum cum indaginibus stipaverunt sive giraverunt).[99]

3. Nobilimea română din comitatele Sibiu şi Braşov (1288, 1291)

Nobilimea din comitatul Sibiu şi din Ţara Oltului care-i aparţinea atunci, era constituită din greavi saşi şi cneazi români. Nobili români au trăit şi pe teritoriul comitatului de Braşov, în satele dintre Olt şi Perşani (Părău, Veneţia, Comana), la poalele munţilor Zărneşti (la Tohan, numită Oláhtelek, şi la Zărneşti) şi eventual în Săcele, sate existente pe atunci deja, şi care înainte de 1450 s-au denumit făcându-se referire la situaţia lor etnică, sate româneşti (villa valachales, Bleschdörfer).[100] Nobilimea secuiească este reprezentată de fiii lui Akadás de terra Zek (familiile MIKÓ şi NEMES) - terra Zek aparţinea în această perioadă de asemenea de comitatul de Braşov. „Nobilitas Saxonica" este reprezentată de greavii satelor săseşti, în special ai localităţiilor Braşov, Râşnov, Feldioara, Codlea, Prejmer.

De la sfârşitul sec. XIII. cunoaştem două documente referitoare la nobilimea din cele două comitate din sudul Transilvaniei:

1. Scrisoarea lui Lodomer, arhiepiscop de Esztergom, din 1288, în care cheamă abaţii, diaconii, parohii comitatelor Braşov şi Sibiu, respectiv nobilii maghiari, saşi, secui şi români împotriva tătarilor şi păgânilor (omnino Tartarorum vel Cumanum, Saracenum vel Meugarium), în apărarea credinţei drepte catolice. Dilectis filiis et amicis semperque diligentis preposito, decanis, plebanis, universisque nobilibus Ungarorum, Saxonibus, Syculis et Volachis de Cybiniensi et de Burcia comitatibus Transilvanis.[101]

2. Endre (András) III. pune pe maestrul Ugron în posesia domeniilor Făgăraş şi Sâmbăta. În 1291 nobilii saşi, secui şi români au atestat că cele două domenii sunt posesii moştenite ale lui Ugron (Universis nobilibus, Saxonibus, Syculis et Olachis in partibus Transiluanis apud Albam Iuleae pro reformatione status eorundem congregationem).[102]

3. Unul dintre cele mai importante izvoare ale campaniei militare maghiaro-austriece din 1291 este cronica în versuri a lui Ottokar (Ottokars Österreichische Reimchronik). András III. (1290-1301) avea în suită atât secui, cumani cât şi români (Zokel unde Valben, Walachen). Numele saşilor transilvăneni este „Siebenbürger" (die Sibenburgaere). Caracterul eterogen al oştilor maghiare este relatată şi de către cronica denumită „Continuatio Vindobonensis": „Andreas rex Ungarie ... colecto exercitu macimo et forti pugnatorum et sagitatiorum ad estimationem 80 millium Cozlonum, Walachonum, Ruthenarum, Chomanorum, Ungarorum, Septem Castrorum, Austriam nemine sibi resistente potenter intravit."[103]

Potrivit cronicii lui Ottokar, la această campanie a participat şi vicevoievodul Transilvaniei, László (Lazla via Weirrot überwalt de Herzog), voievodul Roland, fiul lui Tamás (der grave Florent von Sibenburger), Mátyás, decan

de Sibiu (Der Pischof Mathias der von Sibenburger was) şi comitele de Bârsa (von Worzen grave Stoigeli).[104]

Deşi nu precizează locul provenienței acestor venituri, putem aminti aici şi privilegiile din 1256 ale arhiepiscopatului de Esztergom. Am văzut deja că în Transilvania de Sud numai abaţia de Sibiu şi episcopatul cuman cuprinzând Bârsa şi scaunul Orbai au aparţinut direct de arhiepiscopatul de Esztergom, şi nu au fost subordonate direct de episcopatul Transilvaniei. Documentul prezentat în cele ce urmează pomeneşte laolaltă secui, români şi saşi, această circumstanţă este caracteristică numai pentru secuime şi pentru zona Braşovului şi Sibiului. Béla IV. întăreşte privilegiile arhiepiscopatului de Esztergom şi îi lasă arhiepiscopului decimala, din veniturile regale plătibile în vite şi oi, cu excepţia impozitelor săseşti după pământ (similiter in decimis percipiendis regalium proventuum ex parte Siculorum et Olacorum in pecudibus, pecoribus, et animalibus quibuslibet, exceptis terragiis Saxonum, sed ex parte Olacorum etiam ubique et a quocumque provenientium).[105]

V. Descălecatul românilor din Ţara Oltului în Muntenia şi voievodatul român muntean subordonat regilor maghiari (circa 1291-1330)

1. Cronicarii români despre descălecatul al românilor din Ţara Oltului în Muntenia (1291)

Graniţele regatului maghiar nu s-au stabilit pe culmea munţilor decât pentru o scurtă perioadă. Deja în timpul ordinului teutonic (1221-1225) s-a început fortificarea cu cetăţi a văilor deschise spre sud. Asfel s-a ridicat şi cetatea Rukkor din Valea Dâmboviţei, sau astfel s-a organizat judeţul Secuieni din Valea Utas (Teleajen). Numele sediului vechi al judeţului, Urlaţi, provine din cuvântul maghiar Váralatt („subcetate", Orlat, Urlat). În cazul unei noi incursiuni tătare, atât pentru românii din ţinutul Sibiului şi Braşovului, apărători fideli ai regatului maghiar în 1285 la porţile de limes, cât şi pentru statul întreg, **ar fi fost mai avantajoasă organizarea unui banat maghiar sau circumscripţie de graniţă la sud de Carpaţi**. Krista ZACH, cercetătoare de la München, este de părerea că formaţiunile statale româneşti s-au format din tendinţe centrifuge, prin aspiraţii de separare a unor banate maghiare (ungarischer Grenzmarken), care până la urmă s-au şi rupt de coroana Sfântului Ştefan: Muntenia în 1330, apoi Moldova în 1359.[106]

Relaţiile dintre românii din Ţara Oltului şi părţile Muntene au un început timpuriu. Făgăraş şi Sâmbăta figurează în documente ca şi domenii ale lui Ugron III de genere Csák, numai după 1291, dar acestea erau dobândite conform lui György GYÖRFFY încă de tatăl lui Ugron, Pós. Acesta a fost ban de Severin între 1227-1233, iar Ugron în 1268.[107]

Cronica română cea mai veche din Muntenia, numită **Letopiseţul Cantacuzinesc** (Istoria Ţării Romîneşti): „Însă dintăi izvodindu-se de rumînii carii s-au despărţit de la romani şi au pribegit spre miiazănoapte. Deci trecînd apa Dunării, au descălecat la Turnul Severinului: alţii în Ţara Ungurească, pre apa Oltului şi pre apa Morăşului şi pre apa Tisei ajungînd şi pînă la Maramureş.

Iar cei ce au descălecat la Turnul Severinului s-au tins pre supt poalele muntelui pînă în apa Oltului; alţii s-au pogorît pre Dunăre în jos. Şi aşa umplîndu-se tot locul de ei, / au venit pînă în marginea Necopoei.

Atunce s-au ales dintr-înşii boiarii carii au fost de neam mare. Şi puseră banoveţi un neam ce le zicea Basarabi, să le fie lor cap (adecă mari bani) şi-i aşăzară întăi să le fie scaunul la Turnul Severinului, al doilea scaun s-au pogorît la Strehaia, al treilea scaun s-au pogorît la Craiova. Şi aşa fiind, multă vréme au trecut tot ei oblăduind acea parte de loc.

Iar cînd au fost la cursul anilor de la Adam 6798 [domnia întemeietorului Munteniei, Radu Negru Vodă, începe în 6798, adică în 1290 d. Chr. Nota aut.], fiind în Ţara Ungurească un voevod ce l-au chiemat Radul Negrul voevod,

mare herţeg pre Almaş şi pre Făgăraş, rădicat-s-au de acolo cu toată casa lui şi cu mulţime de noroade; rumîni, papistaşi, saşi, de tot féliul de oameni, pogorîndu-se pre apa Dîmboviţii, început-au a face ţară noao.

Întăi au făcut oraşul ce-i zic Cîmpul Lung. Acolo au făcut şi o bisérică mare şi frumoasă şi înaltă. De acolo au dăscălecat la Argeş şi iar au făcut oraş mare şi ş-au pus scaunul de domnie făcînd curţi de piiatră şi case domneşti şi o bisérică mare şi frumoasă.

Iar noroadele ce pogorîse / cu dînsul, unii s-au dat pre supt podgorie ajungînd pînă în apa Siretului şi pînă la Brăilă; iar alţii s-au tins în jos, preste tot locul, de au făcut oraşă şi sate pînă în marginea Dunării şi pînă în Olt."[108]

În limba română veche „descălecat" are semnificaţia de colonizare, întemeiere, cucerire şi colonizare. Traducerea română contemporană a cărţii lui Iulius August REMER (1738-1803), în **Handbuch der allgemeinen Geschichte** (Wien, 1785-86) îi numeşte pe coloniştii englezi „descălecături", iar oraşul întemeiat de către englezi în lumea nouă este numit de asemenea „descălecat".[109] Vechea semnificaţie a verbului „descăleca" este în consecinţă 'a se stabilii, a fi colonizat, a întemeia o localitate'.[110]

Deşi nici un document autentic contemporan nu face pomenire despre întemeierea de oraşe şi de stat în Muntenia a unui voievod din Ţara Oltului, pe numele de Radu Negru, tradiţia populară românească leagă numele mai multor cetăţi şi localităţi de figura voievodului legendar, atât în Transilvania cât şi în Muntenia. Îi poartă numele cetatea de la Breaza din Ţara Oltului, cetatea Rukkor şi alte cetăţi. Familia de boieri Monea de la Veneţia de Jos îşi începe chiar arborele genealogic cu Radu Negru cel legendar.[111] Salomon şi Stephan Monye, descendenţi pretinşi ai lui Radu Negru, au participat în 1562 la campania militară a lui Gábor MAJLÁTH, pârcălab de Făgăraş, împotriva scaunului Odorhei.[112] Tradiţia populară stăruie de un descălecător legendar, care ar fi de origine din Veneţia, din Ţara Oltului.

Pe de altă parte numele de Radu Negru apare în mai mulţi toponimi munteni. Cel mai interesant este al mănăstirii Radu Negru de lângă Cetăţeni, localitate situată în valea Dâmboviţei. Mănăstirea este dată de istoricii de artă din sec. XIII. Înainte de 1377 vama maghiară se situea la Rukkor (Ruffra arbor), iar vama română muntenă la, sau pe lângă Câmpulung (Hosszúmező, Longo Campo vel iuxta). Mai mult ca probabil, prin ultima trebuie să înţelegem de fapt Cetăţenii.[113]

Cercetările arheologice şi de istoria artei din ultimii ani au dovedit că la cumpăna sec. XIII-XIV. în zona Argeş (Argyas) şi Dâmboviţa a existat o formaţiune statală timpurie, şi aceasta cuprindea şi Ţara Oltului, dincoace de munţi.

Iată dovezile existenţei acestei formaţiuni statale (un voievodat):

1) Pe tot cuprinsul teritoriului istoric al Ungariei, numai în Ţara Oltului se cunoaşte aceeaşi terminologie pentru ierarhia feudală ca şi în Muntenia: nobilii sunt numiţi „boeri", iobagii „vecini".[114] După 1291, până în anii 1360, Ţara Oltului nu este prezentă în documentele maghiare, după 1360 constituie feudă a voievozilor munteni, dar fără să se fi păstrat acte de donaţie. Începând cu sec. XV. Ţara Oltului face parte din nou din voievodatul Transilvaniei, dar donaţiile făcute voievozilor munteni au rămas în vigoare.

2) Amintirea lui Radu Negru, descălecătorul, este prezentă atât la sud, cât şi la nord de Munţii Făgăraş, planul cetăţilor de la Breaza (din Ţara Oltului) şi al celor de la Cetăţeni şi Poenari (Muntenia) este identic, există asemănări în multe privinţe şi în cazul materialului arheologic.

3) În amândouă părţi elementul constructor de cetăţi şi fondator de oraşe este mai ales cel sas: ei au fost primii locuitori ai lui Făgăraş, Şercaia, Hosszúmező (Câmpulung, Langenau), Argyasudvarhely (Curtea de Argeş), Tervis (Markt, Târgovişte), Târgşor (Neumarkt).

4) Românii din Ţara Oltului nu se consideră ardeleni nici în zilele noastre: dacă un „oltean" trece Oltul, intră în Ardeal şi numai cei de dincolo de Olt sunt ardeleni. După 1290 voievodatul muntean în organizare face parte din

regatul maghiar, iar puterea regală este exercitată (reprezentată) de către voievodul român „Radu Negru" şi urmaşii săi, până la infidelitatea voievodului Basarab. Numele arhiepiscopatului ortodox de Bucureşti, Ungrovlachia provine din această perioadă. Cel mai vechi monument funerar cunoscut din Muntenia este mormântul din biserica catolică de la Câmpulung, cu inscripţia „Comes Laurentius de Longo Campo MCCC". Cercetătorii, în special cei maghiari erau înclinaţi să vadă în Comes Lőrinc un comite maghiar.[116] Numai că numele latin al greavilor din fruntea oraşelor şi satelor săseşti din sec. XIII-XIV. este de asemenea comes, presupunem că Laurentius de Longo campo a fost mai degrabă unul dintre primii primări (greavi) ai oraşului şi nu comitele ţinutului.[117] Tot în această perioadă trebuia să se fi format mănăstirea dominicană de la Câmpulung, care poartă numele de Cloaşter - un germanism. În 1327 papa Ioan XXII. se adresează lui Basarab, voievodul Munteniei (dilecto filio obili viro Basaras woyvode Transalpino) să sprijine incvizitorii dominicani în activitatea lor împotriva ereticilor, pe teritoriul stăpânit de voievod al Ungariei (in terris tibi subiectis in regno Ungariae consistentibus). Papa s-a adresat în scrisoare, la aceeaşi dată, şi către alţi mari dregători transilvăneni, între alţii către Salamon, comite de Braşov.[118] Reiese şi de aici că Muntenia, înainte de lupta pentru independenţă din 1330 era subordonată coroanei sfânte maghiare.

Descălecatul din jurul anului 1290 a lăsat urme profunde în structura localităţilor din Ţara Oltului. Se pare că populaţia română originală care apăra graniţele (controla plaiurile) a părăsit localităţile din zona Făgăraş pentru a coloniza sudul munţiilor şi şi-a format din nou sate abia la mijlocul sec. XIV. Între titlurile lui Vlaicu Vodă este enumerat pe lângă cel de Voievod al Munteniei, ban de Severin şi titlul de duce al noilor colonii din Ţara Oltului (Wladislaus vaivoda Transalpinus, banus de Zerinio et dux novae plantantionis terrae Fogaras). Părţile aparţinătoare iniţial de Ţara Bârsei sunt tratate separat în documentul amintit: Vlaicu Vodă îi donează lui László DOBOKAI târgul de populaţie săsească Şercaia şi părţile aparţinătoare (forum dictum Scherkkengen situm in terra Fogaras prope Alt cum suis pertinentiis), respectiv Veneţia, Cuciulata, Hoghiz şi Dopca.[119] Importanţa lui Şercaia este mărturisită şi de toponimul Mönchsbach, care face referire la o mănăstire de pe vremea catolicilor. Satul avea până şi în sec. XVII. doi preoţi, un paroh (lutheran) şi capelanul său.

Românii din comitatul Sibiu şi din Ţara Oltului au avut un rol hotăritor în întemeierea „banatului de graniţă" maghiaro-muntean şi a voievodatului român. Voievozii români poartă titlul de ducele de Făgăraş, Amlas de la bun început. În cele ce urmează vom încerca să stabilim legătura dintre coloniile de grăniceri români din Ţara Oltului şi din Amlaş (adică scaunul Sălişte).

2. Strămutarea românilor regali în domeniul Székes (Omlás, Amlaş) (1293)

Regele Endre III. a adus împreună cu consiliul baronilor o hotărâre înainte de 1293 conform căreia toţi românii care se găsesc pe domeniul unor nobili sau al altora, sunt obligaţi să se întoarcă în domeniul Székes (universos olacos in possessionibus nobilium vel quoromlibet aliorum residentes ad predium nostrum regale Scekes vocatum ordinassemus revocari reduci et etiam compelli).[120] Hotărârea nu era valabilă pentru capitlul transilvănean care este scutit în 1293 şi întărit în cele acordate de László IV., permisiunea de a coloniza 60 de gospodării româneşti pe domeniile sale.

György GYÖRFFY este de părerea că „pământul Székes" se referă la domeniul regal care s-a extins iniţial pe tot bazinul râului Székes (Székás, Secaş) de azi, şi unde, începând cu sfârşitul sec. XIII. s-au format mai multe sate. Acest domeniu regal a fost guvernat în 1295 de comitele regal de cămară. Domeniul se întinde începând cu Buzd (Boz) în sud, şi cuprinde satele Lengyelkék (Ringelkirch), Vingárd (Vingard), Gergelyfája (Ungurei), Veresegyház (Roşia de Secaş), Cserged (Cergău) şi toate părţile până la Târnava.[121]

Această identificare nu se poate accepta. În primul rând în domeniul descris în evul mediu nu au trăit români. Buzd, Vingard, Gergelyfája erau sate săseşti până în sec. XVI., Lengyelkék de asemenea (a dispărut atunci), Cserged era locuit de bulgari. **În bazinul Székes se găsea în schimb un alt domeniu regal, numit de asemenea Székes, unde prezenţa românilor este atestată începând cu sfârşitul sec. XIII.** Pe la cumpăna apelor dintre Mureş şi Olt (bazinul hidrografic al Râului Székas şi Cibin), în trecătoarea deasupra satului Orlat (Váralja) se ridică o cetate care a dat nume Transilvaniei întregi (Siebenbürgen): Zibinburg (Szebenvára, 'cetatea Sibiu'). Pe la mijlocul comitatului Sibiu, de populaţie săsească, între scaunele Sibiu şi Miercurea (Szerdahelyszék) de mai târziu, la capătul drumurilor de munte şi în apropierea trecătorii Orlatului, domeniul Orlat, aparţinător cetăţii, a rămas domeniu regal. Acest domeniu era numit după numele vechi al satului Ecsellő (Aciliu, Tetscheln): Székes. În urma năvălirii în 1285 a rămas pustiu, în consecinţă este identic cu **predium nostrum regale Scekes**, amintit în 1293. Numele de Székes se referă probabil la „drumul sării" dintre Ocna Sibiului şi Vinţu de Jos. Numele maghiar vechi al cetăţii Sibiu (Salgóvár) face referire de asemenea la „drumul sării". La poalele munţilor, la capătul potecilor de munte, românii regali (din Ţara Oltului?) colonizaţi aici în preajma anului 1293, au întemeiat la cumpăna dintre sec. XIII-XIV., cinci sate. Cu aceeaşi ocazie se (re)întemeiează şi cele patru sate săseşti aparţinătoare de domeniu: Orlát, Feketevíz, Szászszékes (Ecsellő), Omlás. Râul Sibiel (Kisszeben, Budenbach) izvorăşte la locul numit Crinţ (loc de vamă în sec. XVII-XVIII-XIX.) La gurile Sibielului, pe dealul Cetate (1697 m) se ridică o cetate medievală, care avea un rol strategic, apăra Marele Drum al Muntelui.[122] Cetatea cea mai puternică (Cetate, 1710 m) se găseşte însă în munţii satului Tilişca, şi apăra de asemenea acest drum.[123] De problema scaunului Sălişte şi a cetăţilor de aici s-au ocupat între alţii Ferenc BALÁSSY[124], Georg Eduard MÜLLER[125], Aurel DECEI[126] şi Ioan MOGA[127]. După stingerea Arpazilor şi în anii interregnului domeniul cetăţii Salgó a fost stăpânit de către aceeaşi familie de greavi din Tălmaciu, care a controlat şi trecătoarea de la Turnu Roşu a Oltului. În anii consolidării puterii centrale Nicolaus, fiul lui Conradus de Tălmaciu a retrocedat cetatea Salgó din Orlat regelui Carol (Robert), ca şi satele aparţinătoare de populaţie săsească Omlás, Feketevíz, Szászszékes, precum şi cele cinci sate româneşti aparţinătoare de asemenea de domeniu (castrum Salgo nuncupatum in partibus Transsiluanis constitutum, quod habebat et detinebat, ad manus nostras reddidit et restituit cum novem villis Zaszekes, Omlas, Feketewyz et Warolyafolw nominatis ac aliis quinque villis olaceis ad idem castrum pertinentibus).[128] Zaszekes nu este identic cu satul Konca (Cunşa), la sud est de Alba Iulia, cu toate părerea lui György GYÖRFFY, şi a altor cercetători.[129] La începutul secolului Bálint KISS scrie următoarele: „În 1324 voievodul Tamás primeşte toate domeniile lui János, fiul lui Conrad, împreună cu cetatea Salgó. Aceasta din urmă trebuia să se fi ridicat în zona localităţii Orlát din comitatul Sibiu (azi încă nu se poate identifica cu siguranţă), şi i-au aparţinut 9 sate, precum Szászszékes (azi încă nu se poate identifica cu siguranţă), Omlás, Feketevíz şi Váraljafalu (Orláth de azi) şi 5 sate române".[130]

Peste doi ani, în 1324, regele Carol ia înapoi domeniul cetăţii Salgó de la trădătorul Johannes, fiul lui Conrad din Tălmaciu şi îl dă voievodului Transilvaniei, Tamás SZÉCHENYI de genere Kacsik.[131] În anii care urmează, cetatea Salgó este cetate regală, iar în 1331 şi 1342 pârcălabul său este Demeter de genere Sartiványecse, de origine din Dab, judeţul Pest (Demetrius dictus Dobi).[132]

La mijlocul sec. XIV., domeniul Salgó sau de Székes se împarte în mai multe domenii.

1) Ecsellő (Zazsekes) şi Tilişca, această colonie română formată ulterior în hotarele sale, au ajuns în posesia lui János TOMPA de Kisenyed. El a fost acel „comes alpium" amintit deja, care avea sarcina de a controla Marele Drum al Muntelui cu capătul la Tilişca. Familia TOMPA fiind întemeietorul satului, acesta s-a şi

numit uneori Tompaháza ('casa lui TOMPA').[133] Numele satului Ecsellő este Szász Székes în 1324, dar în 1330 parohul de aici este pomenit deja ca „Johannes de Thychelew".[134] În 1354 Johannes dictum TOMPA de la Ecsellő, încălcând privilegiile sibiene (regle iuxta libertatem sedis Cybiensis), a ocupat mari teritorii din hotarele satului Felapold (Grosspold, Apoldu de Sus), cu populație liberă săsească, aparținătoare de Scaunul Miercurea (Szerdahelyszék).[135] La începutul sec. XVI. Péter THOMPA din Csombord vinde partea sa din domeniul Ecsellő lui Tamás FORRÓ de Háporton, pentru 50 de florinți.[136]

2) Orlát și Feketevíz (Săcel de mai târziu) ajunge în posesia greavului Petrus din Cisnădie.[137]

3) Cele cinci sate românești (Selište-Grossdor, Galeș-Galusdorf, Vale-Grabendorf, Fîntînele-Kákova-Krepsseifen și Sibiel-Budenbach) în 1366 sunt deja în posesia lui Vlaicu (Vladislav), voievod al Munteniei.[138] Localitatea dispărută de atunci din zona Omlás, Fürstendorf (1388: Fyrsthyndorf)[139] și-a primit numele cu toate probabilitatea după voievodul muntean, cu rang de duce. În 1383 regina Maria donează Amlașul și cele 5 sate românești aparținătoare episcopului transilvănean Goblinus (1376-138.), din familia greavilor sași de la Nagycsűr (Șura Mare). După moartea lui Goblinus domeniul reintră în posesia voievozilor munteni. În timpul lui Mircea cel Bătrân, care a purtat și titlul de duce al Făgărașului și Amlașului, precum și predecesorii săi, s-a refăcut vechiul domeniu, cel puțin în parte. În 1428 Albu, boier al voievodului muntean Dan II, se duce la Amlaș și este rugat de sașii din Apoldul de Sus să facă judecată în procesul dintre Apold și Ecsellő (sau Tilișca?) (Tytslaw ad dictum Homlas pertinens). Înseamnă că boierul Albu, reprezentant al voievodului și ducelui de Amlaș el a fost recunoscut de către autoritățiile săsești ca și persoană cu drept juridic în acest proces.[141] Gernot NUSSBÄCHER este de părerea că localitatea Tytslaw este identică cu Tilișca și nu cu Ecsellő.

Între 1320 și 1420 relațiile etnice din domeniul de Amlaș se schimbă radical. Dintre cele 4 sate inițial săsești, numai Amlaș își păstrează caracterul săsesc, Orlat, Săcel și Ecsellő devin românești. La cumpăna sec. XV-XVI. Amlaș este încă sediul domeniului (1488: pertinentia Hamlaz - Walachi ville 7 habet; 1509: pertinentia septem sedium Omlas), dar până la urmă se rupe și această localitate din domeniu, ținutului capătă un nou centru, Sălište (Magna villa, Grossdorf), satul cel mai mare dintre cele 7 sate românești. Potecile de munte dintre râul Lator (Lotru) și Sebes (Sebeș) au fost păzite și înainte de aceasta și sunt păzite și în continuare de românii din scaunul Sălište.

Ecsellő, ajuns în posesia familiei TOMPA, se rupe din domeniul de Amlaș, dar Tilișca formată în hotarele sale și cetatea de aici care controla drumurile muntelui, au rămas în continuare părți ale domeniului. Între voievozii munteni din sec. XV. Vlad Dracul (1436-1446) și Vladislav II. sau Vlad Țepes poartă în continuare titlul de „duce al Amlașului și Făgărașului". După ce regele Mátyás îl arestează pe la sfârșitul anului 1462 pe voievodul Vlad Țepeș, îi confiscă și domeniile din Transilvania. În 1464 regele donează Amlașul și satele aparținătoare lui Mihai SZÉKELY de Szentiván și lui István HÉDERFÁI. Ultimul permite sașilor din scaunul Miercurea să-și hrănească porcii cu ghindă în pădurile domeniului Amlaș. În martie 1467 adunarea stărilor maghiare aduce o hotărâre conform căreia domeniile Făgăraș, Amlaș și cel din valea Rodnei nu se vor mai înstrăina, ci vor fi puse „la nevoie" la dispoziția voievozilor moldoveni și munteni. Făgăraș și Valea Rodnei va intra totuși în posesia voievozilor români, Amlașul însă nu. În 1468 Făgăraș și Amlaș sunt administrați de officialii voievozilor transilvăneni, dar în noiembrie 1469 regele Mátyás îi donează celor Șapte Scaune săsești. Se revine de fapt la situația din sec XIII., când Făgăraș și Amlaș au aparținut de comitatul Sibiu. Începând cu sfârșitul sec. XV. Amlaș plătește contribuția împreună cu celelalte sate săsești ale scaunului Sibiu.[142]

3) Descălecatul român muntean şi consecinţele transilvănene ale acestuia

Până în anii 1290 românii din comitatul Sibiu apărau prisăcile din munţi ale regatului maghiar, şi nobilimea română formată din cneazi s-a bucurat de aceleaşi drepturi cu cele ale secuilor şi saşilor. După năvălirea din 1285 sistemul defensiv maghiar s-a transformat şi s-a format o zonă de graniţă maghiară în Muntenia, prin descălecatul unei părţi a păturii privilegiate a românilor regali din Ţara Oltului. Această formaţiune se putea situa numai între Prahova şi Olt. Părţile situate la est de Prahova, zona Teleajenului (Utas) şi Buzăului aparţineau direct de regatul maghiar, respectiv de secuime. După 1290 Ţara Oltului nu a mai constituit o zonă de graniţă, de aceea românii care păzeau plaiurile de aici - cei care nu au trecut în Muntenia - au fost colonizaţi pe teritoriul domeniului Salgó sau Amlaş (numit pe atunci Székes), pentru apărarea marelui drum al muntelui care lega ţinutul Orlat de banatul Severinului. Se pare că după revolta lui Litovoi, voievod român de Severin (1272)[143], asigurarea acestui drum de munte a devenit mai importantă decât cea a trecătorii Oltului. După descălecatul de dincolo de munţi al familiei voievodale muntene (Radu Negru), de origine din Ţara Oltului potrivit tradiţiei, boerimea din zonă s-a scindat în trei: nu este un fapt întâmplător că voievozii români au purtat de la bun început şi titlul de duce al Făgăraşului şi Amlaşului.

Primul voievod muntean atestat în documente este Basarab, fiul lui Tocomer (1332: in terra Transalpina per Basarab filius Thocamerii scismaticum).[144] Aproximativ până în 1325 Basarab I (+1325) a fost vasal al regilor maghiari. Soţia sa era Margit din familia nobiliară maghiară DOBOKAI de genere Kökényes-Renold.[145]

Dacă pătura conducătoare română din Muntenia este într-adevăr de origine din Ţara Oltului, atunci se dezleagă problema dispariţiei, respectiv a presupusei privaţiuni de drept a nobilimii române transilvănene (din comitatele Braşov şi Sibiu în cea mai mare parte). Această părere s-a încetăţenit mai ales în literatura istorică săsească din Transilvania. În studiul său publicat în 1990, Paul PHILIPPI este de părerea că şi românii făceau parte din nobilimea din Ungaria, şi numai decretul lui Ludovic cel Mare (Anjou), referitor la excluderea schismaticilor, a privat românii din Ungaria de pătura lor nobiliară. După această dată, românii se vor exclude şi din „unio trium nationum" transilvăneană.[146] Dacă elita română munteană este cel puţin în parte de origine din Ţara Oltului (din Ungaria), problema trebuie reformulată: Această nobilime nu a plecat prin constrângere, ci pentru a întemeia în Muntenia un voievodat dependent de sfânta coroană, apoi un stat, şi constituie elita Munteniei devenit independentă după 1330. Nobilimea română rămasă înauntrul Carpaţilor - mai ales dacă a trecut la catolicism - în zona Hunedoarei, în Ţara Oltului, în Maramureş, şi-a păstrat privilegiile nobiliare, dar s-au considerat nobili maghiari. Părerea lui Paul PHILIPPI, referitoare la excluderea nobilimii române din cauze religioase, se poate întâlni de altfel deja şi în studiile mai noi, adresate unui public mai larg.

Concluzii la partea II.

După 1241 românii de la Cârţa au întemeiat localităţi şi în comitatul de Braşov, respectiv s-au stabilit în satele catolice care au fost pustiite de tătarii. Expansiunea maghiară munteană s-a axat pe două direcţii. Pe drumurile estice, înspre vadurile Dunării, le-a pus sub controlul secuilor din scaunul Orbai, aici s-a format un judeţ secuiesc.[148] Cu conducerea părţilor centrale din Cumania au fost însărcinaţi voievozi români. (În timpul năvălirii din 1285 românii au avut un rol hotărâtor în lupte alături de secui). O parte din românii din Ţara Oltului a trecut de Carpaţi şi după 1290 a organizat voievodatul Munteniei (terra Transalpina), subordonat atunci încă coroanei maghiare, altă parte a fost colonizată în domeniul Székes (al cetăţii Salgó). Elita română din Muntenia au fost consideraţi la început nobili maghiari, dar după 1330 a devenit o boierime de sină stătătoare,

întemeietoare de stat, care a şi apărat acest stat. Această întorsătură a slăbit elita română din Ungaria şi din Transilvania în mare măsură, iar din cauza schizmei religioase formarea nobilimii române transilvane de sine stătătoare s-a blocat. Chiar în Transilvania, trebuie să tratăm separat Ţara Oltului şi comitatul cu populaţie săsească Sibiu. În 1308-1309 comitele de Sibiu este Nicolaus Blauus, greav de Rupea (Burgberg).[149] El va cere în 1317 reînnoirea Andreanului din 1224[150], iar fii săi participă în 1330 la campania militară din Muntenia, purtată împotriva lui Basarab (ultra Alpes in terram Basarab).[151] După 1290 domeniul Salgó se separă de comitatul Sibiu, pleacă şi secuii de Sebeş (Sepsi) şi comitatul îşi pierde astfel populaţia română şi secuiească. Conducerea comitatului numit în ţară Szeben (terra Cibinii), în străinătate Siebenbürgen, trece în mâinile greavilor (Comes) saşi.[152]

Abrevieri

ARMBRUSTER = ARMBRUSTER, Adolf: Der Donau-Karpatenraum in den Mittel- und Westeuropäischen Quellen des 10-16. Jahrhunderts. Eine historiographische Imagologie. Köln-Wien, Böhlau Verlag, 1990 (Studia Transylvanica. Ergänzungsbände des Siebenbürgischen Archivs. Im Auftrag des Arbeitskreises für siebenbürgische Landeskunde. Herausgegeben von Paul PHILIPPI. Band 17

GYÖRFFY I-II-III = GYÖRFFY György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza (Geographica historica Hungariae stirpis Arpadianae) Budapest, I (1963), II (1987), III 1987)

Quellen = Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt, Kronstadt, I (1886), II (1889), III (1896), Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó, Brassó, IV (1903), V (1909)

SSWb = Siebenbürgisch-Sächsisches Wörterbuch I (Berlin und Leipzig) 1924, II (Berlin und Leipzig) 1929, III G (Bukarest und Berlin) 1971, IV H-J (Bukarest und Berlin) 1972, V K (Bukarest und Berlin) 1975

Ub = Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen. Von Franz ZIMMERMANN, Carl WERNER, Georg MÜLLER und Gustav GÜNDISCH. Hermannstadt I 1892, II 1897, III 1902, IV 1937

Note

81. Ub I 59, 65

82. Ub I 61, 68

83. ESKENASY, Victor: O nouă fortificaţie românească din Ţara Făgăraşului. Cetatea Comănci (sec. XIII-XIV.). Revista Muzeelor şi Monumentelor - Monumente Istorice şi de Artă 1981/1. 34-44

84. Aluta 1980/81. 321

85. Raportul lui Alberich de Trois Fontaines din 1227: „occurit illi filius principis de Comania et ait: Domne, baptiza me cum 12 istis et pater meus ad te veniet ultra sylvas in tali locum cum 200 viris, qui omnesdesiderant de manu tua baptizari" L.: Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia maximam partem mondum edita ex tabulariis Vaticanis deprompta, collecta ac serie chronologica disposita ab Augustino THEINER I Nr. 154 pag 84 şi RITTHALER, Andreas: Die Kumanen, Siebenbürgische Semesterblätter. Erdélyi Diáklapok. Revistă Studenţească Transilvăneană. Siebenbürgische Studentenzeitschrift. München II/1988 Heft 2, 129

86. Senga TORU: Béla királyfi bolgár, halicsi és osztrák hadjárataihoz. Századok 1988/1-2. 43-44.

87. Erdély története I. Szerk.: MAKKAI László és MÓCSY András Bp, 1986, 305-306

88. Ub I 72

89. Ub I 69

90. PAPACOSTEA, Şerban: Geneza statului în evul mediu românesc. Studii critice. Cluj Napoca, 1988 (Începuturile politicii comerciale a Ţării Româneşti şi Moldovei - secolele XIV-XVI - Drum şi stat 151-180

91. Ub II 736; PHILIPPI, Maja: Die Bürger von Kronstadt im 14. und 15. Jahrhundert. Bukarest, Kriterion, 1986. 34-40? FISCHER, Emil: Kronstadts Handelsverbindungen mit dem Schwarzen Meer. Korrespondenzblatt für Siebenbürgische Landeskunde 1912. 113-117

92. GYÖRFFY György: Adatok a románok 13. századi történetéhez, és a román állam kezdeteihez (I-II rész) Történelmi Szemle 1964/3-4. 5

93. MAKKAI László: Magyar-román közös múlt. Bp, 1989. 29-30

94. ARMBRUSTER 1

95. Ub I 86, GYÖRFFY, Adatok..., o.c. 5

96. HORWATH, Walter: Die Radu Negru Burg bei Brease. Korrespondenzblatt fürsiebenbürgische Landeskunde, Hermannstadt. 1924. 44-46; NÄGLER, Thomas: Cercetările din cetatea de la Breaza (Făgăraş). Muzeul Brukenthal. Studii şi Cercetări Istorice 14/1969, 89-121; NÄGLER, Thomas: Die Ansieldung der Siebenburger Sachsen. Bucureşti, 1979 XV (Grundriss der Burg bei Breaza)

97. SZÉKELY György: Egy elfeledett rettegés: a második tatárjárás a magyar történeti hagyományokban és az egyetemes összefüggésekben. Századok 122/1988. 1-2, 52-85; SZABÓ Károly: Kun László 1272-1290. Bp, 1886. Magyar történeti életrajzok 118-120

98. GYÖRFFY II 450, ARMBRUSTER 79-81

99. Idem Benedictus nova de irruptione Tartarorum Canonicis Strigon (iensis) per scribit: tartari usque ad pest cum eorum multitudine infimita venientes fere a VII castris... nunc autem ipsi tartaripresidio fuge manus euadare cupientes vngarorum, usque ad VII castra preuenerunt; sed siculi, Olachi et Saxones omnes vias ipsorum cum indaginibus stipauerunt siue girauerunt et sic (de uita ipsorum omnino sunt de) necessitate cogente ibidem castra eorum sun metati" — v. şi KNAUZ Monumenta II (1273-1321) Strigonii 1882 nr 34, GYÖRFFY György: Adatok..., o.c. 566-567 şi SZÉKELY György: o.c. 70-71

100. blesch Dirfer, die Siebendorfer bei Kronstadt. Aus dem Dativ an de bleschen Dirfern hat sich ein Nominativ Blescdirfern entwickelt. „Mer fueren an de Bleschdifern" (Kronstadt, Bartholoma) — SSWb I 645

101. KARÁCSONY János: A mérges vipera és az antimonialis. Századok 1910. 8. şi MÜLLER, Friedrich: Haben 1288 im Hermannstadter Gau und im Burzenland neben den Sachsen auch ungarische Adlige, Szekler und Rumänen gewohnt? — Siebenbürgische Vierteljahrschrift, Korrespondenzblatt des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde. Herausgegeben von Dr. phil. Karl Kurt KLEIN. Hermannstadt, 58/1935. Nr 4. 281-296

102. Ub I 244, GYÖRFFY II 450-451

103. ARMBRUSTER 81

104. WERTNER Mór: Az 1291. évi magyar-osztrák hadjárat. Hadtörténeti Közlemények 17/1916. 349-386. WERTNER precizează de asemenea că la Ottocar numele Transilvaniei este Ueberwald, numele

Siebenbürgen se referă numai la comitatul de Sibiu, locuit de germani. Termenul Sieben Bürgen provine de fapt din Szebenvár (Cetatea Sibiu).

105. Ub I 88

106. ZACH, Krista: Die Rumänen in Siebenbürgen. Beziehungen zwischen Siebenbürgen und den rumänischen Fürstentümern bis zum Endre des 17. Jahrundert — Siebenbürgische Semesterblätter. Erdélyi Diáklapok. Revistă Studenţească Transilvăncană. Siebenbürgische Studentenzeitschrift. München. I/1987 Heft 2. 102-105.

107. GYÖRFFY II 449

108. Istoria Ţării Romîneşti 1209-1690. Letopiseţul Cantacuzinesc - Ediţie critică întocmită de C. GRECESCU si D. SIMIONESCU, Bucureşti, 1960. 1-2.; FILSTICH, Johann: Tentamen Historiae Vallachicae Ed.: Adolf ARMBRUSTER Bucureşti, 1979. 98-99 (e Transilvanie Valachis in Districtu Fogaraschiensi domicilia habentibus, Rudolphis Niger seu Radul Negrovod); Constituirea statelor feudale româneşti. Bucureşti, 1980. Institutul de Istorie „Nicolae Iorga". Biblioteca Istorică LIV. IOSIPESCU, Sergiu: Românii din Carpaţii Meridionali la Dunărea de Jos de la invazia mongolă (1241-1243) până la consolidarea domniei la toată Ţara Românească. Războiul victorios purtat la 1330 împotriva cotropirii ungare. 41-96 STOICESCU Nicolae: „Descălecat" sau întemeiere? O veche preocupare a istoriafiei româneşti. Legendă şi adevăr istoric 97-164

109. CERNOVODEANU, Paul-STANCIU, Ion: Imaginea lumii noi în ţările române şi primele lor relaţii cu Statele Unite ale Americii până în 1859. Bucureşti, 1977, 71

110. Román-magyar szótár — Dicţionar romîn-maghiar I Bucureşti, 1964. 347

111. CHIHAIA, Pavel: Inscripţia genealogică a lui Ionas MONEA din Veneţia de Jos. Buletinul Monumentelor de Artă 39/1970 Nr. 2. 65-66

112. Fogarasföldi bojárok a XVI. században. Turul 57/1943 3-4. sz. 66-71 (ipse Gabriel MAYLATH Siculos qui contra serenissimum dominum Ioannes ipse St More (recte Mone!) in bello ad latus ipsius G. MAYLATH crudeli extinctus funere cedidisset)

113. CHIHAIA, Pavel: Din cetăţile de scaun al Ţării Româneşti. Bucureşti, 1974 (cetatea şi schitul lui „Negru Vodă" de la Cetăţeni — Muscel 319-337)

114. PRODAN, David Bojaren und „vecini" des Landes Fogarasch im 16. und 17. Jahrhundert Bucureşti, 1967 (Biblioteca Historica Romaniae 15)

115. CHIŢESCU, Lucian: O formaţiune politică la nord şi la sud de Munţii Făgăraş în secolul al XIII-lea. Revista de Istorie 29/1975 nr. 7. 1057-1067

116. GYÖRFFY, Adatok... o.c. 541

117. BINDER, P: Din nou despre „Comes Laurentius de Longocampo" (Neue Festsstellungen uber „Comes Laurentius de Longocampo"). Studii şi Cercetări de Istoria Artei. Seria Arta Plastică 22/1975. 185-188

118. GYÖRFFY, Adatok... o.c. 550-551

119. Ub II 987

120. Ub I 264, GYÖRFFY II 185

121. GYÖRFFY II 185

122. H. M. Archeologisches (Burg Verfu Zidului; Der Goldschatz in der Sibjeler Burg) — Korrespondenzblatt für Siebenbürgische Landeskunde 1889. 30-32.

123. NÄGLER, Thomas: Die mittelalterliche Burg Tilişca nach ihrer archäologischen Erforschung — Forschungen zur Volks- und Landeskunde 10/1967. nr 1. 77-85

124. BALÁSSY Ferenc: Szelistye és Talmács várának és területének jogtörténeti nyomozása. Századok 1872. 86-95

125 MÜLLER, G. E.: Die rumänische Distrikte von Talmesch und Selischt. In Siebenbürgische Vierteljahrschrift, Korrespondenzblatt des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde. Herausgegeben von Dr. phil. Karl Kurt KLEIN. Hermannstadt, 61/1938. 15-17

126 DECEI, Aurel: Cetatea Salgo dela Sibiel-Anuarul Institutului de Istorie din Cluj 8/1939 — 42. 299-342. V. şi la Franz MICHAELIS: Deutsche Forschung in Sud-Osten 2/1943 Nr 2, 362-370

127. MOGA, Ion: Scrieri Istorice, Cluj 1973. 46-54

128. Ub I 395

129. GYÖRFFY II 185

130. KISS Bálint: Erdély régi családjai - Turul 29 (1911), 95, 145

131. Ub I 416 (Universas possessiones et castrum Solgow vocatum Ioannis filii Corradi olim infidelis nostri, qui in obstinata suae infidelitatis malitia nobis et regno nostro notaric nota diem clausit extremum et ea de causa nostrae collitioni devolutas in Transiluanis partibus existentes, dicto Thomae vaivodae tum propter annunciationem gaudii nativitatis primogeniti filii nostri carissimi, tum etiam propter satisfactionem suorum laudabilium meritorum praescriptorum). V. şi în Károly Róbert emlékezete. A szöveget válogatta, szerkesztette, a bevezetőt és a jegyzeteket írta: KRISTÓ Gyula és MAKK Ferenc. Bp., 1988. 136-137 (Salgó vára adománya, Sz. GALÁNTAI Erzsébet fordítása)

132. Hadtörténeti Közlemények 19/1928. 85 (Wertner Mór)

133. Ub V 2359 (1439: in personis Pauli filii et Elenae filiae Anthonii Thompa ac Georgii et Margarctae filiae praefatae Elenae ex parte Echelle et Thompahaza contradictum extitisset)

134. Ub. I 474; AV VIII 303.

135. Ub II 685, 686

136. Kolozsmonostori Oklevéltár o.c.. II 3202

137. Ub II 877 (1366: possessionum Johannis filii Petri de Dyznoyo, Feketevyz et Waraliafalu)

138. Ub II 877 (1366: reambulando a terra seu tenutis magnifici viri domini Ladislai vaivodae Transalpini per erectiones novarum metarum) Ub II 883 (terrarum vaivodae nostri Transalpini)

139. Ub II 1183

140. Ub I 1181: possessio ipsorum Omlas vocata in dicta terra nostra Transsiluana inter sedes nostras Cybiniensem et Zeredahel situata cum quatuor villis Olachalibus videlicet Grozdorph alio nomine (sic!) Galusdorph ac Grapheyndorph, Budynbach vocatis... domino Gublino episcopo et fratribus et sororibus suis)

141. Ub IV 2041 (litis materiam vertentem inter hospites et populos de Apoldia superiori parte ab una, ab alia vero parte Olachos de Tytslaw ad dictam Homlas pertinentes)

142. NUSSBÄCHER, Gernot: Ein Herzogssitz im Unterwald. Aus der Ortgeschichte von Hamlesch — Neuer Weg 1990 VI 27; Nussbacher Gernot: Hamlesch wird freie Stuhlsgemeinde am Ende des 15. Jahrhunderts — Neuer Weg 1992 I 15

143. MAKKAI László: Magyar-román közös múlt Bp, 1989 31

144. GYÖRFFY, Adatok 555

145. ELEKES Lajos: Basaraba családja — Turul 58-60 (1944-1946) 19

146. PHILIPPI, Paul: Ruckwirkungen der Adelsgesetzgebung unter Ludwig dem Grossen (1351) auf die siebenburgischen Gruppenautonomien. In: Gruppenautonomie in Siebenburgen. 500 Jahre siebenburgisch-sachsische Nationsuniversitat. Herausgegeben von Wolfgang KESSLER. Köln-Wien, Bohlau, 1990. Siebenburgisches Archiv Band 24. 131-144; ARMBRUSTER, Adolf: Auf den Spuren der eigenen Identität. Ausgewählte Beiträge zur Geschichte und Kultur Rumäniens. Vorwort von Şerban PAPACOSTEA. Bucureşti, Ed. Enciclopedică, 1991 17-26 (Die Rumänen aus Siebenbürgen. Ruckentwicklung von einer möglichen Ständenation zu einem nur geduldeten Volk.)

147. COSOROABA, Ştefan: Rumänen und Sachsen. Ihre Beziehung zueinander in Geschichte und serer ersten Zeitspanne gab es, auf gleicher Ebene in Siebenbürgen keinen rumänischen Verhandlungspatner für die Sachsen. Siebenbürgen war von der „Unio trium nationum" (Ungarn, Szekler, Sachsen) bestimmt. Die Rumänen, als politische natio, gab es nur bis ins 15. Jh. 1291 wird die Universitas Valachorum noch zu der „congregatio" nach Weissenburg eingeladen. Doch unter den Anjoukönigen beginnt der rapide politische verfall der Rumänen in Siebenbürgen. Mit der Verordnung des „nobilis Hungaris", das den Adelsstand durchwegs

katholisch definierte, wanderte die rumänische Oberschicht in den Katholizismus ab und wurde nach einigen Generationen dann auch völkisch assimiliert. Die orthodox verbliebenen Bevölkerungsschichten blieben ohne politischen Führung, und damit ohne Repräsentanzrecht).

148. FILSTICH, Johann: Tentamen Historiae Vallachicae. Ed. Adolf ARMBRUSTER B, 1979 54 (Divisione Valachiae districtius acceptae Geographica: 8 Jalomitzanus, 9 Saccujenus 10 Praovanus etc.)

149. WERTNER Mór: Adalékok a 14. századbeli magyar világi archontológiához — Ttar, 1907. 62

150. Ub I 350 (comites Blafuuz et Hennyng pro tota universitate Saxonum de Chybinio ac ad sedem Chybiniensempertinentibus)

151. GYÖRFFY, Adatok... o.c. 552, Ub I 483

152. Atunci când voievodul László l-a făcut prizonier pe regele Otto la Bistrița, în 1307, greavii și locuitorii din Sibiu i-au scris o scrisoare: Quod dicti comites et homines dictae terrae Cibinii expectabant dictum Ottonem, dum recederet de dicta terrae Bextrice sive Neusna tamquam rex et dominus iret ad dictam terram Cibinii; PÓR Antal: Trencséni CSÁK Máté 1260-1321 Budapest, 1888. 71-75.

Havaselve vajdaság megalakulásának dél-erdélyi előzményei és következményei (13-14. század) II.

(A szerző összefoglalásának vonatkozó részlete)

Miután a magyar királyság határa elérte a Kárpátokat, a havasi gyepűkapuk őrzését síklakó magyarra vagy szászra nem bízhatták. Ezért a székelyek és románok havasőrző szerepe a 12. század végétől lett fontos. A szebeni ispánnak alárendelt románok és besenyők őrizték az akkor Kerci havasoknak nevezett Fogarasi havasok ösvényeit s az Olt talmácsi áttörését, és 1210-től kezdve a magyar királyság hadjárataiban is részt vettek. A fogarasföldi és talmácsi románok és besenyők erdeit és vizeit az óföldi szászok is használhatták. 1241 után a kerci románok a Brassói ispánság területén is településeket alakítottak, illetve megszállták a tatárok által elpusztított katolikus falvakat. A havaselvi magyar terjeszkedés két utat választott: a keleti, a Duna réveihez vezető utakat az orbai székelyek fennhatósága alá vonta s az Utas (Teleajen) völgyében megalakult egy székely megye, addig a központi, kunországi részek vezetését román vajdákra bízta. Az 1285-ös tatárjárásban a székelyek mellett a románok is kitűntek a gyepűkapuk védelmében. A fogarasföldi románok egy része átkelt a Kárpátokon és 1290 után megszervezte az akkor még a magyar koronának alárendelt Havaselve (Terra Transalpina) vajdaságot, más részét pedig a Székes vagy Salgó váruradalmába telepítették. A 14. században az önállósult havaselvi vajdák minden adománylevél nélkül bírták Fogarasföldét és Omlást (a régi salgói uradalmat). A havaselvi román elit eleinte magyarországi nemesnek számított, de 1330 után önálló államalapító és államfenntartó bojársággá alakult. Ez a kiválás döntő mértékben meggyengítette a magyarországi és erdélyi román elitet s majd a vallási elkülönülés miatt elszűkült az önálló erdélyi román nemesség kialakulása. [...] Szeben megye 1290 után Fogarasföld és Salgó uradalmai kiválásával és a sebesi (sepsi) székelyek kitelepülésével elvesztette román és székely lakosságát és a belföldön Szebennek (terra Cibinii), külföldön Siebenbürgennek nevezett megye vezetése a szász gerébek (comesek) kezébe ment át.

The South-Transylvanian Historical Antecedents and Consequences of the Formation of Wallachia (in the 13-14th Centuries) II.

(From the Summary written by the author)

After 1241 the Romanians from Kerc (Cârța, Sibiu County) founded settlements on the territory of the Brashov bailiff, that is they took possession of the Catholic villages that had formerly been destroyed by the Tartars. The Hungarian spreading in Wallachia chose two ways - the eastern roads leading to the havens of the Danube were brought under the authority of the Orbai Székelys and in the Valley of Teleajan (Utas), a Székely district came into being, until that the leadership of the central, Cumanian parts were left over to the Romanian voivode. During the invasion of the Tartars in 1285 besides the Romanians the Székelys also stood on top in the defence of the mountain-passes. The Romanians of Fogaras (Țara Oltului) partly passed over the Carpathians and after 1290 organised the voivod

Havaselve (Terra Transalpina) which at that time had still been under the reign of Hungarian Kingdom. The other part was settled over to the citadel-reign of the Székes (Salgó). In the 14th century the independent Wallachian voivodes possessed without any donation letter the Land of Fogaras and Omlás (Amlaş, Sibiu County). The Wallachian Romanian élite counted for Hungarian noble at the beginning, but after 1330 they turned into independent state governing nobility. This separation weakened to a great extent the Romanian élite in Hungary and Transylvania, and because of the religious separation wasn't an independent Transylvanian Romanian élite forme. [...] After 1290 the County Szeben (Sibiu) lost its Székely and Romanian inhabitants once with the separation of the Fogaras and Salgó domains and the region named Szeben (terra Cibinii) in the country and abroad Siebenbürgen - handed over the reign of the Saxon nobles (gräf, comes).

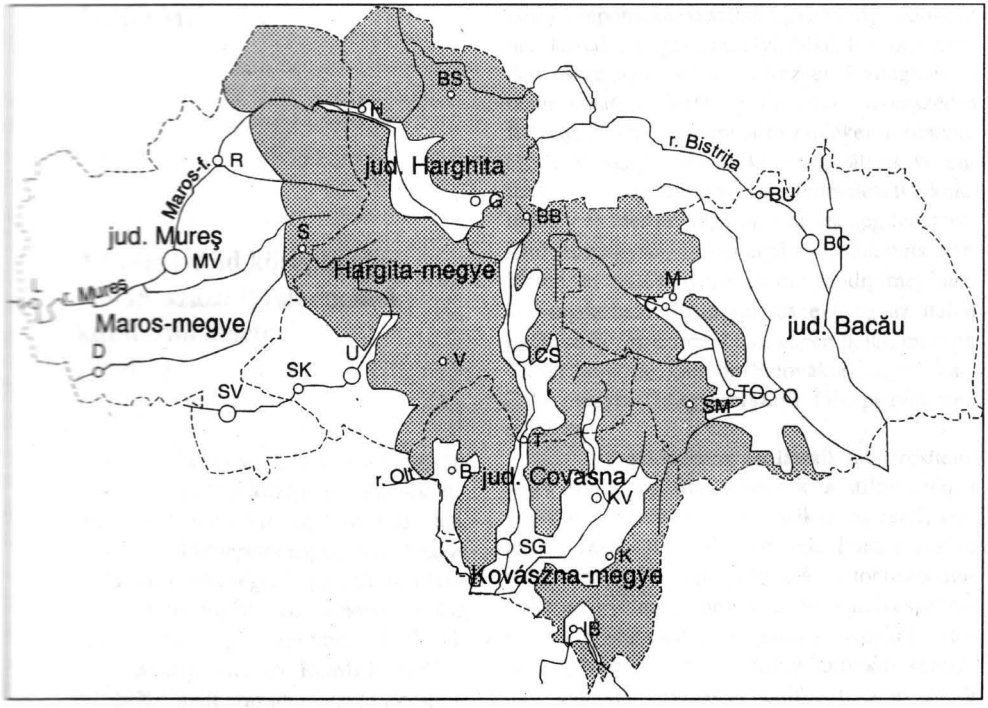

Harta judeţelor Bacău, Covasna, Harghita şi Mureş, cu specificarea zonelor muntoase / Bákó, Hargita, Kovászna és Maros megye térképe, a hegyvidék megkülönböztetésével.

Prescurtările utilizate pentru oraşele din cele patru judeţe / A városok nevének rövidítése: B-Baraolt/Barót, BB-Bălan/Balánbánya, BC-Bacău/Bákó, BS-Borsec/Borszék, BU-Buhuşi, C-Comăneşti, CS-Miercurea-Ciuc/Csíkszereda, D-Târnăveni/Dicsőszentmárton, G-Gheorgheni/Gyergyószentmiklós, O-Oneşti (Gheorghe Gheorghiu Dej), H-Toplița/Maroshévíz, IB-Întorsura Buzăului/Bodzaforduló, K-Covasna/Kovászna, KV-Tg. Secuiesc/Kézdivásárhely, L-Luduş/Marosludas, M-Moineşti, MV-Tg. Mureş/Marosvásárhely, R-Reghin/Szászrégen (Reen), S-Sovata/Szováta, SG-Sf. Gheorghe/Sepsiszentgyörgy, SK-Cristuru Secuiesc/Székelykeresztúr, SM-Slănic-Moldova, SV-Sighişoara/Segesvár (Schässburg), T-Tuşnad-Băi/Tusnádfürdő, TO-Tg. Ocna, U-Odorheiu Secuiesc/Székelyudvarhely, V-Vlăhiţa/Szentegyháza.

MŰVELŐDÉSTÖRTÉNET - ISTORIA CULTURII

ACTA 1996

JÁNÓ MIHÁLY

A Székelyföld középkori (13-15. század) falképeinek kutatástörténete (Vázlat)

(Kivonat)
A dolgozat az erdélyi, ezen belül elsősorban a székelyföldi középkori falképek kutatásának történetét foglalja össze röviden, a 19. század közepétől napjainkig. A korai irodalom jelentősége, hogy számos olyan falképpel is foglalkozik, amelyet utólag bemeszeltek, vagy megsemmisült. Az első szakszerű elemző RÓMER (1874). HUSZKA múlt századi rajzai és akvarelljei nemcsak a restauráláshoz nélkülözhetetlenek. A századelő nagy összefoglaló munkái GERECZE (1905), ÉBER (1915). Századunk közepéig számos szerző kiemeli az itáliai kapcsolatokat, a Szent László-legenda ábrázolásának jelentőségét. Az 1960-70-es években DRĂGUŢ a közép-európai összehasonlító kutatások irányából közelíti a témát, és sajátos ikonográfiai programot feltételez a falusi templomok falfestészetében. Kiemeli az erdélyi falfestészet különlegességét (időbeli késettségét) európai viszonylatban, de nagy felmérése (1985) csak a délnyugat-erdélyi anyagot tárgyalja. A székelyföldi emlékanyag feldolgozása és restaurálása időszerű feladat marad.

A középkori falképeink kutatástörténetét csakis a középkori Magyarország és ezen belül Erdély emlékanyagának áttekintésével lehet vizsgálni. Akár történelem, akár művészettörténeti szempontokat veszünk figyelembe, indokoltnak látszik az egész erdélyi falképkutatást röviden összegezni, sőt mivel az első világháború utáni kutatástörténet az Erdéllyel szomszédos Bánság, Bihar és Máramaros emlékeit többnyire együtt vizsgálja, számunkra is ez látszik kézenfekvőnek, még akkor is, ha a feltételezett iskola, műhely és mester, vagy akár az esetleg felismerhető stílusegység szempontjából az általunk áttekintett táj emlékanyagában mindeddig még nem körvonalazható olyan sajátos egység az itáliai gyökerű közép-európai összképen belül, mint pl. Tirol (Ausztria), Gömör (Szlovákia) vagy a Vas-Zala megyei (Magyarország) falképegyüttesek esetében.

Vizsgálódásunk azt látszik megerősíteni, hogy az ikonográfiai toposzok, a stílustörténeti korszakok a fent említett emlékanyag fenti, szélesebb összképébe illeszkednek. Fontos kérdés még - amelyre az eddigi kutatás is többször felhívta a figyelmet, hogy az erdélyi művészetírás sajátos feladata lenne vizsgálni a középkori ortodox egyházművészet, valamint katolikus-keresztény emlékek egymásmellettiségét, és az ebből esetenként eredő kölcsönhatásokat.

A következőkben a minket szorosabban foglalkoztató kutatástörténetet kívánjuk röviden összefoglalni. Nem célunk az eddigi művészettörténeti kutatás értékelése. Áttekintve a több mint száz éves falképkutatás történetét, ismerve a környező országokban - Szlovákiában, Ausztriában - elkészült vagy folyamatosan publikált középkori falképtopográfiákat, és nem utolsó sorban arra gondolva, hogy a Radocsay Dénes összefoglalója óta eltelt időszakban Vasile DRĂGUŢ, DÁVID László, KÓNYA Ádám és mások kutatásai nyomán csupán a mai Kovászna és Hargita megyében kétszeresére nőtt az eddig ismert falképek száma, időszerűnek érezhetjük a román, magyar és német művészettörténészek által elvégzendő feladatot, az igen gazdag erdélyi emlékek új összegezését.

1847-ben HENSZLMANN Imre ismertette a máramarosszigeti templomrom 1844-ben előkerült falképeit.[1] Az addig elsősorban építéstörténeti szempontból vizsgált épület oly nagy

felületen rejtett 13-14. századi falképeket, hogy folyamatos felfedezésük kivételes figyelmet keltett.[2] A 19. század negyvenes-ötvenes éveire tehető tehát az az időszak, amikor a kibontakozó magyar művészettörténetírás már felfigyel a jelentős építészeti emlékek tárgyalásakor a középkori freskókra is, de még nem beszélhetünk igazi falképkutatásról, hiszen többnyire futó megjegyzések, rövid leírások vagy éppen csak utalások jelzik a műemlékekről szóló tanulmányokban, cikkekben a középkori falképeket is. A falképekről szóló beszámolók hiányát ebben az időszakban azzal is magyarázhatjuk, hogy ezt az emlékanyagot - különösen Erdélyben - még többnyire vastag vakolat vagy mészréteg födi. KŐVÁRI László 1852-ben alig négy erdélyi falképről tesz említést.[3] Ezzel közel azonos időszakban Friedrich MÜLLER szász pap-történész közöl erdélyi szász műemlékekről szóló kisebb tanulmányokat, amelyekben elsőként ír le néhány középkori falképet.[4] Szórványos publikációval még Ludvig REISSENBERGER járult hozzá az ötvenes évektől a szász templomok falképeinek ismertetéséhez.[5]

Az első jelentős művészettörténeti tanulmány, amely a középkori falképek kutatásának fontosságára hívja fel a figyelmet, 1864-ben jelent meg IPOLYI Arnold tollából. A máig ismert, egyik legnagyszerűbb: a szepesváraljai freskó bemutatása során IPOLYI a falképkutatás napjainkban is érvényes alapvető problémáját, nehézségét is megfogalmazta: „Mégis, míg ezen egyházak építészeti műrészletei, faragványaik és domborműveik, oly nagy számban maradtak ránk, (...) hogy a műleírás alig bír velük: addig a falfestészetre nézve csak azon történelmi adatok morzsalékaiból volt eddig kénytelen élődni, melyek nagyobbára határozatlanul emlegetik, hogy itt is meg ott is, ez és amaz egyház és palota kifestve volt, anélkül, hogy jelenleg csak legkisebb nyomát is látnák. És mi sem természetesebb ennél! Míg az épület, a kőalkotvány szilárdságánál fogva daczol az idő enyészetével, míg a faragvány letörve bár vagy bevakolva ellenáll mindazon méltatlanságoknak, melyeket rajta a századok keze elkövetett: addig a gyöngédebb természetű falfestvény a legcsekélyebb változást is megérzi. Az évek sora elhalványítja színeit, a változó időjárás alatt lehámlik és elporlad, a sérülések miatt tarthatatlanná lesz, egyetlen oktalan újítás által tönkre juthat, s egyszerű bemeszelés által a mészréteg síri szemfedője örök feledésbe boríthatja."[6]

„Az összes középkori festészeti emlékeinkről kellene szólanom" - folytatja IPOLYI[7], bár tudja, hogy a kutatás ezen a téren is csak a kezdetén tart. A további tennivalók felismerésében és megfogalmazásában HENSZLMANN Imre befolyása volt a döntő. „HENSZLMANN volt a magyar művészettörténetírást megalapító, a romantikus generáció tevékenységének elméleti alapjait a legvilágosabban kifejezésre juttató egyénisége. Az általa kifejezett elvek irányítják kortársainak, a «nagy triász» másik két tagjának: IPOLYI Arnoldnak és RÓMER Flórisnak a munkásságát is. A század közepe utáni évtizedek legfontosabb feladatának az emlékek megismerése, feldolgozása, az anyaggyűjtés bizonyult" - állapítja meg MAROSI Ernő.[8]

IPOLYI és RÓMER topografikus munkájával párhuzamosan a korszak restaurátorainak terepjárásait is érdemes felidéznünk, hiszen RÓMER nagy összefoglalóját[9] a falképek rajzai is segítették. STORNÓ Ferenc említette pl. először az őraljaboldogfalvi[10] vagy a demsusi falképeket, ez utóbbiakból ő bontott ki összefüggő részleteket,[11] SCHULCZ Ferenc pedig a vajdahunyadi vár falképeiről szólt az elsők között: „Utolsó jelentésem óta Vajda-Hunyad várában a következő leletek fordultak elő: (...) Az első emeleti terem erkélysorát vizsgálva eddig ismeretlen festésre akadtam. Az erkélyre ugyanis, mindjárt a bolthajlás alatt levő csúcsívekben, szentek mell-képei festvék, természeti nagyságban."[12]

A középkori ortodox egyházművészet korai híradásai is e két építész-restaurátortól származnak. STORNÓ jelzi, - mint láttuk - az őraljaboldogfalvi képeket, SCHULCZ pedig brassói beszámolójában így ír: „Említésre méltó továbbá az oláhok egyháza (Szent Miklós templom), mely főalkatrészeiben, nézetem szerint a

közép-korból származik. (...) Érdekes ezen egyház alaprajza, festése és regényes külalakja."[13]

A falképek sajátos sorsára vet némi fényt a szászsebesi kápolna esete, amelyhez hasonlóval a mai kutató is gyakran találkozik. STORNÓ 1869 augusztusában így ír: „A templom mellett góth kápolna áll, mely jelenleg téli tornacsarnokul szolgál, s melynek belső északi oldalán nagyszerű falfestmény nyomai tünnek elé."[14] SCHULCZ Ferenc pedig, aki ugyanez év novemberében jár Szászsebesen, már így számol be a pár hónappal azelőtt még látható képekről: „A kápolna most torna iskolául szolgál és szép fehérre van meszelve. Kevés biz itt a kegyelet!"[15]

STORNÓ beszámolója és szép rajza viszi be a szakmai köztudatba a brassói Feketetemplom déli kapujának timpanonján levő falképkompozíciót.[16] RÓMER később részletesen ismerteti e képet,[17] ezt megelőzően viszont SCHULCZ Ferenc[18] és ORBÁN Balázs[19] is említést tesz erről az Erdély egyik legszebb középkori falképéről.

ORBÁN Balázs A Székelyföld leírása című nagy munkájában[20] számtalan középkori falképről tesz elsőként említést. Esetenként ő maga tár föl töredékeket, ugyanakkor egyes emlékeket eléggé részletesen is leír. Ezért teljesen érthetetlen, hogy RÓMER nem vesz tudomást ORBÁN falképleírásairól, csupán egyetlen alkalommal hivatkozik a „fáradhatatlan kutató" beszámolójára, a marosvásárhelyi vártemplom kápolnájában talált falképek esetében.[21]

Bár el kell ismernünk, hogy ORBÁN Balázs falképemlítései a jelzésen túl alig használhatók a művészettörténet számítára, mégis csak a kor szemléletére lehet jellemző a Székelyföld művészeti emlékeinek elhanyagolása mindaddig, amíg a század nyolcvanas éveiben HUSZKA József működése, felfedezései és leírásai révén e vidék középkori falképei is felkeltik a megérdemelt figyelmet.

Visszatérve ORBÁN Balázs szerepére az erdélyi falképkutatás történetében, az ő munkásságát mindenképpen úttörőnek kell tekintenünk, hiszen amíg a művészettörténészeket, akik még „...nemrég indultak ki...", - ahogy IPOLYI fogalmaz -, elkápráztatja az erdélyi nagyvárosok, a szász templomerődök vagy Hátszeg vidékének frissen felfedezett, csodálatos emlékanyaga, addig az egyetlen a múlt század hatvanas éveiben, aki ha nem is szakszerű leírásokkal, de egyáltalán felfigyel a székelyföldi falvak templomaiban felsejlő festményekre is. Ugyanakkor csak csodálkozni lehet, hogy miközben oly részletesen leír pl. templomi felszereléseket vagy akár harangokat, ugyanakkor a szeme elé kerülő középkori freskókat, amelyeket némegyszer nagyon szépnek minősít, legtöbbször kutatlanul odahagy?!

Bár tudjuk, hogy ebben az időben a téma még a szakma számára is új, és a kutatás még eléggé véletlenszerű, ugyanakkor azzal is számolnunk kell, hogy a templomok többnyire vakolat vagy mészréteg által födött falfelületeinek lehámozása sokszor helyi ellenállás miatt hiúsul meg, mert még mindig érezhető a protestáns képellenesség, vagy a katolikus hitközség anyagi, de akár esztétikai megfontolású aggályoskodása; ezért a kutatónak gyakran kell eredménytelenül továbbmennie. Mindezek mellett van még a kutatásnak egy figyelemre méltó akadálya: ha megfigyeljük ORBÁN Balázs kifejezéseit, amelyeket néha a felbukkanó ábrázolásokra használ, észrevehetjük hogy pl. a bizánci ízlésben festett alakokról beszél[22], márpedig a kor művészettörténeti kutatása és romantikus nemzeti szelleme szerint a „bizánci" ekkor még „a nem magyar" szinonimája. Ma már tudománytörténeti tény, hogy a bizánci szellemű itáliai trecento festészete egykor jó időre meghatározta egész Közép-Európa művészetét, így az erdélyi katolikus-keresztény művészetet is. Az erdélyi 14-15. századi falfestészet emlékei ilyenformán egyidőben őrzik a bizánci hagyományt, akár az ortodox, akár a katolikus szertartású templomokra gondolunk.[23]

ORBÁN Balázs összesen huszonhat falképről tesz említést.[24]. Ezek között számos olyan töredék volt, amelyet ő talált meg, és írt le először, de csak a későbbi kutatás hozott a felszínre nagyobb felületet, mint pl. Bibarcfalván,[25] Csíkrákoson[26] és Sepsibesenyőn.[27] Ő több olyan középkori freskót is megemlít, amelyekről már ott-

jártakor mint nemrég bevakolt és elmeszelt vagy korábban elpusztult emlékekről beszéltek a helyiek,[28] de olyan falképekről is szót ejt, amelyekre a kutatás a mai napig sem figyelt fel, pl. Berekeresztúr,[29] Felvinc[30] vagy Barcaújfalu[31] templomainak esetében.

ORBÁN Balázzsal csaknem egyidőben járta végig Maros-szék falvait BENKŐ Károly is. Néhány templom régi falképéről - még ORBÁN előtt - ő tesz először említést.[32]

Mindezek után a falképkutatás igazi lendületét RÓMER Flóris 1874-ben megjelent nagy munkája adta meg.[33] RÓMER „...adatainak száma oly nagy - mondja könyvismertetésében ORTVAY Tivadar -, hogy azok által valóban meg vagyunk lepetve."[34] A kortárs meglepetése abban az időben a RÓMER által közölt falképek nagy száma miatt indokolt lehetett, ám RÓMER művének nem kevésbé fontos érdeme a sok falkép reprodukciója, a felmért emlékeknek feltételezett műhelyek, iskolák szerinti csoportosítása, és nem utolsó sorban a falképegyüttesek ikonográfiai vizsgálata. Ő elemzi pl. először és részletesen a Szent László-legenda falképeinek ikonográfiáját a szlovákiai(?) bántornyai templomban.[35] Az igen gazdagon illusztrált és máig forrásként használt kötetben viszont a szerző az erdélyi emlékek közül csupán a máramarosi, a nagyenyedi és a kolozsvári töredékek rajzait közli.[36]

Újabb néhány évnek kellett eltelnie ahhoz, hogy HUSZKA József leírásai és rajzai (akvarell - másolatai) nyomán több erdélyi, pontosabban székelyföldi falképegyüttes váljék ismertté.[37]

HUSZKA József, RÓMER ikonográfiai tanulmányain kiindulva és ORBÁN Balázs, valamint helyi közlők adatait felhasználva egyedülálló kutatást végzett a Székelyföldön a század nyolcvanas és kilencvenes éveiben. Ikonográfiai elemzései ma már sok esetben túlhaladottak ugyan,[38] viszont kitűnő rajzai több olyan - időközben elpusztult - falképet örökítenek meg, mint pl. a homoródszentmártoni, erdőfülei vagy a maksai falképegyüttesek. Rajztanárként olyan kiváló akvarellmásolatokat készített az általa felszínre hozott középkori falképekről, hogy ezek alapján hitelesnek tűnik az az állítás, miszerint a gelencei, a homoródszentmártoni és a sepsibesenyői falképek Szent László-legenda ábrázolásai egyetlen mesternek vagy műhelynek tulajdoníthatók.[39] Másolatai alapján történik napjainkban is - csaknem száz év múltán - az időközben visszameszelt vagy visszavakolt sepsibesenyői, székelydályai falképek restaurálása.[40] Ugyanúgy végzik most (1995-1996) a sepsikilyéni unitárius műemléktemplom freskóinak restaurálását.[41]

HUSZKA a mai Kovászna és Hargita megyében tizenhárom középkori falképegyüttest ismert, amelyek közül több csaknem teljes értékűen látható ma is; a többi elpusztult vagy még mindig mészréteg alatt szunnyad.[42]

GERECZE Péter falkép-, rajz- és műemlékjegyzékeinek megjelenéséig,[43] RÓMER Flóris összefoglalója inspirálja nemcsak HUSZKA falképkutatásait, hanem Erdély más vidékein történő felfedezéseket is. Az időközben megjelenő vármegye-monográfiák szerzői néha, felmérve már a középkori falképek jelentőségét is, új adatokkal gazdagítják az addigi irodalmat.[44] Ugyanakkor BUNYITAI Vince egyháztörténeti és műemléki,[45] vagy MÁRKI Sándor várostörténeti monográfiájában szintén fordulnak elő fontos falképekről szóló jelzések vagy akár részletes leírások.[46] Kisebb publikációkban és albumokban pl. NEMES Ödön[47] és Friderich TEUTSCH[48] vagy Emil SIGERIUS[49] számol be Maros-széki, illetve szász templomokban lévő középkori falképekről. Ez időszakban kezdi közölni művészettörténeti kutatásainak eredményeit több falképemlék leírásával Viktor ROTH[50] is, továbbá a Műemlékek Országos Bizottságának évi jelentései folytonosan hoznak új információkat az erdélyi középkori falképekre vonatkozóan.[51]

A 19. századi falképkutatás összegezését GERECZE Péter végzi el. MAROSI Ernő szerint „...a pozitivisztikus célkitűzés jellemző mindenekelőtt GERECZE Péter műveire, a Műemlékek Országos Bizottsága rajztanárának, a magyarországi középkori falképek irodalmának jegyzékére, s különösen a régi Magyarország egész terüle-

tét áttekintő, máig egyetlen topografikus vázlatra, A magyarországi műemlékek irodalmának helyrajzi jegyzékére (1906). Mint GERECZE munkáit, a századvég és a századforduló magyar művészettörténeti irodalmának túlnyomó többségét is a pozitivisztikus célkitűzések, az ismeretanyag összefoglalásának szándékai jellemzik. Mintegy leszűrni igyekszik a kutatás a megelőző korszak eredményeit."[52]

GERECZE falképjegyzékéből kitűnik,[53] hogy RÓMER idézett összefoglalója óta, az 1874 és 1905 közötti időszakban, Erdélyben több mint ötven új felfedezés történt. A nagyszámú emlék alapján, amelyek között nagy felületű falképegyüttesek tárultak fel - Gelencén, Homoródszentmártonban vagy Őraljaboldogfalván - a művészettörténeti kutatás a leíró jellegen túl már tovább léphetett a gazdagabb, ikonográfiai és stíluskritikai kutatások irányába is. Így az Émile MALE-i modern ikonográfiai eredmények jegyében látott napvilágot 1915-ben ÉBER László munkája,[54] amelynek segítségével a még kevésbé összefüggő falképtöredékek ikonográfiai vizsgálata is megközelíthetővé vált.

Az első világháború után, a román művészettörténetírás bekapcsolódása révén az ortodox vagy görög-katolikus templomok képeinek bizánci örökséget őrző vonásai, ezzel egyidőben a szász templomfreskók német stílusjegyeinek vizsgálata új szempontokat és eredményeket hozott az erdélyi középkori falképek kutatásában.

„A nemzeti kulturális örökség megőrzésében és restaurálásában - nemzetin értve ez esetben az idők folyamán az ország területén alkotott vagy ide érkezett értékeket - jelentős helyet foglal el a Történelmi Műemlékek Bizottsága Kolozsváron működő, erdélyi tagozatának munkája 1921-1940 között" - állapítja meg Ioan OPRIŞ.[55]

E bizottságban vagy ennek felügyeletével dolgozott Erdélyben a korszak legtöbb jelentős román és magyar kutatója. A korábbi magyar kutatás eredményeit elismerve és azokat felhasználva folytak tovább - néha magyarországi kutatókkal és intézményekkel együttműködve -, az elkezdett műemlék- és falképrestaurálások, pl. Vajdahunyad vára vagy a Hunyad-megyei középkori templomokban.[56]

A részben ismert és alig kutatott székelyföldi falfestmények a román művészettörténészek figyelmét is felkeltik, közülük legkivált a bizánci és nyugati ikonográfiát egyaránt ismerő I. D. ŞTEFĂNESCU, aki több falképünket ismerteti a bizántinisztika nézőpontjából.[57] A román ikonológia szaktekintélye későbbi, átfogó munkáiban is szót ejt az általa eredetileg ortodox románnak vélt, majd feltételezése szerint a tatárjárás után katolizált székelyföldi templomokról és azok 14-15. századi falképeiről.[58]

Természetesen a korszak magyar művészettörténeti összefoglalóiból sem hiányoznak a székelyföldi, középkori falképegyüttesek említései.[59] Ugyanakkor KELEMEN Lajos,[60] DEBRECZENI László,[61] K. SEBESTYÉN József,[62] VÁMSZER Géza[63] kutatásai is fontosak a falképkutatás területén.

Az ikonográfiai kutatás a székelyföldi emlékanyagban mindvégig különös hangsúlyt helyez a Szent László-legenda ábrázolására, a falképek stílusvizsgálata pedig egyre inkább Itália festészetével hozza kapcsolatba az itteni emlékeket. DERCSÉNYI Dezső igen jelentős monográfiájában[64] végül - GERVICH Tibor máig meghatározó kutatásaira[65] alapozva - már az olasz trecento képviselőiről, azok erdélyi működéséről értekezik, kiemelve pl. Niccolo di Tommaso feltételezhető nagyváradi működését és általában az olasz műhelyek hatását a Székelyföld 14. századi festészetére is. Ugyanilyen szellemben végzett kutatásokat BALOGH Jolán is ezekben az években.[66] MAROSI Ernő szerint „Az Itáliához fűződő kulturális összeköttetések meghatározó jelentőségét vallotta igen sokrétű, forráskritikai érvekkel és igen szolid stíluskritikai eredményekkel egyaránt alátámasztott feldolgozásaiban BALOGH Jolán is. Publikációiban, így az Erdélyi renaissance (1943) áttekintésében az itáliai művészet és vele a protoreneszánsz összefüggő, a 13. század óta konstans szerepével számolt. (...) BALOGH Jolán kutatásai elsősorban Erdély, Nagyvárad és Kolozsvár 14-15. századi művészetére irányultak, s e régió művésze-

tében igyekezett felmutatni a 16. századi reneszánsz szerves összefüggéseit a 14-15. századi művészet fő tendenciáival."[67] Ebből a szempontból igen fontosak BALOGH Jolán fejtegetései, amelyek a 14-15. századi székelyföldi (Bögöz, Gelence, Maksa, Székelyderzs) csatajeleneteinek a Hunyadi tumba (1532) reliefjeire tett hatását vizsgálják.[68]

A Szent László-legenda falképeinek történeti és ikonográfiai elemzése vált már ekkor LÁSZLÓ Gyulának is egyik fő kutatási témájává.[69] A legenda egyes tartalmi elemeinek keleti eredetét bizonyító tételeit később mind magyar,[70] mind szlovák[71] és román[72] művészettörténészek is vitatták. Mindenképpen az ő modern - régészeti, történeti, néprajzi és művészettörténeti összefüggésében történt - kutatásai révén került a Kárpát-medence e sajátos témája az elmúlt évtizedek művészettörténetének előterébe.[73]

Visszatérve a negyvenes évek, vagy legalábbis RADOCSAY idézett korpuszát megelőző egy-két évtized kutatástörténetére, ENTZ Géza tudatos terepbejárásainak eredményeit szükséges ismerni még akkor is, ha ő nem elsősorban a falképeket kutatta; ennek ellenére építéstörténeti nagy tanulmányaiban a legnagyobb avatottsággal szólt az épületek festett díszeiről, és több kisebb publikációjában közölte figyelemre méltó észrevételeit.[74] Általában ott érezni ENTZ helyismeretét RADOCSAY összefoglalójában[75] épp úgy, mint pár évvel később Virgil VĂTĂŞIANU nagyszabású munkájában[76]

RADOCSAY Dénes közel 150 erdélyi falképadata, azok ikonográfiai és állapotleírása, valamint a kimerítő bibliográfia alapvető forrásnak tekinthető, de ugyanakkor újabb lendületet adó kézikönyvnek is a következő évek falképkutatása számára.[77] „Jól használható a kötet katalógusrésze - mondja TÓTH Melinda -, amely a művek leírásával, nagy irodalomjegyzékkel s a falképről szóló vélemények konfrontálásával minden további falfestészeti kutatás kiindulópontjául szolgál, és kézikönyv jellegével a művészettörténeti összehasonlításokhoz jó segítséget ad."[78]

Elsősorban RADOCSAY katalógusának székelyföldi adatait használta fel pár évvel később V. VĂTĂŞIANU is a rá jellemző objektivitással. Az erdélyi középkori festészetet tárgyaló fejezetekben részletes stíluskritikai elemzést adott Gelence, Bögöz és Székelyderzs falképeiről[79], és megfontolandó észrevételeket tett általában e vidék falképeinek datálásával és a további kutatással kapcsolatban is: „...a Székelyföldön számos olyan templom van, amely kisebb vagy nagyobb fontosságú töredéket, valamint időközben elpusztult vagy bevakolt emlékét őrzi: a festmények biztosan egy összefüggő csoportot alkottak, de ma már nehezen lehet jellemezni vagy datálni őket. A vizsgálatot nagyon bizonytalanná teszi az a tény, hogy egyes falképegyütteseket csupán olyan rajzokból ismerünk, amelyek nem minden esetben szolgálnak bizonyítékként az eredeti képek stílusjegyeire vonatkozóan, a festményekkel kapcsolatos irodalomban pedig a leg*nagyobb ellentmondások vannak, abból a nyil*vánvaló szándékból, hogy a datálást minél korábbra helyezzék, figyelmen kívül hagyva néha az olyan kézzelfogható elemeket, amelyek által megelőzhetőek lettek volna a tévedések. Az az igazság, hogy HUSZKA kutatásai után (amelyek abban az időben nem érintették és nem is érinthették a kérdés lényegét) csupán futólag írtak ezekről a festményekről, habár alapos vizsgálatot érdemelnének. Ugyanakkor kívánatos volna megtalálni a módját mindazoknak az emlékeknek a felszínrehozására, amelyek az utóbbi évtizedek során vakolat alá kerültek. A templomok más felületeinek vizsgálatát is el kellene végezni, ahol minden valószínűség szerint még eddig ismeretlen részletek rejlenek."[80]

Igazi áttörést a székelyföldi középkori falképkutatásban Vasile DRĂGUŢ munkássága, valamint DÁVID László adatközlései jelentenek a hatvanas és hetvenes években.

„Leginkább Vasile DRĂGUŢ érvényesítette egy sor részlettanulmányban és összefoglaló áttekintésekben - szlovákiai falfestészeti kutatások ismeretében - az erdélyi emlékanyagra is a közép-európai összehasonlító kutatások szempontjait."[81] Ő „A gótika művészete Romániá-

ban"[82] című összefoglaló munkájában - Francé STELÉ nyomán[83] - sajátos ikonográfiai programot feltételez a falusi templomok festészetében, ezen belül pedig kiemelten elemzi a Székelyföld falképfestészetét is, amelynek kutatásáról már korábban több tanulmányban számolt be. „Mindent összevetve, ha az erdélyi falfestészetet európai perspektívában vizsgáljuk, túlzás nélkül állapíthatjuk meg - mondja DRĂGUŢ -, hogy ez a vidék az európai gótikus falfestészet legérdekesebb területe. Mert miközben Franciaországban, Németországban, Olaszországban ebben a korban már a festett ablakot választották, a szerényebb lehetőségekkel bíró Erdélyben a könnyebben elérhető és kivitelezhető falfestészetet folytatták."[84]

Időközben TÓTH Melinda Árpád-kori falfestészet című munkája elemez több székelyföldi falképet (Bögöz, Gelence, Sepsikilyén stb.), amelyeknek gótikus ábrázolásait (Szent László-legenda, Szent Margit-legenda, Utolsó ítélet) a román-kori ikonográfiai program továbbéléseként értelmezi.[85]

DÁVID László több évtizedes levéltári, valamint helyszíni kutatásai alapján a középkori Udvarhely-szék addig ismert emlékanyagát foglalta össze, és további vizsgálatokra hívta fel a figyelmet a még mészréteg alatt lappangó falképekről pl., Énlaka, Homoródkarácsonyfalva vagy Magyarhermány templomaiban.[86]

Igen fontos adatokkal, új falképfelfedezések közlésével járult hozzá a Kovászna-megyei emlékek gazdagodásához a hetvenes években KÓNYA Ádám. Az ő kutatásai hozzák felszínre a kökösi református templom freskóit, a sepsiszentgyörgyi vártemplom külső festéstöredékeit.[87]

A nyolcvanas években több olyan szintézis-jellegű munka látott napvilágot, amely az addigi kutatás eredményeit próbálta összefoglalni. PROKOPP Mária közép-európai kitekintésű műve Bögöz, Csíkrákos, Gelence és Székelyderzs falképeit az itáliai trecento festészetéből kiinduló összképben tárgyalta.[88]

Az elmúlt évtizedekben két alapvető művészettörténeti összefoglaló tárgyalta még a székelyföldi falképemlékeket. A MAROSI Ernő által szerkesztett nagy szintézisben a legfontosabb székelyföldi emlékek kaptak helyet, és azok alapos ikonográfiai elemzése meg stílusvizsgálata, amelyeket PROKOPP Mária és WÉHLI Tünde írtak meg.[89] LÁSZLÓ Gyula nagy tanulmányához KERNY Terézia írta meg a Szent László-legenda falképeinek átfogó kutatástörténetét.[90]

Legutóbb JÉKELY Zsombor falképkutatásai érdemelnek figyelmet: ő elsősorban a gelencei és bögözi falképek kimerítő ikonográfiai vizsgálataival hozott új eredményeket.[91]

A több mint száz éves kutatástörténetet összefoglalva, valamint az általunk végzett helyszíni vizsgálatokból kiindulva időszerűnek látszik a székelyföldi emlékanyag topografikus feldolgozása, annál is inkább, mert a Vasile DRĂGUŢ által koordinált repertoriális felmérés, amely 1985-ben jelent meg, csupán a dél-nyugat erdélyi templomok falképeit tárgyalja.[92]

A Székelyföld középkori falképeinek felmérését azért is érezhetjük szükségesnek, mert az eddigi irodalomban gyakran találkozunk a helyszíni ismeretek hiányával és az ebből fakadó téves leírásokkal vagy értelmezésekkel;[93] de azért is, mert halaszthatatlannak tartjuk a falfestmények mielőbbi restaurálásának elkezdését. Tény ugyanis, hogy ebből az igen jelentős emlékanyagból mindeddig még egyetlen példát sem említhetünk, amelyen szakszerű restaurálás történt volna. Így a falképek felmérésének értelmét leginkább abban látjuk, hogy egyben megmentésüket is szorgalmazzuk. Hiszen a képet sohasem helyettesítheti a szó.

Jegyzet

1. „HENSZLMANN Imre lev. tag hivatalos tudósítását olvasta fel a máramaros szigeti...", Magyar Akadémiai Értesítő, Bp. 1847, VII. 32-39.

2. RADOCSAY Dénes: A középkori Magyarország falképei. Bp. 1954. 172.

3. KŐVÁRI László: Erdély régiségei. Pest 1852. Az említett falképek: Szeben (248. l.), Almakerék (227-228. l.), Darlac (230. l.) és Martontelke (243-244. l.).

4. MÜLLER, Friedrich: Die Schässburger Bergkirche, ein kunstgeschichtlicher Kirche, Archiv, 1853, N.F.I., 337; uő.: Die evangelische Kirche in Birthälm., 1857., 208., (a berethalmi falképek mellett említést tesz Darlac és Somogyom templomainak freskóiról is), uő.: Die kirchlichen Baukunst des romanischen Styles in Siebenbürgen, Jahrbuch..., 1859., Almakerék, 150, -Kisdisznód, 180.

5. REISSENBERGER, Ludwig: Die Kirche des heilige Michael, zu Michelsberg: Mitteilungen der kais.-königl. Central Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale. Wien 1857. II. 66. (Kisdisznód); uő.: Kirchliche Bankunst des romanischen Styles in Siebenbürgen, Jahrbuch der kais.-königl. Central Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale. Wien 1859. Almakerék (150), Kisdisznód (180).

6. IPOLYI Arnold: A középkori magyar falfestészet emlékeiből. A szepesváraljai XIV. századi történeti falfestmény. Pest 1864. 4-5.

7. Uo.: 6.

8. Magyarországi művészet 1300-1470 körül. Szerk. MAROSI Ernő, Bp. 1987. I. 19.

9. RÓMER Flóris: Régi falképek Magyarországon. Bp. 1874.

10. STORNÓ Ferencz jelentése erdélyi archeológiai útjáról. Archeológiai Értesítő (a továbbiakban A.É.) (1870).

11. RÓMER Flóris: i.m. 104.

12. „SCHULCZ Ferenc építész jelentése erdélyi útjáról." A. É. I (1869) 4, 65.

13. SCHULCZ Ferenc: i.m. 4, 10.

14. STORNÓ Ferenc: i.m.

15. „SCHULCZ Ferenc építész jelentése erdélyi útjáról." A.É., Bp.1869, 8, 145.

16. STORNÓ F., ...jelentése, A. É. 1869. 2,3-5.o.

17. RÓMER, Régi falképek..., 101-102. o.

18. SCHULCZ F., ...jelentése..., A. É. 1869, 10. o.

19. ORBÁN Balázs: A Székelyföld leírása, történelmi, régészeti, természetrajzi s népismei szempontból Bp. 1873, VI, 322. o.

20. ORBÁN Balázs: A Székelyföld leirása..., Bp. I-VI. 1868-1873.

21. RÓMER F., Régi falképek..., 124-125. o.

22. ORBÁN Balázs: i.m. III. 182. (Bibarcfalva leírása.)

23. E kitérőt itt azért éreztük szükségesnek, mert a tudományos objektivitás hiánya az erdélyi és azon belül a székelyföldi falképkutatás terén később is gyakran felmerült. Ennek következményeként pedig a polémia szintjén, néha a csak a kisajátítás szándékával szóltak az évszázados emlékekről. Így történt pl. a gelencei templom 1932-iki restaurálása alkalmával: az „Universul" c. lap 1932. március 23-i és május 30-i száma a templom és falfestményeinek „régi román ortodox jellegéről" beszél, ezzel szemben a Székely Nép. 1932. június 19-i száma olyan ábrázolásról is említést tesz a falképek között, amelynek a templomban nyoma sincs (Szent István „íródiákjának diktálja fiához intézett intelmeit"). Mindez talán szóra sem lenne érdemes, ha nem tudnánk, hogy a tudománytalan és elfogult polémiák hatására pl. a Gelencéhez közel eső Polyán (Kézdiszentkereszt) róm. katolikus, középkori templomának falairól egyszerűen levakarták a falképeket mert - úgy vélték - „görög szenteket" ábrázoltak.

24. ORBÁN Balázs, i.m.

25. Uo., I. 215. o.

26. Uo., II. 67-68. o.

27. Uo., III. 182. o.

28. Uo., I. 120. o. (Szentábrahám), IV. 39. o. (Székelyvaja), IV. 51. o. (Káposztásszentmiklós), IV. 185. o. (Marosszentkirály)

29. Uo., IV. 76. o.

30. Uo., V. 98. o.

31. Uo., VI. 416. o.

32. BENKŐ Károly: Marosszék ismertetése, Kolozsvár, 1868-1869.

33. RÓMER F., i.m.

34. Dr. ORTVAY Tivadar könyvismertetése: Régi falképek Magyarországon, in A. É. 1875. IX. 3. szám 86-94. o.

35. RÓMER F., i.m.

36. Uo.

37. HUSZKA József falképkutatói munkásságáról mindeddig a legavatottabban KERNY Terézia: HUSZKA József és a székelyföldi Szent László-legendák, Művészet Zsigmond király korában, 1387-1437. II. 347-351. o. A Szent László-legenda ciklusainak másolatait közli LÁSZLÓ Gyula: A Szent László-legenda középkori falképei, Bp ... . HUSZKA másolatait számba veszi és azok őrzésének helyét köli JÉKELY Zsombor: A középkori Szent László-falképek másolatai, Ars Hungarica, 1995, 2, 312. o.

38. pl. A HUSZKA által Margit-legendának vélt gelencei sorozatot HUSZKA J.: Magyar szentek a Székelyföldön a XV. és XVI. században, A. É. 1886, 123-134. o. később a kutatás Alexandriai Szent Katalin legendájával azonosította, lásd. DRĂGUŢ, V.: Restaurarea picturilor de la Ghelinţa, în Buletinul Monumentelor Istorice, 1973, 46-47. o.

39. HUSZKA J., A Szent László legenda székelyföldi falképekben. A. É., 1885. V. 211-220. o.

40. A sepsibesenyői ref. templom Huszka által leírt és lerajzolt falképeiből 1994-ben kerültek elő töredékek. Székelydályán a templom szentélyében az 1992-ben elkezdett helyreállítás során tárultak fel részletek a Huszkától ismert falképekből.

41. A sepsikilyéni falképek restaurálását a román művelődési minisztérium megbízásával a marosvásárhelyi CR KFT végzi.

42. A HUSZKA által ismert falképek mai állapota: Bibarcfalva (feltárva), Bögöz (feltárva), Csíkdelne (feltárva), Csíkmenaság (feltételezett középkori freskói vakolat alatt), Erdőfüle (elpusztult), Gelence (feltárva), Homoródszentmárton (elpusztult), Maksa (elpusztult), Nagyajta (mészréteg alatt), Sepsibesenyő (feltárt töredék), Sepsikilyén (feltárás alatt), Székelydálya (feltárás alatt), Székelyderzs (feltárva).

43. GERECZE Péter: Magyarország régi falképeinek jegyzéke és irodalma. Magyarország Műemlékei (1905) 486-943., Uő.: A műemlékek helyrajzi jegyzéke és irodalma. M Me (1906).

44. Szolnok-Doboka vármegye monográfiája. Szerk. TAGÁNYI K.-RÉTHY L.-KÁDÁR J., Dés 1901.

45. BUNYITAI Vince: A váradi püspökség története. I-II. nagyvárad 1883-184., Uő. Szilágy megye középkori műemlékei Bp. 1887.

46. MÁRKI Sándor: Arad vármegye és Arad szabad királyi város története, Arad, 1892.

47. NEMES Ödön: Néhány székelyföldi freskóról, Székely Hírlap, 1896 okt. 26.

48. TEUTSCH, Fr.:Die Bilder und altare in den evangelische sachsischen Kirchen, in Korrespondenzblatt des Verein für Siebenbürgische Landeskunde, Szeben, 1896, XIX.

49. SIGERIUS, Emil: Siebenbürgisch-sächsische Burgen und Kirchenkastelle, Szeben, 1901.

50. ROTH, V.: Das Altarwerk zu Malmkrog. Korrespondenzblatt des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde, Hermanstadt 1902.

51. A. É. évfolyamai (1874-1905).

52. Magyarországi művészet 1300-1470 körül Bp. 1987. 21.

53. GERECZE P., i.m.

54. ÉBER I: Tanulmányok Magyarország középkori falfestményeiről, Magyarország Műemlékei (Szerk. FORSTER Gyula) Bp. (1915), 71-104. o.

55. OPRIŞ, I.: Protejarea mărturiilor cultural-artistice din Transilvania şi Banat după Marea Unire. Ed. Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1988, 35. o.

56 Részletes áttekintés a két világháború közötti, erdélyi műemlékvédelmi tevékenységnek lásd OPRIŞ, I., i.m.

57. ŞTEFĂNESCU, I. D.: L'art byzantin et l'art lombard en Transylvanie. peintures murales de Valachie et de Moldavie. Paris 1938.

58. Uő.: Iconografia artei bizantine şi a picturii feudale româneşti. Editura Meridiane, Bucureşti, 1973, 87., 186-187. o. és uő.: Arta feudală în Ţările Române. Pictura murală şi icoanele de la origini până în secolul al XIX-a. Edit. Mitropolici Banatului, Timişoara, 1981, 61-72. o.

59. DIVALD Kornél: Magyarország művészeti emlékei, Bp. 1927 és GENTHON István: Az ortodoxia művészete Erdélyben. Magyar Szemle XXII (1934) 242-248. o. uő.: Erdély művészete, Bp. 1936.

60. KELEMEN Lajos: Erdélyi magyar templomi karzat és mennyezetfestmények a XVII. századból, Kolozsvár, 1945.

61. DEBRECZENI László oklándi kutatásairól in DÁVID László: A középkori Udvarhelyszék művészeti emlékei. Bukarest, 1981, 230-231. o.

62. K. SEBESTYÉN József vezetésével történt a gelencei templom 1932. évi restaurálása.

63. VÁMSZER Géza: A csíkdelnei Szent János templom. Különnyomat, „Debreceni Szemle" 1934/8.

64. DERCSÉNYI Dezső: Nagy Lajos kora, Bp. é.n. (1941)

65. GEREVICH Tibor: Magyarország románkori emlékei, Bp. 1938.

66. BALOGH Jolán: Az erdélyi renaissance, Kolozsvár, 1943.

67. MAROSI Ernő, i.m. 20. o.

68. BALOGH Jolán, i.m.

69. LÁSZLÓ Gyula: A honfoglaló magyarok művészete Erdélyben, Kolozsvár, 1943.

70. VIZKELETY András: Nomádkori hagyományok vagy udvari lovagi tapaszok. I. T. LXXXV (1981). 243-275. o.

71. DVOŘAKOVA, Vlasta: La légende de saint Ladislas découverte dans l'église de Velka Lomnica. Iconographie, Style et circumstances de la diffusion de cette légende. Buletinul Monumentelor Istorice IV (1972). 25-42. o.

72. DRĂGUŢ, V.: Legenda „eroului de frontiere" în pictura medievală din Transilvania. Uo. II (1974). 21-38. o.

73. A téma teljes irodalma, LÁSZLÓ Gyulától: A Szent László-legenda középkori falképei. Bp. 1993.

74.ENTZ Géza bibliográfia, (Összeállította VÁCZI Piroska) Műemlékvédelmi szemle Bp. 1993, 146-171. o.

75. RADOCSAY D., i.m., több helyen közöl falképadatokat ENTZ szóbeli közlése nyomán.

76. VĂTĂŞIANU, Virgil: Istoria artei feudale în Ţările Romîne. I. Bucureşti, 1959.

77. RADOCSAY D., i.m.

78. TÓTH Melinda: Árpádkori falfestészet. Bp. 1974, 104. o.

79. VĂTĂŞIANU, Virgil, i.m.

80. VĂTĂŞIANU, Virgil, i.m. 70-771. o.

81. MAROSI E., i.m. 29. o.

82. DRĂGUŢ, V., Arta gotică în România, Bukarest, 1979.

83. STELÉ Fr., Monumenta artis slovenicae, I. La peinture murale au moyen age., Ljubljana, 1935.

84 „Az erdélyi szellemiség a kölcsönhatások szellemisége."ROSTÁS Zoltán: Beszélgetés Vasile DRĂGUŢ professzorral, in A Hét, 1981. június 19, 3. o.

85. TÓTH Melinda: i.m.

86. DÁVID László: A középkori Udvarhelyszék művészeti emlékei, Bp. 1981.

87. KÓNYA Ádám: A kökösi középkori templom, Aluta, Sepsiszentgyörgy, 1970. II. 157-162. o. Uő.: A szentgyörgyi vár meglepetései, in Megyei Tükör, Sepsiszentgyörgy, 1979. XI. 10.

88. PROKOPP Mária: Italian trecento influence on murals in East Central Europe, particulary Hungary, Bp. 1983.

89. Magyarországi művészet 1300-1470 körül...

90. KERNY Terézia: „Keresztény lovagok oszlopa" (Művészettörténeti adalékok a kerlési ütközet ábrázolásához) in LÁSZLÓ Gyula, A Szent László-legenda falképei, Bp. 1993, 213-226. o.

91. JÉKELY Zsombor: A gelencei templom, Bp. 1994, Kézirat, Uő., A bögözi műemléktemplom, Sepsiszentgyörgy, Horror vacui füzetek, 3. 1996.

92. Repertoriul picturilor murale medievale din România (sec. XIV. 1450) Partea I., Coordonator Vasile DRĂGUŢ, autorii: Anca BRATU, Monica BREAZU, Ion ISTUDOR, Maria MOCANU, Maria Irina POPESCU, Liana TUGEARU, Bucureşti, 1985.

93. Kiragadott példaként említjük a gelencei Szent Katalin-legenda falképeit, amelyeket olyan jelentős mű, mint a Magyarországi művészet 1300-1470 körül. szerk. MAROSI Ernő még mindig HUSZKA értelmezésénél maradva, Margit-legendaként elemez, 205. o.

Despre istoria cercetării picturilor murale medievale (sec. XIII-XV.) din Secuime

(Rezumat)

Lucrarea schiţează istoria cercetării picturilor murale medievale din Transilvania, în primul rând a celor din Secuime. Literatura veche are o importanţă deosebită, dat fiind faptul că discută şi picturile care au fost acoperite cu var ,sau chiar distruse ulterior. Primul care face o analiză serioasă este RÓMER (1874). Desenele şi acuarelele lui HUSZKA, din secolul trecut, sunt indispensabile nu numai pentru munca de restaurare. Sintezele mari de la începutul de secol aparţin lui GERECZE (1905) şi lui ÉBER (1915). Până la mijlocul secolului mai mulţi cercetători au atras atenţia asupra influenţelor italiene, şi asupra importanţei prezenţei legendei lui Sf. Ladislau. În anii 1960-70 DRĂGUŢ abordează problema din direcţia cercetării comparative central-europene şi presupune un program iconografic specific în cazul picturilor murale din bisericile săteşti. Subliniază specificul picturilor transilvănene în context european (caracterul tardiv), dar în marele său repertoriu (1985) nu apare decât materialul sud-vest-transilvănean. Prelucrarea materialului secuiesc şi restaurarea monumentelor de aici rămâne o sarcină actuală.

On the History of the Research of the Medieval Mural Paintings (13-15th Centuries) in Székelyföld

(Abstract)

The paper sketches the history of research concerning the medieval mural paintings

in Transylvania, and especially those in Székelyföld. The old literature has an outstanding importance, as it has in view also the paintings that had been covered with lime or even destroyed afterwards. The first one to do a serious analysis is RÓMER (1874). The drawings and aquarelles of HUSZKA from the past century are evidently necessary not only for the restoration work. The large syntheses at the beginning of the century belong to GERECZE (1905) and to ÉBER (1915). Up to the middle of the century many specialists drew attention upon the importance of the Italian influence, upon the presence of the Legend of St. László. During the years 1960-1970 DRĂGUŢ takes up the problem from the point of view of comparative research in Central-Europe, and supposes an iconographic specific programme in the case of mural paintings inside the village churches. He stresses the specific of the Transylvanian mural paintings in the European context (its belated character) but in his comprehensive repertoire (1985) only the South-Western Transylvanian material can be found. Further study upon the Székely material and the restoration of the monuments remains an actual task.

FERENCZY Géza

A székelyudvarhelyi Ugron-kúria

(Kivonat)
A szerző elsősorban eddig közöletlen adatok alapján fölvázolja a Székelyudvarhelyről Szovátára vezető országút kijáratánál álló, írásban 1613-ban említett és a 19. század közepéig Szombatfalvi-, napjainkig ezután Ugron-kúria néven ismert épület történetét.

Székelyudvarhely észak-nyugati kijáróján, Szováta irányában haladva, az országút mellett, az alant folydogáló Szejke-patak felé esőn, kisebb-nagyobb gazdasági épületek szomszédságában több építkezési időszakot felölelő, mai alakjában kétségtelenül a múlt század második felének az építkezési jegyeit is mutató udvarház látható. Az 1944 őszén a környéken elesett szovjet katonák temetője felől nézve, háttérben a több határrészt magában foglaló (Vermek oldal, Rókáskert, Vánikert) lapos tetejű, déli végén ma néhány csere- s fenyőfát hordozó Láz agyagtartalmú dombja emelkedik.

Szükségessé vált ennek, a székelyudvarhelyi „Hídfő" kft. tulajdonába újkeletűn került épületnek a javítása, helyreállítása. Az épület jövőbeli felhasználása miatt pedig időszerű lett eme építmény történetének a megírása. Az ennek érdekében végzett kutatások[1], sajnos, csak szegényes és kissé bizonytalan adatokat nyújtanak épületünk szabatos meg minden követelményt kielégítő történetének a megírásához. Valamelyes többletet a javítási munkálatok során fölfedezett, tagadhatatlanul korai s különböző időszakokba helyezhető, ámde - csak nagyon fájlalhatón - keltezést ugyan nem nyújtó alapozási maradványok meg facsonkok szolgáltatnak.

A rendelkezésünkre álló okleveles anyag alapján épületünk történetére vonatkozólag a lennebb következő kép körvonalazódik.

I. 1. A sorra kerülő írásos adatok megkövetelik az „Ugron-kúria" név ügyének tisztázását. Az udvarház ugyanis eredetileg nem UGRON, hanem a szombatfalvi SZOMBATFALVI (a következőkben SZOMBATFALVI) tulajdon volt. Az Ugron család birtokába csak későn került. De az átvétel óta eltelt (kb. 160-180 esztendős) időköz elegendő volt ahhoz, hogy az új tulajdonosoknak végső fokon egészen a közelmúltig tartott birtoklása s a részükről való használata-hasznosítása révén a régebbi birtokos család neve épületünkkel kapcsolatban elfelejtődjék.

A SZOMBATFALVI családnak a névadó (vagy fordítva: Szombat nevű ősről elnevezett) helységben álló nemesi udvarházát első ízben 1613-ban említik[2]. A PÁLMAY J. idézte FANCSALI-féle szöveg így szól: „Literatus szombatfalvi SZOMBATFALVI János egyik oldaláról nemes TOTH Gergellyel, más oldalról a királyi közúttal határos udvarházát István fiának ajándékozza."[3] Ennek értelmében föltehető a kúria legrégibb részeinek a 16. századból, annak legalább a közepe tájáról való keltezése.

Ez az időmeghatározás el is fogadható, mert a Szombatfalvi (nemesi) család neve a (Székelyudvarhelyen 1505-ben készült írásban tűnik fel először Gregorium ZOMBARFALWAI alakban[4]. A (székely)udvarhelyi székely nemzetgyűlés végzéseit tartalmazó eme emlékünk a nevezettet királybírói (!) tisztséget viselőként említi. De a család számottevő voltáról tanúskodik a későbbi oklevelek sora, és (még a ránk örökítődött levéltári anyag hiányos volta ellenére is) mondhatni: szinte folyamatosan találkozunk a család nevével[5]. 1560-ban, mások mellett, SZOMBATFALVI János bíróként írta alá a betlenfalvi GERÉB János és hestfalvi GERGELY Zsófiával meg ennek fiával kötött birtokcseréről szóló szerződést. ZOMBATFALWIJ Mate neve a János Zsigmond „választott király" és erdélyi fejedelem (1540-1571) elrendelte

1566-os összeírásban a székely főemberek sorában található meg. Az Udvarhely, Csík, Gyergyó meg Kászon széki székely főemberek 1576-ban készült 50 dénáros adó összeírásában pedig Benedicti SZOMBATFALVI szombatfalvi valamint ócfalvi birtokai után fizetett illetéket. A SZOMBATFALVI családnak korántól kezdve hosszú időn át több oklevélben is említett malma volt a székelyudvarhelyi vár alatt. 1600 elején zajlott a várossal rövidebb pereskedés e malom birtoklása ügyében. 1820-ban készített úrbéri összeírás szerint „Malom egy fertálynyi distanciára a Kükülön Te[kinte]t[e]s SZOMBATFALVI Jánosne Asszony és Te[kinte]t[e]s SZOMBATFALVI Ignátz és Ferentz Urunknak vagyon a Határunk szélén jo commoditásunkban."[6] Ugyanebből az összeírásból értesülünk a SZOMBATFALVI család másegyéb javairól is a földeken, réteken, kaszálókon, erdőkön - és mindezek használati módjáról is ! - kívül: „c - Udvarhelly Varossa ide edgy fertálly ora distancia, ahovais tsinalt uton a Természetnek minden javait konynyen visszük el adni. [...] f-sem tüzre sem épületre valo fát itt a Falu Határán nem kapunk ha nem mi szolgalo emberek Urunk bé birassok után egy mérföld (a késsőbbiekből következtethetőn valószínűleg a 8,3 km-t kitevő magyar mérföldről van szó - F. G.) Distanciara járunk faért, és onnan ingyen eleget hozunk, van itt a Falu Határain kevés Cserefiatalos, de ezis még nem alkalmatos arra, hogy abbol epithessünk, [...] m - A SoAkna ide 1 3/4 Mérföld és a mig meg nem drágult, kereskedtünk velle, de most elelmünkrevalotis alig tudunk szerezni, Pénzt pedig kapunk Ezen falu szomszédségében lévén a város Udvarhelly minden féle naturálék el adásából Szekereskedésből, napszámoskodásbol, a Szegénynye a Falunak a Savanyu vizét hordják be a Városban s abbol élnek. n - Tégla Fábrika (!) vagyon [...] r - Közjövedelmünk van Város mellett egy botskor árollo Hellyünk mellyért árendát fizetnek. [...] u - Bolt nints Mészárszék Kortsomálás Pálinka főzés kor. [...] x - Mester embereink Kováts van 2. y - Epületre valo Kö füveny van."

1602-ben SZOMBATFALVI Benedek nevét találjuk a BASTÁnak fölesküdött Udvarhely és Keresztúr széki nemesek, lófők és szabad székelyek névsorában. 1717-ben a hadbiztosok Csík, Gyergyó és Kászon szék hadainak a Temesvár alá vonulásáról szóló értesítésből tudjuk meg, hogy „commissariusnak SZOMBATFALVI uram rendeltetett Udvarhelyszékböl."[7] De a család tagjai szerepet játszottak a Napóleonháborúbeli (utolsó) nemesi felkelésben is. Az 1805. december 10. és 1806. január 14-e közt kelt összeírás szerint „Az 5-ik: farczádi járásban [...] 2-ik kapitány SZOMBATFALVI Ignác. [...] A 9-ik: parajdi járásban 1-ső kapitány SZOMBATFALVI István."[8]

I. 2. Eme érthető kis kitérő után forduljunk most már vissza a SZOMBATFALVI-kúriához. Erről a jeles történész BENKŐ József is megemlékezik - igaz csak közvetve - a 18. század második felében[9]. Ezeket írta: „73. Szombatfalva, Udvarhely városához nyugat (inkább északnyugat - FG.) felől a legközelebbi község. Nevezetes mint a SZOMBATFALVY és GÁLFY családok lakóhelye és kénes forrásairól, melyeknek vize sebek és kiütéses pattanások ellen ajánlatos."

Biztos viszont következő adatunknak az egyik - a leírás alapján ugyan meghatározhatatlan, de a térkép rajza szerint mégis azonosítható (az 1613-as adatunk „királyi közút" közelsége is támogatja ezt !), a mai helyzetnek is megfeleló területen állott - említendő udvarháznak a SZOMBATFALVI családhoz, illetve épületünkhöz kötése. Az egykori Habsburg-birodalom egészét, így 1769-ben Erdélyt is egészében és egységes irányelvek szerint felölelő, részben helytelenül (csak) II. József császár (1780-1790) nevéhez kötött, a világ első korszerű katonai térképéhez csatolt írott mellékletben olvasható: „24. sz. Szombatfalván [...] van két kőből (! - FG.) épült nemesi udvarház."[10]

I. 3. Eme, bennünket tagadhatatlanul közelről érintő s bizonyos tekintetben még mindig nem eléggé biztos adatok mellett még további hasonlók is felbukkannak. Ezek ugyan időben jól meghatározottak, de nem lehet tudni, miféle épületre vagy építkezésre vonatkoznak. Ezek ellenére vegyük sorra őket.

„A[nn]o [1]767 22da Aug[usti] alkutam meg BOLDISÁR Josef Kömives Pallerral, hogy az vetemenyes Kert elöt az mely házyt epittetek annak fundamentumat Koböl és az fa hazak kozot hat darab köfalat, melyeken a Kemenyek ályanak epittek[11] és Két Kemencet epittsen fel, fizetése nap számra leszen maganak dietim 6. Sustak és étel az alattvalo kömivesek[ne]k öt öt Susták etel nélkül. Eodem die attam alöre kezeben a Komivesek fizetésere flr. 10."[12]

„A[nn]o [1]767 d[ie] 22 Aug[usti] fogattam meg BORDÁS János Paller faragot az felyeb[13] meg irt haznak fel épitteseré nap szamra, maganak leszen nap szama eöt Sustak, az alatta valokn[a]k az joradek 4 Sustak az aláb valoknak negyedfel etél nelkül. eodem die elöre attam BORDAS kezében a Mester emberek fizetsegere flr. 6. mivel maganak elöre adot penzem vagyon. die 4-ta 9bris attam BORDASnak flr. 6. ez árant a contractusba levokkel számot kel venni tölle."[14]

„die 13tia Maji [1]769 az most csinalando tégla arraba fizettem KOVÁCS Palnak flr. 4 id est negy m[agyar] forintot negy krajczár hijján."[15]

2die 12-a Aug[usti] [1]769 attam BUZÁNYI Mihály[na]k tegla vetesért 6. mariast s másfél veka török buzat s meg a teglájat szamba nem vettek. die eod[em] attam Buzanyi Palnak ugyan Teglavetesert 7. id est hét mariast és egy veka torok buzát, ennek sem vették meg szamba a teglajat."[16]

Özv. SZOMBATFALVI Jánosné TÖRÖK Mária kéri a kertjét határoló Szejke-patak szabályozását, majd néhány nap múltán az útépítésnek (!) a maga kolonusait veszélyeztető voltára hívja föl Udvarhely szék vezetőinek figyelmét. Ez utasítja a neves UGRAI László (föld)mérőt a panasz kivizsgálására s az adódható károk elkerülése érdekében a szükséges intézkedések megtételére[17].

A felsoroltakból kihámozható, hogy 1613-ban a Székelyudvarhelyről Szombatfalván keresztül Szováta felé vívő országút mellett már állott a SZOMBATFALVI nemesi család udvarháza. Akkori építőanyaga ugyan ismeretlen, de valószínűleg már erre (vagy időközben valamiképp módosított folytatására) kell gondolnunk az 1767. és 1769. évekbeli építkezést végző építő-meg (kő?)faragó mesterek alkalmazásakor, valamint téglavetéskor. A térképészeti följegyzés tanúsága szerint pedig 1769-ben tagadhatatlanul kőből emelt két nemesi udvarház állott a helységben. Ezek egyike volt a BENKŐ J. is említette SZOMBATFALVI családé. Támogatja még az is ezt, hogy az út mind korábbi adatainkból tudottan, mind pedig a mai valóságot véve figyelembe, egyik oldalról határolta-határolja az udvarházat. (Ezzel szemben BENKŐ J. név szerint említette másikat, a GÁLFI család kúriáját az országút nem határolta-határolja.) Az viszont kétségtelen, hogy a ma Székelyudvarhelyhez tartozó falvacska még napjainkban is annyira kicsiny, hogy más épületre még csak gondolni sem lehet.

II.1.Az eredetileg SZOMBATFALVI udvarház UGRON-kúriává válása családtörténeti eseményekkel magyarázható. A két család leszármazási táblázatából kiviláglón három Ugron fi egy-egy SZOMBATFALVI lányt vett feleségül[18]. A SZOMBATFALVI család a névadó helységben álló udvarházat bírta, „míg a közelebb mult években - írta NAGY Iván - az illető ág fiakban kihalván, vele az ősi fészek nagy része a székely örökösödési törvények szerint leány-ágra az UGRON családra szállt."[19]

II.2.Így válik érthetővé a tulajdonos megváltozása s ennek következtében a birtoklást jelző új név feltűnése, nemkülönben - természetszerűleg - ennek napjainkig való fönnmaradása.

Az udvarháznak az örökösödés révén új tulajdonba kerülése 1853 előtt megtörtént. Ezt a következő adat igazolja. JÓKAI Mór, a magyar szépirodalom nagy alakja 1853-ban beutazta Erdélyt. Naplójából kiderülőn (1853. 05. 21-én) „estére Szombatfalvára érkeztünk, hol U[GRON] Lázár úr, hajdan hosszas ideig Udvarhely-szék királybírája, fogadott bennünket."[20]

II.3.Ettől kezdve - az épület további sorsáról semminemű adatunk sincs. Mindössze azt tudjuk, hogy 1933-ban (esetleg már előbbtől ?) „az UGRON-kúriában napi 80 leiért lehet kapni teljes ellátást ! Fenyves park ! Szejke-fürdő

közelében."[21] Azaz e hirdetés szövegéből kihámozhatón a korábban a család használta udvarházat részben (vagy egészében ?) „kiránduló" (?) - „üdülő" (?) szállásként rendezték be (?) és tartották fönn.

III.1.1943-ban a tulajdonosok eladtak itteni birtokukból 6,8 ha földet a Magyar Államnak. Az adásvétel vélhető oka, hogy 1941-ben megkezdték a Székelyudvarhelyről Szovátára vezető út korszerűsítését, és egy kanyar levágása miatt az UGRON-birtokon kellett keresztülvezetni azt. Ezzel kettévágták a területet. A tulajdonosok az útépítés miatt lemondtak birtokuk eme részéről.

IV.1.Ezek után, még kései emelése ellenére is, tárgyalt épületünk közelében álló s ugyancsak e család tulajdonát képező kápolnát - UGRON-kriptát - is tekintsük meg. Ez a múlt század végén emelt épület őrzi az UGRON család néhány kései tagjának a földi maradványait. Köztük az igen kiemelkedő, több irányú szerepet is játszó UGRON Gáborét is[22].

A kápolna a 659 t. sz. f. m.-ú Szejke dombja délkeleti kiugrása tetején áll. Magasan a közeli kis patakok és még inkább a távolabb folyó Nagy-Küküllő vize fölött. A közvetlen környék uralkodó teteje. Az oda fölsétáló -kaptató előtt megkapó tájkép nyílik meg. Ellátni egészen a Hargita központi tömbjéig; az egész udvarhelyi medence tárulkozik ki előtte.

A kápolna bejárata fölött a homlokzatba erősített márvány táblába vésve olvasható: UGRON LÁZÁR VÉGRENDELETE FOLYTÁN ÉPÍTETTE UGRON ÁKOS 1890. ÉVBEN.

IV.1.UGRON Gábor (1847. 04. 15. - 1911. 01. 22) alsófokú iskoláit Székelyudvarhelyen végezte, jogi tanulmányait pedig Bécsben és Pesten. Már jogász korában élclapot szerkesztett. Később. más lapok mellett, szerkesztőként vagy munkatársként, a Székelyudvarhelyen 1874-1876 közt megjelent, igen jelentős Baloldal című ellenzéki újságot indította el, és tartotta fenn. Tanulmányai befejeztével részben Pesten, részben szülőhelyén elsősorban az irodalomnak élt, egészen 1870-ig. Ekkor a francia köztársaságnak ajánlotta föl szolgálatait. Küzdött GARIBALDI seregében is Olaszország akkor nagyon is időszerű egyesítéséért, majd visszatért Párizsba. A Kommün alatt leveleiben tudósította az ottani eseményekről az Ellenőr című lapot. A Kommün leverése után Angliába utazott. Innét tért vissza 1872-ben, és még ebben az évben Udvarhely szék képviselőjévé választotta. Rövid időszak kivételével haláláig több város országgyűlési képviselője volt.

Erdély magyarsága előremutató folyamatnak tartotta a török uralom alatt élő népek szabadságtörekvéseit a múlt század utolsó negyedében. Aggódott azonban Oroszország túlzott megerősödése miatt. Az európai szabadelvű közvéleménnyel összhangban a törökök iránti rokonszenv kerekedett felül. Ez volt aztán az érzelmi háttere az utolsó regényes összeesküvésnek. Szervezői, a függetlenségi UGRON Gábor, ORBÁN Balázs és BARTHA Miklós néhányszáz fős szabadcsapatot kísérelt meg toborozni, hogy aztán - valószínűleg angol pénzen vett fegyverekkel - Moldvába betörve a Szeret folyó egyik hídjának a fölrobbantásával elvágják az orosz csapatok utánpótlási vonalát, s Orosz-Lengyelországban is fölkelést robbantsanak ki 1877-1878-ban. A tervről országszerte beszéltek. Néhány román értelmiségi már ellenlépésre gondolt. TISZA István gróf miniszterelnök azonban összefogatta a toborzókat, a 600 puskát elkobozták. Egy időre UGRON Gábornak is vissza kellett vonulnia, mígnem a „bűnvizsgálatba vett honfiak" az eljárás befejezése nélkül kegyelmet kaptak[23].

A függetlenségi csoporthoz tartozott UGRON Gábor az országgyűlés különálló alakja volt. Az 1887. évi országgyűlés utolsó ülésszakán többedmagával kivált a függetlenségi pártból ,és megalakította a 48-as pártot[24]. Egyénisége a múlt század nyolcvanas-kilencvenes éveinek a politikai életét tartotta egyensúlyban. Politikusként erélyes függetlenségi, szónokként pedig egyike volt a legnagyobbaknak. Beszédeit csodálatos folyékonyság, súlyos érvelés, szép gondolatok jellemzik[25]. Mind társai, mind ellenfelei nagyrabecsülték és tisztelték[26].

UGRON Gábor 1911. 01. 22-én halt meg Budapesten. Szívszélhűdés végzett vele. Előbb Budapesten ravatalozták föl nagy részvét mellett. 25-én este érkezett Székelyudvarhelyre a holttestét tartalmazó koporsó. Következő nap reggel az állomásról nagy tömeg kísérte Szombatfalvára koporsóját. A halottat vivő kocsi megállott a ferencesek temploma előtt, majd a rekviem „végeztével újra megindult a menet Szombatfalvára a családi sírbolthoz. Másfél óráig tartott, míg a menet a hegy tetőre kiért. A hegy aljában négy hatalmas ökörrel vontatott szekérre tették a koporsót. [...] Gyászszertartás előtt SEBESI János Udvarhely-megye alispánja búcsúztatta el a megye nagy fiát, majd Mikes gróf (ti. MIKES János gróf főesperes - F. G.) újra beszentelte a holttestet s a kripta gyertyáinak lobogó fénye mellett lebocsátották a koporsót és ezzel véget ért a nagy temetés."[27]

Nekünk pedig, nem is túl kései utódoknak is üdvös lenne megszívlelnünk - természetesen a mai körülményekhez alkalmazva - UGRON Gábor említett országgyűlési beszédeinek az egyikében elhangzottakat: „Tartozunk egymásnak (ti. magyar és osztrák - F. G.) azzal a kímélettel, hogyha mi a multat elfeledjük, ha a mult bántalmaira és sérelmeire fátyolt boritunk, akkor velünk szemben az aszellem, a mely a nemzetre annyi gyászt hozott, szintén elhallgasson."[28]

Jegyzet

1. Ezeket az Állami Levéltár csíkszeredai fiókjában, valamint a helybeli Tudományos Könyvtárban folytattam. Az UGRON család levéltára, végső fokon, az Állami Levéltár kolozsvári fiókjába került volt be. Rendezetlensége miatt nem kutatható. E fiók igazgatójának a közlése szerint ez a levéltári anyag 1997-től kezdve áll majd a kutatók rendelkezésére. E felszabaduló és így közkinccsé váló levéltári anyag tanulmányozása esetleg tárgyunk tekintetében is újabb adatok birtokába juttatja majd a kutatót. Írásomat a helybeli „Hídfő" kft. megbízásából állítottam össze. - Itt is köszönöm M. HUBBES Évának és VOFKORI Györgynek szíves segítségét, és FORRÓ Miklós önzetlen támogatását.

2. PÁLMAY József: Udvarhely vármegye nemes családjai. Székelyudvarhely 1900. 238. - PÁLMAY J. FANCSALI Dániel főesperesre, gyulafehérvári kanonokra, a „Fancsalifélé" genealógiai gyűjtemény szerzőjére hivatkozik, de, sajnos, irodalmi utalás nélkül. Ezt az adatot ellenőriznem éppen ennek következtében nem sikerült.

3. „Joannes Literatus SZOBBATFALVY nobilis de eadem curiam in vicinitatibus nobilis TOTH Gergely ab una. (így ! - F. G.) et publicae viae regiae ab altera, legatfilio (így ! - F. G.) suo Stepano (így ! - F. G.) rogate." - A „szomszédok" megemlítése révén eléggé elfogadhatón állítható, hogy valóban szóban forgó épületünkről van szó. (A régi „királyi közút" maradványa egyébként az említettem szovjet katonatemetőt határolja nyugat felől.)

4. Székely Oklevéltár (a továbbiakban SzO) VIII., Bp., 1934. 220. Az oklevél teljes kelte: 1505. 11. 20.

5. A főszövegbeli oklevelek az itt következő (évek szerinti) sorrendet követik: SzO V., 77. (1560. 11. 06.); SzO II., 203. (1566. 07. 11. előtt); SzO IV., 39. (1576); SzO VIII., 333. (1598. 02. 23.); SzO ús sor. III., Udvarhelyszéki törvénykezési jegyzőkönyvek 1598-1600. (Közzéteszi DEMÉNY Lajos - PATAKI József - TÜDŐS Kinga) Bp. - Buk. 1994. 275-277. (1600. 02. 28.; 03. 05.; 04. 06.); SzO új sor. III., 218-221. (1601. 03. 06.); SzO V., 291. (1602. 08. 11.); SzO VII., 191. (1712. 08. 09.); SzO VII., 222. (1717. 04. 16.)

6. Fond Colecţia conscripţii urbariale. Nr. 27. Inventar Nr. 76 (1785-1820) Conscripţia urbarială din Scaunul Odorhei din 1820. 449/1820. Idem Sâmbăteşti (Szombatfalva) azi înglobat în oraşul Odorheiu Secuiesc. 2-3. Kézirat. Állami Levéltár, marosvásárhelyi fiók. Ez a SZOMBATFALVI család Szombatfalván létezett összes birtokát felsorolja; Protocollum Politicum Anni 1816. Állami Levéltár, kolozsvári fiók. Fond Nr. 16. Scaunul Odorhei. Cota: II/56; Conscriptio Anni 1765 Totalium et Interpretum Portionum Poss (folytatása hiányzik) vinarum, seu Hereditatum Siculicarum in [...] Possessionibus[...] Szombatfalva existentibus Inclytae Sedi Siculicalis adjacentibus in forma inquisitio Relatoriarum confecta. Kézirat. Állami Levéltár, csíkszeredai fiók. Jelzete: 249. Colecţia Muzeului din Odorhei. Dosar Nr. 1 365.

7. Ezt a két adatot ld. az 5. jz.-ben.

8. JAKAB Elek - SZÁDECZKY Lajos: Udvarhely vármegye története a legrégibb időktől 1849-ig. Bp. 1901. 547. - Igen sajnálatos, hogy a szék életében is századokon át jelentős szerepet betöltött SZOMBATFALVI család tagjainak a sírját a legszorgosabb kuatások ellenére sem sikerült föllelni.

9. BENKŐ, Josephus: Specialis Transilvania. II. r. Terra Siculorum. 37-38. 19. század eleji másolatban megőrzött kézirat 1767-1787 közéről s székelyudvarhelyi Tudományos Könyvtárban. Lelt. sz.: 2 371. - „73. Szombatfalva, I[d] e[st] Sabathi pagus oppidi Udvarhely ab aquilone proximus. Nobilis est possessione nobilitari SZOMBATFALVIana tum et GÁLFIana nec minus acidulis (palato quidem ingratis) ac Fonte Sulphureo, quorum undas vulnera acidula, et pustulas commendat. Az idézet magyar nyelvű szövegét ld.: BENKŐ József: Udvarhely megye leírása. Sajtó alá rendezte SZABÓ András. Erdélyi Ritkaságok 14. (JANCSÓ Elemér szerk.) Kolozsvár 1944. 75-76.

10. Anhang zu der Kriegs des Gross Fürstenthum Siebenbürgen. Drittes Buch vorinnen verschiedene Anmerkungen über Sectiones 151. [...] 159 und so weiter biss inclusive 208 enhalten. 462-463. Kézirat. Bécs, K. u. k. Kriegs-Archiv. Jelzete: 3 Ixa 715. - Sectio 177. „No. 24 Szombatfalva [...] ist (így ! - F. G.) [...] 2. Edelshöffen von Stein gebauet." - E feljegyzés meg BENKŐ J. adatának az összekapcsolása révén az (elméletileg) azonosított (másik, tehát) GÁLFI-kúria, századunk közepe táján még eredeti alakjában állott. Mára már teljesen, a felismerhetetlenségig megváltoztatott alakban a mai Templom utca elején, a Fehér-patak hídja után jobb oldalt áll. (A két udvarház közötti légvonalbeli távolság mintegy 250m.) Erre a tényre PÉTER Attila hívta föl figyelmemet. Ő századunk második negyedében még a régi oszlopos tornácú alakjában járta az akkor, vele rokonságban álló, Csíkszentmártonból ide származott SZABÓ család tulajdonában volt épületet. Szívességét itt is köszönöm.

11. Ez a szó áthúzva.

12. Calendarium Tyrnaviense ad annum Jesu Christi MDCCLXXXVII. Tyrnaviae [1766]. - Székelyudvarhelyi Tudományos Könyvtár. Lelt. sz. 32 217. - A B3 jelzésű (= áprilisi naptár-)lapot követő, jegyzetek beírásá-

ra pótlólag beragasztott ív előoldalán. A pótlapokra bejegyzett szövegek szerzője ismeretlen. Kétségtelen azonban, hogy a SZOMBATFALVI család valamelyik férfitagja. Számba jöhet (kevéssé valószínűn) (II.) Pétertől származott László ítélőmester, nemkülönben az (I.) Zsigmondtól 1701-ben született (I.) János, de még inkább (II.) Zsigmond (sz. 1703) és Ferenc (sz. 1706.), viszont (II.) János (sz. 1716.) - másutt olvasható bejegyzés értelmében - biztosan kirekeszthető. Vö. PÁLMAY J. i.m., 237. SZOMBATFALVI családfa. - Ez a naptár az alább idézendővel és mással egyetemben Székelyudvarhely e század eleji rendőrfőnökének: SZOMBATFALVI Lajosnak a tulajdonát képezte. A volt r. kat. gimnázium könyvtárából SZOMBATFALVI Lajos-téka darabjaként átadás révén került a fenti Tudományos Könyvtár állományába.

13. Ti. az előző a.-ban rögzített szövegben.

14. Calendarium Tyrnaviense ad annum Jesu Christi MDCCLXIX. Tyrnaviae [1768]. - SzékelyudvarhelyiTudományos Könyvtár. Lelt. sz. 32 218. - A B4 jelzésű (=májusi naptár-)lapot követő pótív előoldalán.

15. i.m., i.h., a pótív hátoldalán.

16. i.m., i.h.

17. Protocollum Politicum Anni 1816. Kelte: 1816. 09. 25., illetve 10. 01.

18. PÁLMAY J.: i.m., i.h., illetve 249. UGRON családfa. - UGRON Mihály (1760-1806) nőül vette SZOMBATFALVI János és BENKŐ Krisztina (I.) Anna nevű lányát. UGRON Antal és Gáspár (ez 2. férjként) pedig az említettem SZOMBATFALVI (I.) Anna, (II.) Anna meg Verona nevű unokahúgával kötött házasságot. [Itt jegyzem meg, hogy eme. UGRON Antal és SZOMBATFALVI (II.) Anna unokája - Lázár nevű fiuk révén - az alább tárgylyndó jeles UGRON Gábor.] Az utóbb említett két UGRON fi 1820-ban már kétségtelenül házasságban élt a két SZOMBATFALVI lánnyal.

19. NAGY Iván: Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal. 10., Pest 1863. SZOMBATFALVY család. A kötet kiadási éve (1863.) alapján (a kézirat nyolvánvalón még korábbi !) eme öröklésnek a 19. század közepe táján, de mindenképpen 1853 előtt meg kellett történnie. Ld. még a következő jz.-t is.

20. KRISTÓF György: JÓKAI napjai Erdélyben. Cluj - Kolozsvár 1925. 48. Vö. még DÁVID Gyula: JÓKAI. Kolozsvár 1971. 72. KRISTÓF Gy. szerint JÓKAIék 05. 21.-én, DÁVID Gy. szerint 05. 20.-án estére érkeztek Szombatfalvára, UGRON Lázárék (!) itteni udvarházába. [Említettem: UGRON L. már UGRON Antal és SZOMBATFALVI (II.) Anna fia volt ! UGRON L. felesége pedig (DÁVID Gy.: i.m., i.h. ugyan nem említi nevét, de vitathatatlanul róla van szó: „szállásadóival együtt") sárdi SIMÉN Róza. (PÁLMAY J.: i.m., i.h.) Tehát semmiképpen sem „SZOMBATFALVI"-, hanem („már") „UGRON"-kúriában fogadták JÓKAIékat.]

21. BÁNYAI János: Odorheiu. Székelyudvarhely városa. Székelyföldi Útmutató I. (BÁNYAI J. szerk.) Székelyudvarhely 1933., 19.

22. Éppen UGRON Gábornak az udvarházunkhoz való mélyebb kötődése, valamint halálának 85. évfordulója késztetett az írásom címében jelzett tárgyamhoz közvetlenül nem tartozása ellenére is emlékének a felidézésére.

23. SZÁSZ Zoltán: Politikai élet és nemzetiségi kérdés a dualizmus korában (1867-1918) 2. Alkalmazkodási válság a szász és román nemzeti mozgalmakban. Az erdélyi románok ügye a Román Királyságban. Erdély Története. III. 1830-tól napjainkig. (KÖPECZI Béla főszerk.) Bp., 19872. XIII. fej. 1 653. Vö. GRATZ Gusztáv: A dualizmus kora. Magyarország története 1867-1918. I-II. Bp., 1934. Az Akadémiai Kiadó reprint sorozata. Bp. 1992. I. 117., 218., 289. stb. szétszórtan, II. 78., 94., 110., de kképp I. 134. és 276-277.

24. SZINNYEI József: Magyar írók élete és munkái. XIV. Bp. 1914. 616-618. hasáb.

25. UGRON Gábor beszédei az 1878. országgyűlésen. Bp. 1881.; uő. beszédei az 1881-84. országgyűlésen. Bp. 1884.; uő. beszédei az 1884-87. országgyűlésen. Bp. 1887. (Lenyomatok a képviselőház Naplóiból.)

26. Életére vonatkozó bővebb irodalmat ld. A Szövetkezett Balpárt arcképcsarnoka. KOSSUTH Ferencz autogrammjával és SZATMÁRI Mór előszavával. Bp. 1905.; SEBŐK ZS[igmond]: Szinfoltok. Bp. [én.] 283-286.; PETHŐ Sándor: Politikai arcképek. Az új Magyarország vezéregyéniségei. Bp. 1911. 95-101.; Magyarország története Ferencz császár korától 1910-ig. Politikai Magyarország. (SZÁSZ J. főszerk.) Bp. 1913. 436.; MIKSZÁTH Kálmán: A tisztelt Ház. 1892-1906. Bp. 1917. 63. GRATZ G.: i.m. 276-277.; Magyar Életrajzi Lexikon. (KENYERES Árpád főszerk. II. Bp. 19693. 923., UGRON Gábor címszó; A Magyar Sajtó Története. II/1. 1867-1892. (KOSÁRY Domokos - NÉMETH G. Béla szerk.) Bp. 1985., 108., 130., 149., 261., 267.

27. UGRON Gábor. Udvarhelyi Híradó. XIV. (1911) 5. (01. 29.) 2-3.

28. A honvédelemről. Országgyűlési beszédei az 1892/97-i országgyűlésen. I. Bp. 1895, (így ! - FG.) 91.

Conacul UGRON din Odorheiu Secuiesc

(Rezumat)

Autorul, pe baza unor date nepublicate, scoate în relief istoria conacului UGRON, care este aşezat la marginea oraşului Odorheiu Secuiesc, lângă drumul naţional care duce spre Sovata. Prezintă dovezi conform cărora conacul, amintit prima oară în documente în anul 1613, a fost ridicat maiînainte, în jurul mijlocului secolului al XVI-lea. Acest conac până în mijlocul secolului al XIX-lea aparţinea familiei SZOMBATFALVI din Szombatfalva (Sâmbăteşti, jud. Harghita) şi numai după aceea îşi poartă denumirea de „UGRON-kúria" - Conacul UGRON.

The UGRON-Manor of Székelyudvarhely (Odorheiu Secuiesc)

(Abstract)

Using primarly unpublished information, the author outlines the history of a building that is located on the way out of Székelyudvarhely toward Szováta, is registred in 1613 as SZOMBATFALVI-manor (family SZOMBATFALVI de Szombatfalva - Sâmbăteşti, Harghita county) and called so until the 19th century. Today the building is known as UGRON-manor.

MIHÁLY Zita

A csíkszentgyörgyi Nagyboldogasszony-kápolna

(Kivonat)
A dolgozat a Csíki-medence egy olyan kápolnáját kívánja bemutatni, amelyről kevés szakirodalom létezik, és amelyet elhelyezése miatt csak kevesen ismernek. A Csíkszentgyörgy melletti dombtetőre épült kápolnát a falu szülötte, ILLYÉS András, Erdély római katolikus püspöke (1696-1712) emeltette. Csak a halála utáni évben, vagyis 1713-ban készül el. Az építéshez és az építtetőhöz, akárcsak a többi csíki kápolna esetében, legenda fűződik. A közepes méretű kápolnát későgótikus stílusban faragott, egyszerű kő ajtó-és ablakkeretek díszítik. Évente egyszer, augusztus 15-én, védőszentjének napján, népes búcsú színhelye.

A falutól távolabb eső helyre, nehezebben megközelíthető dombtetőre vagy a hegycsúcsra épített kápolna nem volt ritkaság a Csíki-medencében. A katolikus hitét híven őrző nép szerint, ezek nem az ember kényelmére, hanem Isten dicsőségére készültek.

Van köztük fogadalmi kápolna, és van „speciális patronációt" képviselő szentek tiszteletére emelt kápolna is. Legnagyobb részük 18. századi, és keletkezésük bizonyosan összefügg az ellenreformáció mozgalmával, amikor kápolnák, útmenti keresztek és áhitati helyek létesítésével törekedett a katolikus egyház a néphit tudatos táplálására, ápolására. [1]

A 18. század elején épült Csíkszentgyörgy község Jenőfalva nevű tizesétől keletre 1,5 km távolságra, 934 m tengerszint feletti magasságban a Nagyboldogasszony tiszteletére szentelt kápolna is, amely a római katolikus plébánia tulajdonát képezi.

A dombot, amelynek tetején található, Óriásnak nevezték régen... Ez , a legenda szerint nevét onnan kapta, hogy rajta régen egy óriás lakott, aki magának ott várat is épített.[2] A vár nyomát azonban már ORBÁN Balázs sem találta meg a dombon.

A falu központjából, a községháza mellett van a letérő ösvény, amely a Fiság-patakon áthaladva kivezet a kápolnához. Meredek, esővíz mosta barázdákkal teli ösvényen jutunk a tetőre, ahol a kápolna fenyőgyűrű közepén alig észrevehető helyen áll. A fenyőfákon kívül, betonsasokra erősített deszkakerítés övezi, amelynek bejárata egy székelykaput utánzó galambbúgos fedett kapu, egy nyílóval. A kapu egyetlen felirata az 1969-es évszám.

A kápolna nyugati bejárata fölött egy 75x45 cm-es kőtábla van befalazva, rajta a következő felirat: IN H[ONO]REM B[EA]TAE M[A]R[I]AE VI[R]G[I]N[I]S/ AS[SUMP]TAE EX RM[?] SVMTIB[V]S H[ONEST]I AC/ R[EVERENDISSI]MI D. ANDREAE ILLYES EPI[SCOPI] Tr[ANSILVANIAE] / IND[US]-TR[I]A G[ENEROSI] D[OMINI] GEORGY BORS / V[ICE] IVD[ICIS] REGY A[NNO] D[OMINI] 1713 D[I]EB[U]S / IUNII [3] .

A kápolnát tehát ILLYÉS András, erdélyi püspök építtette, aki 1637-ben született Csíkszentgyörgyön. [4]

A gyermekkorához fűződő legenda szerint[5] , azon a helyen, ahová a kápolnát emeltette, egyszer állatokat őrizvén, elszenderedett. Amikor felébredt, ijedten vette észre, hogy előtte egy medve áll. Védekezésül egyetlen fegyverét, a pásztorbotját emelte maga elé, mire nagy meglepetésére a medve otthagyta őt a gondjaira bízott nyájjal, és békésen távozott. A csodás eseményt isteni gondviselésnek tulajdonító gyermek ekkor határozza el, hogy addig tanul, míg pap lesz belőle. 1663-ban megszerzi a bölcsészeti doktor címet, utána pedig Rómában folytatja teológiai tanulmányait. 1696-ban választják meg Erdély

püspökévé.[6] Kolozsvárra érkezik meg, innen Gyulafehérvárra megy, majd Alvincre költözik. 1697. július 4-én státus-gyűlést tart Csíksomlyón. [7]

ENDES Miklós szerint:[8] a szentgyörgyi anyakönyvbe [9] a következő van beírva: „Illyés András püspök 1703 október havában mindenét Alvincen hátrahagyván a Fehérvárra betörő RÁKÓCZI-hívek elől november 4-én a szentgyörgyi plébániába szaladt, hol 1704 augusztus 2-ig maradt..."

A csíkszentgyörgyi plébánia jótevői között tartják számon [10].Kegytárgyakat, pénzt és könyveket adományozott a plébániának [11].Ezek mellett felépítteti az Óriás-hegyen, ahol a legenda szerint csodásan megmenekült, a Mária mennybemenetelének (népiesen Nagyboldogasszonynak) szentelt kápolnát.

ILLYÉS András 1712-ben hunyt el Nagyszombatban [12].

Az 1713-ban befejezett kápolna berendezése, ORBÁN Balázs szerint [13] ISTVÁNFFI Márton esperes adománya[14] .

Erről a berendezésről semmi feljegyzés nincs, valószínű, hogy nem azonos az 1895-ös leltárban szereplővel [15] , ami a következőket tartalmazza:

„1. A kápolna kőből van építve, zsendellyel födve, deszka kerítéssel körülvéve

2. Oltára a nagy B. asszony tiszteletére (ocska)

3. 2 drb.kisharang. Fölszerelése

1. Gyertyatartó 4 drb. Oltártakaró 1 drb.

2. Faliképek.ócskák.antipendium 1 drb.

3. 12 drb. pad, 1 drb láda, 1 drb.fiókos asztal

4. Csengetyű 1 drb. szószék takaróval

Tőke pénze

1–4 drb. kötelezvényben

1–külső telke 2 596 Rénes forint "

A feljegyzések szerint az 1719-es pestisjárványban elhunytak egyrészét e kápolnához temették el.[16] Sírkövek vagy sírhantok nyomát a kápolna körül nem találtam. Egyetlen síremlék a lebetonozott padlóba foglalt, kőből faragott sírlap. A 193x88 cm-es kőlap közepén egy kehely nyoma látható, körfelirata olvashatatlanná kopott, így, azt hogy kinek faragták, csak feltételezni tudjuk. A csíkszentgyörgyi anyakönyv bejegyzései alapján az 1719. május 28-án elhunyt CSEDŐ István egyházmegyei prókátoré lehet,[17] vagy valószínűbbnek tartom, hogy Mártonffi Istváné, aki szerintünk a kápolna berendezését adományozta, és aki 1718-ban Kászonból Csíkszentgyörgyre költözik, ahol 1719-ben a pestisjárvány áldozata lesz.[18]

A kápolna sorsa ezután, több mint 250 éven keresztül, számunkra ismeretlen.

Az 1948-tól vezetett Domus Historia-ból az 1968-as javítás[19] előtti állapotáról szerezhetünk tudomást. A kápolnából és a kápolna körül szinte minden faanyagot elhordtak a falu szélére telepedett cigányok. Hiányzik az 1895-ös leltárban szereplő deszkakerítés, hiányzik a nyugati bejárat előtti tornác is. Az új deszkakerítés a Jenőfalva nevű tízes lakóinak önkéntes munkájával készült el. A kápolnát újra zsindelyezik, 8000 darab zsindelyt használva fel e célra. Az elrepedt kisharangot újraöntetik, és 24 évi szünet után újra kezdik tartani a kápolnánál az augusztus 15-i Nagyboldogasszony-napi búcsúkat. [20]

„A kápolna padlózatát cementtel leöntöttük, a mennyezetét új deszkával pótoltuk, olajfestékkel lefestettük, új oltárt, padokat, ajtó-ablak tokozatokat, szószéket, tornácot készítettünk. A kápolna javítás alapjául szolgált az a 2 000 lej is, amelyet a csíkszentgyörgyi cigányok kellett fizessenek kártérítés címen, akiket a kápolna faanyag lopásánál tetten értünk 1967 karácsonyán. Ácsok voltak ANDRÁS György, GYÖRGY István, és NYIRŐ József ".[21]

A kápolna, külső méreteit tekintve, egy 6,5 méter széles, 9,7 méter hosszú és 3,3 méter magas, egytermes kőépítmény, amelynek szentélye a nyolcszög három oldalával záródik, sarkai viszont igen lekerekítettek.

Nyugati bejárata előtt a csíkszentgyörgyi falusi házak „ereszaljára" emlékeztető tornác található. A tetőnek a tornác fölé kinyúló részét egyszerű 12x12 cm-es fenyőfaoszlopok támasztják alá. A fából készült tornácot 1968-ban építik, ekkor betonozzák le a padlóját is. A kápolna nyu-

gati bejárata elé fából készült, elmozdítható szószéket állítottak. Augusztus 15-én, a kápolna búcsújának napján az udvarra sereglő nagyszámú hallgatóságnak erről prédikál a pap. Ugyancsak a nyugati bejárat fölé van falazva az a latin szövegű kőtábla , amelyet a dolgozat elején már ismertettünk. A nyugati homlokzaton található egy 24x29 cm-es, felső felén lekerekített nyílás is, amelynek tengelye úgy töri át a falat, hogy ha azt képzeletben meghosszabbítjuk, a szentély keleti falának közepét metszi.

A kápolnának két bejárata és két ablaknyílása van.

A nyugati és déli bejárat ajtókeretei azonosak. A kőből faragott, szemöldökgyámos, szedett élű ajtókeretek későgót stílust utánoznak, és nagyfokú hasonlóságot mutatnak a csíksomlyói ferences kolostorban megőrzött későgótikus stílusú ajtókerettel. A hajó és a szentély déli falain található ablaknyílások is azonosak. Kicsi méretük ellenére ezek is későgótikus stílusú mérműves ablakkeretek utánzásai. Akárcsak az ajtók, ezek is szedett élű kőfaragványok, felső, csúcsíves részükön szív alakú díszítéssel.

A falakat egy alig szélesebb alapfalra emelték, amelynek magassága a talaj szintjétől átlag 25 cm.

Fedele, akárcsak a csíki székely házaké, kontytető, szerkezetét tekintve pedig egyszerű, szarufából és kötőgerendából álló szerkezet, amit Csíkban sátortetőnek neveznek.

A tetőgerinc nyugati végében kis harang található, ágasfából készült haranglábacskára erősítve, amelynek köralakú tetejét szintén zsindely fedi..

A kápolna belseje is egyszerű. Az 1968-ban lebetonozott padló közepén található az olvashatalan körfeliratú sírlap. A sokoldalú szentély fala belül szinte gömbölyűre kerekített. A déli oldalon, alacsonyan, a padló szintjétől körülbelül 70 cm-re, a hajó és a szentély határvonalán egy 25x25 cm-es négyszög alakú üreg található a falban, amely valószínű gótikus mintára szentséghtartónak készült.

A síklapú mennyezetet a tetőgerendára szegzett deszka alkotja. A tetőtérbe a mennyezeten hagyott 70x70 cm-es kifedhető nyíláson keresztül juthatunk.

A belső falak meszelése is egyszerű. 1,10 méter magasságig egyszínű drappra, a többi részen egyszínű fehérre festett.

Az 1968-ban készült, de barokk stílust utánozó oltár téglából rakott 135x95 cm-es oltárasztalra van helyezve.

A szentély északi falán rosszul konzervált szentkép található egyszerű keretben, amely a Szűzanyát királynőként ábrázolja, karján a kis Jézussal és angyaloktól körülvéve. Talán ez az 1895-ös leltárban szereplő oltár képe.

A padok is egyszerűek, támla nélküli ácsolt padok.

Jegyzet

1. VARGA Zsuzsanna : Szakrális emlékek. Kérdőívek és gyűjtési útmutatók 8., Budapest, 1973.5.

2. ORBÁN Balázs: A Székelyföld leirása. II.k. Budapest, 1868. 39. (tovább ORBÁN Balázs)

3. A latin szöveg jelentése a következő: Szűz Mária mennybemenetelének tiszteletére emelte ILLYÉS András erdélyi püspök, BORS György királybírósága alatt 1713 június havában. A szöveg feloldása és fordítása MUCKENHAUPT Erzsébet munkája.

4. SZINNYEI József: Magyar írók élete és munkái. V.k. Budapest, 1897.48. (tovább SZINNYEI József)

5. ORBÁN BALÁZS 39. és a csíkszentgyörgyi Domus Historia 1948-tól. 2. A régi Domus Historia-ja a templomnak a bejegyzés szerint elveszett.

6. SZINNYEI József. 48.

7. ENDES Miklós: Csík-, Gyergyó-, Kászon-székek (Csík-megye) földjének és népének története 1918-ig. Kolozsvár, 1938. Reprint Budapest, 1994.337.
(tovább ENDES Miklós)
A gyűlés jegyzőkönyvének latin nyelvű szövege megtalálható a csíkszentgyörgyi anyakönyvben. Csíkszeredai Állami Levéltár. (tovább CsÁLv) 47/111 jelzet.

8. ENDES Miklós. 348.

9.A csíkszentgyörgyi anyakönyvet végigolvasva ilyen bejegyzést nem találtam. Valószínűnek tartom, hogy a csíkszentmártoni anyakönyvről lehet szó vagy pedig a régi, a háborúban elveszett Domus Historia-ról

10. ENDES Miklós. 145–146.

11. Csíkszentgyörgyi plébániának adományozott könyv ,Illyés András: Megrövidíttetett ige az az vasárnapi predikátióknak könyve. Bécs, 1696. I-II.k. L.sz. 33.,485. A címlapon a következő bejegyzés található: Ecclesiae Csík Szent Györgyiensis per Authorem Indigenam Donatus Anno Domini 1696.

12. SZINNYEI József. 48:

13. ORBÁN Balázs. 39.

14. Mivel ilyen nevű esperesre ez időben nem bukkantan, valószínűnek tartom, hogy MÁRTONFFI Istvánról van szó, aki 1692–1702 között a csíkszentgyörgyi plébánia főesperese volt. Csíkszentgyörgyi anyakönyvek 1684–1784 között a CsÁLv-ban 47/111 jelzet.

15. A leltár a csíkszentgyörgyi plébánia levéltárában található

16. ORBÁN Balázs. 39. és a csíkszentgyörgyi anyakönyv bejegyzései a CsÁLv 47/111.

17. Csíkszentgyörgyi anyakönyv 1684-1784 között a CsÁLv 47/111.211. bejegyzése: „1719 Die 28 Ma' ob't Stephanus Csedö Procurator Eclesiæ sepultus ad Capellam Assumptæ B.V.M.

18. VESZELY Károly: Erdélyi egyháztörténelmi adatok, I.k. Kolozsvár, 1860. 371.és ENDES Miklós. 335.

19. A javítás kezdeményezője MADARÁSZ Ferenc csíkszentgyörgyi esperes volt, aki 1965-1973 között szolgált a csíkszentgyörgyi plébánián. Domus Historia. 1.

20. Domus Historia. 10.

21. Uo. 11.

Capela Sfânta Maria Mare (Înălţarea Maicii Domnului) din Ciucsângeorgiu, j. Harghita

(Rezumat)

Lucrarea de faţă doreşte să prezinte o capelă din Bazinul Ciucului, despre care literatura de specialitate scrie puţin, şi care, datorită locului de amplasare, este cunoscută mai puţin. Capela se găseşte pe vârful unui deal în apropierea comunei Ciucsângeorgiu şi este ctitoria episcopului romano-catolic al Transilvaniei (1696-1712) Andrei ILLYÉS, fiu al acestei comune. Construcţia este terminată în 1713, la un an după moartea ctitorului său. Ca şi în cazul celorlalte capele din Ciuc, construirea acesteia este legată de o legendă. Capela de mărime mijlocie are ancadramente de uşi şi ferestre simple, cioplite din piatră în stil gotic târziu. Odată pe an, la 15 august, de ziua hramului locul se populează cu enoriaşii din zonă.

The Chapel of Blessed Mary in Csíkszentgyörgy (Ciucsângeorgiu, Harghita County)

(Abstract)

The present work aims at presenting a chapel situated in the Csík Basin, which is very rarely mentioned in the special literature and which, owing to its location is known only by a few people. The chapel is situated on the top of a hill near Csíkszentgyörgy village and the Roman-Catholic Bishop of Transylvania, András ILLYÉS (1696-1712) had it built. The construction of the chapel was completed in 1713, a year after its founder's death. Similar to other chapels in Csík, there is a legend connected to its founder and the construction.The medium-sized chapel is decorated by simple, carved window and door frames in late Gothic style. Once a year, on the 15th August, on its saint patron's day, the place is crowded by pilgrims.

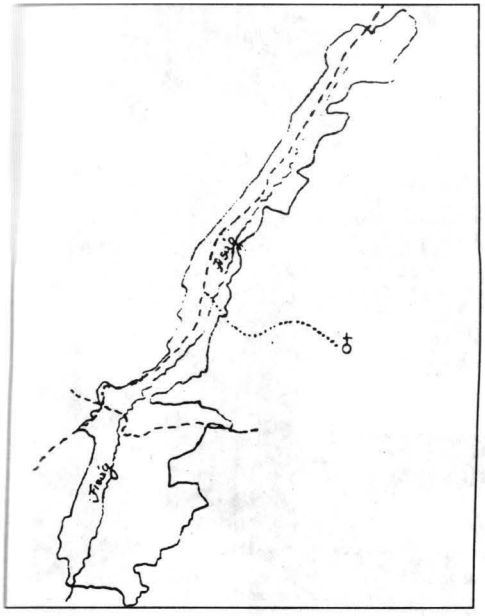

1. ábra Csíkszentgyörgy térképvázlata a Nagyboldogasszony-kápolnával és a hozzá vezető ösvénnyel

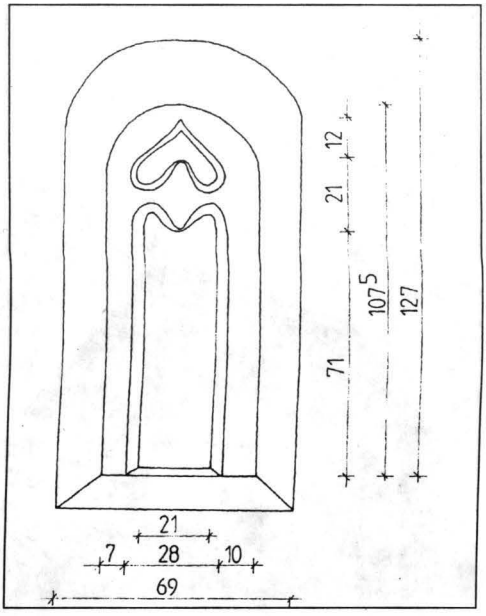

3. ábra Ablakkeret

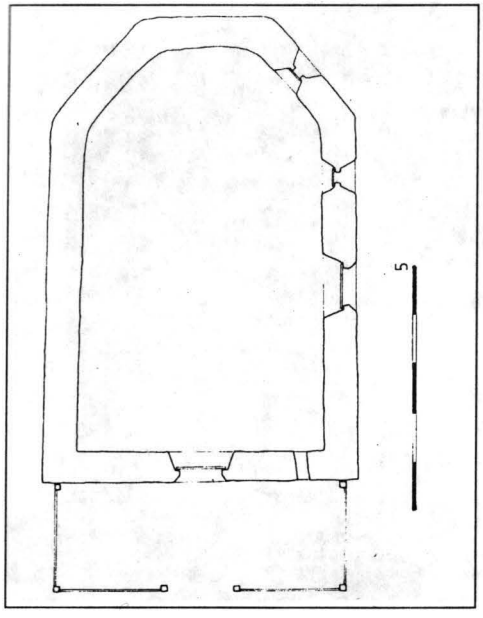

2. ábra A Nagyboldogasszony-kápolna alaprajza

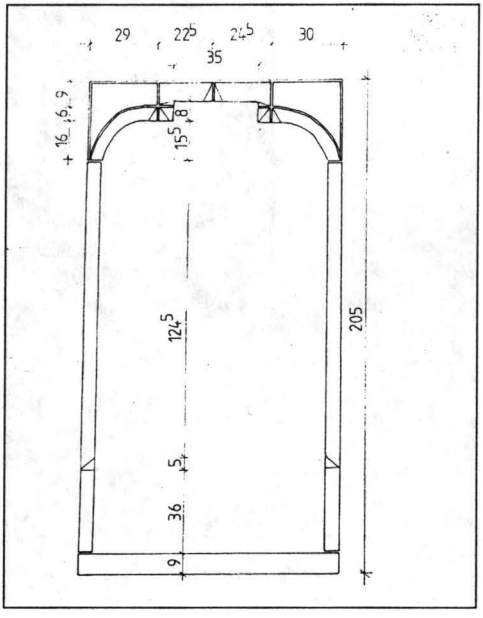

4. ábra A nyugati bejárat ajtókerete

5. ábra A Nagyboldogasszony-kápolna 1965-ben. Reprodukció a Domus Historiában található fotóról

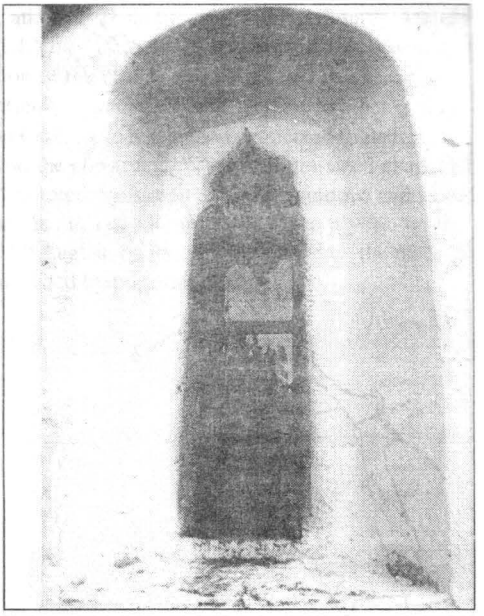

7. ábra Nagyboldogasszony-kápolna, ablakkeret

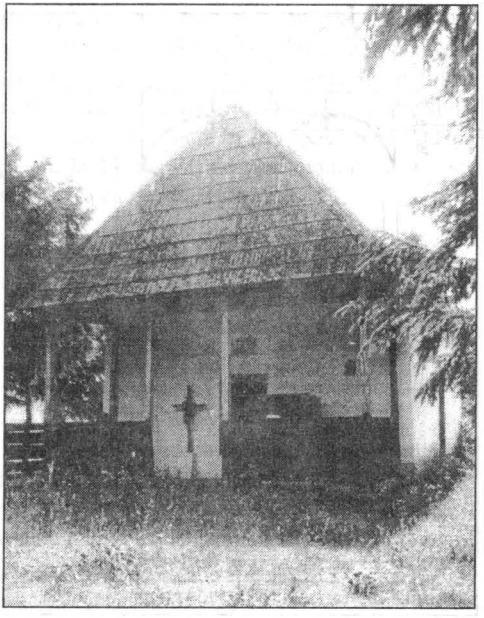

6. ábra Nagyboldogasszony-kápolna, nyugati homlokzat

8. ábra Nagyboldogasszony-kápolna, déli bejárat (NAGY István felvételei)

9. ábra ILLYÉS András erdélyi püspök könyve, Nagyszombat, 1701. Címlap

KERESZTYENI
Jolságoscſelekedeteknek, és Tekél-
leteſségnek.
GYAKORLATOS-
SAGA,
MELY TISZTELENDŐ
RODERIK ALFONS
Spanyol Pap, JESUita által, Spanyol nyel-
ven megirattatott: annakutánna máſok által kű-
lömbféle nyelvekre fordittatott.
VEGEZETRE
Olaſzból, és Deákból ſzorgalmatoſſon megmagya-
ráztatott.
ILLYES ANDRAS,
Erdélyi Püſpök által.
MASODIK RESZE.
Némely Jolságoscſelekedeteknek Gyakor-
latoſságáról, mellyek tartozandók mind azokhoz,
kik valláſt téſznek ISTENNEK ſzolgálni.
NAGYSZOMBATBAN, Nyomtattatott az Academiai Betükkel,
Hörmann János által, 1701. Eſztendőben.

10. ábra ILLYÉS András erdélyi püspök könyve, Nagyszombat, 1701. Előzéklap az impresszummal

RÁKÓCZY Rozália

17-18. századi kisnyomtatványok a Székely Nemzeti Múzeum könyvtárában I.

(A közlésről)

Szerző a Székely Nemzeti Múzeum 17-18. századi kisnyomtatványai állagjegyzékét kezdi közölni. Figyelmeztet az eredeti állomány sorsával kapcsolatos nyitott kérdésekre - új állagjegyzék felvétele nélkül ezek a kérdések nem tisztázhatóak. Az anyag rendezetlenségéből következően a közölt 60 kisnyomtatvány kiválogatása esetleges. Elsősorban a 18. század reprezentáns rendeletanyagához tartozóak. Elkövetkező feladat az állagjegyzék kiegészítése és behasonlítása a Magyar Nemzeti Bibliográfia retrospektív kötetei alapján.

Kérdések a könyvtár kisnyomtatványai körül

A Székely Nemzeti Múzeum egykori gyűjteményeinek pusztulása még ma is felderítetlen események következménye. Többször és több helyen is leírták a zalaegerszegi állomás bombázását, és kész tényként könyvelték el, hogy minden odaveszett 1945. márciusában, a 28-ról 29-re virradó éjszakán. Az ügy korántsem ilyen egyszerű. Az előző évkönyv több írása foglalkozik forrásfeltárással, adatközléssel, de oknyomozásba nem bocsátkozott tudtommal senki. Én itt és most szintén nem vonok le következtetéseket, kizárólag a kisnyomtatvány anyagcsoport maradványainak közreadására szorítkozom.

A menekítéshez összecsomagolt, ládázott anyagról több jegyzék készült, de már azt megelőzően is. Némelyikben szerepelnek nyomtatványok, a végsőben azonban elenyésző a számuk. A végül elszállításra nem került ládákból kicsomagolt muzeális tárgyak között, de a biztosan eltűntek között sem olvashatunk róluk, kivéve az erdélyi országgyűlési aktákat. Amit ma a raktárban meg lehet találni, valószínűleg háború előtti szerzemény, némelyik még a törzsanyaghoz tartozik, amint azt a CSEREYNÉ ZATHURECZKY EMILIA tulajdonbélyegző bizonyítja. A múzeumi gyűjtemény nagy szerencséje, hogy még csomagoló- vagy töltelékanyagnak sem használták a kisnyomtatványokat. Így maradt meg többek között a 18. század reprezentáns rendeletanyaga.

A jegyzékek összeállításának szempontjait nem ismerjük azon felül, hogy a háború esetére a legértékesebb anyag a mentésre, menekítésre kijelölt. Ha végignézzük azokat, amelyekben a könyvek és feltehetően a kisnyomtatványok szerepelnek, azért elgondolkodtató ellentmondásokat találunk, ami magyarázható ugyan a háborús kapkodással, de kérdéseinkre kielégítő választ ez nem ad. Az országgyűlési akták sorozata az 1630-as évektől a század végéig majdnem teljes volt. Ez ma már nincs így. Ami megtalálható, az a korábban hiányzó, a jegyzékekben sem szereplő 1633-dik évi, a Székely Nemzeti Múzeum ovális tulajdonbélyegzőjével. Ezt 1945 után már nem használták, így a beszerzés idejére vonatkozóan mérvadó.

A következő években szívós, kitartó munkára lesz szükség ahhoz, hogy megpróbáljuk rendszerezni a megmaradt nyomtatványegyüttest, és megpróbáljuk tisztázni a ma még homályos pontokat. A ránk váró feladathoz van segédlet, többek között a menekítendő muzeális tárgyakat felsoroló egyik jegyzék, amely 1943. december 20-án kelt és az I-279. sorszám alatt tartalmazza az 1711 előtti nyomtatott magyar, vagy magyar vonatkozású könyveket (RMK).

A 179. tétel alatt vették fel az Erdélyi országgyűlési végzések (Articulusok) sorozatát 1634-től 1650-ig, az 1637., 1638. és 1645. év ki-

vételével. A jegyzéken nincs a tételek mellett leltári szám. Feltehetően nem ennek a jegyzéknek a tételeit csomagolták be. A későbbi ládajegyzék nem azonos a menekítendő anyag listájával. Az elpusztult LVI. láda 206-219. sorszáma alatt kisnyomtatványok találhatók, az Articuli APAFI M. 1675-1685-1691. Ez a tétel az 1943-as (menekítendő) jegyzékben nem szerepel, míg a jegyzék 179. tételét, mint fentebb említettem, nem csomagolták be. Ma a gyűjteményből mindkét együttes hiányzik, kézben van viszont az 1633-dik évi, amely egyik jegyzékben sem szerepel, de 1945 előtti szerzemény.

A közlésre kerülő állagjegyzékről

A ma feltalálható kisnyomtatványokat kézbevétel és tételes átnézés ősi módszerével válogattam, egyeztettem és írtam le. Állagjegyzék készült, és nem vállalkoztam arra, hogy a Magyar Nemzeti Bibliográfia bármelyik retrospektív kötetével is összevessem és leírásaimat behasonlítsam.

Az állagjegyzék egyelőre 60 tételt tartalmaz. Kiválogatásuk esetleges volt, ez sem fontossági, sem értékbeni sorrendet nem jelent. Jegyzékbevételük - éppen kis számuk miatt - az egyszerű időrend alapján történt. A leírás a könyvtári és muzeológiai szokásjognak egyaránt megfelel, szabvány ugyanis erre a dokumentumfajtára nincs.

A leírás

első adata a kibocsátás, vagy kinyomtatás ideje. Ha ez a kettő nem esik egybe, akkor a kinyomtatás ideje a besorolás alapja (v.ö. II. József erdélési rendeletét a 38. sorszám alatt).

Kiemelt adat a szerző, testületi szerző, uralkodó - a rendelet kibocsátója - neve. Ezt követi

a cím, a rendelet száma,

a rendelet, vagy szöveg kezdő és befejező sorai az értelem és terjedelem adta határokon belüli rövidítéssel.

Az impresszumadatoknál a megjelenési helyet, ahol egyáltalán nem szerepelt, részben a nyomdai jellemzők, részben a kibocsátó testület alapján próbáltam meghatározni. A nyomda meghatározásában még a cifrák, iniciálék segítettek. A guberniumi rendeleteknél talán joggal tételeztem fel, azon túl is, hogy a jellegzetes M iniciálé más gyűjtemények impresszumos kiadványain is előfordul, hogy HOCHMEISTER Márton szebeni műhelyében készültek.

Megjelenési év még egyszer nem szerepel, kivéve ha ez a nyomtatványon is olvasható.

A terjedelemadatok után az annotáció szerepel a latin és német nyelvű rendeletek esetén, magyar és kétnyelvű kiadványnál csak akkor, ha túl hosszú a szöveg. Ezt követi a

példány leírása, posszesszorok, majd a variánsok és az itteni további példányok leírása.

A munkát abban a reményben kezdtem, és kívánom folytatni, hogy nemcsak a Székely Nemzeti Múzeum anyagát sikerül feltárnunk, hanem hasznos segédletet adunk muzeológusok és könyvtárosok kezébe.

Köszönöm a Székely Nemzeti Múzeum igazgatójának és minden munkatársának, hogy befogadtak és segítettek. Munkám nem kezdődhetett volna a Magyar Művelődésügyi Minisztérium, a Magyar Ösztöndíj Bizottság és a Román Oktatásügyi Minisztérium (Ministerul Învăţământului) ösztöndija nélkül, amit ez úton is köszönök.

Remélem, segítségükkel folytatódhat a feltárás.

Állagjegyzék:

1.

1633. (április 24. - május 13.)

[Országgyűlés, Erdély]

Nos Georgius RAKOCZI Dei gratia Transylvaniae princeps, partium regni Hungariae dominus, siculorum comes &c. Memoriae commendamus tenore praesentium, significantes quibus expedit universis...

Articuli dominorum regnicolarum trium nationum regni Transsylvaniae & partium Hungariae eidem adnexarum, in generalibus earum comitijs ad diem vigesimum quartum aprilis, anni Domini millesimi sexcentesimi trigesimi tertij, in civitatem Albam-Iuliam in dictis celebratis universi ipsorum voto conclusi...

Articulus I... Articulus XLIII... A taxas városoknak contributioja, Colosvar adgyon Flor 2000...

[Gyulafehérvár] Feier-Varat Anno 1633. Niomtattatot Lignicei Jacab feiedelem Urunk koenyvniomtato és compactora által.

A[1]-A 5 —[A 6-A 8] iv. [8] fol. 33x20 cm.

Az első és utolsó szövegoldal a fejedelem gyűlésbe hívó és elbocsátó, latin nyelvű levele. Az országgyűlés bevezető szavai latin nyelvűek, a törvényszövegek latinnal kevert magyar nyelven készültek.

Az országgyűlés megismétli az 1632-es fegyverbeszolgáltatási rendeletet, amely az egész fejedelemségre vonatkozik, kivéve Bihar és Zaránd vármegyék törökkel határos területét, intézkedik a görög kereskedők jogairól, megtiltja, hogy a székelyek eladják, vagy adosság fejében zálogul adják a székely örökséget, megerősíti a nemesek vámmentességét, megállapítja az egyes városok adóit, végül köszönetet mond a fejedelemnek, hogy az elítélt ZÓLYOMI Dávid gyermekeire nem terjeszti ki a teljes vagyonelkobzást.

A példány előzéklap és borító nélküli, az impresszum az utolsó szövegoldal [A 8] verzóján van. Első és utolsó szövegoldala körülvágatlan, az oldalak nem, méretük változó.

Keretezetlen négyzetbe foglalt reneszánsz indás-leveles iniciáléval díszített. A fejedelmi hívólevél N betűjének összekötő szárain jobb felé tartó, de bal válla felett visszanéző, hosszúfülű mezei nyúl látható.

A sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum 1945 előtti gyűjteményéből származik.

Jelzete-Sign: nincs.

2.

1759. november 1.
Székely Nemzeti Múzeum
Sepsiszentgyörgy - Sf. Gheorghe

[Mária Terézia, magyar király (ur. 1740-1780)]

Nos Maria Theresia Dei gratia romanorum imperatrix, Germaniae, Hungariae, Bohemiae, Dalmatiae, Croatiae, Sclavoniae [etc] regina ... princeps Sveviae & Transylvaniae ... Lotharingiae, Barri dux, Magna dux Hetruriae [etc]. Universis & singulis: generali nostro locumtenenti ... Punctum primum ... Punctum duodecim ... Notandum ... Inclyti comitatus, sedes & districtus. Nomina: processum, locorum. Status quartirorum juxta characteres. Referuntur ad Classem... Classificatio... pro singula orgia Rhfl. 2 xr. 5. Secundae ob mediocritatem... Rhfl. 1 xr. 45. Tertiae denique classi... Rhfl. 1 xr. 20... Datum in civitate nostra Vienna Austriae, die prima novembris anno domini millesimo, septigentesimo, quinquagesimo nono, regnorum vero vigesimo. Maria Theresia. - Josephus comes a Harrach, Wilhelmus comes a Neiperg. Ad mandatum... Georgius Andreas TRAUNPAUER. -

[Wien?] s. n. A - N ív [25] fol. 34 x 22 cm.

Rendelkezés az Erdélyben állomásozó katonaság el- és áthelyezéséről a vármegyék és székely székek szállására alkalmas lakott helységeinek felsorolásával, egyúttal ezek osztályozásával.

Aláírás és pecsét nélküli példány. A L.S. (locus sigilli) betűi díszesek, egyszerű körben. Eredeti gerincborítású ragasztott példány. Az N iniciálé indás díszítésű, az N középső része fatörzs jellegű, mintás.

Jelzet - Sign.: nincs.

3.

1761 után
Székely Nemzeti Múzeum
Sepsiszentgyörgy - Sf. Gheorghe

A nemes Erdély országi méltóságos és tekintetes nemes rendekhez alázatos kérése a nemes Kővár vidékin lévő birtokos nemességnek.

Méltóságos és tekintetes Statusok! Mely nagy, és mindnyájunkat végső számkivetéssel fenyegető szorongattatás kénszeritett légyen bennünket arra, hogy a méltóságos és törvényes statusoknak törvényes védelmezéséhez folyamodjunk...

S. l. s.n. [2] fol. - 38 x 22 cm.
Körülvágatlan

A Kővár vidéki nemesek az erdélyi országgyűlés közbenjárását kérik az uralkodóhoz küldött folyamodványok ügyében, amely szerint a gróf TELEKI család ok és jog nélkül megfosztja őket birtokaiktól és a végrehajtó segítségével kilakoltatja őket.

Jelzet - Sign.: nincs.

4.

1762. június 27.
Székely Nemzeti Múzeum
Sepsiszentgyörgy - Sf. Gheorghe

[Mária Terézia magyar király (ur. 1740-1780)]

Mi Maria Theresia Isten kegyelmességéből római özvegy császárné, Magyar, Cseh, Dalmáczia, Horváth, Thot országoknak Galliciának. és Lodomériának királynéja... fejedelmi grófnéja Habsburgnak... és a székelynek s.a.t.

Minden híveinek... Ámbátor annak a közönséges rossznak, melly a katonaságnak a mi tsászári hadainktól rendkívül szokásban ment el-szökésekből származott el-távoztatására, és országink lakosainak az ilyen szökött katonák eltitkolatokban gyakorlott vakmerőségek tilalmazására minden örökös tartományainkban sokféle, és kemény parantsolatok adattak légyen-is ki... Először: Hogy ha valaki a zászló alá valósággal bé-esküttt, vagy pedig tsak egyszer bé-is vétetett tsászári katonának... ez el-szökést javasolná...

Harmadszor: A kik ez el-szökött katonákot kergetőknek masokat erőszakkal elejekbe tennék... a férfiak fel-akasztással, az asszonyok pedig fő vétellel büntettessenek...

Tizedszer... Mindeneknek azért magokra vigyázni, és a rajtok történhető rossztól magokat előre oltalmazni szükséges. Költ a mi lakó városunkban Bétsben, Szent Iván havának huszonhetedik napján, ezer hétszáz hatvan kettőben. Birodalmunknak huszonkettődik esztendejében. Franciscus Ferdinandus C. de SCHRATTENBACH mp.

Thomas Ignatius nob. de PÖCK, mp. Comm. Sacrae Caesareo Regiae Majestatis in consilio Josephus Aloysius de LEPORINI mp. Ferdinandus Josephus de SARTORI mp.

[Wien?] s.n. A 1-C 1 ív [6] fol. 31 x 21 cm.

Ragasztott, pecsét nélküli példány, az uralkodó neve még nyomtatásban sem szerepel a végén. Első (A 1) oldalán a kétfejű sas, császári

koronával, az osztott pajzsban a magyar korona országainak címerei, középütt a Habsburg címerrel. Erdély külön címere nincs köztük.

Jelzet - Sign.: nincs.

5.

1764. március 24.
Székely Nemzeti Múzeum
Sepsiszentgyörgy - Sf. Gheorghe

[Mária Terézia magyar király (ur. 1740-1780)]

Nos Maria Theresia Dei gratia romanorum imperatrix, Germaniae, Hungariae, Bohemiae, Dalmatiae, Croatiae, Sclavoniae [etc] regina... dux Lothringiae [etc] Barri, magna dux Hetruriae [etc].

Omnibus & singulis praesentibus & futuris in haeredtario nostro principato Transylvaniae supremis armorum praefectis, aliisque generalibus nostris... Schema victus rationis (Verpflegs). Qualiter individuo cuilibet limitanearum legionum siculicarum victus ratio suppeditabitur. Legionis pedestris primus ordo (Staab) ... Idea. Quot equos in sedibus Csik, Háromszék, & Bardótz, penes limitaneam militiam fungentibus... Declaratio. Quid tres siculicae legiones, pro primi ordinis (Staab) sueriorum denique, & inferiorum officialium, statui illorum competentibus habitationibus (Quartiers) necesse habeant...

Datum in civitate residentiae nostrae Viennae, de vigesima quarta mensis Martii, anno Millesimo, septingentesimo Sexagesimo Quarto, regonrum nostrorum vigesimo quarto. Maria Theresia, Leopold Comes Daun. - Ad mandatum sacrae caesareae regiae majestatis proprium Theodorus de THOREN.

[Szeben] [HOCHMEISTER] 34 p. - 29 x 20 cm

Mária Terézia utasítása, amely az Erdély területén állomásozó hadsereg ellátására vonatkozik, külön rendelkezéssel Csíkszék, Háromszék és Bardóczszék székely gyalogságának és lovasságának havonkénti és évenkénti zsoldjára, kitérve a téli és nyári fajárandóság mértékére mind kemény- mind puhafából.

Jelzet - Sign.: nincs.

6.

1769. november 12.
Székely Nemzeti Múzeum
Sepsiszentgyörgy - Sf. Gheorghe

[Főkormányszék, Erdély]

Bizonyos punctumok. Mellyeket felséges asszonyunknak 1769-dik esztendőben Szent András havának 12-dik napján költ kegyelmes parancsolatja szerint, a földes uraknak, jobbágyoknak és zellereknek egy-más-ellen származható panaszaiknak megelőzésére szükség ez egész hazában ő felsége szentséges nevével újabban a végre ki hirdetni, hogy mind a földes urak mind pedig a jobbágyok és zellérek magokat azoknak szoros meg-tartásához alkalmaztatni tudhassák... Elsőbbször... Negyedszer...az ő felsége kegyelmes rendelései... szerint, az illyen processusokról az esztendő minden negyed-részeinek (ongariainak) a végén specificatiokat a királyi guberniumhoz bé-küldeni.

[Szeben], Ex specialis jussu et ordinatore excelsi regii in magna principatum Transylvaniae gubernii impressit Samuel Sárdi. -
A 1 - B 2 ív. [4] fol. 34 x 21 cm.

A rendelet szabályozza a földesúri jogokat és kötelességeket a jobbágyokkal szemben, a jobbágyi szolgáltatásokat, a zsellérek helyzetét és ezek panasza esetén a jogorvoslat módját. Útmutatást ad arra vonatkozóan, miképpen kényszeríthetők a földesurak, jobbágyok és zsellérek a rendeletben foglaltak teljesítésére.

Ragasztott példány, korabeli márványozott gerinccel. Címlap, borító nincs. Első oldalán fejléc-metszet: akantuszos oszlopra csavarodó leveles szőlőinda, az oszlopokat összekötő diadalívről érett szőlőfürt csüng. Kétoldalt stilizált tulipános, növényi indákkal, virágokkal díszített bőségszaruhoz hasonló alapban találkozó motívum. Csavart ágból egyetlen vonalvezetésű, levéldíszes M iniciálé.

Jelzet - Sign.: nincs.

7.

1770 körül
Székely Nemzeti Múzeum
Sepsiszentgyörgy - Sf. Gheorghe

[Főkormányszék, Erdély]

Bizonyos punctumok. mellyek az ezen esztendőbéli quantum hátra lévő részének felszedésében observáltatni parantsoltatnak.

I. A vármegyékben a szolga-birák, a székekben pedig a vice-tisztek, minden contribuensnek a manipulatio szerént, mellynek nem tsinosságára, hanem valóságára kell vigyázni, felirván kinek-kinek nevét, és reá-esett adaját, mellynek fele rész magánál a contribuesnél más-fele a helység birájánál maradjon. 2-dó... 19-nó... az ő felsége anyai kegyelmességéből ezután a contributionak könnyebb, és ez hazához alkalmaztatott methodussa fog a naturálék consumptiojára nézve practizáltatni...

[Szeben] [HOCHMEISTER] [2] fol. 36 x 22 cm.

A guberniumi rendelet az évi adó mielőbbi beszedését szorgalmazza, hogy lehetőség szerint a kivetést már júliusig fizessék be. Az adószedők, jegyzők és szükség szerint a papok pontosan adminisztrálják a beszolgáltatott terményeket, és azonnal osszák szét állami adóra és hadiadóra a járandóságot és a befizetett pénzt.

Cimlap nélküli, datálatlan példány. Első oldalán metszet díszítés: Középütt koronázott csavart díszes, madaras, leveles motívumban alul Erdély bástyás címere, bal oldalt köralakú pajzsban kiemelkedő főnix madár, jobb oldalt ugyancsak köralakú pajzsban sugaras díszítésű nap és félhold, mindkettő Erdély címeréből. Ez a fejléc-díszítés impresszumos HOCHMEISTER kiadványon is előfordul: ld. Norma, 1772. július 4. az alapjegyzék 2. részében.

Az iniciáléja keretezett, szép fenyőerdő háttérrel, a betű szárai között szárnyas puttó lovagol egy vesszőnyalábon. (fűcsomón?)

Jelzet - Sign.: nincs.

8.

1784. október 6.
Székely Nemzeti Múzeum
Sepsiszentgyörgy - Sf. Gheorghe

[József, második, magyar király (ur. 1780-1790) német-római császár (ur. 1756-1790)]

Vorschrift in Betref der Stempelung erbländischer Waaren = Rendtartás az örökös birodalomban készített portékának bélyegzésében.

Mü második Josef, Isten kegyelméből választtott romai császár, Német, Magyar, Cseh... országoknak apostoli királlya, ertz hertzege Austriának... nagy fejedelme Erdélly országának... a székellyeknek groffja s.a.t. Tudtára adgyuk mindnyájoknak, a kiknek illik.

Hogy Szent Mihály havának 30 dik napján költt rendelésünk által azon idegen országbéli portékok nemének lett közönséges ki hirdetésével, mellyekkel a mü birodalminkban a közönséges kereskedést továbbá folytatni meg tiltottuk... arra tzéloztunk, hogy az által a bennvaló készittéseknek... (el adhatását) nagyobban gyarapitsuk... 1. [paragrafus] § ... 15. [paragrafus] §. Költ a mü értz hertzegi fő lak városunkban Bétsben

Ausztriában Mind-Szent havának 6 dik napján Urunk születésének ezer-hétszáz-nyoltzvannegyedik... esztendejében. Josef. Groff ESZTERHÁZI Ferentz m.p. Groff ZICHI Károlly m.p.

Lajstroma az örökös birodalminkban készített portékáknak, mellyeket meg kell bélyegezni = verzeichniss derjenigen erbländischen Waaren, welche der Stemplung unterligen.

[Szeben] [HOCHMEISTER] A 1 - D 1 ív [7] fol. 36 x 24 cm.

A rendelet előírja az áruk lebélyegzését, a bélyegek készítésének és használatának módját. A bélyegzetlen árut elkobozzák.

Nyomda az M iniciálé és a L.S. alapján.

A példányban az A 1 - B 1 ív a magyar rendelet, B 2 - D 1 a kétnyelvű árulista (recto-verso).

B 2 és C 1 ív ugyanaz a szöveg (recto-verso, német) D 1 ív custos Drey, D 1 recto üres. A szöveg szerint teljes.

Jelzet - Sign.: nincs

9.

[1785]

[József, második, magyar király (ur. 1780-1790.) német-római császár (ur. 1765-1790.)]

Benigna instructio pro magistratualibus urbarialem regulationem exequentibus deserviens in subinsertis contenta capitibus... I. [paragrafus]... XXXV. [paragrafus]...

[Szeben] 1785 (Typis Martini HOCHMEISTER) A-A 2 - [S] ív, 69 p. 37x24 cm.

Hozzákötve: 1790. Lit.A.Nro.1. Én N.N. esküszöm az élő Istenre... = ich N.N. schwöre der allerheiligsten Dreyfaltigkeit, Got dem Vater... = Jó N.N.dsor pe viu dumnyezeu, pe Tatul, fiul, si Duhul sfunt... [1] fol. 37x24 cm.

Hozzákötve: 1790. Lit.B.Nro.2. Novem puncta examinus... - magyar-német-román nyelven [1] fol. 37x46 cm.

Hozzákötve: Lit.C.[&]Nro.3. Connotatio exemplificativa: beneficiorum et maleficiorum [2] fol. 37x24 cm.

Hozzákötve: 1790. Lit.D.Nro.4. Conscriptio oppidi - [táblázat] [1] fol. 37x46 cm.

Hozzákötve: 1790. Lit.E.Nro.5. Conscriptio ex stirpaturarum oppidi [táblázat] [1] fol. 37x47 cm.

Hozzákötve: 1790. Lit.F.Nro.6. & G.Nro.7. Spetificatio praestationis in musto [2] fol. 37x24 cm.

Hozzákötve: Lit.H.Nro.8. Nachstehende Gesetzwidrigkeiten sollen abgeschaft, und überhaupt verbothen seyn als: Erstlich: ... Fünfzehntes... Következendő illetlenségek kaszszáltatnak, és közönségesen tilalmaztatnak. Először... Tizen-ötödször... 7569. cele maj zos ösemnate ne... (La Sibiu sau tiparita prin Petr BART) [6] fol 35x23 cm.

Hozzákötve: Lit.M.und Nro.12. Taufund Zunahmen [2] fol. 37x24 cm + Numele din botez si plícra [1] fol. 37x26 cm.

Hozzákötve: Lit.N. & Nro.13. Decima in natura - [táblázat] 37x24 cm.

Koll.1.

Koll.2.: Ld. a 10. számú leírást.

Hivatali használatra készült rendelkezés az úrbéri törvény végrahajtásával kapcsolatban, kilenc különböző melléklettel, mint a magyar-német-román nyelvű esküszöveg, a helységek adatainak felvétele, az egyes települések besorolásának alapelvei, táblázatminták a birtokok és birtokosok leírásáról. A H. jelű melléklet szigorúan tiltja az alattvalók számára egyes árucikkek forgalomba hozatalát, a romlott bor, zsír, stb. adás-vételét. Megtiltja, hogy a földesurak ezekkel kapcsolatban bármire kényszeríthessék a jobbágyokat. Előírja, hogy minden szilárd és folyékony árut csak szebeni mérővel lehet kimérni.

A példány fűzött, borító és előzéklap nélküli, korabeli márványozott gerincborítással. Impresszum az utolsó számozott (69.) szövegoldalon, ezt követően még egy üres oldal van.

A szöveg és az impresszum között indásleveles-liliomos „bura" alatt rózsakert, jobb- és baloldalán egy-egy obeliszk (kerítés- vagy kapuoszlop?). A lejtős terep első harmadában nagyméretű, egyetlen tőből kihajtó három rózsa, kétkét levélpárral. (Több város címernövénye, itt kizárólag illusztrációs értéke van.) Minden oldalon középütt kis kör kétoldalán stilizált leveles harangvirágok. Merített, vízjeles papír (koronázott címerpajzsban keresztbe tett kardok, alatta HERMANSTADT.

A kiegészítő útmutatások betűjele előtt az 1790. későbbi kiadás évszáma is lehet.

A szövegben a kiegészítések betűjére és sorszámára utalás van. Eszerint azonban ez a példány nem teljes, Lit.I.Nro.9.-től a Lit.K.Nro.11.-ig hiányzik a melléklet.

Az itt Lit.H.8. alatt jelzett Nachstehende Gesetzwidrigkeiten... csak német nyelvű kiadásváltozata az 1596. számú rendelet, amely szószerint megegyezik az itt leírt, az alaprendelettel egybekötött példánnyal. Ez utóbbi közelebbi dátum nélküli, egyszerű díszítésű gót E betűvel kezdődik, utolsó szövegoldalán a kétfejű sas az osztrák címerpajzzsal, amely bécsi kiadványokon rendszeresen előforduló díszítés. Jelzete nincs.

A törzsanyaghoz tartozik, első oldalán CSEREY ZATHURECZKY EMILIA (2 db. egyforma) bélyegző, felette ovális, keretezett Székely Nemzeti Múzeum S.-Szent-György. Az E. ívlap alján a jobb alsó sarokban a kisebb méretű és újabb Székely Nemzeti Múzeum 1879 Sepsiszentgyörgy ovális tulajdonbélyegző. Az első oldal alján kézírással: BARTHA Sándor - Bardotz a Muzeumnak. A felül lévő bélyegző fölötti szám 28/897.

Jelzet - Sign.: nincs.

1785. április 5.
Székely Nemzeti Múzeum
Sepsiszentgyörgy - Sf. Gheorghe

[József, második, magyar király (ur. 1780-1790.) német-római császár (ur. 1765-1790.)]

Mü felséges második Josef, isten kegyelmességéből választott romai tsászár, Német, Magyar, Tseh, Dalmatia, Horvát és Tót s.a.t. országoknak apostoli királya... Erdélynek nagy fejedelme... és székelyeknek s.a.t. groffja.

Adjuk tudtára és emlékezetére mindeneknek, a kiknek illik, hogy minekutánna értésünkre esett volna, hogy némely földös uraknak jobbágyai ur dolgát, vagy-is robottot és egyéb szokott adozásokat, mellyekkel földös uraiknak tartoznak, ... annak rende szerént ... meg nem tészik ... és égy mást engedetlenségre bátoritani mérészlettek... kegyelmes rendelésünk által... jobbágyoknak szolgálatya... végett... parantsoljuk mindeneknek... a vármegye vagy uraság tisztyeit... meg nem bántani... ne merészellyetek...

Költ a mü fő városunkban Bétsben Szent György havának 5 dik napján, 1785 dik esztendőben, római birodalmunknak 20 dik Magyar, Cseh és több örökös országunknak pedig ötödik esztendejében. Josep m.p. Groff PÁLFFI Kárly m.p. BRUNSVIK Josef m.p.

S. l. s. n. [1] fol. 37 x 42 cm. Koll. 2.

Az uralkodó arról rendelkezett, hogy amig az urbárium el nem készül, és amíg azt ő meg nem tekintette, a megyékben az adózás és a szolgáltatások rendjének igazságos kialakítása érdekében, a jobbágyok a korábbi szolgáltatásokra kötelezettek, ez ellen halálbüntetés terhe mellett lázadni ne merjenek. Inti a vármegyéket, hogy minden beszélt nyelven hirdessék ki ezt a királyi akaratot, ne hivatkozhassék tudatlanságára senki.

M iniciáléja indás, leveles, a balra néző kiterjesztett szárnyú madárral. A L.S. betűk előfordulnak más, HOCHMEISTER nyomdájából kikerült darabon is.

Hátoldalon keretezett ovális gumibélyegző Székely Nemzeti Múzeum S.-Szent-György.

A Koll. 1. leírásnál ld. a 9. szám alatt.

Jelzet - Sign.: nincs

11.

1785. november 3.
Székely Nemzeti Múzeum
Sepsiszentgyörgy - Sf. Gheorghe

[József, második, magyar király (ur. 1780-1790)], német-római császár (ur. 1765-1790)]

Josephus secundus, Dei gratia electus romanorum imperator semper augustus, Germaniae, Hungariae... rex apostolicus, archidux Austriae... magnus princeps Transylvaniae.. comes Hapsburgi, Flandirae, Tyrolis [etc. etc.]

Domus pro memoria, quibus expedit universis, guod posteaquam nos universa fora judiciariper m. principatum Transylvaniae, partesque eidem adnexas constituta noviter regulanda clementr decrevissemus, una pro iisdem instructionem, seu norman manipulationis inquibusvis occursuris negotiis observandam elaborari jusserimus... Pars prima... Pars secunda... datum in erchi-ducali civitate nostra

Vienna Austriae die vigesima tertia mensis novembris, anno domini millesimo, septingentesimo, octagesimo, quinto, regnorum nostrorum romani vigesimi primo, Hungariae, Bohemiae, [et!] reliquorum anno quinto. Josephus m.p. Comes Carolus PÁLFFY m.p. Josephus NAGY m.p.

[Wien.] (Viennae, Typis Josephi nobilis de Kurzbek)

A-R 1 ív, 66 p. - 33 x 21 cm.

Az uralkodó a hivatali adminisztrációt szabályozta rendeletében a törvényszéki rendtartással együtt.

Gerince későbbi vásznazású, ragasztott példány. József uralkodásának második szakaszára jellemző teljesen dísztelen kiadás.

Jelzet - Sign.: nincs.

12.

1786. február 10.
Székely Nemzeti Múzeum
Sepsiszentgyörgy - Sf. Gheorghe

[József, második, magyar király (ur. 1780-1790), német-római császár (ur. 1765-1790)]

Mi második Jósef, isten kegyelméből választott római császár, a birodalomnak mindenkori öregbittője, Német, Magyar, és Tseh, Dálmátzia, Horvát, és Tót országoknak apostoli királlya, ausztriai fő-hertzeg... Pármai hertzeg, Habspurgi, Flandriai, Tyrolyi gróff, s.a.t.

Tekéntetes, nagyságos, fő és némesi rendek, kedves hiveink!

Hogy az adózásnak igaz és egyenes módja, melly által a közönséges terhek egy igaz jó egyenlőség szerént elosztatnak, leg többet használ a közönséges boldogságnak elömozdittására...

De ... a vármegyék közöttis nem a való igazság fondamentomi szerént osztatott el: ... mivel az ugy neveztetett porták többnyire tsak tetszés szerint számoztattak minden vármegyére... Erre nézve rendeljük... a./ Minden termő fundusok és valóságos birtokoknak fel-jegyzése és kimérése minden kivétel nélkül...

b./ A fundusok... termése s jövedelmének meg-határózása a jószág-számok tulajdon bévallása szerént.

A felmérés annál is inkább szükséges, mivel az adókivetés a vármegyék között nem egyenlő, mivel a porták csak tetszés szerint szá-

moztattak... a nemességnek amaz insurrectiója, hadbamenetele is... éppen oly bizonytalan.

Költ Bétsben Böjt-elő havának 10 dik napján 1786. Országlásunknak, a rómaiaknak ugyan 21 dik, a többieknek pedig 6 dik esztendejében. Josef. Gróff PÁLFFI Károly, HADROVICH Antal.

S. l. s. n. 1 l [1] p. 33 x 21 cm. Koll. 1.

Instructio N. 2. avagy oktatás, mely szerint magokat a földes urak, ezeknek helytartói, a tisztek és a helységek a most elölvezetendő conscriptioban... föld-mérésben... magokat tartani, s ahhoz alkalmaztatni kötelessek lesznek... 1-2. szakasz. 1. [paragrafus] §... 42. [paragrafus] §

N III. Neve a föld birtokosnak és földbirtoknak, avagy fundusnak. A háznak numerussa... Külömbféle példák, mellyek szerint ki kell jelenteni az erdőknek jövedelmit... Magyarázása a fassasiok avagy kijelentések előbbeni formulájának. -

N. IV. Instructio avagy oktatás melly szerint a kimérését a helységek voltaképpen meg-tehessék. Fig. 1. - Fig. 12.

Nro. 5. N. vármegye, N. uraság. Sommás foglalattya a N. helységnek ... heti vásárok tartatnak... mértföldnyire. A sénának mázsája... A sarjúnak mázsája... Rétek, szöllők, erdők sommája...

S. l. s. n. [1786-1787] 86. p. 2 t. 33 x 23 cm.

II. József rendelete a birtokok teljes felméréséről, a helységekről, a művelési ágakról és a termésátlagokról az adómegállapítás és az egyenlő teherelosztás érdekében.

A munka pontos elvégzését táblázatminták, a mérési módok, a háromszögelés és területszámítás, szerkesztés alaptételeinek közlése segítik magyarázattal és ábrákkal.

Körülvágott, különféle kötésekből összefűzött példány, a Z 1 - Z 2 ív valószínű hiányzik, impresszumadatok nincsenek. Feltehetően Szeben, HOCHMEISTER Márton kiadása.

Jelzet - Sign.: nincs.

13.

1786. március 6.
Székely Nemzeti Múzeum
Sepsiszentgyörgy - Sf. Gheorghe

[József, második, magyar király (ur. 1780-1790) német-római császár (ur. 1765-1790)]

30. [számú rendelet] 1786.

Mü második József, Isten kegyelméből választott felséges római császár, Német, Magyar, Cseh, Horváth és Thot országoknak apostoli királya, Ostriának értz-hertzege, Erdélynek nagy fejedelme s.a.t.

Emlékezetben hadgyuk: hogy mi a házassági kötelékenk (contractuum matrimonalium) nehéz vóltát, és azoknak nem tsak különös házoknak, hanem az egész közönséges társaságnak bóldogságára ki-terjedő erejét kegyelmesen meg-gondolván... azoknak polgári el-végezésekről... 1. [paragrafus] §... 62. [paragrafus] §. Ha az elvált házasok valamelly idő mulva elméjeket változtatni, és az elbomlott házassági kötelet viszont helyben állitani akarnák... Ez a mi kegyelmes elménk és akaratunk... Költ az mi értzhertzegi városunkban Bétsben ostriában, Böjtmás havának hatodik napján. Ezer hét száz nyóltzvan-hatodik esztendőben...

Josef mp. Gróff PÁLFI Károly mp. NAGY József mp.

[Szeben] [HOCHMEISTER]. A 1 - G 2 ív [14] fol. - 38 x 25 cm.

II. József rendelete a házasság előtti mátkaságról, polgári házasságkötésekről, ezek fel-

bontásáról, paráznaságról, hűtlen elhagyásról és az elváltak házassági kötelékének újbóli helyreállításáról.

Borítófedél nélküli két példány, azonos nyomda. Első oldalon M iniciálé keretezett városkép, csak HOCHMEISTERRE jellemző. Szebeni? városkép bástyával és templommal.

A 30.-as rendelet szám tintával áthúzva a tulajdonos nélküli példányon és 528.-ra javítva.

Hozzákötve mindkét példányhoz a 11.4353. 1786. október 12-i számú rendelet. Leírása külön.

Jelzet - Sign.: nincs.

14.

1786. október 12.
Székely Nemzeti Múzeum
Sepsiszentgyörgy - Sf. Gheorghe

[József, második, magyar király (ur. 1780-1790), német-római császár (ur. 1765-1790)]

11453. [számú rendelet] 1786.

Mü második József, Isten kegyelmességéből választott felséges romai császár, Német, Magyar... országoknak apostoli királlya, ostriának értz-hertzege, Erdélynek nagy fejedelme s.a.t.

Jóllehet a házasoknak asztaltól és ágytólvaló meg-különböztetések módjáról, és arra mind a két félnek meg-kivántató egyezéséről e folyó esztendőben ... költ kegyelmes rendelésünk tovább-is helyben marad; mindazonáltal... ha a házasok közül valamelyik el-tökéllett gonoszságból e meg-különbözés dolgában nem akarna egyet érteni; olyankor a birák lássák-el törvényesen... Melly kegyelmes végzésünket tinéktek királyi guberniumunknak adjuk tudtatokra... Költ királyi lakó városunkban Bétsben, Mind Szent havának tizenkettődik napján, ezer hét száz nyóltzvan hatodik esztendőben... Josef mp. Gróff PÁLFFI Károly mp. DONÁTH József mp.

[Szeben] [HOCHMEISTER] [1] fol. 38 x 25 cm.

Keretezett M iniciálé városkép háttérrel.

A 30. számú rendelet kiegészítése arról, hogy vitás esetben a bírák mondják ki a válást, ha a felek egyike nem akar válni.

Hozzákötve a 30. számú, 1786. március 6-i rendelethez.

Jelzet - Sign.: nincs.

15.

1787.
Székely Nemzeti Múzeum
Sepsiszentgyörgy - Sf. Gheorghe

[Főkormányszék, Erdély]

Ad Nrum 489. 789.
Vier monatlicher Chronologischer Auszug der vom dem königl. Landes-Gubernium im Grossfürstenthume Siebenbürgen vom 1 ten September bis letzten Dezember 1787. kund gemachten, in das Allgemeine einschlagenden Verordnungen / Georg Graff BANFFY m.p. Gubernator, Joseph von SZEGEDI Gubernialrath. Dominik Graf TELEKI mp. Sekretär. -

[Szeben] Herrmanstadt, gedruckt bei Martin HOCHMEISTER

A 1 I 2 ív, [18] fol. - 33 x 22 cm.

Az 1787-es év utolsó négy hónapjában kiadott guberniumi rendeletek időrendi kivonata.

Címlapján az osztrák kétfejű sas a császári koronával, Erdély külön címerpajzsával,

alatta babér és pálmaág egy oszloptalp mellett, amelyen a J. II. monogram van.

Jelzet - Sign.: 46/885?

16.

1787. február 15.
Székely Nemzeti Múzeum
Sepsiszentgyörgy - Sf. Gheorghe

[József, második, magyar király (ur. 1780-1790.) német-római császár (ur. 1765-1790.)]

2498. [számú rendelet]

Mü második Josef, Isten kegyelmességéből választott római császár, Német, Magyar, Cseh Horváth és Thot országoknak apostoli királlya, Austriának értz-hertzege, Erdélynek nagy fejedelme s.a.t.

A mi nagy erdélyi fejedelemségünkbéli jobbágyaink bóldogságának meg-erősittésére szükségesnek találtunk: a módor, melly szerint ez-utána jobbágyok ellenkezései és panaszszai földes-urak ellen el-igazittassanak, és a melly szerént mind ezek, mind pedig amazok a magok egymás között-való igazságokat a mü vármegyéinknél, ország székeinél és végre mü nállunk is kereshessék... a következendő sinor mértéket kivántuk elő adni, mellyekhez magokat szorossan tartani tartoznak... 1. [paragrafus] §... 40. [paragrafus] §... Költ a mi ertz hertzegi városunkban Bétsben, Böjt-elő havának 15-dik napján 1787-dik esztendőben, római birodalmunknak 22-dik és több örökös országainknak hetedik esztendejében. Josef mp. Gróff PÁLFI Károly mp. MIKOS Mihály mp.

[Szeben] [HOCHMEISTER] A 1 - F 1 ív [11] fol. - 38 - 24 cm.

A jobbágypanaszok intézésének módjai. A rendelet tiltja a mindkét oldali önbíráskodást. Ha a jobbágyok közösen mozdulnának valamely sérelem esetén a földesúr ellen, panaszaikat nem kell meghallgatni. Amennyiben nem szélednek szét az első intésre, keményen meg kell büntetni őket.

Két példány, mindkettőhöz Translatio tartozik. Leírása külön, a 17. sorszám alatt.

Az 1 példány különálló, a 2. példány koll. 1-2.

Az alaprendelet külön nyomás: B 1 ívtől a szedéstükör más. A Translatio azonos.

További csonka pld. A 1 - B 2 ív, az 1-14-ig. paragrafus.

A szebeni városképet ábrázoló M iniciáléval.

Az M leírása 1786. március 6.

Jelzet - Sign.: nincs.

17.

1787. február 15.
Székely Nemzeti Múzeum
Sepsiszentgyörgy - Sf. Gheorghe

[József, második, magyar király (ur. 1780-1790) német-római császár (ur. 1765-1790)]

2498. [számú rendelet] 1787.

Translatio. Mivelhogy egyfelöl a közönséges jónak megnyerésére, és tartásásra kiváltképpen meg-kévántató tartozó engedelmességet az jobbágyoknak földös urukhoz, más felől pedig az jobbágyokot az földös urasági hatalomnak minden illetlen bánásai ellen védelmezni szükséges... Elsőbbször... Tizenkettődször...

Költ a mi ertzhertzegi várasunkban Bétsben, Böjt-elő havának 15-dik napján 1787-dik esztendőben.

[Szeben] [HOCHMEISTER] [4] fol. 37 x 23 cm. Koll. 2.

Aláírások nélküli példány. A kiegészítés [illegible] az alaprendelethez kötve. Az alaprendeletet [illegible] a 16. sorszám alatt.

Rendelkezik a jogorvoslat és büntetések módjáról.

Megtiltja, hogy a jobbágyok maguk [illegible]iskodjanak a számukra sérelmesnek talált ügyekben.

Jelzet - Sign.: nincs.

18.

1787. április 2.
Székely Nemzeti Múzeum
Sepsiszentgyörgy - Sf. Gheorghe

[József, második, magyar király (ur. 1780-1790) német-római császár (ur. 1765-1790)]

4207. [számú rendelet] 1787.

Mü második Josef, Isten kegyelmességéből választott római császár, Német, Magyar, Cseh, Horváth és Thot országoknak apostoli királlya, Ausztriának értz-hertzege, Erdélynek nagy fejedelme s.a.t.

Azon okok, mellyekből sokféle portékákat rész szerént a kereskedésből ki-rekesztettünk, rész szerént pedig nagyobb vám alá vetettünk, szükségessé teszik mostan azt, hogy még több manufactumokkal-is e szerént bánnyunk... 1. [paragrafus] §... 6. [paragrafus] §... Passusokat tsak az ollyanoknak kell adni, a kik magokat az országbéli portékák elkelésének elő mozdittása által, az közönséges natziónális kereskedésre nézve érdemessé teszik.

Költ a mi lakó fő városunkban Bétsben... Josephus II. mp. Gróff PÁLFFI Károly mp. REDL Ferentz mp.

A, jegyzése a kereskedésből ki-rekesztett külső országi portékáknak és... vámnak...

B, lajstrom azokról az idegen portékákról, a mellyek nagyobb vám alá vetettenek...

[Szeben] [HOCHMEISTER] [5] fol. 35 x 22 cm.

A rendelet részletezi, ki és milyen módon kereskedhet, milyen iratok szükségesek ehhez. A két jegyzék közli a vámtételeket is.

A hazai ipart védi avval, hogy külön engedélyhez köti egyes árucikkek behozatalát.

Keretezett M iniciálé, tornyos udvaros képi háttérrel.

Jelzet - Sign.: nincs.

19

1787. április 2.
Székely Nemzeti Múzeum
Sepsiszentgyörgy - Sf. Gheorghe

[József, második, magyar király (ur. 1780-1790) német-római császár (ur.1765-1790)]

5518. [számú rendelet] 1787.

Mü második Josef Isten kegyelmességéből választott romai császár, Német, Magyar, Cseh, Horváth és Thot országoknak apostoli királlya, Austriának értz-hertzege, Erdélynek nagy fejedelme, s.a.t.

Hogy-ha az, az aránt-való meg-győződés, minden jobbágy mivel tartozzék azon országnak a mellynek törvényei alatt nékie örökösége, és fáradsága után tett gyüjteménye óltalomba, ő pedig maga, és a hozzá tartozandók bátorságba vagynak... oly gyakorta az óldaloslag-való, tzélok, és haszon-tettzések által meg nem gyengitetné; nem vólna semmi szükség, a ki-vándorlást, és elszökést törvények által meg-tiltani... 1. [paragrafus] §... 47. [paragrafus] §... Hasonló módon az országok fő-kormányzó székeinek tabelláiba, a mellyek mellé kell a vármegye tabel-

láinak tétetetni, a vármegyék summáinak belé kell iratni... Adtuk a mi lakó városunkban [Bécsben] Bétske [sic] áprilisnek második napján, birodalmunkban 23-dik több egyéb örökös országainknak hetedik esztendejében.

[Szeben] [HOCHMEISTER] A - G ív, [14] fol. 35 x 23 cm.

A bástyát és templomot ábrázoló M iniciáléval. A példány hiányos, (G 2 ív aláírásai, pecsét helye.) Nyomásváltozat.

Az uralkodó szabályozta a mesterlegények vándorlásának mikéntjét, az útlevelek, vándorló könyvek nyomtatásának és kiadásának módjait, a jobbágyok költözködésének formaságait, a katonatoborzás tilalmát külföldi tisztek számára, illetve a külországok hadseregébe szerződést, megtiltja a kivándorlást. A hatóságokat arra kötelezi, hogy időről-időre jelentsék az átutazókat, vándorlókat, átköltöző jobbágyokat, a külföldre vagy a külföldről való utazásokat.

2. pld. A - F ív, 1-46. paragrafus, 35 x 25 cm.

3. pld. A - D ív, 1-24. paragrafus 34 x 20 cm.

Mindhárom a szebeni papírra készült, első oldaluk szedéstükre megegyezik, a B 2 ívtől mindhárom példány más szedéssel készült. A záradékban leírt és kitölteni való tabella hiányzik.

Jelzet - Sign.: nincs.

20.

1787. április 10.
Székely Nemzeti Múzeum
Sepsiszentgyörgy - Sf. Gheorghe

[Főkormányszék, Erdély]

Mü felséges második Josef, romai tsászárnak Magyar ország királyának, austriai ertzhertzegnek, és nagy Erdély ország fejedelmének királyi guberniuma; ezen levelünket látó, olvasó, és olvasni halló, ő felsége hiveinek kivánván minden jókat, azon kegyelmes fejedelmünk császári és királyi kegyelmét ajánlyuk!

Ez follyó 1787-dik esztendő mártius holnapnak 12 dik napján Bétsben költ felséges rescriptum által, tettzet a tsászári és királlyi felségnek kegyesen meg-határozni: ... minden colonusnak megengedtessék, maga tulajdon munkája által termett borát egész esztendő által... házától el-adhatni... Elsőben... Harmadszor... Költt a nagy Erdély országi királlyi guberniumból, Nagy Szebenben aprilisnak 10 dik napján. Baro BRUCKENTHAL Samuel m.p. Gubernator. Ioh. Mich. SOTERIUS m.p. Secreter.

[Szeben] [Hochmeister] [1] fol. 39 - 49 cm.

A rendelet engedélyezi a saját termésű bor kimérését mind a földesuraknak, mind a jobbágyoknak mennyiségi megkötés nélkül, de kocsmáltatási és fogadónyitási jogot ez nem jelent.

M iniciáléja közepén kiterjesztett szárnyú balra néző madár, asszimetrikus indadísz. Hiányos, de a 10. sorszám alatt leírt betűvel analóg.

Aláíratlan példány. A körbe foglalt L.S. mintája és díszítése megegyezik az M iniciálé alapján HOCHMEISTERnek tulajdonított pátens L.S. betűivel és díszítésével. (A 13. sorszám alatt leírt 30. sz. rendelet (1786. március 6) a házasságról.)

Jelzet - Sign.: nincs.

21.

1787. június 11.
Székely Nemzeti Múzeum
Sepsiszentgyörgy - Sf. Gheorghe

[Főkormányszék, Erdély]

5412. [számú rendelet] 1787.

Allerhöchst Sr. Majestät haben mittels hohen unterm 18 ten May laufenden Jahrs Nro. 5777. erlassenen Hof Dekrets allergnädigst zu entschlüssen geruht; dass von den sich vereheligenden Juden... eine Abgabe mehr abgenommen werden soll...=

Őfelsége ezen esztendőben májusnak 18 dikán költ kegyelmes udvari decretumába méltóztatott végezni, hogy a házasulandó sidóktól... pénzbeli segitség ne vétessék... az olyan sidóknak ellenbe, a kik jövendőbéli élhetéseknekmódját elegendőleg meg-nem mutathattyák, meg-házasodásokra engedelem ne adassék...

Von dem k.siebenbürgischen landes-Gubernio Hermannstadt den 11 ten Junii 1787. Georg Graf BANFFI. Stephan v. ROSZTA. = A nagy erdély országi királyi guberniumból. Nagy Szeben. Júniusnak 11-diken 1787.-

[Szeben] [HOCHMEISTER] [1] fol. 31 - 22 cm. Kétnyelvű, kéthasábos.

A hivatkozott rendelet bizonyos vagyoni feltételekhez köti a zsidók házassági engedélyének megadását, tiltja azt, hogy a zsidó közösségek közadósságuk törlesztéséhez hozzájárulásra kötelezzék a házasulandót, valamint a kolduló zsidókról mind a közösség, mind az előljáróság jelentést köteles az alispánnak küldeni.

Jelzet - Sign.: nincs.

22.

1787. július 16.
Székely Nemzeti Múzeum
Sepsiszentgyörgy - Sf. Gheorghe

[Főkormányszék, Erdély]

6675. [számú rendelet] 1787.

Mü felséges második Josef, római tsászárnak Magyar ország királlyának, austriai ertzhertzegnek, a nagy Erdély ország fejedelmének királyi guberniuma; ezen levelünket látó, olvasó, és olvasni halló, ő felsége hiveinek kivánván minden jókat, azon kegyelmes feledelmünk császári és királyi kegyelmét ajánlyuk!

Nagy kedvetlenséggel értette a királlyi gubernium, hogy bizonyos üdőtől fogva ezen nagy Erdély országának feles lakosai (meg nem gondolván hazájokhoz való kötelességeket) lako helyekből familiástól együtt az oláh és moldovai határos szomszéd országokba által szöktenek... Hogy ha pedig a rendelett terminus alatt a viszsza hivattattak nem jőnének; a fiscus azok ellen hivataljabéli szerént fog tselekedni. A nagy erdély országi királlyi guberniumból. Szeben 16 dik julii 1787. Gróff BÁNFFI György gubernator. SOTERIUS Mihály secret.

[Szeben] [HOCHMEISTER] [1] fol. 39 x 49 cm.

A pátens keltétől számítva egy év áll azok rendelkezésére, akik vissza kívánnak térni, büntetéstől ez idő alatt mentesülnek, kivéve azokat, akik törvényes ítélet végrehajtása miatt szöktek, vagy száműzöttek.

A nyomda a madaras-indás M iniciálé és az L.S. alapján HOCHMEISTER. Vö a 13. és 20. sorszám alatt leírt darabbal.

A rendeletszám tintával 14787-ra javítva.

Jelzet - Sign.: nincs.

23.

1787. július 16.
Székely Nemzeti Múzeum
Sepsiszentgyörgy - Sf. Gheorghe

[Főkormányszék, Erdély]

6675. [számú rendelet] 1787.3

Mü felséges második Josef, romai tsászárnak Magyar ország királyának, austriai értzhertzegnek, és nagy Erdély ország fejedelmének királyi guberniuma; ezen levelünket látó, olvasó és olvasni halló, ő felsége hiveinek kiván-ván minden jokat, azon kegyelmes fejedelmünk császári és királyi kegyelmét ajánlyuk!

Valamint mindenkor, nevezetesen pedig a még mostan-is tarto drágaság, és a némely helyeken magát ki-ütött gabonabéli szükségre nézve az az előre-való gondoskodás meg kivántatik, hogy a vetések épségben meg tartattassanak... A nagy Erdély országi királyi guberniumból. Nagy Szebenbe juliusnak 16 kán 1787.

Gróff BÁNFFI György gubernátor, SOTERIUS Mihály secret.

[Szeben] [HOCHMEISTER] [1] fol. 38 x 52 cm.

A rendelet felsorolja, hogy milyen gondatlanságot követnek el a gabonavetések területén, ráhajtják a jószágot, hordásnál sem vigyáznak eléggé, ezért aki kárt okoz, ha nemes és földesúr, az erdélyi törvények szerint büntessék, ha paraszt, a helyszínen részesítsék testi fenyítésben.

M iniciáléja és a L.S. alapján HOCHMEISTER.

Jelzet - Sign.: nincs.

24.

1787. október 12.
Székely Nemzeti Múzeum
Sepsiszentgyörgy - Sf. Gheorghe

[Főkormányszék, Erdély]

11213. [számú rendelet]

Es haben allerhöchst Seine Majestät vermög einem hohen Hof Oecret... allergnädigst zu bedeuten geruhet; dass mit den k. preissischen Staaten das Einverständniss dahin getroffen worden seye, das für alle künftige Falle, wo ein k. preussischen Unterthan aus den k.k. Staaten eine Erbschaft zu beziehen hat, der Abzug auf den Fuss von 10 pro. Cento... festgezetzt werden solle... wo einem diesseitigen Unterthan, aus den k. preissischen landen einige Erbschaft zu verabdolgen kömmt... = Méltóztatott eő felsége... kegyelmesen ki-nyilatkoztatni: hogy a prussziai udvarral lett egyezés szerént... ha ezután valaki á prussziai birodalombeli iobbágyok közzül eő felsége birodalmában valami örökséget kapna, abból minden száz forint után 10 forint ... levónatassék.. Vom k. siebenbürgischen landes-Gubernio Herrmannstadt den 12 ten October 1787. Georg Graf BANNFI Guber. Stephan v. ROSZTA Secretair. = A nagy erdéllyi királlyi guberniumból, Nagy Szeben october holnapjának 12 dik napján 1787 dik esztendőben.-

[Szeben] [HOCHMEISTER] [1] fol. 31 x 23 cm. Kétnyelvű, kéthasábos.

Az 1787. szeptember 10-én Poroszországgal kötött kölcsönös, az örökségekkel kapcsolatos illetékfizetésről rendelkező törvény kihirdetése.

Jelzet - Sign.: nincs.

25.

1787. október 15.
Székely Nemzeti Múzeum
Sepsiszentgyörgy - Sf. Gheorghe

[Főkormányszék, Erdély]

11471. [számú rendelet]

Da der M. Vásárhellyer Magistrat auf die von der Susanna PETRI angesuchte Ehescheidung zur Erscheinung ihres entwichennen mannes Ignatz ERÖSS eine dreifache Zeit Frist, und zwar... = Mintt hogy a M. Vásárhellyi magistratus PESTRI Susanna kérésére (akit az ura

EROSS Ignácz hütlenül elhagyott) az mondott uránk meg jelenésére három terminust... rendeltt... Von dem koeniglichen siebenbürgischen Landes Gubernio. Herrmannstadt den 15 ten October 1787. = A nagy Erdélly országi királlyi guberniumból. Nagy Szebenben october holnapjának 15 dik napján 1787 dik esztendőben.-

Georg Gr. BANFFI Guber. Stephan v. ROSTA sekretair.-

[Szeben] [HOCHMEISTER?] [1] fol. 30 x 21 cm. Kényelvű, kéthasábos.

Jelzet - Sign.: nincs.

26.

1787. október 15.
Székely Nemzeti Múzeum
Sepsiszentgyörgy - Sf. Gheorghe

[Főkormányszék, Erdély]

11418. [számú rendelet]

Es hat der Kronstädter Magistrat auf die von der Catharina RHEINERIN Angesuchte Ehescheidung zur Erscheinung ihres entwichenen Mannes Johan GORGYES eine drey Tache Zeit Frist... bestimmet... = A brassai magistratus Katharina RHEINERIN kérésére három terminust tett a végett, hogy GORGYES János nevezetű hütestársa el-válás végett azok alatt meg-jelennyen...

Von dem küniglichen siebenbürg. Landes Gubernio. Herrmannstadt den 15 ten Octob. 1787. Georg Graf BANFFI Gubernat, Stephan v. ROSZTA Secret. = A nagy erdélyi királyi guberniumból. Nagy-Szeben october hólnapjának 15-dik napján 1787. esztendőben.-

[Szeben] [HOCHMEISTER?] [1] fol. 34 x 21 cm. Kétnyelvű, kéthasábos.

A titkár neve gótbetűvel szedett valamennyi példányon, írása hol ROSTA, hol ROSZTA formában szerepel.

A nyomtatott 11418. a szöveg előtt korabeli írással 2047-re javított.

Jelzet - Sign.: nincs

27.

1787. október 18.
Székely Nemzeti Múzeum
Sepsiszentgyörgy - Sf. Gheorghe

11593. [számú rendelet]

Die Klausenburger Districtual Taffel hat anderho die Anzeige gemacht; das selbe auf Ansuchen der von ihren untreuen und in die polnische Stadt Krakau entwiechenen Mann Andreas VITÉZ geschieden zu werden wünschenden Iuliána almágyi, zur Erscheinung des Beklagten drey besondere Termine... = A kolósvári districtuális tabla ide jelentést tett: hogy HALMÁGYI Iuliánának Lengyel országba Krakau városába hitetlenül el-szökött férjétől VITÉZ Andrástól való el-választása végett nyújtott esedezésére VITÉZ Andrásnak, meg-jelenésére három idő szakaszszat... rendelt...

Von dem koeniglichen siebenbürgischen Landes Gubernio Hermannstad den 1 ten October 1787. - Georg Graf BANFFI Guber. Stephan v. ROSTA Sekretair.-

[Szeben] [HOCHMEISTER?] 34 x 21 cm. - Kétnyelvű, kéthasábos.

A példányon a rendeletszám tintával áthúzva, helyette kézírással 2047 áll.
A javítás korabeli.

Jelzet - Sign.: nincs.

28.

1787. október 22.
Székely Nemzeti Múzeum
Sepsiszentgyörgy - Sf. Gheorghe

[Főkormányszék, Erdély]

11753. [számú rendelet]

Die königl. ungarische Septemviral-Tafel hat... das Ansuchen gemacht, womit der zur abhaltenden Kriba der Neusolen Bürger Johann VARHANIK, Ignatz WEISS, und Ignatz PERONZSIK... auf den 17 Dezember... gemacht werde... = A magyar országi septemviralis tábla az idén septembernek 20 dik napján jelentette a királlyi guberniumnak, hogy a besztertze bányai... lakosok VARHANIK János, VEIS Ignátz, és PERONSKI Ignátz Creditorainak minden jószágokban való részesülés végett... egyben gyülések... hirdettessék-ki... = Von dem königl. siebenbürg. landes-Gubernium, Herrmannstadt den 22 Oktober 1787.

Georg Graf BANFFI m.p. Gubernator. Stephan v. KOSZTA Secret.

= Költ a nagy Erdély országi királlyi guberniumból Szebenben octobernek 22 dik napján 1787 dik esztendőben.-

[Szeben] [HOCHMEISTER?] [1] fol. 35 x 24 cm. Kétnyelvű, kéthasábos.

Az eladósodott besztercebányai polgárok vagyonának árverését 1787. december 17-re tűzték ki.

Szebeni koronás vízjel: vágásos címerpajzs, keresztbe tett kardokkal HERMANSTADT városnévvel.

Jelzet - Sign.: nincs,

29.

1787. október 29.
Székely Nemzeti Múzeum
Sepsiszentgyörgy - Sf. Gheorghe

[Főkormányszék, Erdély]

11837. [számú rendelet]

Das k.k. böhmische Appellations gericht hat unterm 27-ten September 1. J. anhero das Ansuchen gemacht... = A cseh országi apellatorium forum e folyo esztendőben septembernek 27 dik napján találta meg az iránt a királyi guberniumot, hogy novembernek 10 dik napján, mellyet a Neudek bánya városi magistratus a végre rendelt, hogy LEIN Kristoph költsönzői... meg jelennyenek... hirdettesse ki. = Von dem königlichen siebenbürgischen Landes Gubernio Herrmannstadt den 29 ten October 1787. Georg Graf BANFFI. Stephan v. ROSTA Secretair. = A nagy Erdély országi királlyi guberniumból Szebenben 9 dik napján octobernek 1787.-

[Szeben] [HOCHMEISTER?] [1] fol. 34 x 20 cm. Kéthasábos. kétnyelvű.

A kölcsönt felvevő bányavárosi LEIN Kristóf minden vagyonára 1878. november 10-re hirdették meg az árverést.

Jelzet - Sign.: nincs.

30.

1787. október 29.
Székely Nemzeti Múzeum
Sepsiszentgyörgy - Sf. Gheorghe

[Főkormányszék, Erdély]

11893. [számú rendelet]

Es haben Seine Majestät mittelst eines hohen Hof Decrets von 10 ten September 1, J. allergnädigst zu entschliesse geruhet, dass die Vorhängung der den Verscwendern aufzulegenden Sequester an die Districtual Tafeln... überlassen werden solle... = Felséges urunk ezen folyó esztendőben... méltóztatatt kegyelmesen parantsolni hogy a tékozlóknak tilalmazása, és sequestrumba esendő jószágoknak szám vétele a districtualis tábláknak által engedtessék... Von dem königl. siebenbürgischen Landes Gubernio Herrmannstadt den 29 ten Oktober 1787. georg

Graf BANFFI Guber. Stephan v. ROSTA Sekretair. = Költ a nagy Erdélly országi királyi guberniumból Szebenben octobernek 29 dik napján 1787 dik esztendőben.

[Szeben] s. n. [1] fol. 34 x 21 cm. Kétnyelvű, kéthasábos.

A gubernium elrendeli a királyi parancs kihirdetését, miszerint a könnyelmű életmódot folytatók vagyonát zár alá kell venni, az eljárást a területi bíróságok folytassák le.

Jelzet - Sign.: nincs.

31.

1787. október 29.
Székely Nemzeti Múzeum
Sepsiszentgyörgy - Sf. Gheorghe

[Főkormányszék, Erdély]

11971. [számú rendelet]

Nachdeme allerhöchsten Orts vorgekommen, dass die zu Herrmannstadt und in anderen sächsischen Städten befindliche Zünfte Gärten besitzen... alle Zunf-Gäarten an Private veräusseret werden sollen... = Minekutánna a felséges udvarnak tudtára esett, hogy a szebeni és más városi czéhek kerteket birnak, mellyeknek fen tartások esztendőnként sokba kerül... minden czéhoknak kertyek adassék-el... Von dem königl. siebenbürgischen landes-Gubernium. Herrmannstadt den 29 ten oktober 1787. Georg Graf BANFFI Gubernat.

Stephan v. ROSZTA Secret. = Költ a nagy erdélyi országi királyi guberniumból Szebenben octobernek 29-ik napján 1787-dik esztendőben.

[Szeben] [HOCHMEISTER?] [1] fol. 36 x 24 cm. Kétnyelvű, kéthasábos.

Tekintettel arra, hogy a céhbeli legényekkel műveltetik a kerteket, hogy mesteravatáskor ott ünnepségeket tartsanak, és mindez sok időbe és pénzbe kerül, amely a munkától vonja el az ifjú mesterembereket, II. József 1787. október 8-i rendeletében megtiltotta a beavató ünnepségeket, a kerti mulatságokat, a kerthasználatot, és elrendelte azok eladását. Az eredeti rendelet hiányzik. A fent leírt a gubernium körlevele.

Az eredeti rendeletszám korabeli tintás írással 2241-re javítva.

Jelzet - Sign.: nincs.

32.

1787. november 2.
Székely Nemzeti Múzeum
Sepsiszentgyörgy - Sf. Gheorghe

[Főkormányszék, Erdély]

12053. [számú rendelet]

Mittels hohen Hof-Dekrets vom 11 ten jüngst verslossenen Monats ist diesem königl. Gubernio die allerhöchste Entschliessung bekannt gemacht worden... sub Nro 530. bedeutete allerhöchste Verordnung, vermög welcher bey dem Kauf und Verkauf alle Einschränkung aufgehoben werden... der gross-Schenker KIRSCHNER [KÜRSCHNER] - Zunft verliehene Vorkaufsrecht oder Privilegium... = Ezen foljó esztendőben, amult holnapnak 11 dik napján költ kegyelmes decretum által értésére adatott ezen királyi guberniumnak; hogy mivel... az 530. szám alatt az... adás- és vételbeli minden meg-szoritás el-töröltetett: tehát ennél fogva... a nagy selyki szőts tzénak engedtetett elő-vásár jus... szabadság vagy privilegium... tellzességgel el-töröltetik... Von königl. Siebenbürgischen Landes-Gubernio. Herrmannstadt den 2 ten November 1787. Graf Georg BANFFI m.p. Gubernat, Ingatius v. STERNEGG Secret. = Költ a nagy Erdély országi királyi guberniumból Nagy Szebenben 2 dik napján novembernek 1787 dik esztendőben.-

[Szeben] [HOCHMEISTER?] [1] fol. 36 x 24 cm. Kétnyelvű, kéthasábos.

1786-ban II. József minden privilégiumot eltörölt, a céhek ezt nem vették tudomásul. A főkormányszéki utasítás a rendeletnek kíván érvényt szerezni.

A guberniumi kiadások nagy valószínűséggel a HOCHMEISTER-műhelyből valók.

Jelzet - Sign.: nincs.

33.

1787. november 5.
Székely Nemzeti Múzeum
Sepsiszentgyörgy - Sf. Gheorghe

[Főkormányszék, Erdély]

12198. [számú rendelet]

Nach dem 4 ten Paragraph des Patents vom 2 ten April v. J. sollen alle durch selbes Ausser Handel gesetzte Waaren nunmehr in die allgemeine Niederlage gebracht werden... = Az ezen esztendőben aprilisnek 2 dik napján költ patens... meg parantsoltatott vala ugyan, hogy mindenféle kereskedésen kivül tétetett portékák... depositoriumba vitetvén, letétetessenek... Von dem koeniglich Siebenbürgischen Landes Gubernium. Herrmannstadt den 5 ten November 1787. Georg Graff BANFFI Guber. Stephan v. ROSTA Secretair. = A nagy Erdély országi királyi guberniumból novembernek 5 dik napján 1787.

[Szeben] [HOCHMEISTER?] [1] fol. 30 x 21 cm. - Kétnyelvű, kéthasábos.

Az uralkodó bizonyos textiláruk behozatalát megtiltotta korábbi rendeletében, ezek egy részét most feloldja. A hivatkozott rendelet, így a felsorolás is hiányzik.

A példány rendeletszámát tintával áthúzták és 2238-ra javították. Korabeli kézírás.

Jelzet - Sign.: nincs.

34

1787.
Székely Nemzeti Múzeum
Sepsiszentgyörgy - Sf. Gheorghe

[Főkormányszék, Erdély?]

12202. [számú rendelet] 1787.

Instruction. Wie sich die Comitate bey Vollziehung des Standrechts zu verhaten haben = Mihez kellessék a vármegye tisztjeinek a gonosztevőknek el-fogattatásakkor töstént léjendő törvény kiszolgáltatása (Standrecht) idején tartani.-

S. l. s. n. [2] fol. 28 x 21 cm. Kétnyelvű, kéthasábos.-

A rögtönítélő bíróság felállása, működése, az ítélethozatalban résztvevők tevékenysége.

Az instrukció valószínű a törvény tartozéka, de az hiányzik!

Jelzet - Sign.: nincs.

35.

1787. november 8.
Székely Nemzeti Múzeum
Sepsiszentgyörgy - Sf. Gheorghe

[Főkormányszék, Erdély]

12282. [számú rendelet]

Mittelst hohen Hofdecrets von 25 sten October dieses Jahres Nummer 13539. haben allerhöchts Seine Majestät anzubefehlen geruhet,

dass das Brandweinbrennen aus Getraide für dermal gänzlich verboten... = Tetszett felséges urunknak ezen folyó esztendőben... udvari felséges decrétumában kegyelmesen parancsolni, hogy az éget-bornak gabonából-való főzete most egész tilalomban légyen... Von dem königlichen siebenbürgischen Landes Gubernium Herrmannstadt den 8 ten November 1787. Georg Graf BANFFI m.p. Gubernat, Baron v. SEEBERG m.p. Secret. = Költ a nagy erdélyi országi király guberniumból, Szebenben - novembernek 8 dik napján 1787 dik esztendőben.

[Szeben] [HOCHMEISTER?] [1] fol. 32 x 20 cm. Kétnyelvű, kéthasábos.

Korábbi rendeletében József tiltotta az égetett bor, azaz pálinka készítését, ezt módosítva megengedte a gabona kivételével a gyümölcsből, borseprőből, romlott gabonából; emellett a korábbi behozatali tilalmat is feloldotta. Az eredeti rendelet hiányzik.

A szöveg előtti rendeletszámot 2291-re, vagy annál nagyobb számra javították, a példány anyaghiányos, pontosan nem állapítható meg.

Jelzet - Sign.: nincs.

36.

1787. november 15.
Székely Nemzeti Múzeum
Sepsiszentgyörgy - Sf. Gheorghe

[Főkormányszék, Erdély]

12437. [számú rendelet]

Seine Majestät haben vermöge hohen Hof Decrets von 22 ten v. M. anzubefehlen geruht, dass in Zukunft von allen, auch mindern Beamten, denen Aerarial gelder auf Verrechung anvertraet werden, jederzeit eine Verhältnissmässige real-oder wenigstens Fide jussorische Caution abgefordert werden solle... = Méltóztatott eő felsége a multt october holnapjának 22 dik napján költt udvari decrétuma által meg határozni... Hogy ezutánn a leg kissebb hivatalt viselő személlyis, akinek gondviselés, s számadása alá aerarialis pénz bizattatik... Cautiot tégyen... Von dem koeniglichen siebnbürgischen Landes Gubernio. Herrmannstadt den 15 ten Nowember 1787. georg Graf BANFFI Guber. Daniel v. STRAUSSENBURT Secretair. = A nagy erdéllyi királlyi guberniumból. nagy Szeben november holnapjának 15 dik napján 1787.

[Szeben] [HOCHMEISTER?] [1] fol. 31 x 24 cm. Kétnyelvű, kéthasábos.

A rendelet kimondja azt is, hgy ha kaució nélkül áll hivatalba valaki, az őt alkalmazó tartozik kezességgel a hiányért.

A példányon a 12437. rendeletszámot a korabeli kézírással 2288-ra javították.

Jelzet - Sign.: nincs.

37.

1787. október 10. után
Székely Nemzeti Múzeum
Sepsiszentgyörgy - Sf. Gheorghe

[Főkormányszék, Erdély]

14031. [számú rendelet] 1787.

Az katonaságnak élességgel valo táplálását kormányzó tisztek mellé a provincia részéről rendeltetett megbizattaknak, vagy is commissariusoknk számára valo oktatás, melyhez azok magokat a naturaléknak azon egybe gyüjtésében, melynek az hadi seregnek táplálására az jövő esztendőben 1788-ba következendő aprilisnek utolso napjáig véghez menni kelletik, alkalmaztatni köteleztetnek. Minden militare magazinumnál van már égy meg bizott és alkalmatos személy...

S. l. s. n. [2] fol. 39 x 24 cm.

A rendelet az 1787. október 10-i, 10941. számú rendeletre hivatkozva, az abban leírt természetbeni hadiadó mennyiségének beszedéséről és annak adminisztrálásáról rendelkezik.

A szövegben jelzett A, D és C táblázat hiányzik.

További hét példány, valamennyi körülvágatlan, nyomdai csomagolású, rendezetlen együttesként. (Feltehetően kinyomtatása óta.)

Kiegészítése 2258. 1788. sz. alatt. Ld. a 41. sorszámú leírást.

Jelzet - Sign.: nincs.

38.

1787.

[József, második, magyar király (ur. 1780-1790.), német-római császár (ur.1765-1790)]

4446. [számú rendelet] 1787.

Mü második Josef, Isten kegyelmességéből választott római császár, Német, Magyar... országoknak apostoli királlya, Austriának értzhertzege, Erdélynek nagy fejedelme s.a.t.

Azon atyai szorgalmatos gondviselésünk, a mellyel a mi kedves Erdély országunk javára, bóldogságára, és a közönséges jónak-is elő mozditására indittatunk, emlékeztet bennünket arra, melly nevezetes és hasznos dolog légyen az erdőknek és berkeknek ép és el-fogyhatatlan állapottyokban-való meg-tartása...

Elsőben... Másodszor... Elszőszőr... Ötvenharmadikszor... Elsőben... Kilentzedszer...

Költ a mi fő lak várasunkban Bétsben, Austriában, májusnak 30-dik napján, 1781-dik esztendőben, birodalmunknak pedig első esztendejében. Josef m.p. Báro REISCHOCH Tadeus m.p. SZÉKELLY Dávid m.p. -

[Szeben] 1787. [HOCHMEISTER] A-A 2 — I iv, [17] fol. 1 t. 38 x 24 cm. -

A rendelet fafajtánként részletezi, hogy milyen időközönként szabad és milyen módon az erdőket vágni, avagy kivágni, mikor kell telepíteni, és hogyan kell gondozni a lombos- és fenyőerdőket. Megállapítja, hogy Erdélyben rablógazdálkodás folyik, tehát meg kell akadályozni a legszigorúbb rendelkezésekkel, hogy a ma még erdőkkel bíró helységek pusztasággá váljanak.

Az 1781-ben először megjelent erdőlési rendelet 1787-ben, guberniumi számmal újra kiadott magyar nyelvű példánya.

Jelzet - Sign. nincs.

39.

1787. november 22.
Székely Nemzeti Múzeum
Sepsiszentgyörgy - Sf. Gheorghe

[Főkormányszék, Erdély]

12647. [számú rendelet]

In Folge eines Ersuchens der königl. ungarischen Septemviral-Tafel, wird dem Offiziolat hiemit eröfnet, dass das Vermögen des ... Handelsmanns Michael PAULOVITS... in Erlau cridaliter... verhandelt werden... = A magyar országi septemviralis tábla ezen holnapban és esztendőben jelentette az királyi Guberniumnak, hogy PAULOVITS Mihály kereskedőnek jovai creditorinak minden joszágaiban való részesülések véget... Egerben lett rendeltetése... hirdetessék ki... Von dem königl. siebenbürgisch. Landes-Gubernium. Herrmannstadt den 22. November 1787. = Költ a nagy erdély országi kirélyi guberniumból. Szebenben novembernek 22 dik napján 1787.

Gorg Graf BANFFI m-p. Gubernator. Martin Freiherr von SEEBERG Secret.

[Szeben] [HOCHMEISTER?] [1] fol. 33 x 24 cm. Kétnyelvű, kéthasábos.-

Az eladósodott PAULOVITS Mihály kereskedő minden vagyonára 1788. március 3-ra hirdetik meg Egerbe az árverést.

A nyomtatott rendeletszám kézírással 2296-ra javítva.

Jelzet - Sign.: nincs.

40.

1788. január 2.
Székely Nemzeti Múzeum
Sepsiszentgyörgy - Sf. Gheorghe

[József, második, magyar király (ur. 1780-1790) német-római császár (ur. 1765-1790)]

Közönséges harmintzadi-rendtartás és az egész magyar országi örökös birodalmokban fizetendő harmintz-adóknak tariffája.-

Nagy-Szeben, 1788. Nyomt. HOCHMEISTER Márton, a 1 - r 2 ív [34] fol. 37 x 24 cm.

Hozzákötve: Pátens-hozzá-adása A. Lajstroma azon portékáknak, mellyeket a mindennapi szükségre való részt fel állíttott kisebb széllyi statiokon is pro consumo meg lehet harminczadolni + B. Lajstroma azon portékáknak, mellyeket a széllyeken fel állittott commercialis státiokon lehet meg-harmincadolni + C. Lajstroma azon portékéknak, mellyeket minden tartománynak az ő főlétév-városában kelletik meg-harmincadolni. [6] fol.

Hozzá tartozik: A bé-hozás és ki-vitel [7] fol.

Hozzá tartozik: Lajstrom avagy tariffa Aa 1 - Zz 2 ív [44] fol.

Hozzá tartozik: Által viendő portékéknak tarifája Aaa 1 - Eee 1 ív. [10] fol.

A 159 paragrafusból és számtalan mellékletből álló harmincad vámutasítás 1788. február 2-án lépett életbe, és minden korábbit hatályon kívül helyezett. A jegyzékek részletesen felsorolják az áruforgalomban résztvevő valamennyi áru nevét és vámtételét. Külön hozzáfűzött rendelkezés a Károlyvárosi (Karl-stadt) kerület (határőrvidék) katonáinak adható kedvezményeket sorolja fel. Az alaprendelet kivételével, amely csak magyar, minden melléklet magyar és német nyelvű.

A példány nem teljes, az őrszó szerint hiányzik az Által viendő portékéknak tarifája mellékletből az Eee 2 ívtől a Ggg 2 ívig.

Korabeli borítóval, felirata: 411 [olvashatatlan szám] 788. Normativa. Alatta más kéztől származó írás: Ad processe. Ditró-Várhegy.

Jelzet - Sign.: nincs.

41.

1788.
Székely Nemzeti Múzeum
Sepsiszentgyörgy - Sf. Gheorghe

[Főkormányszék, Erdély]

2258. [számú rendelet]

Toldalék azon instructióhoz, melly a mult 1787-dik esztendőben a 14301-dik szám alatt a vármegyei commissáriusoknak ki-adatott. Minthogy ennek utánna minden néműű naturálék, mellyek a téli provisiohoz tartoznak, a proviánt tiszteségek által tsak quietaltatni fognak... Minek utánna... a kész pénzzel lejendő ki-fizetés helyett már ez után csak quietalja... 1. [pont]... 3. [pont].

[Szeben] [HOCHMEISTER] [1] fol. 31 x 20 cm.

Az előző évi rendelet kiegészítése annyiban, hogy a beszolgáltatásra kerülő terményeket szállító transzportokról jelentést kell tenni, továbbá kizárólag a szekér bérét lehet készpénzzel fizetni, a beszolgáltatott egyéb járandóságokról csak átvételi elismervényt kapnak a szállítók.

2. sz. pld. 31 x 20 cm.

Kiadása 1788. április 1. előtt valószínű.

A 14301. sz. rendelet leírását ld. a 37. sorszám alatt

Jelzet - Sign.: nincs.

42.

1789.
Székely Nemzeti Múzeum
Sepsiszentgyörgy - Sf. Gheorghe

[Főkormányszék, Erdély]

10719. [számú rendelet] 1788.

Oktatás. Az ezen follyó 1789-dik esztendőben a katonaság számára rész szerént már bé-adatott, rész szerént pedig ezentúl bé-adandó éleség iránt = Behandlungs-Art. Der zur 1789ger Truppen Verpflegung theils schon gelieferten, theils noch zu liefernden Naturalien.-

[Szeben] s. n. [6] fol. - 33 x 21 cm. Kétnyelvű.

A rendelet előírja, hogy a beszolgáltatásra kerülő természetbeni járandóságot vagy a kincstári raktárakba átvételi elismervény mellett kell beszállítani, vagy a helységekben telelő/átvonuló katonaságnak kell kiszolgáltatni.

Előzménye az 1788. évi 2258. sz. rendelet. Leírását ld. a 41. sorszám alatt.

Az utolsó bekezdésben bizonyos formuláréra utal a szöveg,a példány mellől ez hiányzik.

Jelzet - Sign.: nincs.

43.

1790.
Székely Nemzeti Múzeum
Sepsiszentgyörgy - Sf. Gheorghe

[Főkormányszék, Erdély]

Extractus chronologicus regiarum & gubernialium ordinationum in m. principatu Transylvaniae pro singuli observantia circulariter publicatarum anno 1790.

[Kolozsvár] Claudiopoli, Typis Petri BARTH. - 34 p. 32 x 20 cm.

A Gubernium évenként kibocsátott rendeleteinek kivonatos tartalomjegyzéke.

Jelzet - Sign.: nincs.

44.

1790. március 22.
Székely Nemzeti Múzeum
Sepsiszentgyörgy - Sf. Gheorghe

[Megyegyűlés, Zaránd és Hunyad vármegye]

Ezer hétszáz kilentzvenedik esztendőben, Böjtmás havának 22-ik napján, nemes Zaránddal egyesült Hunyad vármegyéknek közönséges gyűlése tartatik. Méltóságos B. JOSIKA Antal úr praesidiuma alatt..

Ha bóldog emlékezetű felséges fejedelmünknak Mária Teréziának maradékainktól-is méltán gyászolható halála után következett nemzetünk történt hanyatlását meg-tekintjük... Legelsőbben-is... Harminckettődször... Ezeknek utánna a nemes vármegye gyűlése szép rendel el-oszlott... Déván, Böjtmás havának 25-dik napján 1790. Ki-adattatott KENDERESI Mihály fő nót.

S. l. s. n. 32. p. - 38 x 24 cm.

A nemesi vármegye adózott II. József emlékének, de veszedelmesnek találta az uralkodó által elrendelt népszámlálást, földmérést,

kevésnek a török elleni védelmet és soknak a katonaállítás terheit, sérelemnek a latinnal és magyarral szemben a német nyelv hivatali használatát, a törvények ellen való erőszakos rendelkezéseket; kérik, hogy a földmérés iratait semmisítsék meg, a megyei tisztújítással kapcsolatban álljon vissza a régi szokás, állítsák helyre az 1691-es Diploma szerinti igazgatást Erdélyben, a három nemzet döntsön a katonaállítás és adó ügyében. Mindezeket követően közzétették II. József temetésének idejét és módját, végezetül bejelentették, hogy Hunyad megye elválik Zarándtól, de a békesség és szeretet megmarad.

Hitelesítés nélküli példány, körülvágatlan, fűzött.

lapszámozás hibás: 24., 27., 28., 25., 26., a szöveg hiánytalan.

Címfejdíszítéssel. Növényi ornamentika, gyümölcstálak és stilizált építészeti elemek templomos városképet fognak közre, a háttérben szirtek mögött felkelő nap. Jobb középső részben az alsó lénián I. K. (L.K?) szignatura. Kezdő M keretezett, felül császári koronával, alul repülő madárral diszitve. A lapok felső részén két magyar korona között kétfejű sas.

Típusok. TRATTNER mintakönyvében: Specimen characterem latinorum existentium in caesarea ac regio-aulica typorum fusuna apud Joannem Thomam TRATTNER

[Wien] Vindobonae, mense Julii anno MDCCLIX [1759] Koll. 1. és Abdruch von deujenigen Röslein und Zierrathen, welche sich in der K.K. Hoffchriftgiesserei key Johann Thomas TRATTNERU dermalen befinden.

Wien, 1760 Koll. 2.

(Wiener landes- und Stadtbibliothek. Sign. 2162)

Jelzet - Sign.: nincs.

45.

1793.
Székely Nemzeti Múzeum
Sepsiszentgyörgy - Sf. Gheorghe
[Főkormányszék, Erdély]

Extractus chronologicus altissimarum regiarum & gubernalium ordinationum in m. principatu Transylvaniae pro singulorum observantia circulariter publicatarum anno 1793.

[Kolozsvár] Claudiopoli, Typis martini HOCHMEISTER.-

a l - e l ív [9] fol. - 32 x 20 cm.

A kibocsátott és érvényben lévő, adott évre vonatkozó rendeletek gyűjteménye.—

A példány utolsó lapján (e l ív verso) Székely Nemzeti Múzeum

1878. Sepsiszentgyörgy köriratú ovális tulajdonbélyegző.

Jelzet - Sign.: nincs.

Tipărituri mici din sec. XVII-XVIII. în biblioteca Muzeului Naţional Secuiesc I.

(Rezumat)

Autorul începe să publice în cele ce urmează inventarul şi descrierea tipăriturilor mici din sec. XVII-XVIII. aflate în biblioteca Muzeului Naţional Secuiesc. Atrage atenţia asupra problemelor legate de acest inventar şi propune reinventarierea tipăriturilor mici ca şi primul pas spre clarificarea problemelor. Materialul nefiind în ordine, alegerea pentru publicare a primelor 60 de tipărituri s-a făcut la întâmplare. Majoritatea aparţin colecţiei reprezentative de decrete din sec. XVIII. Completarea inventarului şi compararea descrierilor pe baza volumelor retrospective ale Bibliografiei Naţionale Maghiare de ex. rămâne o sarcină pe viitor.

Small Printings from the 17-18th Centuries in the Library of the Székely National Museum

(Abstract)

The author starts to publish the inventory and description of the small printings from the 17-18th centuries in the possession of the Székely National Museum. She also draws attention upon the problems connected to this inventory and proposes a reinventory of the small printings as a first step toward the clarification of the problems. As the material is not found to be in order, the choice in publishing the first 60 ones was done at random. A great part belong to the representative collection of decrees from the 18th century. The filling up of the inventory and the description on the basis of the retrospective volumes to the Hungarian National Bibliography, for example, remains a future task.

1 ábra Nyulas iniciálé és Lignicei Jakab impresszuma gyulafehérvári fejedelmi nyomda kiadványán, 1633 (1. leírás).

BIZONYOS PUNCTUMOK

Mellyek az ezen Eſztendöbéli Quantum' hátra lévö réſzének fel-ſzedésében obſerváltatni parantsoltatnak.

I.

A Vármegyékben a' Szólga-Birák, a' Székekben pedig a' Vicé-Tiſztek, minden Contribuensnek a' Manipulatio ſzerént reá-eſett Adaját Rováſokban adják-ki, az ide adnectált forma ſzerént, mellynek nem tsinoſságára, hanem valóságára kell vigyázni, fel-irván kinek-kinek nevét, és reá-eſett Adaját, mellynek fele réſze magánál a' Contribuensnél más-fele a' helység' Birájánál maradjon.

Ла СИБЮ сау типърить прин ПЪТРЪ КАРТЬ.

HERRMANNSTADT.

Gedruckt bey Martin Hochmeiſter, k. k. priv. Buchdrucker u. Buchh.

2. ábra Guberniumi rendelet első oldala a metszet díszítéssel és iniciáléval, 1770 körül, 7. leírás (fent). A 9. leírás kiegészítő rendelete román változatának impresszuma BARTH Péter műhelyéből (középen) és a Lit. H. alatt jelzett kiegészítése német változatáé, HOCHMEISTER műhelyéből (lent)

4207. 1787.

MÜ MÁSODIK JOSEF, ISTEN KEGYELMESSÉGÉBÖL VÁLASZTOTT ROMAI CSÁSZÁR, NÉMET, MAGYAR, Cseh, Horváth, és Thot Országoknak Apoſtoli Királlya, Auſtriának Értz-Hertzege, Erdélynek Nagy Fejedelme, 's a' t.

3. ábra A rendelet kezdősorai és a kinagyított iniciálé, 1787, 13. leírás

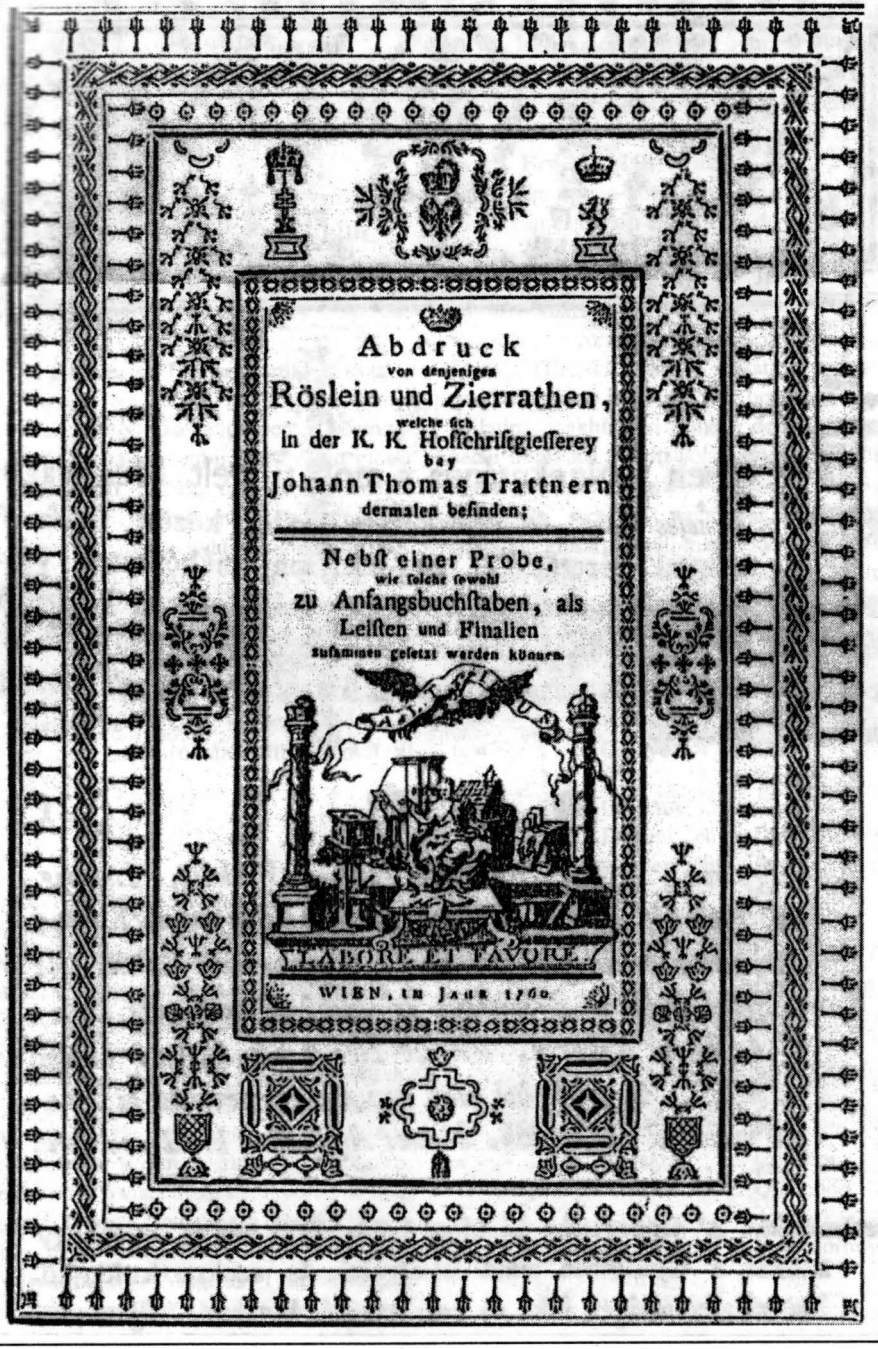

4. ábra TRATTNER mintakönyve, címlap (a 44. leíráshoz)

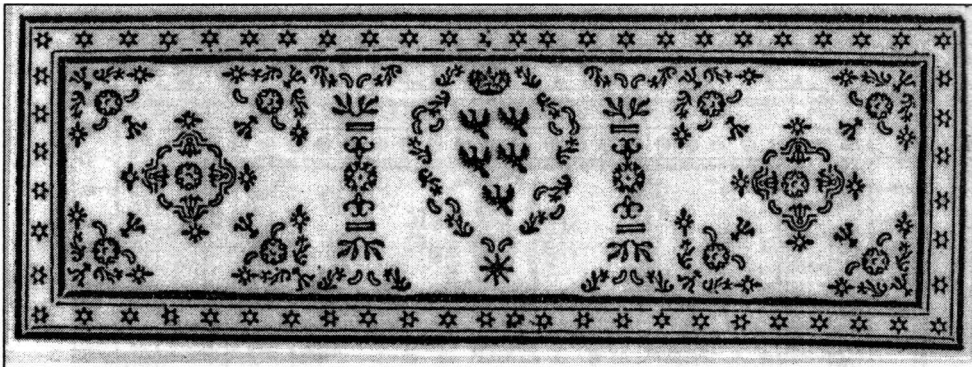

MElyben, minekutánna a' most tiſztelt Méltóságos. *Praeſes* Ur a' fel-gyülekezett Rendek között, egéſz tiſztelettel kérettetvén, meg-jelenlenni méltóztatott vólna, a' Nemes Vármegyéhez tett kellemetes meg-ſzóllitásában, bé-köſzöntésében, és fontos Igékkel tartott beſzédében a' Méltóságos Fő-Kormányozó-Tanátsnak rendeléséből ſzármazó tzélját e' következő zendőkben adta-elő:

mágyiban, és Riskulitzaiban Hollaki Farkas, Luſztig Mátyás, és Borſos Sándor; a' Kőrös-Bányaiban Kozma Kelemen; a' Ribitzeiben, és Blesényiben Both Lukáts, és Gulya Láſzló; a' Brádiban, és Szeliſtyeiben Nemes Láſzló és Brádi Ferentz, Vitézlő Nemes Atyánkfiai: ollyan rendeléſſel, hogy az hol tsak egy egy neveztetett-ki, maga mellé, a' kit tettzik, Nemes Atyánkfiai közül vehéſſen.

Tizenkettődször. A' tsoportoſan bé-adott Inſtántiákra nézve, minthogy azokat a' Gyülésben mind fel-olvaſni, és azokra külön-külön válaſzolni igen ſok, és hoſzſzas időt kivánna, Végeztetik.

5. ábra A 44. leírás iniciálédíszítésében felhasznált minta a TRATTNER mintakönyvéből (fent), a 44. leírás - a Zaránd és Hunyad megyei, impresszum nélküli kiadvány - nagy kezdőbetűje (középen) és és a mintaköny címlapjával azonos mintát tartalmazó lapfejdísze (lent)

Violeta BARBU

Glosarul latino-român al lui József BENKŐ*

În lucrarea sa **Transsilvania**, apărută la Viena, în 1777-1778, eruditul secui József BENKŐ a inclus, pentru a demonstra latinitatea limbii noastre, un glosar conţinând 64 de cuvinte româneşti, împreună cu corespondentele lor în limba latină: un număr redus de unităţi lexicale reprezintă împrumuturi din limbile maghiară şi slavonă, fiind tratate ca atare de către autor. Pe baza unui examen filologic şi lingvistic, studiul pune în evidenţă scopul, sursele şi importanţa glosarului alcătuit de BENKŐ, în contextul lexicografiei latino-române din secolul al XVIII-lea.

1. Numele istoricului, economistului şi botanistului József BENKŐ este destul de bine cunoscut istoriografiei româneşti, datorită nu numai importanţei operei sale pentru cultura şi istoria românească, ci şi, în egală măsură, ecoului pe care scrierile sale l-au avut în opera corifeilor Şcolii Ardelene şi mai ales în cea a lui Gheorghe ŞINCAI, cu care a întreţinut relaţii personale[1]. Savant de reputaţie europeană, apreciat în cercurile umaniştilor din Germania şi Olanda, BENKŐ a adus o viaţă modestă, umbrită de mari privaţiuni[2]. Această reputaţie s-a clădit îndeosebi datorită celor două mari opere istorice: **Transsilvania sive Magnus Transsilvaniae Principatus olim Dacia Mediterranea dictus**, Vindobonae, 1777-1778, a cărei parte a treia a rămas, cu excepţia a cinci fascicole apărute în 1790, încă inedită, şi **Milcovia, sive antiquis episcopatus Milkoviensis**, Viennae, 1781 (două volume). Dintre lucrările mai puţin cunoscute astăzi, se cuvine amintită, pentru istoria ei aparte, cartea **Erdélyi oláh nemzet' képe.** Pozsony, 1785, din care s-a imprimat doar prima coală, restul fiind interzis de Oficiul de cenzură de la Viena, din pricina modului în care erau înfăţişate evenimentele din 1784.

Contribuţia lui József BENKŐ la istoria lexicografiei româneşti a fost deja evidenţiată de Ion COTEANU[3], care a editat şi studiat din punct de vedere lingvistic lista botanică redactată în latină, maghiară şi română de către savantul secui împreună cu alţi colaboratori, şi intitulată **Nomina Vegetabilium**[4].

2. Acestui vocabular trebuie să-i adăugăm glosarul, mult mai modest ca întindere, publicat de BENKŐ în **Transsilvania**, volumul I. Îl redăm aici, întregit cu toţi ceilalţi termeni româneşti risipiţi de autor în întregul cuprins al monumentalei sale monografii a Ardealului, menţionaţi de noi între numerele 61 şi 64:

		Valachica	Latina
p. 479	1	Carnye	Caro
	2	Vin	Vinum
p. 480	3	Csercure	Circulus
	4	Domnu Zeu (nomen Dei)	Dominus Zeus (i.e. Dominus Jupiter)
	5	Beszerica	Basilica
	6	Szpune	Expone i.e. dic
	7	Pamunt i.e. terra	Pavimentum
	8	Pacular	Pecuarius
	9	Szárá	Sera, i.e. vespere
	10	Lapada	Dilapida
	11	Fuszulye	Phaseolus
	12	Koraszte	Colostra
	13	Cum ai dormit	Quomodo dormivisti
	14	Bine am dormit	Bene dormivi
	15	Mujere	Mulier

* Lucrarea a apărut în revista Studii şi cercetări lingvistice, anul XL, nr. 1, p. 31-43, Bucureşti, 1989

	16	Dregetor	Director
	17	Tomná	Autumnus
	18	Silbatic	Silvaticus
	19	Derept	Directe
	20	Szenetate	Sanitas
	21	Lunye	Luna
	22	Kirilla	Cyrillus
	23	Kratsun	Gratianus
	24	Urszul	Ursus
	25	Lupul	Lupus
	26	Vulype	Vulpes
	27	Jepure	Lepus
	28	Saire	Sal
	29	Ginske	Gansa
	30	Scroefe	Scrofa
	31	Kal	Caballus
	32	Fun	Foenum
	33	Chertia	Charta
p. 481	34	Pepere	Piper
	35	Masa	Mensa
	36	Foc	Focus h.e. ignis
	37	Mune boj	Mone bovem
	38	Szingur	Singulus
	39	Foame	Fames
	40	Járbá	Herba
	41	Nyebun	Nebulo
	42	Jesit	Exiit
	43	Blesztemát	Blasphematus
	44	Currund	Currendo

„...Sclavonica certe deprehendimus non pauca, qualia sunt:

45-55 **Owes**, hungarica pronunciatione Ovez, Avena; **Temnice**, carcer; **Plug**, aratrum; **Milosztinie**, gratia; **Szlusba**, famulatus; **Szluga**, famulus; **Nyewászta**, glos, sive nova nupta; **Szlanina**, lardum; **Brána**, porta; **Szeráts**, pauper; (apud Sclavos **edacem** notat) **Ulice**, platea, cet... Multa etiam abs Hungaris mutuata est, quibus non in Transilvania solum,sed et contermina Valachia utitur, e.gr. in Libro Valachico, cui

56-59 titulus est **Kezanie**, legitur **Vamesu**, id est publicanus, ex Hung. Vámos; **Pilda**, i.e. exemplum, ex Hung. példa; **Fitsor** kurvaru, i.e. filius prodigus, ex Hung. kurvás; **Engeduit**, i.e. obedivit, ex Hung. engedett".

p. 483	60	Matsuka	
p. 129	61	Buzenyitza	
vol. II			
p. 234	62	Vladica i.e. episcopus	
p. 237	63	Theologul	Theologus
p. 238	64	Popae Sacerdotes	

3. Funcţia declarată a listei de cuvinte era aceea de a susţine asemănarea dintre limbile latină şi română: „Linguas Latinam et Valachicam conferenti pronum erit dijudicare, hanc ex illa prognatam esse"[5]. Acest argument este plasat, în mod decisiv, la sfârşitul unei demonstraţii care deschide capitolul **De Nationibus toleratis**. Naţiunea valahă este prezentată ca urmaşă a coloniştilor romani aduşi în Dacia de Traian şi de ceilalţi împăraţi ce i-au succedat, fapt demonstrat nu numai de limbă, ci şi de obiceiurile românilor[6]. Locul acestui popor printre „naţiunile tolerate", în ciuda faptului că numericeşte depăşea pe toate celelalte naţiuni privilegiate[7] luate împreună cu armenii uniţi, polonezii socinieni, ruşii şi rutenii luterani[8], este justificat prin situaţia lui istorică de aservire faţă de „naţiunea" nobiliară: „ad facienda Nobilibus Transilvanis officia servilia devenerunt"[9]. Această concepţie limpede asupra originii latine şi continuităţii poporului român determină şi o revizuire a etimologiilor propuse de-a lungul timpului pentru etnonimul **vlah**, revizuire ce pune sub semnul întrebării în chip categoric seriozitatea unor idei susţinute de anumiţi învăţaţi: derivarea lui **vlah** de la **wallen** „a peregrina"[10], de la **Flaccus**[11], de la râul Volga[12] sau de la Ţara Galilor (**Vallia**, Walles)[13].

De asemenea, glosarul lui BENKŐ urmăreşte să evidenţieze, cu ajutorul câtorva exemple, natura împrumuturilor româneşti din maghiară şi slavonă.

4.1. Nu este deloc uşor de răspuns la întrebarea, care ar putea fi sursele utilizate de autor la alcătuirea glosarului său, dar obiceiul

erudiţilor iluminişti de a prelua informaţii, glosare sau chiar capitole din operele predecesorilor, fără a menţiona **expressis verbis** acest lucru, ne indică o posibilă direcţie de investigaţie. Într-adevăr, tot aşa cum Karl von WINDISCH reproduce, fără să mărturisească, o bună parte din glosarul lui BENKŐ[14], într-un mod asemănător îşi însuşeşte şi savantul secui o parte din glosarul imprimat de istoricul sas Johann TRŒSTER în cartea sa **Das Alt- und Neu-Teutsche Dacia**, Nürnberg, 1666[15]. Termenii comuni sunt:

TRŒSTER			BENKŐ
p. 35	Masa	= Mensa	p. 481 idem
p. 35	Foc	= Focus	p. 481 idem
p. 35	Chertia	= Charta	p. 480 idem
p. 35	Kal	= Equus	p. 480 Kal = Caballus
p. 35	Fun	= Foenum	p. 480 idem
p. 35	Scroefe	= Scrofa	p. 480 idem
p. 35	Ginske	= Gansa	p. 480 idem
p. 35	Ursul	= Ursus	p. 480 Urszul = Ursus
p. 35	Lupul	= Lupus	p. 480 idem
p. 35	Vulype	= Vulpes	p. 480 idem
p. 35	Jepure	= Lepus	p. 480 idem
p. 35	Saire	= Sal	p. 480 idem
p. 35	Pepere	= Piper	p. 481 idem
p. 35	Carnye	= Caro	p. 479 idem
p. 35	Vin	= Vinum	p. 479 idem

precum şi propoziţiile:

TRŒSTER	BENKŐ
p. 35 Cum ai dormit = Quomodo dormivisti	p. 480 idem
p. 35 Bine am dormit = Bene dormivi	p. 480 idem

Nu numai identitatea termenilor, ci şi ordinea lor sau erorile de ortografie[16], pledează pentru descendenţa acestor porţiuni ale glosarului lui BENKŐ din cartea lui Johann TRŒSTER.

4.2. Patru din restul de unităţi lexicale au fost extrase dintr-o **Cazanie** românească, după însăşi mărturia autorului: „in Libro Valachico, qui titulus est **Kezanie**, legitur..."[17]. Dintre ediţiile succesive ale **Cazaniei,** care i-ar fi putut sta sub ochi istoricului, numai câteva îndeplinesc condiţiile ce se desprind din cuprinsul textului: să fie imprimată în Valachia (Ţara Românească), să poarte titlul de **Cazanie (Cazanii)** şi să conţină termenii „vameş", „pildă", „fecior curvar" şi „îngăduit". Este probabil că BENKŐ s-a folosit de una din cele trei ediţii muntenești: Râmnic 1748, Bucureşti 1765 şi Bucureşti 1768, singurele ce conţin în foaia de titlu cuvântul **Cazanie** şi în primele două predici termenii mai sus-citaţi[18]. De altfel, informaţiile pe care BENKŐ le deţinea despre activitatea tipografică a românilor din Ardeal se mărginesc la secolul al XVII-lea, perioadă din care consemnează intenţia principelui Gabriel BETHLEN de a tipări în româneşte Biblia, editarea **Noului Testament** de la Bălgrad la iniţiativa lui Gheorghe RÁKÓCZI I. şi încercările succesive de calvinizare radicală a bisericii româneşti, din intervalul 1660-1680[19].

4.3. Comparând cele două liste de cuvinte româneşti, cea din **Transsilvania** (1777)[20] şi cea din **Nomina Vegetabilium** (1783)[21], constatăm identitatea unor termeni: **Domnu Zeu** (T, 4; NV, 482), **Pepere** (T, 34) şi **Píper** (NV, 23), **Tomná** (T, 17) şi **Grú de Tomne** (NV, 44), **Járbá** (T, 40) şi **Yárbe máre** (NV, 494), **Pamunt** (T, 7) şi **Fiére de pamunt** (NV, 136), **Lupul** (T, 25) şi **Lup** (NV, 385), dar şi diferenţe de ordine fonetic: **Fuszulye**[22] (T, 11) şi **Fuszule, Faszule** (NV, 435 şi 436), **Silbatic**[23] (T, 18) şi **Szelbatyik** (NV, 188 şi 378).

Prima concluzie ce se impune este aceea că, cu două excepţii, **Lupul** şi **Pepere**, toate celelalte lexeme nu apar în vocabularul lui TRŒSTER. Faptul că, pentru alcătuirea micului dicţionar botanic nu posedăm date sigure asupra manierei de lucru a echipei conduse de BENKŐ[24] şi nici asupra aportului concret al acestuia, ne obligă la prudenţă. Elaborarea unei lucrări de natura lui **Nomina Vegetabilium** impunea, aşa cum o sugerează şi prefaţa autorului, întrebuinţarea anchetei lingvistice. Este greu de spus dacă József BENKŐ a folosit aceeaşi metodă şi în 1777, ori s-a bizuit, pentru nevoile restrânse ale glosarului, pe eventualele sale cunoştinţe de limba română, posibilitate ce nu trebuie exclusă, dacă ţinem seamă că se născuse nu departe de Braşov, în vecinătatea unei zone de mare densitate românească, şi că savanţi precum TRŒSTER şi SULZER se pretindeau buni cunoscători ai limbii române[25].

4.4. Lectura paralelă a glosarului din **Transsilvania** şi a altor lucrări similare, cum ar fi: **Lexicon Marsilianum**[26], **Anonymus**

Caransebessiensis[27] sau **Lexicon compendiarium Latino-Valachicum**[28], elaborate în Transilvania şi Banat înainte de 1777, nu a relevat asemănări de natura celor semnalate în cazul operei lui TRŒSTER[29].

O singură mărturie lasă să se întrevadă că BENKŐ avea cunoştinţă despre un dicţionar latin-român contemporan lui: în capitolul CCXVI din volumul al doilea al cărţii de care ne ocupăm[30], savantul reia o informaţie, din prefaţa ediţiei a doua a dicţionarului lui PÁRIZ PÁPAI, îngrijită de Péter BOD şi apărută în 1767. Editorul ţine să arate că opera lui PÁPAI a fost tradusă „in linguam Valachicam, forte in usum Principis Valachiae"[31] de către un „vir polyglottus", iar acest manuscris unic s-a cumpărat pentru folosul mănăstirii Sfânta Treime din Blaj[32]. La toate acestea, BENKŐ adaugă că achiziţia servea învăţământului în limba latină, ce se practica în Colegiul blăjean. Ştirea furnizată de Bod a îndemnat pe unii cercetători să facă o apropiere între **Lexicon compendiarium**, de la Kalocsa şi **Dictionarium Latino-Hungaricum** al lui Páriz Pápai[33]. În 1944, în ediţia pe care a dat-o dicţionarului latin-român al lui Samuel MICU-KLEIN, Ladislau GÁLDI avansează opinia că BENKŐ perpetua o confuzie comisă de Péter BOD: lexiconul manuscris aparţinea lui Theodor CORBEA[34], fiind cumpărat pentru suma de 300 de florini de către episcopul Inochentie MICU pentru biblioteca de la Blaj.[35] În favoarea acestei identificări pledează trei fapte: a) modelul lui CORBEA a fost într-adevăr tot o operă a lexicografiei maghiare semnată de Albert MŐLNÁR. **Lexicon Latino-Graeco-Hungaricum et Hungarico-Latinum** (Hanoviae, 1611); b) destinaţia dicţionarului la care se referă BOD şi, după el, BENKŐ, coincide cu cea a manuscrisului lui Theodor CORBEA, dar diferă de cea a Lexiconului de la Kalocsa, comandat de canonicul orădean Franciscus Xaver RIER; c) unul dintre cele două manuscrise autografe ale lucrării lui CORBEA[36], cel cunoscut de mai multă vreme cercetătorilor şi singurul complet, provine într-adevăr din fondul blăjean.

Ceea ce trebuie reţinut la capătul acestei succinte investigaţii este că József BENKŐ n-a cercetat **de visu** şi nu a folosit ca sursă pentru glosarul său dicţionarul manuscris latino-român la care se referă. În caz contrar, el ar fi trebuit să menţioneze fie numele lui CORBEA, fie a canonicului RIER, ambele fiind înregistrate de manuscrisele respective.

5. În întocmirea studiului lingvistic asupra grafiei glosarului lui BENKŐ am considerat util să ţinem seama de câteva repere metodologice:

1. Textul, integral redactat cu litere latine, este alcătuit, după cum am arătat, din două părţi distincte: porţiunile comune cu glosarul lui TRŒSTER, preluate cu mărunte modificări, poartă amprenta ortografiei germane, însă pentru cea mai mare parte a termenilor s-a utilizat ortografia maghiară[37]. Se impune deci, în prealabil, o sumară descriere a modului în care au fost echivalate sunetele din maghiară şi română, în situaţia în care cele două sisteme fonologice diferă substanţial.

2. Plecând de la premisa că istoricul este originar din sud-estul Transilvaniei şi a activat acolo în mod aproape neîntrerupt, termenul de referinţă pentru a stabili valoarea grafemelor sunt graiurile vorbite în această parte a ţării, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, presupunând că procurarea materialului lingvistic nu s-a făcut decât parţial pe cale livrească.

3. Apelul, în această porţiune a studiului, la **Nomina Vegetabilium** va avea o pondere limitată, dată fiind factura eterogenă în care este redactat materialul, trei dintre colaboratori fiind saşi, iar doi maghiari[38].

6. Grafemul **a** are valoare [a] în poziţie accentuată în: **carnye** (p.479), **masa** (p. 481), **kal** (p. 480), **am** (p. 480), - toate exemplele provin din porţiunea reprodusă după TRŒSTER; sub influenţa ortografiei maghiare, în aceeaşi poziţie, în restul glosarului, BENKŐ utilizează un **á** [a:], echivalentul unei vocale lungi şi deschise[39]: **nyewászta** (p. 481), **brána** (p. 481), **szeráts** (p. 481), **blesztemát** (p. 481). În trei exemple: **szárá** (p. 480), **tomná** (p. 480) şi **járbá** (p. 481),

prezenţa accentului pe ultimul **a** indică articolul hotărât al subsantivelor feminine. În grafia **szárá**, á notează, probabil, pe [a] ca urmare a durificării lui **s** şi nu diftongul **ea**, concluzie spre care ne îndreaptă situaţia repartiţiei acestui fonetism în graiurile actuale[40].

În poziţie finală, **a**=[ă], indicând de data aceasta, o formă nearticulată a substantivelor feminine: **szlanina** (p. 481), **szluga** (p. 481) şi **szlusba** (p. 481)[41]. În poziţie protonică, în **szlanina** şi **pacular** (p. 480), **a** notează probabil tot pe [ă], dacă ţinem seamă că trecerea lui **ă** proton la **a** nu avea curs în sud-estul Transilvaniei[42].

În **lapada** (p. 480), avem de-a face cu fenomenul de asimilare vocalică: e-ă > ă - ă; deci este de presupus ca a = [ă][43].

Valorile lui **e** sunt şi ele multiple. În numeroase cazuri, **e** = [e]: **foame** (p. 481), **saire** (p. 480), **csercure** (p. 480), **vulype** (p. 480). La finalul substantivelor feminine nearticulate, e = [ă], soluţie utilizată în glosar mai puţin frecvent decât în NV: **ulice** (p. 481), **koraszte** (p. 480), **temnice** (p. 481), **scroefe** (p. 480). În **szenetate** (p. 480) şi **szeráts** (p. 481), **e**=[ă] după **s**, deşi nu este exclusă aici şi o influenţă a rostirii latinizante ce va deveni uneori normă în unele scrieri ardeleneşti de după 1780: **seu**, **însе**[44]. Dacă în **blesztemát** (p. 481) este greu de decis între valorile [e] şi [ă], în **beszerica** (9. 480) este mai probabil ca **e** să fie echivalent cu [e] decât cu [i], cu toate că forme cu e>i au fost înregistrate în zona Braşovului încă din 1700[45].

Dacă pentru toate celelalte vocale ale limbii române s-au adoptat soluţii grafice conforme sistemului ortografic al limbii maghiare, limbă în a cărei structură fonologică existau totuşi aceste foneme, având doar alte corespondenţe grafice, alta este însă situaţia vocalelor româneşti din seria centrală **ă** şi **î**, absente atât din sistemul grafic, cât şi din cel fonologic al limbii maghiare, aşa încât, atunci când stabilim echivalenţe de tipul: **e**=[ă], ca în **szenetate**, sau **en**=[î] în **engeduit** (p. 481), trebuie să precizăm că nu am avut însă în vedere rostirea autorului, conform căreia **e**=[e] şi **en**=[en].

Dificil de stabilit este valoarea lui **e** în **owes** (p. 481). unde BENKŐ consemnează şi pronunţia ungurească **ovez**, unde **e**=[e]. Spre această interpretare ne conduce şi forma înregistrată de DLR în graiurile actuale din zonele Răşinari şi Trei Scaune[46]: **ovés**.

Cu **i**=[i] au fost ortografiate: **milosztinie** (p. 481), **pilda** (p. 481), **szlanina** (p. 481), în timp ce **j** are de regulă valoarea [i]: **jesit** (p. 481), **jepure** (p. 480), **boj** (p. 481). În **fuszulye** (p. 480), **y** pune în evidenţă caracterul palatal al lui **l**, aşa cum o arată unele forme regionale cu **l** muiat, trecut mai târziu la **j**[47]; în **vulype** (p. 481), avem de-a face, după toate aparenţele, cu o inadvertenţă preluată de la TRŒSTER, căci această grafie nu poate corespunde unei rostiri reale. Prezenţa lui **i** în **silbatic** (p. 480) este cauzată mai curând de etimonul latin **silvaticus** cu care este pus în relaţie, căci, fără excepţie, în NV ne întâmpină grafii cu **e**: **szelbátike** (380). Cât despre „diftongarea" lui **a** în **saire** (p. 480) (subst. fem. **sare**), recoltat din glosarul lui TRŒSTER, ea reflectă un fenomen fonetic neromânesc, aşa cum de repetate ori s-a observat de către C. LACEA, N. DRĂGANU, G. ISTRATE şi I. GHEŢIE în cazul altor cuvinte: **căraire, maire, taire, saile**[48]. De observat că prin acest exemplu, despre care ştim că aparţine unui sas, ipoteza lui C. LACEA şi N. DRĂGANU asupra originii săseşti a fenomenului are şanse să se adeverească. Pentru a-l explica pe **i** din **ginske** (p. 480), trebuie să ne raportăm din nou la forme regionale, şi anume la varianta etimologică **gânskă**, atestată de DA în Moldova şi în unele părţi ale Transilvaniei, deci **i**=[â].

O are, de regulă, valoarea lui [o]: **fitsor** (p. 481), **koraszte** (p. 480), **owes** (p. 481) şi diftongului [ôa]: **tomná** (p. 480), deşi în glosar este prezentată şi grafia **foame** (p. 481). Şi în acest caz, vocabularul oglindeşte aceleaşi oscilaţii ca şi NV. În **Domnu Zeu** (p. 480), calchiat după **Dominus Zeus**, o transcrie mai degrabă tot pe [o] şi nu pe [u][49]. Diftongul latin **ôe** a fost utilizat pentru redarea aproximativă a lui **oa**: **scroefe** (p. 480).

Valoarea fonetică a lui **u** este [u] în **lupul** (p. 480), **ulice** (p. 481), **nyebun** (p. 481), şi [â] în **pamunt** (p. 480) şi **mune** (p. 481) (pers. III sg. ind. prez. de la „a mâna"). În **currund** (p. 481), **u**=[u], ţinând seama de datele dialectologiei istorice[50]. Apariţia lui **u** final în **vamesu** (p. 481) şi **kurvaru** (p. 481) nu corespunde vreunei valori fonetice, ambele exemple fiind excerptate de BENKŐ din ediţia muntenească a **Cazaniei** (1748, 1765 sau 1768), pe care el a avut-o la dispoziţie. Cele două cuvinte apar în titlul primelor două predici la o formă de genitiv: **vameşului, celui curvariu**[51], din care cărturarul ardelean a refăcut o ipotecă formă de nominativ.

7. În examinarea consoanelor şi a grupurilor consonantice ne vom opri numai asupra acelora ce prezintă probleme deosebite.

Litera **c** notează în maghiară africata **ţ** [ts]; aceasta este şi valoarea ei în lexemele **ulice** (p. 481), **temnice** (p. 481), dar, sub influenţa ortografiei latine, găsim şi **c**=[c] în **currund** (p. 481), **silbatic** (p. 480). Cu aceeaşi valoare apare şi grafemul **k**: **kratsun** (p. 480), **kal** (p. 480), **Kirilla** (p. 480). Conform inventarului grafic al limbii maghiare, pentru a-l nota pe **č** s-a utilizat grupul **cs**: **csercure** (p. 480). O altă soluţie a rezultat din fuziunea consoanelor **t** şi **s**, echivalentă cu [t^]: **matsuka** (p. 483), **szeráts** (p. 481), **fitsor** (p. 481). Reflex al ortografiei latine, **ch**=[h] în **chertia** (p. 480).

O situaţie aparte o prezintă **n**. În afara cazurilor în care **n**=[n]: **vin** (p. 479), **brána** (p. 481), **mune** (p. 481), întâlnim numeroase grafii în care **n** e urmat de **y**, având o valoare similară cu cea din maghiară, în care se notează o consoană nazală palatalizată: [nj]: **carnye** (p. 479), **nyebun** (p. 481), **lunye** (p. 480), **nyewászta** (p. 481), dar şi **szpune** (p. 480).

Conform normelor ortografice maghiare, litera **s** este întrebuinţată pentru a-l reda pe [ş]: **vamesu** (p. 481), dar şi pe [s], în cuvintele latineşti după modelul rostirii latine: **masa** (p. 481), **silbatic** (p. 480). Tot pentru a-l reda pe [s] din cuvintele româneşti, s-a recurs frecvent la grupul **sz**: **szluga** (p. 481), **szárá** (p. 480). Realizarea lui **s** ca [j] în **szlusba** (p. 481) corespunde normelor mai vechi ale limbii materne a autorului[52].

Examinarea grafiei cu care a fost redactată porţiunea originală din glosarul studiat pune în evidenţă existenţa a două tipuri de soluţii pentru notarea fonemelor din limba română: cele oferite de ortografia maghiară şi cele furnizate de cea latină. Proporţia cazurilor în care autorul a recurs la cea din urmă este mai mare decât în NV, fapt lesne de explicat dacă se ia în considerare scopul alcătuirii listei de cuvinte T: demonstrarea latinităţii limbii române.

8.1. Într-adevăr, cum era de aşteptat, elementele de origine latină sunt majoritare în T. Judecând după intenţiile autorului, de o natură diferită faţă de acelea care au prezidat la alcătuirea lui AC, LM şi LK, suntem îndreptăţiţi să acordăm termenilor latini din T valoarea de etimoane ale cuvintelor româneşti corespunzătoare. trecerea în revistă a acestor termeni în paralel cu corespondentele lor din cele trei dicţionare pomenite mai sus şi din glosarul anexat de Samuil MICU primei ediţii a operei **Elementa linguae Daco-Romanae sive Valachicae** (Vindobonac, 1780)[53] poate da măsura corectitudinii relaţiilor de genealogie stabilite de József BENKŐ.

Dintre etimologiile corecte amintim:

mujere (p. 480) < lat. **mulier**; cf. **muiere = mulier**, LM 229; **mujere = mulier, foemina**, AC 354; **muiere = mulier**, LK 152.

masa (p.481) < lat. **mensa**; cf. **masa = mensa**, LM 227; **masĕ = mensa**, AC 352; **masă = mensa**, LK 152; **masa = mensa**, E 90.

lunye (p. 480) < lat. **luna**; cf. **luna = luna**, LM 226; **luně = luna, mensis**, AC 351; **lună = luna**, LK 147; **luna = mensis**, E 88.

fun (p. 480) < lat. **foenum**; cf. **fön = foenum**, LM 207; **fen = foenum**, AC 338; **fîn = foenum, otav = foenum cordum**, LK 106.

foame (p. 481) < lat. **fames**; cf. **fomete = fames**, LM 204; **fome = fames**, AC 339; **foamete = fames**, LK 101.

beszerica (p. 480) < lat. **basilica**; cf **beserika = ecclesia**, LM 201; **besărică = basilica**, LK 26, **bisărică, adunare = ecclesia**, LK 84; **baseleca = basilica, ecclesia**, E 86.

currund (p. 481) < lat. **currendo**; cf. **kurund = citŏ**, LM 193; **kurund = cito**, AC 349.

koraszte (p. 480) < lat. **colostra**; cf. **kurastre = lac tenue et novum**, AC 349.

Mai ales în acele situaţii în care, spre deosebire de celelalte dicţionare citate, BENKŐ găseşte echivalenţe pentru termenii româneşti în latina populară, se poate constata limpede dorinţa sa de a face etimologie şi nu, pur şi simplu, de a glosa:

pamunt (p. 480) < lat. **pavimentum**; cf. **pomont = humus**, LM 214, **pomont = terra**. LM 248; **pement = terra**, AC 359; **pămînt = terra**, LK 245.

foc (p. 481) < lat. **focus**, h.e. **ignis**; cf. **fok = ignis**, LM 214; **fok = ignis**, AC 339; **foc = ignis**, LK 118, **vatră = focus**, LK 105.

kal (p. 480) < lat. **caballus**; cf. **harmasar = caballus**, LM 190, **kal = equus**, LM 203; **kal = equus**, AC 344; **cal, armăsariu = caballus**, LK 29.

szárá (p. 480) < lat. **sera**, i.e. **vespere**; cf. **sara = vesper**, LM 250; **sarĕ = vespera**, AC 366; **sară = vesperi**, LK 259.

8.2. O serie de etimologii eronate provin din confuzia dintre neologismele intrate în latina târzie şi medievală din limba greacă şi elementele preluate în română din greaca medie prin filieră slavă:

pepere (p. 481) < lat. **piper**; cf. **piper = piper**, LM 237; **pipér = piper**, AC 360; **piperiu = piper**, LK 185; etimonul corect este ngr. πιπέρι, şi a pătruns în limba română în evul mediu timpuriu[54].

chertia (p. 480) < lat. **charta**; cf. **hîrtie = charta**, LK 36; etimonul corect este mgr. χαρτία, pluralul diminutivului χαρτίον[55].

fuszulye (p. 480) < lat. **phaseolus**; etimologie propusă şi de TDRG; cuvântul provine din greacă prin filieră slavă: mgr. φασόλι[56].

8.3. Precedat în această direcţie de Georg SOTERIUS tatăl, autorul operei inedite **Historia Daciae Antiquae**, cel dintâi savant care a alcătuit un glosar amplu de cuvinte româneşti cu corespondentele lor latine şi slave[57], József BENKŐ pune în discuţie 11 lexeme de origine slavă, fără a le oferi şi etimoanele.

owes (p. 481) „avena" < vsl. **ovesŭ**[58]; cf. **sob, oves = avena**, LM 189.

temnice (p. 481) „carcer" < vsl. **tĭmnĭca**[59]; cf. **temniţă = carcer**, LK 33.

plug (p. 481) „aratrum" < vsl. **plugŭ**[60]; cf. **plug = aratrum**, LM 188; **plug = aratrum**, AC 361; **plug = aratrum**, LK 18.

milosztinie (p. 481) „gratia" < vs. **milostyni**, scr. bulg. **milostinja**[61]; cf. **milostif = benignus**, LM 190, **milostif = indulgens**, LM 217; **milostiv = clemens, misericors**, AC 353; **har, dar, cuviinţă = gratia**, LK 112.

szlusba (p. 481) „famulatus" < vsl. **slujba**[62]; cf. **slushbĕ = servitus, famulatus, servitium**, AC 370; **slujbă, slujire = famulatus**, LK 101.

szluga (p. 481) „famulus" < vsl. **sluga**[63]; cf. **slugĕ = servus, famul**, AC 370; **szluga = famulus**, LM 204; **slugă, slujitoriu**, LK 101.

nyewászta (p. 481) „nova nupta" < vsl. **nevĕsta**[64]; cf. **nyevasta = uxor**, LM 252.

szlanina (p. 481) „lardum" < vsl., ser., bulg. **slanina**[65]; cf. **slaina = laridum**, LM 222; **slĕninĕ = laridum**, AC 369; **slănină = lardum, laridum**, LK 142; **làrd = lardum**, E 92.

brána (p. 481) „porta". Cuvânt neatestat în TDRG, DA, Cioranescu DER etc., discutat însă de Silviu DRAGOMIR în **Cîteva urme ale organizării de stat slavo-române**[66], care îl pune în legătură cu termenul ceh **braná** şi cu cel polonez **brona**, însemnând, deopotrivă, poartă practicată într-o împrejmuire largă, construită din lemne şi răchită şi formând un brâu de apărare pentru un teritoriu dat. În limba română, astfel de construcţii purtau, de obicei, numele de **prisăci**, denumire care s-a menţinut în Transilvania. Pe de altă parte, termenul **brána** stă într-o relaţie firească cu toponimul **Bran**, pentru care TDRG indică o etimologie necunoscută. Această relaţie a fost propusă de Gernot NUSSBÄCHER[67], care s-a gândit, pentru numele cetăţii, tot la un posibil etimon ceh: **braná**. Prezenţa termenului în glosarul lui BENKŐ se explică, din nou, prin locul de obârşie al savantului.

szeráts (p. 481) „pauper" < vsl. **sirakŭ**[68]; cf. **szarak = miser**, LM 228, **sĕrak = pauper, orphanus, viduus**, AC 367; **sărac = pauper**, LK 177.

ulice (p. 481) „platea" < bulg. rus. **ulica**[69]; cf. **ulită = platea**, LK 185.

8.4. Cât despre cele patru cuvinte presupuse de BENKŐ a fi de origine maghiară, constatăm şi aici că intuiţiile eruditului secui au fost validate de lexicografia actuală:

vamesu (p. 481), „publicanus" < magh. **vámos**; etimologie confirmată de dicţionarul lui Lajos TAMÁS[70], împotriva opiniei lui Simion MÂNDRESCU[71], care-l considera un derivat cu sufix de la **vamă**; cf. **vamesh = teloniator**, AC 376.

pilda (p. 481) „exemplum" < magh. **példa**[72]; cf. **pildĕ = exemplum, figura, simbolum, proverbium**, AC 360; **pildă, formă = exemplum**, LK 94, **pilda = parabola**, LK 175.

kurvaru (p. 481) „prodigus" < magh. **kurvás**[73]; cf. **curva = meretrix**, LM 228; **kurvarnik = adulter, moecchus**, AC 349.

engeduit (p. 481) „obedivit" < magh. **engedett**, cf. magh. **engedni** (TDRG, DA, CIORANESCU DER), magh. **enged** (TAMÁS şi L. GÁLDI[74]).

9. Nimic defavorabil nu umbreşte imaginea realizată de József BENKŐ poporului român, imagine al cărei blazon este limba, şi nu întâmplător, ca un omagiu, capitolul **De Valachis** se încheie cu un citat din oda **Zlatna, oder von Ruhe des Gemueths**:

„Die Menschen, die noch jetzt fast Roemisch Muster tragen,

Zwar schlecht, doch witzig sind, viel denken, wenig sagen",

semnată de celebrul silezian Martin OPITZ (1622).

Acest izbutit portret al celor care „gândesc mult şi spun puţine" închide în el nu numai o atitudine particulară faţă de limbă, specifică popoarelor vechi, dar şi o energie latentă ce începe a se manifesta în dimensiunile ei adevărat naţionale tocmai în epoca lui József BENKŐ.

Note

1. L. GÁLDI, **L'influence de la civilisation hongroise sur l'activité scientifique des Roumains de Transylvanie**, extras din „Revue d'Histoire Comparée", Nouvelle Série, I, 1943, p. 31.
Gheorghe ŞINCAI a reprodus, în **Vocabularium pertinens ad tria Regna Naturae**, lista de plante alcătuită de J. BENKŐ, prin intermediul lucrării lui SIGERIUS, **Verzeichniss der in Siebenbürgen wildwachsenden Pflanzen**, adăugându-i elemente de nomenclatură zoologică, v. Al. BORZA, **Primul dicţionar de ştiinţe naturale românesc**, în „Dacoromania" V, 1927-1928, p. 554.
2. S-a născut în 1740 la Bardoc (Brăduţ), într-o veche familie secuiască. Vreme de treizeci de ani, între 1767 şi 1797, a fost parohul comunităţii reformate din Középajta (Aita Medie, jud. Covasna), cu o întrerupere de trei ani (1787-1789), când a funcţionat ca profesor la colegiul din Székelyudvarhely (Odorheiu Secuiesc). Scurta sa carieră didactică a fost curmată în urma unor intrigi, până la sfârşitul vieţii (1814) BENKŐ rămânând să-şi întreţină numeroasa familie din modestele venituri ale parohiei sale. O monumentală monografie i-a dedicat contele Imre MIKÓ (**BENKŐ József élete és munkái**, Pest, 1868).
3. **Prima listă a numelor româneşti de plante**, 1942
4. Vocabularul a apărut în „Magyar Könyvház" II, Pozsony, 1783, p. 407-432.
5. J. BENKŐ, **op. cit.**, p. 479.
6. **Ibidem**.
7. **Ibidem**, p. 472-473. Recensământul din 1761, la care se referă autorul, fusese efectuat după criterii confesionale; în cifra de 547 243 de valahi erau incluse şi minorităţile ortodoxe de bulgari şi sârbi, dar nu şi românii din Ţara Bârsei.
8. Numărul total al celorlalte naţiuni (cu excepţia grecilor, evreilor, moravilor şi ţiganilor) atingea în 1766 cifra de 392 190.
9. J. BENKŐ, **op. cit.**, p. 479.
10. Etimologie propusă de Johann FILSTICH, v. **ibidem**, p. 475.
11. Bine cunoscuta filiaţie propusă de Aenea Silvio PICCOLOMINI, v. **ibidem**, p. 475.
12. **Ibidem**, p. 476.
13. „Sed valeant haec et similia sigmenta! Valachi enim nec ex Wallia, nec ad Volga Transilvaniam immigrarunt!", **ibidem**, P. 476. Despre confuzia dintre limba valahă şi cea velşă, v. partea întâi a acestui studiu (SCL, XXXIX, 1988, nr. 6, p. 477-489).
14. **Geographie des Königreichs Ungarn**, Pressburg, 1780, p. 52. Din glosarul lui BENKŐ au fost preluate poziţiile: 1, 2, 28, 34, 35, 24, 27, 31, 32, 33, 40, 45-52. Cuvintele de origine slavă sunt glosate în limba germană.
15. Glosarul se află la p. 355-356, fiind reprodus de către Gheorghe MIHAILĂ în **Cultura şi literatura română veche în context european**, Bucureşti, 1979, p. 34-35 şi de Antonie PLĂMĂDEALĂ în **Romanitate, continuitate, unitate**, Sibiu, 1988, p. 102-103. Cf. ediţia facsimilată apărută în 1981 la Köln-Wien, Böhlau Verlag, p. 108.
16. În ambele vocabulare, **cumai** şi **bineam**.
17. J. BENKŐ, **op. cit.**, p. 481. faptul că istoricii saşi se interesau de tipăriturile româneşti este dovedit şi de lista de cărţi şi manuscrise inclusă de F. J. SULZER în **Geschichte des transalpinischen Daciens**, III, Viena, 1782, p. 36-45.
18. Aceiaşi termeni mai apar şi în **Evanghelia cu învăţătură**, Govora, 1642; **Chiriacodromion**, Bălgrad, 1699; **Chiriacodromion**, Bucureşti, 1732, dar respectivele tipărituri nu poartă titlul indicat de BENKŐ. Competenţa sa în materie de cărţi de cult româneşti nu pare să fi fost întradevăr atât de mare, încât să credem că autorul a operat el însuşi substituirea unuia din titlurile de mai sus cu termenul generic **Cazanie**.
19. J. BENKŐ, **op. cit.**, II, p. 327.
20. Citată în continuare sub sigla T, împreună cu numărul de ordine al glosarului reprodus de noi.
21. Am folosit ediţia lui I. COTEANU din 1942, citată sub sigla NV, urmată de numărul de ordine din glosar.
22. Diferenţa dintre cele două variante din NV ar putea fi explicată prin originea dialectală diferită a termenilor, forma cu a fiind caracteristică mai cu seamă Moldovei, cf. DA s.v.
23. Este posibil ca în forma **silbatic** din T, prezenţa lui **i** să se datoreze

...autorului de a ilustra mai convingător etimonul latin pe care-l propune: **silvaticus**.

24. Echipa a fost alcătuită din doi botanişti maghiari, Ádám MOLNÁR şi Tobias MAUKS din trei farmacişti saşi din Braşov: WEISSKIRCHER, LANGEDORF şi BIRK.

25. J. TRŒSTER, **op. cit.**, p. 355. Lui SULZER, această competenţă i-a fost contestată de Petru MAIOR, care susţinea că numai soţia istoricului, slavonică din Braşov, ştia românește, v. N. IORGA, **Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea**, II, Bucureşti, 1969, p. 233.

26. Referirile se vor face la ediţia întocmită de Carlo TAGLIAVINI, **II Lexicon Marsilianum**, Bucureşti, 1930, citată în continuare sub sigla LM, urmată de numărul paginii.

27. Am utilizat ediţia lui Grigore CREŢU, **Anonymus Caransebessiensis**, în „Tinerimea română" serie nouă, I, 1898, p. 320-380, citată în continuare sub sigla AC, urmată de numărul paginii,

28. **Lexicon compendiarium Latino-Valachicum complectens dictiones ac phrases latinas cum valachica carum interpretatione**, manuscris elaborat în zona Bihorului, între deceniile al şaselea şi al şaptelea ale secolului al XVIII-lea, despre care v. C. TAGLIAVINI, **Despre Lexicon compediarium latino-valachicum**, Budapesta, 1932, şi recent, Gh. CHIVU, **Un dicţionar puţin cunoscut: Lexicon compendiarium latino-valachicum**, în SCL, XXXIX, 1988, nr. 6, p. 471-476. Referirile se vor face la microfilmul din colecţiile BAR, Mm 232/2, realizat după manuscrisul conservat în Biblioteca Arhiepiscopiei Romano-Catolice de la Kalocsa, ms. 706/2, citat în continuare sub sigla LK, urmată de numărul paginii.

29. Au rămas în continuare în afara circuitului ştiinţific dicţionarele şi glosarele latino-române semnalate la sfârşitul secolului trecut în Biblioteca Muzeului Naţional din Budapesta, v. Nicolae DENSUŞIANU, **Cercetări istorice în arhivele şi bibliotecile Ungariei şi Transilvaniei**, Bucureşti, 1880, p. 96-97. Cf. L. GÁLDI, **Samuelis Klein Dictionarium valachico-latinum**, Budapesta, 1944, p. 22-23 şi Mariana IOVA, **Lucrări de lexicografie latino-română (secolele XVI-XVIII)**, în **Valori bibliofile din patrimoniul cultural naţional**, I, Râmnicu Vâlcea, 1980, p. 402.

30. J. BENKŐ, **op. cit.**, II, p. 320.

31. Apud Andrei VERESS, **Bibliografia româno-ungară**, I, Bucureşti, 1931, p. 263.

32. **Ibidem**.

33. L. GÁLDI, **L'influence**, p. 23-24; A. NICOLESCU, **Şcoala Ardeleană şi limba română**, Bucureşti, 1971, p. 55; **Istoria lingvisticii româneşti**, Bucureşti, 1978, p. 17.

34. L. GÁLDI, **Samuelis Klein**, p. 23. Dintre cei care s-au îndoit că manuscrisul de la Blaj ar putea fi cel al lui Theodor CORBEA, menţionăm pe N. DRĂGANU, în „Dacoromania" IV, 1927-1928, p. 110 şi pe C. TAGLIAVINI, **L'influsso ungherese sull'antica lessicografia rumena**, în REH, VI, 1928, p. 20-21.

35. L. GÁLDI, în **A magyar szótárirodalom hatása az oláhra**, Budapest, 1932, p. 15, avansează ipoteza dăruirii manuscrisului de către episcopul Franciscus BARKÓCZY, care l-ar fi cumpărat la Viena de la un descendent al familiei CANTACUZINO.

36. Un alt manuscris autograf al lui Theodor CORBEA, intitulat **Dictiones latinae cum Valachica interpretatione**, a fost identificat de G. BÉLDY în colecţiile Bibliotecii Muzeului Brukenthal: **Un dicţionar latin-român din secolul al XVIII-lea printre manuscrisele bibliotecii Brukenthal**, în SCL, XI, 1960, nr. 3, p. 377-379.

37. Ne-am folosit de rezultatele obţinute în acest domeniu de: R. IONAŞCU, **Sistemele ortografice cu litere latine**, Bucureşti, 1894; J. SIEGESCU, **A román helyesírás története**, Budapest, 1905; C. TAGLIAVINI, **Il Lexicon Marsilianum**, p. 51-61; A. BENA, **Limba română la saşii din Ardeal**, Cluj, 1925; I. COTEANU, **op. cit.**, p. 7-11; Ion GHEŢIE, **Evangheliarul de la Sibiu în textele româneşti scrise cu litere latine şi ortografie maghiară**, în LR, XXVIII, 1979, nr. 2, o. 165-172; idem, **Fragmentul Todorescu**, în **Texte româneşti din secolul al XVI-lea**, Bucureşti, 1982, p. 285-298.

38. Acest aspect a fost evidenţiat pe larg de I. COTEANU, **op. cit.**, p. 10-11.

39. Întocmai ca Gheorghe BUIŢUL în **Catehismul** din 1703 sau ca autorul **Lexiconului Marsilian**, v. C. TAGLIAVINI, op. cit., p. 53.

40. V. ALR, material necartografiat, chestionar nr. 187.

41. Soluţie adoptată în **Evangheliarul de la Sibiu**, v. Ion GHEŢIE, **Evangheliarul de la Sibiu**, p. 168 şi idem, **Fragmentul Todorescu**, p. 286.

42. V. Ion GHEŢIE, **Baza dialectică a românei literare**, Bucureşti, 1975, p. 96-97 (=BD).

43. I. GHEŢIE, BD, 9. 103, 423 şi ALR, II, nr. 4569, punctele 182, 192 (Braşov, Covasna): **lăpădа**.

44. I. GHEŢIE, BD, p. 471.

45. **Ibidem**, p. 108.

46. V. ALR, s.n., I, nr. 39, punctul 192.

47. Cf. DA s.v. **fasole**.

48. V. bibliografia problemei la Ion GHEŢIE şi Mirela TEODORESCU, **Manuscrisul de la Ieud**, Bucureşti, 1977, p. 81.

49. V. I. GHEŢIE, **Fragmentul Todorescu**, p. 292. Cf. I. COTEANU, **op. cit.**, p. 9.

50. I. GHEŢIE, BD, p. 114.

51. V. **Cazanie**, Râmnic, 1748, p. 1 şi, repsectiv, 8; **Cazanii**, Bucureşti, 1768, p. 1 şi, respectiv, 10.

52. I. GHEŢIE, **Fragmentul Todorescu**, p. 293.

53. Am utilizat facsimilele ediţiei îngrijite de Mircea ZDRENGHEA, Cluj-Napoca, 1980, ediţie citată în continuare sub sigla E, urmată de numărul paginii.

54. V. Haralambie MIHĂESCU, **Influenţa grecească asupra limbii române până în secolul al XV-lea**, Bucureşti, 1966, p. 119.

55. Cf. **ibidem**, p. 124.

56. **Ibidem**, p. 177 cu bibliografie.

57. Manuscris păstrat la Arh. Stat Sibiu, ms. A 1-5, nr. 133, apud A. ARMBRUSTER, **Romanitatea românilor**, Bucureşti, 1972, p. 226.

58. V. DA s.v.

59. V. TDRG s.v.

60. V. DA s.v.

61. V. TDRG s.v., DA s.v.

62. CIORANESCU DER s.v.

63. **Ibidem**, s.v.

64. **Ibidem**, s.v., DA s.v.

65. TDRG s.v.

66. În „Dacoromania" I, 1920-1921, p. 157-158.

67. **Din cronici şi hrisoave**, Bucureşti, 1987, p. 30.

68. DA s.v.

69. TDRG s.v.: CIORANESCU DER s.v.

70. **Etymologisch-historisches Wörterbuch des Ungarischen Elementen in Rumänischen**, Budapest, 1966, s.v.

71. **Elementele ungureşti din limba română**, Bucureşti, 1892, p. 187.

72. DA s.v.: CIORANESCU DER s.v.

73. Etimonul corect este, de fapt, sl. **kurŭva**, v. DA s.v.; cf. TAMÁS s.v.

74. L. GÁLDI, **Samuelis Klein**, p. 361.

BENKŐ József latin-román szójegyzéke

(Kivonat)

BENKŐ József, a székely tudós 1777-78-ban Bécsben megjelent munkájában (Transsilvania...) 64 román szóból álló jegyzéket közöl, latin megfelelőikkel párosítva a szavakat. Célja a román nyelv latin jellegének bizonyítása. A jegyzéknek csak néhány szava magyar, vagy szláv eredetű, BENKŐ annak is tekinti őket. A dolgozat elsősorban nyelvészeti elemzés, BENKŐ szójegyzékének céljára, forrásaira, jelentőségére összpontosít, a 18. századi latin-román lexikográfia kontextusában.

The Latin-Romanian Glossary of József BENKŐ

(Abstract)

The Székely scholar József BENKŐ published in his work „Transsilvania..." in 1777-78 in Vienna, a glossary of 64 Romanian words with their corresponding ones in Latin. His purpose was the certification of the Latin character of the Romanian language. The glossary has only a few words of Hungarian or Slavonic origin. The paper is first of all a linguistic analysis, it puts the stress on the purpose, sources and importance of BENKŐ's glossary in the context of the 18th century Latin-Romanian lexicography.

Figura 1. Mormântul lui József BENKŐ în cimitirul din Aita Medie (după Balázs ORBÁN)

CSEREY Zoltán

Az oktatás helyzete Háromszéken a székely határőrség korában (1764-1848)

(Kivonat)
A székely határőrség idején (1764-1848) a katonák élete a születéstől a halálig ellenőrzés alatt állott. Ez alól nem képezett kivételt az oktatás területe sem.
Alapfokú iskolák elvégzését szorgalmazták, de ennél többet nem engedélyeztek. Sepsiszentgyörgyön és Kézdivásárhelyen katonai jellegű altiszti kiképzést biztosító iskolák működtek.

A székely diákok tanulásának évszázadok folyamán kialakult rendjében különleges változást hozott Mária Terézia uralkodása idején, 1764-ben a határőrség megszervezése. A kétfejű sas a kettős iskolapolitika szimbóluma is lehetne. Azokat a társadalmi rétegeket, amelyeknek szűk munkaterületet szántak, a funkció jobb betöltése érdekében alacsony fokon szívesen iskoláztatták, sőt erre rá is kényszeríttették, de azt már nem vették jó néven, ha felsőbb tanintézetek végzettjeiként magasabb szintekre törtek fel, ami végül is a katonai fennhatóság alól való szabadulást jelentette volna. A határőrségbe sorozott székelyek rabságának jelképévé vált, hogy a fiatalokat minden erővel meggátolni igyekeztek, nehogy felső iskolába iratkozzanak, vagy éppen külföldi egyetemre kijussanak és így kiszabadulhassanak a General Commando karmaiból.[1]

A harmadik század parancsnoka, MÓSA kapitány 1777. március 6-án Telegdi-Baconból teszi közzé parancsát mindazon szülők számára, akiknek iskoláskorú gyerekei voltak: a székely katonák gyerekei közül senkinek tanulni, polgári vagy más szolgálatra kimenni a regiment engedelme nélkül nem volt szabad. Mégis többen semmibe véve a rendelkezést kinn tartózkodnak, engedelem és úti igazolvány nélkül vándorolnak az országban. Olyanok is vannak, akik egyszer kértek engedélyt a kollégiumban való tanulásra, de ha egyszer kimehettek, többé vissza nem jöttek új engedélyért, holott jól tudták, hogy ez csak egy évre érvényes. Az ilyenekkel eddig irgalmasan bántak, de ezután másképpen lesz - hangzik a fenyegetés. Tudtára adták minden székely katonának, hogy a fenti parancsolatot jobban tartsák be, mint eddig tették, engedély nélkül kollégiumban való tanulásra, papságra, tanítóságra, civil vagy más ember mellé kimenni ne próbálkozzanak. Mindazok, akik a közzététel utáni parancs ellen vétenek, olyan büntetésben részesülnek, mint a szökevények. Azok a katonák, akik el szeretnék kerülni a súlyos büntetést, minél hamarább saját jószántukból jöjjenek haza utazási engedélyt kérni, mert ha erre nem lesznek hajlandók, elfogják és erőszakkal hozzák majd haza őket. A parancs tudomásul nem vételével senki magát ne mentegethesse, minden helységben a rendeletet a kommunitás jegyzőkönyvébe írják be, a káplárok pedig gyűjtsék össze a falut, és mindenki jelenlétében egymásután háromszor olvassák fel. A többszöri fenyegetőzés, az utasítás általános közzététele bizonyítja a benne foglaltak iránti szigorú elvárásokat.

A felsőbb fokú iskoláztatással kapcsolatosan jellemzőnek tekinthető BORBÁTH Anna olaszteleki özvegy papné kollégiumba járó fiának az esete, aki bár beteges volt, 1789-ben haza parancsolták a katonai szolgálat teljesítésére. A kétségbeesett anya fiának további boldogulása érdekében mindenre képes volt, „a katonaság viselésére, jobb hasznosabb és sokkal keményebb ifjat fogadtam örökös jussal, tanuló fiam helyett katonának", reményét fejezvén ki, hogy a katonai hatóság elfogadja és beleegyezik ebbe a cserébe. A válaszlevélben MARTINI ezredes aggodalmának adott hangot, hogy SZABÓ József fo-

gadott katonát, jobbágyrendű lévén, csak abban az esetben fogadhatják be a határőrök közé, ha a földesura örökösen lemond róla, és felszabadítja a jobbágyság alól. Ez a példa is igazolja, hogy a magasabb iskolában való tanulás engedélyezésének hivatalos elintézése szinte lehetetlen volt, mert vajon hány szülő volt képes arra, hogy tanulni vágyó gyereke helyett, ki tudja milyen anyagi áldozat árán, más személyt állítson katonának[2]. Ezért a többség a könnyebben kivitelezhető lehetőséghez folyamodott: az engedély nélküli eltávozáshoz.

A katonatisztek magukévá téve a birodalom németesítési törekvéseit a székely gyerekeket mindenáron németül akarták tanítani, elégedetlenek lévén a felekezeti iskolákban folyó tanítással, különösképpen pedig az itt folyó nyelvoktatással. Ezt az álláspontot tükrözi egyébként az erdővidéki második század 1817-ben kelt parancsa is: „A compánia helységeinek elöljáróihoz. Jól emlékezhetnek kegyelmetek, mely atyai módon serkentgette a nagyságos brigadéros generális ur a szülöket a conscriptio alkalmatosságával, hogy gyermekeiket normális német oskolába tanitassák és a kollégiumoktól, ahol semmit sem tanulnak, aminek jövendő katonaéletükben hasznát vehetnék, amennyire csak lehet azokat eltávoztassák. Arról is jól emlékezhetnek, hogy a nevezett conscriptio alkalmatosságával világosan tudtukra adatott, hogy a Generál Commando ennek utána csak, igen szüken fog szabadságot adni a grenizerbéli gyerekeknek külső kollégiumokba menetelekre, amelyekből utoljára az következne, hogy csak a nyomorultak és a szolgálatra alkalmatlanok maradnának idehaza."

Az idő múlásával valamit enyhült a katonai szigor a tanulni vágyó katonaköteles ifjak ügyeinek elbírálásában. 1821-ben Kolozsvárról BÁNFFY kormányzó leiratából megtudni, hogy SÓLYOM János és GÁBOR János csiksomlyói gimnáziumba járó háromszéki illetőségű tanulókat erőszakkal eltávolították az iskolából, ők viszont nem szándékoztak hazatérni, hanem inkább bujdosásra adták a fejüket. A kormányzó tovább tanulásuk mellett emelte fel a szavát, megjegyezvén, hogy ezentúl a székely ifjak, a fennálló felsőbb rendeletek ellenére az iskolai tanulástól el ne tiltassanak. „Azon két ifjat, ha azon székben megtaláltatnék a félbe szakasztott oskolai tanulásuk további folytatása végett honukba visszautasitani el ne mulasszák."[3] - hangzik a főhivatalnok utasítása.

A tanuláshoz való jog garantálása a 19. század dereka táján már az ezredparancsnokság által is elismerést nyert. 1846-ban SOMBORI ezredes teszi közzé rendeletében „hivatalos barátsággal közli ezen ezred, hogy a székely katona ifjaknak az 1824-es legfelsőbb rendelet értelme szerint a tanulásra szabadságot enged, de köteles ellenben arra ügyelni, hogy a katonai szolgálat és minden alatta lévő székely család által erejéhez képest hordoztasson."[4]

A 19. század első évei sok keserűséget hoztak a székely diák ifjúságnak. Nemcsak a tanulókat, hanem családjukat is sokat háborgatják. 1802-ben az erdővidéki református és unitárius eklézsiák közösen panaszolják, hogy a katonaság az ifjúságot erőszakosan elrekeszti a továbbtanulástól. A határőri katonaság a maga rendjén szintén panaszkodik az igazolatlan eltávozások miatt. 1807-ben például a Főhadivezérség azt teszi szóvá, hogy számos katonaköteles ifjú továbbtanulási jog címén eltávozik otthonából, és az ezred engedelme nélkül papi, szerzetesi pályát vagy világi hivatalokat foglalnak el. A katonai hatóság senkit saját sorsának boldogulásától nem szándékszik megfosztani, viszont arra is felhívja a figyelmet, hogy eltávozás esetén mindenképpen szükséges az ezredparancsnoki beleegyezés.[5]

A kollégiumokban tanuló székely diákokat eleve potenciális szökevényeknek tekintették, és ehhez mérten bántak velük. A székely határőri szervezet bizonyos műveltségi szintet már önmaga természetéből következően megkövetelt. A kiképzést is megkönnyítette, ha a katona tudott írni és olvasni, a helybeliekből kikerülő tiszteknek és altiszteknek pedig a rájuk bízott alegységek puszta adminisztrálás amiatt is szükségük volt erre. Természetes tehát, hogy a korábban már kiépült székelyföldi falusi iskolahálózatot a katonai vezetés nem igyekezett elsorvasztani, hanem éppen a maga jól felfogott célja érdekében

szorgalmazta, hogy a határőr szülők gyermekeiket rendszeresen küldjék iskolába.[6] BITAI Péter Erdővidék igazgató esperese 1797-ben a főországszamesterhez írt beadványában panaszkodik a leánygyermekek beiskolázásának nehézségeiről, és kéri a katonai parancsnokságot, hogy segítségére legyen az ifjak iskolába küldésében. JELLEKI őrnagy az erdővidéki zászlóalj parancsnoka 1798-ban arról rendelkezik, hogy minden arra való gyermek iskolába járjon. BARITZ főhadnagy a harmadik század részéről figyelmezteti a szülőket, hogy aki gyermekét nem akarja iskolába küldeni, azt a compániához arestomba zárják, minden raportkor az altisztek az iskolamesterektől hozzanak jelentést, hogy hány gyermek tanul, és kik azok a szülők, akik nem akarják gyerekeiket iskolába járatni. BARTHA kapitány 1804-ben a második század nevében intézkedik: „minden státusban legnagyobb számadás alatt parancsolják meg a stations commandánsok az atyák és anyáknak, hogy hat esztendősön felül való növendékeket, mindjárt az iskolába feladják legkeményebb büntetés alatt, mely szülök ezt nem teljesítik az olyatként mindjárt feladják, hogy mi okból nem akarja gyerekét tanitatatni és a compániához arestom alatt beküldeni parancsoltatik." 1819-ben a lelkipásztorok panaszát olvashatjuk a jegyzőkönyvben arról, hogy némely szülők azért nem küldik fiaikat iskolába, mert sajnálják az iskoláztatással járó csekély költséget. LEOPOLD kapitány 1832-ben Szárazajtáról rendelkezik, miszerint 12 éves korig a gyalog részen levő iskolaköteles fiuk és lányok nevét a papoktól írják ki, és a századparancsnoksághoz küldjék be. A szülőket világosítsák fel a tanulás szükségességéről, mert a jövő héten századparancsnoki ellenőrzés során az iskolák látogatására is sor kerül, és ha egy gyerek is hiányozni fog az iskolából, ezeknek szüleit keményen megbüntetik. ZAJZON főhadnagy 1834-ben a falusi parancsnokokat utasítja, hogy ellenőrizzék a 6-12 éves fiúk és lányok beiratkozását az iskolába, mert november elsejétől senki semmi szín alatt onnan el nem maradhat. Mulasztások esetén a századparancsnokság úgy a szülőket, mint a falusi parancsnokokat kénytelen lesz megbüntetni, és az ezrednek is tovább jelenteni - szól a fenyegetés.

A katonaság szempontjából nemcsak az ifjak beiskolázása volt lényeges, de hangsúlyt fektettek az iskolai oktatás színvonalára is, mert nem volt mindegy az, hogy az 5-6 éves iskolai időszak alatt a jövendő katona a betűvetést, olvasást és számolást milyen mértékben sajátítja el. DIVIKI őrnagy 1804-ben ezzel kapcsolatosan tolmácsolta az ezred elvárásait: „A nemes brigadérostól, most egy kemény parancsolat érkezett, mely szerint tudni kívánja, hogy a tanuló ifjak hol tartózkodnak, hogy tanulnak és a király és a felsőbbség parancsolatja szerint a katonai rendtartást megtartják-e vagy nem, vagy pedig tanulás helyett egyébbel töltik idejüket, erre nézve a compania commendáns uraknak parancsoltatik, hogy az itten küldendő formuláris szerint a tanulóknak hollétüket és magaviseletüket a nemes regimenthez beküldjék."

Az oktatás és nevelés azonban nemcsak az iskolamesterek feladata volt, a szülőktől is megkövetelték, hogy gyermekeiket vallásos, erkölcsös, császárhű szellemben neveljék. PETROVITS kapitány 1815-ben a második század részéről továbbítja az ezredparancsnokság nemtetszését az ifjak viselkedése miatt, és a szülői nevelés hatékonyabbá tételét szorgalmazza. „Nagyon megromlott a jóerkölcs, mely drága kincs, minden tökéletességünk lánca, minden boldogságunk napfénye". A Kompánia nem tűrheti, nem várhatja a helyzet megjavulását, ezért a parancsnokok intsék meg az anyákat és apákat, hogy gyermeküket ne hagyják káromkodni, erkölcstelenkedni, rossz helyekre járni. A falusi parancsnokok kísérjék figyelemmel az ifjak viselkedését, és a megátalkodottak szüleit a Kompániához testi büntetés végett küldjék be - az utasítás értelmében. Ugyanabban az évben a Főhadivezérség és Főkormányszék is rendelkezik, mely szerint a falusi parancsnokok kötelessége a gyermekek iskolába járását ellenőrizni, ugyanakkor a szülők gyerekeiket istenfélelemre és jóságos cselekedetekre neveljék, az elöljárókat és az idősebbeket becsülni és tisztelni tanítsák, „és minden erkölcstelenségtől elfogják, mert nem

azért visel székely nevet, hogy nemtelenül, szemtelenül, hanem nemesül viselkedjék."

A katonai nevelés és iskoláztatás az ezredek területén felállítandó olyan iskolák létesítését követelte meg, amelyek elsősorban a katonai és a német nyelvi ismeretek elsajátítására fektették a hangsúlyt. Ilyen megokolásból szervezik meg Sepsiszentgyörgyön és Kézdivásárhelyen a katonai nevelő rendházat. Ezekbe az iskolákba járó fiatalok azonban csak altisztek vagy alacsonyabb rangú tisztek lehettek. II. József németesítési törekvéseinek megfelelően Sepsiszentgyörgyön már 1785-ben német iskolát állítanak fel. Az iskola azonban rövid életű volt, hagyomány szerint II. József halála után nemsokára megszűnt. Később újra találunk német iskolát, de azt már a katonáskodásra kényszerített székelyek építették és tartották fenn. TANARK kapitány 1817. július 26-i parancsából értesülünk az iskola megszervezésének gondolatáról: „Hogy pedig a szülőknek jó módjuk legyen a gyermekeknek idehaza való tanításában mégpedig olyan oskolában, melyben olyan tudományok és nyelvek taníttatnak, melyek által az ifju a katonai szolgálatban tisztességre és szép szerencsére léphessen, tehát arra határozta magát a nemes regiment, a székely huszárregimenttel egyetértőleg, hogy Sepsiszentgyörgyre egy tökéletes normális német oskola állíttassék fel, melyben az ifjak ne csak a német nyelvet, hanem mindazon tudományokat is tökéletesen megtanulhassák, melyek egy pallérozott hadi al- és főtisztben megkívántatnak. Ezen nemes célnak elérésére legelső szükséges eszköz az, hogy egy alkalmatos és derék oskolaház építtessen, minthogy pedig ezen épület egyedül a gránicbeli szülőknek és ifjaknak hasznára és kipallérozására fog szolgálni, tehát igazságos dolognak látja, mint a generalcomando, mint pedig a nemes regiment, hogy minden regimentbéli helyiségek azon oskolának felépítésében munkás segítséggel legyenek, erre való nézve szabadságukra hagyatik a helyiségeknek azt maguk között elvégezni és meghatározni, hogy micsoda, miféle és mennyi segedelemmel kívánnak szolgálni ezen nevezett közkatona oskolának felépítésére."

A sepsiszentgyörgyi normális iskola - amint akkor nevezték - négy osztályból állott. Az első osztály két évfolyamra oszlott. Az alsó részébe olyan gyermekeket vettek fel, akik semmiféle ismerettel nem rendelkeztek, az első felső évfolyamra csak azok iratkozhattak be, akik már az alsó részben a német olvasást és a négy alapműveletet elsajátították, mert a tannyelv csak német volt. A tantervben a következő tantárgyak szerepeltek: vallás, írott és nyomtatott betűk olvasása, szép- és helyesírás, számtan fejben és táblán, földrajz, fogalmazás, alattvalói kötelességek, méh- és gyümölcstermesztés. Naponta négy órát tanítottak, csütörtök szünnap volt. Míg a kézdivásárhelyi katonaiskola 1848-ban megszűnt, a sepsiszentgyörgyi 1850-ben újraindult, mi több, a kézdivásárhelyi megszüntetett iskola tanítóinak áttelepülésével, megerősödött. Ettől fogva a tanítás a német nyelv kivételével már magyarul történt. Ez az iskola 1872-ig működött.[8]

A sepsiszentgyörgyi iskoláról szólva BENEDEK Elek ezeket írja: „Vala pedig az ötvenes években Sepsiszentgyörgy városában egy német iskola, normaiskolának hívják, több a falusinál, kevesebb a kollégiumnál. Kitűnő iskola lehetett, két-három esztendőt jártak ide a fiuk és folyékonyan diskuráltak németül. Különösen nagy súlyt vetettek a számolásra meg a szépírásra."

A sepsiszentgyörgyi katonai iskolával egyidejűleg megindul a kézdivásárhelyi nevelő rendház építése is. Erdélyszerte kiterjedt gyűjtést szerveztek a pénzügyi alapok előteremtésére. A második székely gyalogezredben levő katonák például 17.523 forintot szántak az építkezésre. A kézdivásárhelyi Határőrvidéki Főnormális Iskola rangban a sepsiszentgyörgyi előtt állott. Négy osztályból tevődött össze, a tanítókat a bécsi udvari tanács nevezte ki. Tantárgyak: vallás, magyar és német olvasás, német nyelvtan, helyes- és szépírás, fogalmazás, számolás fejben és táblán, mértan, földrajz, természetrajz, építészet, méh- és gyümölcstermesztés. Különös figyelmet szenteltek a kézdivásárhelyi ezred mintegy hat holdnyi gyümölcsészeti mintaparcellájának. Ebből a kertből ültették be a környékbeli tiszti szállások kert-

jó minőségű gyümölcsfákkal. A méhészet megkedveltetésére és elterjesztésére szintén kívánt gondot fordítottak. A tanító-jelöltek közé olyan személyeket vettek fel, akik a negyedik osztályt jó eredménnyel végezték. Felkészítésük két évre terjedt, mely után tanítói vizsgát tettek. Ezután, hogyha hely üresedett, a tanítójelölt segédtanítóvá lépett elő. A kézdivásárhelyi katonai intézet építése 1819-ben kezdődött és 1822-ben fejeződött be. Ünnepélyes megnyitása 1823. november 4-én történt. A négyosztályos normális iskola után következett az ötödik tisztán katonai osztály, ahol altiszteket képeztek ki. A tiszti kiképzés 1839-től kezdődött, melynek keretében igen nagy súlyt fektettek a matematika oktatására. A kimondott katonai pályára készülő mintegy 100 bentlakó tanulón kívül, akik a kincstár terhére teljes ellátásban részesültek, még mintegy 300 ifjú járt az iskolába, akik a városban találtak szállásra. A bentlakó tanulók nemcsak az intézetben, hanem azon kívül is mindig katonai egyenruhában jártak, és katonai felvigyázás alatt állottak. Az intézetben a bejáró civil növendékekkel együtt tanultak. Háromszék községi és közigazgatási elöljáróinak legnagyobb része ebből az iskolából került ki.

Nem császári tiszteken múlott, hanem az új idők jele volt, hogy az 1848-49-es forradalmat megelőző években az iskolákban új szellem kezdett meghonosodni. A katonai nevelés Bécsben meghatározott célja visszájára fordult: ezekből az iskolákból kerültek ki BEM hadseregének majdani legjobb katonái.[10]

A katonai vezetés a kötelékébe tartozó katonák és tisztek vak, tehát hadi szolgálatra alkalmatlan gyerekeinek neveléséről is gondoskodott. TANARK kapitány 1816-ban Köpecen kiadott közleménye tudomására hozza az érdekelteknek, hogy a tisztek és katonák világtalan gyermekei számára Bécsben egy magánintézet alakult, ahol vallásra, zenére és egyéb hasznos diszciplínákra tanítanak. Az iskola időtartama hat év volt, ezután az ifjak visszatértek szüleikhez. Az intézetbe kerülés feltételei: egész vakság, ép testűség és ép elméjűség, bizonyos fokú német nyelvtudás. Az iskola céljaként azt tűzte ki, hogy lehetőséget teremtsen a vakok számára, hogy a társadalomban hasznosak legyenek, és biztosítani tudják saját létfenntartásukat.

Végezetül hadd csatlakozzunk a BENKŐ Samu által megfogalmazott gondolathoz, mely szerint, ha az eddig tárgyaltak nyomán arra a következtetésre jutnánk, hogy a határőrség felállítása után Székelyföldnek ezen a részén az értelmiségi pályát választók részaránya megcsappant a más vidékekhez képest, alaposan tévednénk. A határőrvidéki székelység soha sem adta fel azt az igényét, hogy gyermekét taníttassa. A sok évszázados hagyomány ezen a téren is a gátló tényezők ellenére tovább vitte folytonosságát. A katonai erőszak legmaradandóbb eredménye az lett, hogy a Habsburg-ellenes szellem mélyen befészkelte magát a székely értelmiség lelkébe.[11]

Jegyzet

A tanulmányban jelen levő legtöbb adatot a BENEDEK Elek emlékház tulajdonában levő faluközösségi jegyzőkönyvekből és határőrségi parancsolatok protokollumaiból merítettem:

- Kisbacon falusi törvénykezéséről való protokollum 177-1797
- Kisbacon falvának a nemes bardóczszéki tekintetes continua tábláról jövő parancsolatokról való protokolluma 1771-1802
- Compania 3. parancsolatokról való protokolluma Kisbaconnak 1803-1826.

1. - IMREH István: GÁBOR Áron útban a forradalom felé, Erdélyi hétköznapok - Bukarest 1977, 231-232. l.
2. - Sepsiszentgyörgyi Állami Levéltár, Háromszék levéltára, határőrségi iratok, Nr. 1171/1789
3. - U.a. Nr. 3023/1821
4. - U.a. Nr. 5779/1846
5. - U.a. Nr. 1583/1807
6. - BENKŐ Samu, Székely diákok harca a Habsburg hatalommal a tanulás jogáért, Haladás és megmaradás, 272-273 . o.
7. - IMREH Dezső, A Sepsiszentgyörgy református egyházközség rövid története, Kolozsvár 1942, 16-17. o.
8. Adalékok a volt székely határőrvidék normális iskolák történetéhez. Székely Nemzet, 1883, 78. szám
9. - BENEDEK Elek, Édes anyaföldem, Bp. 1979, 32. o.
10. - Adalékok... Székely Nemzet, 1883, 79. szám
11. - BENKŐ Samu, u.a. 292. o.

Starea învăţământului în Trei Scaune, în timpul regimentelor grănicereşti (1764-1848)

(Rezumat)

În perioada regimentelor grănicereşti (1764-1848) viaţa militarilor a fost subordonată în toate segmentele vieţii puterii militare.

Existenţa lor, de la naştere până la moarte, a stat sub semnul unei supuneri totale faţă de superiori, inclusiv în educaţie şi în învăţământ.

Învăţământul elementar era obligatoriu, dar cursurile şcolilor superioare erau interzise, deoarece promovând aceste şcoli puteau să iasă din efectiv. Cu toate acestea, vigilenţa militară era de multe ori dejucată, şi mulţi tineri au reuşit să-şi continue studiile. În oraşele Sfântu-Gheorghe şi Târgu-Secuiesc au funcţionat şcoli de subofiţeri, mulţi dintre absolvenţii şcolii au ajuns să fie avansaţi la grade de ofiţeri în timpul revoluţiei din 1848-1849.

Education in Háromszék during the Period of the Székely Frontier Guards (1764-1848)

(Abstract)

In the time of the Székely frontier guards (between 1764-1848), the life of the soldiers depended wholly on the superior authorities. Their existence from birth to death stood under the influence of the authority of the army. This was the situation in the field of education as well. The soldiers were required to graduate the elementary schools, but were forbidden to receive higher grade school education because that way they would have cut it out with the military life. Many times, by different skills, the soldiers succeeded to trick the superiors by learning to become teachers or priests. In Kézdivásárhely and Sepsiszentgyörgy there were military schools that granted graduation up to the grade of non-commissioned officers. In Kézdivásárhely especially, very good soldiers were formed, who during the events of 1848-49 in Háromszék, rose up to the grade of officer.

SARUDI SEBESTYÉN József

„Sok költségbe áll az itt való lakás, mert ez nagyon drágás föld. És bizony, ha jól gondolkodom, elhitethetem magammal, hogy azért méltóztatott az Isten nékem utat nyitni az tudományok műhelyére, hogy magamat jobban-jobban perfeciáljam. Mely sok vagyon hátra, amit nem tudunk. Sok vagyon, amit nem jól tanultunk, amire bennünket rossz principiumokon tanítottak." SZATHMÁRI PAKSI Pál 1753. december 14-én, Franekerben kelt leveléből[1]

Magyar diákok emléke (műemléki vonatkozásokkal) a frízlandi Franekerben

(Kivonat)

Franeker kisváros Hollandia északnyugati megyéjében, Frieslandban. A spanyol uralom ellen, a politikai és vallási ellentétek miatt 1568-ban kitört németalföldi szabadságharc során Frízföld az északi tartományokhoz csatlakozva 1579-ben belépett az Utrechti Unióba, majd 1648-ban önként csatlakozott a Németalföldi Köztársasághoz. A függetlenség kivívása révén ez a korszak a németalföldi „aranykor", a hajózásnak s a kereskedelemnek köszönhető hihetetlen gazdasági fejlődésnek, a művészetek felvirágzásának, a tudományok kiteljesedésének ideje, amiben nagy szerepük volt az akkortájt, a 16. század végén alapított egyetemeknek.

Németalföld második akadémiáját 1585-ben, Frízland észak-nyugati részén, Franekerben alapították. A város magja a 9-10. század folyamán egy, a helytartóság szigetén felépített, csatornával körülvett, egykori frank vár, s a mellette emelt első fatemplom körül alakult ki. Városi kiváltságát 1460-ban kapta. A megnövekedett várost erődítették, falakkal és csatornákkal vették körül a 15. század folyamán. A város főterének északi felén álló egykori Szent Márton templomot a hajdani fatemplom helyén kezdték építeni, 1421-ben. Falai között nyitották meg az „Akadémiá"-t. A templom nagyméretű, áttört gótikus ablakokkal megvilágított belső terében ma mintegy 330 régi síremlék található. A templomba belépő itt a város történelmével szembesül. E helyt nyugszanak a város életében jelentős szerepet játszó szász nemesek, jeles és gazdag családok tagjai, világi és egyházi személyiségek, egyetemi professzorok, vagy itt találhatók síremlékeik, köztük a Franekerben elhunyt öt magyar diáké is. Őket haláluk után nem itt, hanem az 1587-ban felszentelt, de mára már lebontott egyetemi templomban helyezték örök nyugalomra.

Az egykori egyetem épületegyüttese a templommal 17-18. századi ábrázolásokról ismert, Az egyetemi „Diákalbum" alapján közzétett kimutatások szerint a franekeri akadémián 1623 és 1793 között tanultak magyar diákok. Emléküket egy, a város fő utcáján álló épület falán elhelyezett emléktábla is őrzi.

Franeker, ma csendes, de történeti emlékekben, műemlékekben igen gazdag kisváros Hollandia észak-nyugati megyéjében, Frieslandban. Aki ma ismeretlenül vetődik erre a helyre, nem is gondolja, hogy néhány évszázaddal ezelőtt milyen szoros kulturális kapcsolatok alakultak ki az itt tanuló magyar diákok révén Magyarország, azon belül is Erdély és Frízföld között. Ebben a 13.000-es lélekszámú városkában mintegy 200 védett műemlék található, közöttük a „ Martinikerk ", a Szent Márton templom, ahol az egykori franekeri egyetemen tanult magyar diákok emlékét őrző síremlékek is találhatók, de számos más, a 16-18. század folyamán emelt épület, melyekben a magyar diákok is bizonyára megfordultak.

Franeker míg a középkorban az Északi-tenger partvidékének egyik fontos kereskedelmi központja volt, ugyanakkor a 16. század végén alapított egyetemének köszönhetően évszázadokra Frízland kulturális központjává válhatott. Erre

a tájékra, a mai Frízland területére a frízek őseinek tekinthető népcsoport Kr.e. 500 körül érkezett, de a régészeti kutatások eredményei szerint Kr.e. 200 körüli évektől lehet frízekről, mint jól elkülöníthető etnikumról beszélni, amelyet e néven először Kr.e. 12-ben említettek történeti források. Később az idősebb PLINIUS írta róluk, hogy a tenger mentén, vízzel körülvett földhalmokon élnek, s „ az áradások idején olyanok, mint a hajósok, s miután a víz visszavonult, mint a hajótöröttek ". E vizenyős, mocsaras tengermelléki tájon, helyenként több méterrel a tengerszint alatt csak a kiemelkedő földhalmok voltak alkalmasak az állandó megtelepedésre, melyeket folyamatosan magasítottak, mesterségesen alakítottak, bővítettek, sőt számosakat újonnan emeltek. Ezeknek a „ terp "-eknek nevezett, s ma már nyilvántartott lakóhalmoknak a száma mintegy 1250, s régészetileg is védettek. A megélhetéshez szükség volt azonban a lakott helyek gátakkal való védelmére is. A fríz nép történelme összefonódik a tenger áradásai elleni állandó küzdelemmel. A gátak először csak a védelemre, de később már a kisebb-nagyobb területek kiszárítására, termővé tételére szolgáltak. A kiszámíthatatlan és szeszélyes tenger azonban, amely a partok mentén esetleg több száz éven keresztül hordalékával feltöltött, s csak épített, egy-egy alkalommal szinte órák alatt hatalmas területeket volt képes elönteni, menekülésre, költözködésre kényszerítve az ott élők százait, ezreit. Ezeknek a hatalmas áradásoknak eredményeként született a Waddenzee (Watt-tenger), s jöttek létre a tengerpart közeli Fríz-szigetek a 10. században, vagy ugyanilyen vízözön szakította le, s változtatta egy időre nagy szigetté, majd félszigetté Frízland nyugati felét. Közben valószínűleg már a 11. század első éveitől megkezdték a gátak összefüggő rendszerként való kiépítését, melyek eredetileg a „ terpek ", vagyis a lakódombok közötti összeköttetést voltak hivatva biztosítani. A tengerparti gátak állandó létesítésével, s a parttól távolabb újabb belső gátak emelésével a középkor végére kialakult a teljes gátrendszer, mely a tartományt védte a tenger gyakori áradásaitól. Eközben a csatornák is épültek, melyek a kisebb falvak, az egyre fejlődő városok s a tenger között hajózó víziútként, majd későbbiekben zsilipek és a víz szivattyúzására használatos szélmalmok működtetése révén a belső területek vízszintjeinek szabályozására szolgáltak. A gát- és csatornaépítésnek is köszönhetően a gátak mögötti területek lassan kiszáradtak, feltöltődtek megteremtve ezáltal a földművelés vagy még inkább az állattenyésztés feltételeit.

Európa környező államaiban létrejött feudális rendszertől eltérően Fríziában nem alakultak ki feudális nagybirtokok, a falvakban a parasztgazdaságokat egy-egy család birtokolta, bérelte. Így nyílt lehetőségük a kereskedésre, melynek révén gazdasági függetlenségre tehettek szert. Segítette ezt az is, hogy a 7. századtól a frízek befolyása a tengeren, kiváló hajósaik révén egyre nőtt, s komoly hálózatot alakítva ki hosszú ideig uralták az északi-tengeri kereskedelmet.

Fríziában a feudális viszony helyett a szabad parasztok önkormányzata jött létre a középkorra. Ez volt az ún. fríz szabadság lényege. A szabad frízek jogait, a frankok uralmát erre a területre is kiterjesztő Nagy Károly, 802-ben a Lex Frisionum-ban foglaltatta írásba. Ez tette lehetővé a frízek számára, hogy képviselőik útján ügyeikben maguk határozhassanak. A falvak csoportjai együttműködése révén létrejött megyék, s az önálló jogokkal bíró tizenegy fríz város, köztük Franeker képviselőket küldtek az összfríz gyűlésekbe. A 14. századtól számos, környező grófság igyekezett kiterjeszteni befolyását Frízföldre, mígnem területe a 15. században előbb burgundiai fennhatóság alatt állt, majd Merész Károly halála után a század végére örökösödés révén, Németalföld többi részével együtt a Habsburgok spanyol ágának uralma alá került. A Habsburgok hatalmukat a tartományok élére kinevezett helytartók útján gyakorolták. A spanyol uralom ellen, a politikai és vallási ellentétek miatt 1568-ban kitört németalföldi szabadságharc során Frízföld előbb az északi tartományokhoz csatlakozva 1579-ben belépett az Utrechti Unióba, majd 1648-ban önként csatlakozott a Németalföldi Köztársasághoz. A függetlenség kivívása révén ez a korszak a né-

földi „aranykor", a hajózásnak s a kereske-nek köszönhető hihetetlen gazdasági fejlő-nek, a művészetek felvirágzásának, a tudomá-nyok kiteljesedésének ideje, amiben nagy szere-pük volt az akkortájt, a 16. század végén alapított egyetemeknek.

Németalföld első egyetemét Leidenben, még 1575-ben, majd utána a második akadémiát 1585-ben Frízland észak-nyugati részén, Westergo központjában, Franekerben alapították. Ez utóbbi város történelme talán visszanyúlik egészen a frankok betörése előtti időkre, de való-színűbb, hogy a 9-10. század folyamán egy, a helytartóság szigetén felépített s csatornával kö-rülvett, egykori frank vár, s mellette a későbbiek során emelt első fatemplom körül alakult ki a mai település egykori magja. A legrégebbi, néhány utca- és helynév tornyokkal, falakkal és csator-nákkal körülvett, megerősített helyre utalnak. A város neve eredetileg - a Froonacker: „ az urasá-gé " és a Godsacker: „ az egyházé " jelentéssel - a frank uralomra, a kereszténység felvételét követő időkre utal[2]. A terpfalvak lassan növekedtek, fej-lődtek, gazdagodtak, s köztük Franeker igen gyorsan városi településsé vált. Régi utcahálóza-ta a szomszédos Winsum s Harlingen felé vezető egykori utak egy-egy szakaszából, valamint az összekötő utakból alakult ki. A település a kö-rülötte valamikor volt, eliszaposodott erek folya-matos mélyítése révén létrejött nagy körcsatorna által bekapcsolódott a vidék csatornahálózatába, s így Leeuwardenen, Sneeken, Arumon keresztül elérhetővé váltak a tengeri hajózó utak. A város életének védelmét szolgáló falakon át három irányból az északi, a keleti és a nyugati kapu ve-zetett a városba, míg a vízi forgalom a csatornák-on a csomópontokban felépített vízikapukon keresztül bonyolódott. A 15-16. században négy bástya is épült a falakhoz.

Franeker városi kiváltságait 1460-ban kapta. A megnövekedett várost tovább erődítet-ték, újabb falak és csatornák épültek a 15. század folyamán. A spanyolok ellen vívott harcok idején megmagasított egykori városfalakkal övezett tör-téneti városmag településszerkezete, az utca- és a csatornahálózat, a későbbi kisebb-nagyobb vál-toztatásoktól eltekintve már a 16. század végén, nagyjából a mai formájában kialakult. A közép-kori város főutcája, a kelet-nyugati irányú - mai nevén - Voorstraat a 15. század közepére valószí-nűleg teljesen beépült. Nyugati végén túl állt a SJAERDEMA család középkori, s a 19. század-ban lebontott, csatornával övezett „ vízi " kastély, onnét nem messze az egykori nyugati kapu közelében a Vijverstraat-on pedig a később fel-oszlatott „ keresztes testvérek " rendjének 1468-ban alapított kolostora. A hagyomány szerint már a 16. század elején megalapítani szánt katolikus egyetem számára kiszemelték azt az épületet.[3] A spanyolok ellen vívott háború miatt azonban csak később, a század második felében, a vidék lakosságának protestáns hitre térése után - mely Franekerben meglehetősen békés körülmények között zajlott 1580-ban - ugyanabban az egykori kolostorban kezdte meg működését a város „ akadémiája ", Frízland második egyeteme, mely-et II. Willem LODEWIJK, Nassau grófja nyi-tott meg ünnepélyes keretek között a Voorstraat keleti végénél, a mai Breedeplaats-on a város fő-terének északi felén álló Martinikerk, az egykori Szent Márton templom falai között 1585. július 26-án. A templomot a frank időkből származta-tott vár közelében emelt hajdani fatemplom he-lyén kezdték építeni 1421-ben. A késő gótikus, álbazilikális, háromhajós, szentélykörüljárós alaprajzú csarnoktemplom egyedülálló a megyé-ben. A templom karcsú oszlopokon nyugvó tört ívű, deszkázott fa „ dongaboltozatokkal " fedett, s nagyméretű, áttört gótikus ablakokkal megvilá-gított belső terében ma mintegy 330 régi sírem-lék található, köztük számos a város jeles kőfara-gó mesterei által faragott, gazdagon díszített 16. századi sírkő, többségük fektetve a padlózatot al-kotva. A templomba belépő itt a város történel-mével szembesül. E helyt nyugszanak a város életében jelentős szerepet játszó szász nemesek, jeles és gazdag családok tagjai, világi és egyházi személyiségek, egyetemi professzorok, vagy itt találhatók síremlékeik, köztük a Franekerben el-hunyt öt magyar diákéi is. Őket haláluk után nem itt, hanem az 1587-ben felszentelt egyetemi templomban helyezték örök nyugalomra.

Az egyetem épületegyüttese a templommal 17-18. századi ábrázolásokról ismert, Az intézmény fénykora is erre az időszakra esik. Négy fakultása volt. Az akadémiát látogató németalföldi s az akkori Európa számos más országából, így Magyarországból s Erdélyből is érkezett magyar diákok a jog- s az orvostudomány, a teológia és a szabad művészetek - többek között a filozófia, filológia, a nyelvek, a matematika és a hadmérnöki építészet (!) - terén folytathatták tanulmányaikat. A város a diákélet szempontjából csendesebb, „ csábítások " nélküli hely volt, melyet az igazhitű reformátusok Sionjaként emlegettek.[4] A nagyobb németalföldi egyetemi városoktól eltérően itt a tanulás és a létfenntartás költségei viszonylag alacsonyabbak voltak. Az alapítók a szegényebb hazai és külföldi diákok számára ingyenes diákszállást létesítettek az egykor a főutcán álló régi Városháza épületében, s az ottlakók ellátást is kaptak. Az egykori konviktust, melyet a magyar diákok leveleikben „ Bursa"-ként emlegettek, az iskola súlyosbodó pénzügyi nehézségei miatt 1775-ben bezárták. Ma a helyén álló 43. számú ház homlokzatán egy 1985-ben elhelyezett fríz, magyar és holland nyelvű emléktábla emlékeztet a mintegy 1260 magyar peregrinusra. Az egyetem hanyatlása a 18. század második felében kezdődött. Az akkortájt megnyitott német - hallei, göttingai, erlangeni - és svájci egyetemek jobban vonzották a református fiatalokat, de a tenger áradásaitól is sokat szenvedett a két északi egyetemi város Franeker és Groningen, s a védekezés sok pénzt emésztett fel. „ ... mert Istennek ollyan tsudálatos példa nélkül való itileti ment által ezen a földön, hogj a memoria hominum a mint a Belgák mondjak nem volt; felette nagj szél vész támadván a tengeren Frisiának nagj részét el boritotta, és meg betsülhetetlen károkat tőtt Városokon Falukon, sok hajoknak sok ezer barmoknak, lovaknak juhoknak el veszesevel, (??) Orientalis Frisiában, a mint a Novellában hallottuk 16 ezer ember veszet el, Bréma körűl 50 ezer hallatik, Hamburgumbanis nagj veszedelem volt, egy szoval valamely Országok Tartományok a tengernek szomszedi voltanak veszedelemben forgottanak, itt ez a nagj szél vész Kárátsonnak napjaiban járt, bennunket is ha más fél oráig tartott vólna egy etzaka el boritott volna a Tenger vize, már a Tenger szellyin való töltést ki boritotta volt, de hir lévén benne, az arra gondot viselö Tiszt majd élete veszedelmével serényen forgódván eleit vőtte, ... , itt kőzel hozzánk Groninga felé ollyan tsudakis estenek, hogj valami böltsöket vetet ki a tenger mellyekben kitsin gjermekek voltanak ..." BODOKI Mihály vetette papírra ezeket a sorokat 1718. március 5-én.[5] Majd néhány évtizeddel később: „ Hollandiában az elmúlt esztendőben is ugyan, de ebbe is, az árvíz nagyon uralkodott. ... Kevés esztendők múlva nagy veszedelemtől tartanak a hollandusok, minthogy sáncnak való földet nem tudnak teremteni. Az inundatio (áradás) miatt így támadott sinus (öböl) Harlinga (Harlingen), Stauria (Stavoren) s Enchúsa (Enkhuizen) között, mely városok nem messze vagynak hozzánk. ... Tizenhét falukat boritott el az árviz, mellyek közül egyiknek tornya most is valamennyire kilátszik. Ha ez a sok vizhajtó malmok, cataracták (zsilipek) s egyéb hydraulica machinák nem volnának ezekbe a provinciákba , eddig ... oda lettek volna. Most is három lábnyival feljebb van a tenger a mi Frisiánknál. ..." írta SZATHMÁRI PAKSI Pál 1754. november 24-én kelt levelében Franekerből.[6] Míg a XVII. század második harmadában évente a 120-at is meghaladta a diákok száma, az 1750-es évektől nem ritkán csak 30-40-en látogatták az egyetemet, melyet 1811-ben végül is bezártak. Ugyan „Atheneum "-ként néhány évtizedig még működött a főiskola, de 1844-ben végleg megszűnt a felsőfokú oktatás a városban. Az egyetem épületeinek állapota egyre romlott, és a városi tanács 1848. évi döntése nyomán a bontásra ítélt templomból az összes történelmi emléket, ereklyét a nagy templomba szállították át. Így kerültek mai, végleges helyükre a magyar diákok síremlékei is.

A városka főutcáján, ahol a magyar peregrinusok is laktak, néhány, ugyancsak a virágkort idéző műemléképület áll. Az utca déli oldalán az 1657-ben épült mázsaház szomszédságában található két gazdag ornamentikájú, s a vidék építészetére jellemző oromfalas lakóház. A késői

reneszánsz homlokzatú házat a teológia és a héber nyelv professzora, Johannes VALCKENIER építtette 1662-ben, míg a mellette álló 1747-ben emelt barokk épület G. COOPMANS, a kémia- és az orvostudományok professzorának háza volt. Ez a három ház ma a Városi Múzeumnak ad otthont. A hajdani akadémia romjain, a régi botanikus kertet lezáró 1650-ből származó ún. orangerie, a narancsház felhasználásával létesített új épületegyüttesben ma ideggyógyászati klinika működik. Átellenben, az utca túloldalán Hollandia legrégebbi diákkocsmája, a De Bogt van Guné ma is étterem.

Az egyetemi „ Diákalbum " alapján közzétett kimutatások szerint a franekeri akadémián 1623 és 1793 között tanultak magyar diákok. Közülük az 1623. április 23-án beiratkozó első két jelentkezővel együtt az évben már összesen tizenkét magyar peregrinust vettek fel főképpen a teológiai fakultásra. Azt követően a magyar diákok száma folyamatosan növekedett, mely az 1640-es években a százhúszat is meghaladta, de a következő évtizedben is elérte még a kilencvenet.[7]

A diákalbumba a beiratkozás dátumán kívül bejegyezték a jelentkezők nemzetiségét is. A magyar diákok esetében a Hungarus megnevezés a gyakori, de több helyen előfordul a Transsylvanus, illetve elvétve a Siculus is együttesen vagy külön-külön. Michael ENSENIUS MAXAI (Maksai?) Siculus, Transsylvanusként 1646. július 17-én, míg Michael MUSNAI, mint Hungarus, Transsylvano Siculus lett bejegyezve 1685. augusztus 20-án.[8] A háromszéki származású, erdélyi CSERNÁTONI István (Steph. TSERNATONI) 1643. március 27-én iratkozott be a franekeri akadémiára, de azt megelőzően 1641. augusztus 21-től a leideni egyetem teológus hallgatója volt.[9] A Martinikerkben található sírköve felirata szerint 1644. január 4-én halt meg Franekerben, 30 éves korában. Hozzá hasonlóan háromszékiek évtizedeken át számosan keresték fel a távoli németalföldi egyetemeket. UZONI, ZABOLAY, GIDÓFALVI, ÁRKOSI, KOVÁSZNAI, BIBARCFALVI, LÉCFALVI, TORJAI, BODOKI, BARÓTI, ILLYEFALVI SZÁSZ, CSERNÁTONI CSEH nevűek találhatók a peregrinusok között. Balthazar UZONI 1631-től, Franciscus ARCOSI 1659-től tanult Franekerben, az 1624-ben született Stephanus GIDOFALVI-t 1648. július 22-én APÁCZAI CSERE Jánossal együtt vették fel az akadémia hallgatói közé. Johannes KOPECZI, akit BETHLEN Miklós, APAFI Mihály fejedelem udvari orvosaként, mint „ derék medicinae doktor "-t említett, 1665. március 9-én lett franekeri akadémita, majd közel kétéves tanulás után Leidenben tett orvosi vizsgát 1668-ban. Ugyanő lehet 1669. májusában már ismét Franekerben, ahol a bejegyzés tanúsága szerint 1670. június 9-től már filozófiát hallgatott.[10]

A magyar diákok származására vonatkozó bejegyzések azonban nem következetesek. Az akkori ország akármely tájáról is érkeztek, többségüket magyarként jegyezték be, lettek légyen akár a sárospataki, debreceni, vagy a gyulafehérvári, kolozsvári, enyedi kollégiumok diákjai. E vonatkozásban érdekes ASZALAI Sámuel 1715. augusztus 12-én keltezett levelében foglalt kérése, melyet BETHLEN Miklós vejéhez, TELEKI Sándor grófhoz intézett, aki sokat tett a magyarok nyugat-európai peregrinációja újraszervezésén. „ ... már pedig mi Erdelyi Deakok kerjük alazatoson az Urat meltoztassék az Ur ez beneficiumat oly rendben vétetni, hogy az Erdelyi Deakokra kőttessék le a mikeppen le köttet Trajectumban (Utrecht) az Pataki és Debreczeni Collegiumra, mert ha ez is itt közre mégjen, minekünk mondani se itt, se amot ... nem lészen, ez hellyen pedig az érdemesb és hireseb, az tudomonyra nézve Franéqérra, ... mert neha sokan vadnak az Academián mind Magjar orszag a neve nem Transylvanus, holot tobbire mind Fejervári Deák, ugj hogy ha ö kegyelmek ugy neveztetnének ugj johetne jobban vilagossagra ezek elot az Professorok elöt, es Urak elöt hogy az mi foldunknek is Istennek legjenek böv gyümöltsei az meltoságtok provisioja altal; es minékünk is Erdelyieknek ugy lenne elöttök nagjob respectusunk, mert ezek nezik a számot is, ... ".[11] BIBARCZFALVI László ugyancsak TELEKI Sándornak címzett, 1719. március 21-én kelt leveléből megismerhetjük a Németalföldre s Fríziá-

ba, Franekerbe utazó diákok útvonalát is: „ En Isten segedelméből Bécs felé jöttem ... Bécsből Norinberga (Nürnberg) felé Veszfáliáig postan, innen a' Ménuson (Majna) és a' Rhenuson (Rajna) Amstelaedamig (Amsterdam), Amstelaedambol Franequeraig a' tengeren, ugj hogj pénzecskemnek nagjob reszet ez az ut el vona; Franequeraban is mind az ött alumniák tele lévén, lévén töb elöttem valo competitorok is, ...; ma a' Méltoságos Groff Ur tekintetiért idősbik Campegius Vitringa, Ruardus Andala, és iffjabbik Campegius Vitringa Uramék ö kegjk az ött alumnián kivül fel alumniát énnékem is rendelének."[12] Magyarázat a levelekben foglaltakra, hogy ebben az időben, a 18. század első évtizedeiben is nagyszámú magyar látogatta a franekeri egyetemet, s a különböző anyagi támogatásokra, ösztöndíjakra, ingyenes juttatásokra igencsak rászorultak.

A magyar diákok élete nem volt könnyű a távoli, tengerparti városban. Bár mindig szívesen fogadták, s ahogy lehetett, segítették őket, mégis sokat szenvedtek főként a pénztelenség, a viszonylagos szegénység miatt, amint az leveleikből kiderül. A már fennebb idézett SZATHMÁRI PAKSI Pál írja : „ Meguntam, lelkem szerint mondom, a franekeri koplalást. Felette gazul élünk. Sokszor magunk pénzünkön főzünk, kedden, pénteken, szombaton estve, amelly költség apródonként igen sokra megyen. ... ".[13] A könyvek költségesek, s a segítség hazulról csak nehezen, lassan érkezik. TONK Sándor és mások kutatásainak köszönhetően ismert, hogy a külföldi egyetemekre való kijutás körülményeit már a 17. század első felétől gondosan szabályozták. A külföldi egyetemek látogatását és a hosszabb-rövidebb ideig tartó tanulmányutakat az erős központi hatalom kiépítését célul kitűző főrangú nemesek, mint a 16. század második felében BÁTHORI István, majd a 17. század első harmadában BETHLEN Gábor bármiféle politikai vagy hivatali pálya előfeltételének tekintette. Az így képzett akadémitákra az egyházi s a világi hivatalnoki pálya mellett fontos szerep várt a hazai közép- és felsőoktatás fejlesztésében, kiszélesítésében. Meghatározták a látogatandó egyetemeket, a tanulmányi időt, s természetesen a hazatérés idejét, valamint előírták, hogy milyen könyveket szerezzenek be támogatóik, továbbá azok mellett az oktatáshoz szükséges különféle szemléltető eszközöket iskoláik részére. „ Az instrumentumok felől tett egyszeri nemes resolutiojokat a tekintetes Curator Uraknak állhatatosan óhajtom. Tudom, meg nem változik. Csak egy instrumentum készitésébe belétellik fél esztendő. Ugy tetszik nekem, nem ártana apródonként szerezgetni. Eszközök nélkül kedvem sem lehet a tanitáshoz. Soha el nem hiszik, nem is értik azokat a problémákat, mellyeket tanulunk, ha csak experimentaliter meg nem mutatjuk. "[14] Majd néhány hónappal később : „ Mindenkor függőben vagynak dolgaim a pénz haladéka miatt. Keserves bujdosás ! Tanulnom kell mégis, van pénzem, nincs. Igen kérem az urakat, könyvekre s instrumentumokra minél hamarébb küldjenek illendő summát, ne sanyarogjam ennyit, magamat is segítsenek valamivel. Ha fösvénykedik is az ember, sokra kell itt a pénz, s minden méreg drága. "[15] Persze ahogy másutt írta SZATHMÁRY PAKSI Pál, nemcsak vártak ölbetett kézzel, hanem amikor lehetett, dolgoztak is. „ Nem messze tőlünk a tengernek új áncot vetnek. Annak structurájára magam is kimegyek Camper urammal. Kivált ha napi számot fizetnek."[16]

A zord időjárástól is sokat szenvedtek, s nem kevesen meg is betegedtek. SZEPSI János (Joan. SEPSI) sárospataki diák 1657. július 8-án íratkozott be Franekerben, de beteg volt, s ott hunyt el 1658. május 3-án. Síremléke szintén a Szent Márton templomban található. Fennmaradt végrendeletéből (melyet a Franeker főutcáján álló szép reneszánsz ház építtetőjeként korábban már említett Johannes VALCKENIER professzor által hitelesített másolatból ismerhetünk) feltételezhető, hogy tehetős ember volt. Kassán házat bírt. Számos értékes Németalföldön nyomtatott könyvét Alma Materére, a pataki kollégiumra hagyta.[17]

Még egy magyar vonatkozású sírkő található a Martinikerk északi mellékhajójában. A kőlap, feliratai szerint egykor három magyar diák porhüvelyét fedte. KOMÁROMI István pataki

diák volt és 30 évesen halt meg 1721. június 20-án. PATAKI Mihály, akit erdélyi magyarként jegyeztek be a diákalbumba 1734-ben érkezett az akadémiára, de a következő év január 27-én már meg is halt. Szintén pataki diák volt, s 28 évet élt. Harmadikuk Dan. ZILAHI debreceni diák volt, s 1770. augusztus 7-én iratkozott be, de röviddel azután, még az év szeptember 22-én el is hunyt. A 18. század első évtizedeiben jelentkező számszerű növekedést követően 1748-ban még több mint húsz magyar diák ottlétéről tudunk, de 1789-90-ben már csak négyen voltak, s 1793 után már egyetlenegy magyar akadémitát sem jegyeztek be Franekerben.[18]

Jegyzet

1. HÖRCSIK Richárd: SZATHMÁRI PAKSI Pál levelei. RÁDAY Gyűjtemény Évkönyve II. Budapest, 1982. 238. l.

2. Henk KREGER: De Geschiedenis Van Franeker En Omgeving. Leeuwarden, 1993. 34. l. (MÁRTONKA Miklós ford.)

3. Hallerkeői HALLER Gábor 1651-ben jenei, majd 1659-ben rövid ideig váradi főkapitány hadi építészeti tanulmányokat is folytatott Franekerben. Ugyan közvetlen adat nincs rá, de naplófeljegyzéseiből (közölve: Erdélyi Történelmi Adatok IV. 1862.) ismert, hogy az 1630-as évek első felében Franekerben és Leidenben is folytatott tanulmányokat. BALOGH Jolán: Varadinum * Várad vára, Művészettörténeti Füzetek 13/2. Budapest, 1982. 368. l.

4. G. Henk van de GRAAF: A németalföldi akadémiák és az erdélyi protestantizmus a XVIII. században, 1690-1795. Protestáns Teológiai Intézet, 1979. 43. l.

5. Peregrinuslevelek (szerk. KESERŰ Bálint). Szeged, 1980. 282. l.

6. HÖRCSIK: i.m. 251. l.

7.Az első edélyi teológushallgatót Petrusz TELCKEMAN-t 1597-ben jegyezték be a „Diákalbumba". S. J. FOCKEMA - Th. I. MEIJER: ALBUM STUDIOSORUM ACADEMIAE FRANEKERENSIS (1585-1811, 1816-1844) Naamlist der studenten. Franeker, 1968. Ez alapján készült SZABÓ T. Ádám: Beiratkozott magyar diákok a franekeri egyetemen, Névtani Értesítő 7., Budapest, 1982, G.Th. JENSMA, F.R.H. SMIT, F. WESTRA: Universiteit te Franeker 1585-1811. Leeuwarden, 1985., 74. l., valamint HELLEBRANT Árpád: A franekeri egyetemen tanult magyarok. Történelmi Tár, 1886., 600, l.

8. SZABÓ T.: i. m., HELLEBRANT: i. m. 607. l., 797. l.

9. SZABÓ Miklós-TONK Sándor : Erdélyiek egyetemjárása a korai újkorban 1521-1700., Fontes Rerum Scholasticarum IV., Szeged, 1992., 262. l.

10. Adattár a XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez I-II. (HEREPEI J.), Budapest-Szeged, 1965-1966., 612-615. l.

11. Peregrinus...: i. m. 279. l.

12. Peregrinus...: i. m. 289. l.

13. HÖRCSIK: i. m. 241. l.

14. HÖRCSIK: i. m. 242-243. l.

15. HÖRCSIK: i. m. 247. l.

16. HÖRCSIK: i. m. 242. l.

17. Ferenc POSTMA: Op zoek naar Franeker academisch drukwerk. Jaarboek van het Nederlands Genootschap van Bibliofilen 1994., Amsterdam 1995. 130-131. l.

18. HELLEBRANT: i. m. 1887. 202., 208. l.

Monumente istorice şi memoria unor studenţi maghiari în Franeker (Olanda)

(Rezumat)

Franekerul de azi din Friesland (provincie nord-vestică a Olandei) este un orăşel mic, dar deosebit de bogat în monumente istorice, şi cu mare trecut. În timpul războiului antihabsburgic, în 1568 Friesland a aderat la provinciile din nord, în 1579 a intrat în Uniunea de la Utrecht, iar în 1648 a decis să se unească cu Republica independentă a Provinciilor Unite (Olanda). În urma independenţei cucerite, epoca constituie „epoca de aur" din Ţările de Jos. Datorită navigaţiei şi comerţului Olanda cunoaşte o dezvoltare economică fără pereche, o înflorire a artei şi a ştiinţelor, în care universităţile întemeiate la sfârşitul secolului XVI. joacă un rol de seamă.

A doua academie a Olandei este întemeiată în 1585, tocmai în Franeker. Nucleul oraşului s-a dezvoltat în jurul unei fortăreţe francone, ridicate pe o insulă, înconjurate de canale, şi al unei biserici de lemn, construite alături. Oraşul şi-a câştigat privilegiile în 1460. În sec. XV. s-a fortificat, s-a înconjurat cu ziduri şi cu canale. Biserica din partea nordică a pieţei centrale (Sf. Martin), ridicată începând cu 1421 în locul celei de lemn amintite, a fost cea care a primit între zidurile sale „Academia". În incinta bisericii, luminată de geamuri în stil gotic, de mari dimensiuni, azi se găsesc vreo 330 de monumente funerare vechi. Cel care intră în biserică, se confruntă cu trecutul. Aici se odihnesc cei care au jucat un rol important în viaţa oraşului, nobilii saxoni, membri ai familiilor de seamă şi bogate, personalităţi laice şi bisericeşti, profesori universitari. Tot aici întâlnim monumentele funerare ale studenţilor străini de odinioară, decedaţi în oraş, între ei numerându-se şi cinci studenţi maghiari. Mormintele lor se găsesc de fapt undeva în locul fostei biserici universitare, sfinţite în 1587, şi demolate între timp.

Fostul grup de clădiri universitare, incluzând biserica, se cunoaşte din reprezentări

din sec. XVII-XVIII. Evidenţele întocmite pe baza „Albumului Studenţesc" arată că Academia din Franeker a fost frecventată de studenţi maghiari între 1623 şi 1793. Memoria lor este consacrată şi de o placă memorială aşezată pe o clădire a străzii principale.

Historical Monuments and the Memory of Hungarian Students in Franeker (Holland)

(Abstract)

The present-day Franeker in Friesland (North-Western province of Holland) is a small town but has a great past. The second academy of Holland was founded in 1585 right there. The nucleus of the town developped around a Franconian Fortress on an island, and a wooden church next to it. The town got its privileges in 1460. In the 15th century it was fortified and surrounded by channels. The church St. Martin at the Northern part of the central place - that was built up on place of the previous one mentioned - houses between its walls the Academy. Inside the church one can find about 330 old funerary monuments. There are the eternal resting places of those who had palyed an important part in the history and life of the town, noble Saxons, members of important families, lay and church people, university teachers. There are also the funeral monuments of past foreign students, died in the town. Among them there are also five Hungarian students. Their graves are to br found somewhere on the place of the past university church, sanctified in 1587, and demolished in between.

The group of the past university buildings, including the church, is known from representations from the 17-18th centuries. The evidences collected and kept in the Student's Album shows that the Academy in Franeker had been visited by Hungarian students between 1623 and 1793. Their memory is also kept on a memorial plate, put on a building of the main road.

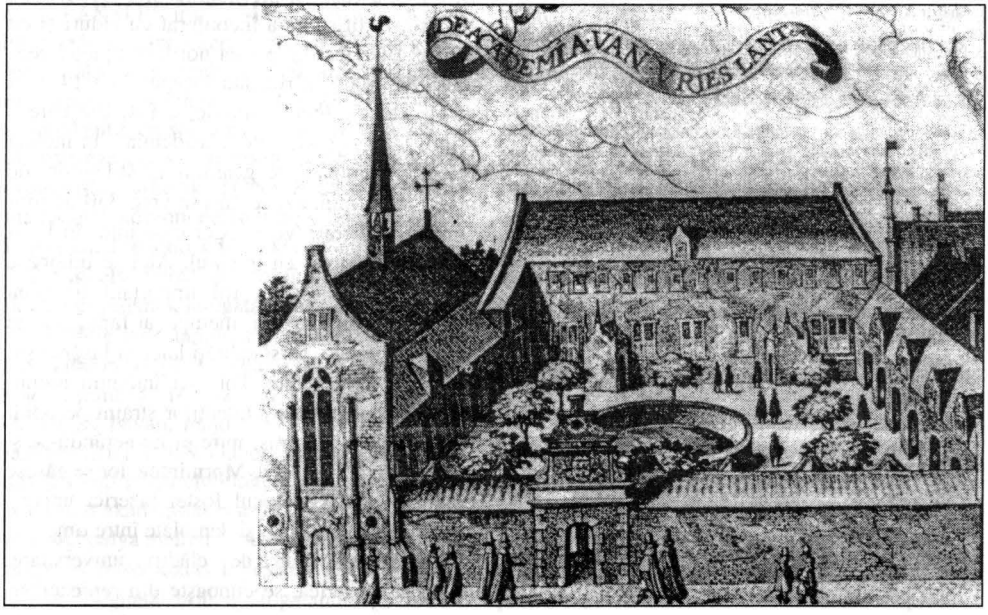

1. ábra Az egykori franekeri egyetem, az „ Academia " 1622-ben

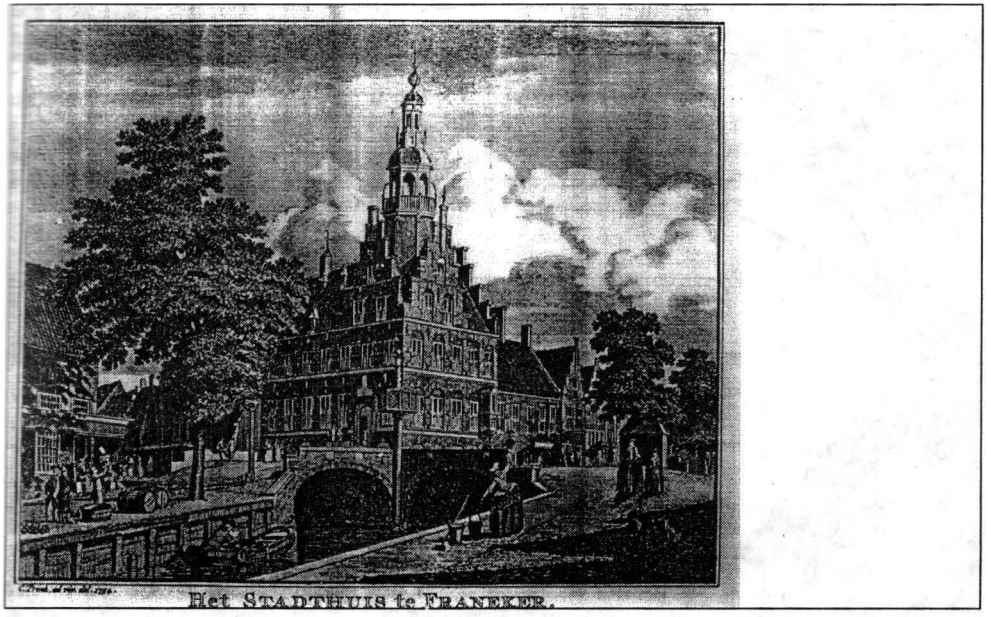

2. ábra A Városháza épülete és környéke egy 1754-ben készült metszeten

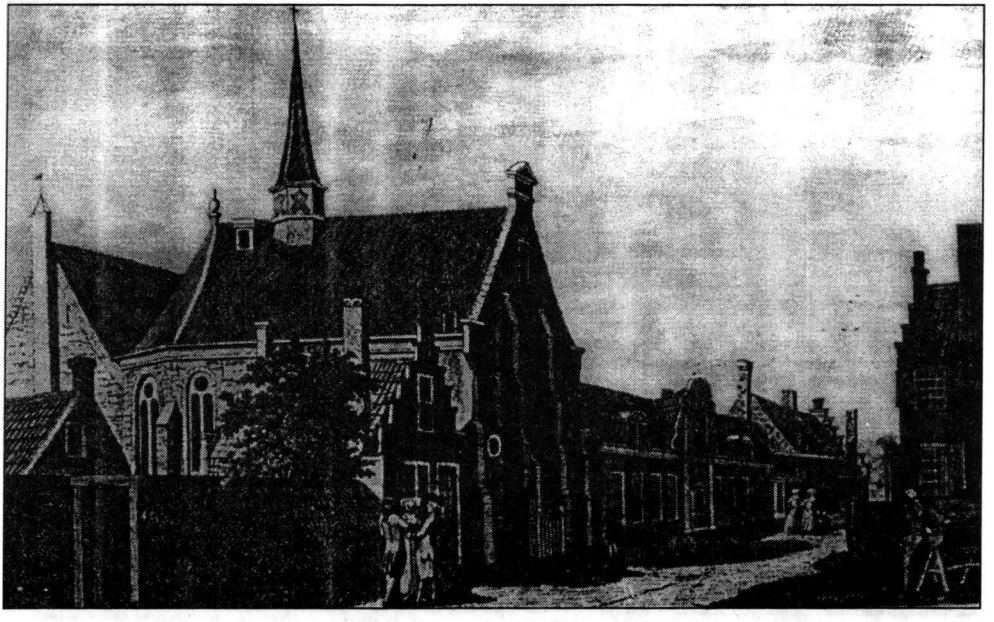

3. ábra Az egykori egyetemi templom s a Vijverstraat képe 1783-ban

4. ábra A reneszánsz (1591) Városháza helyreállított épülete 1994-ben

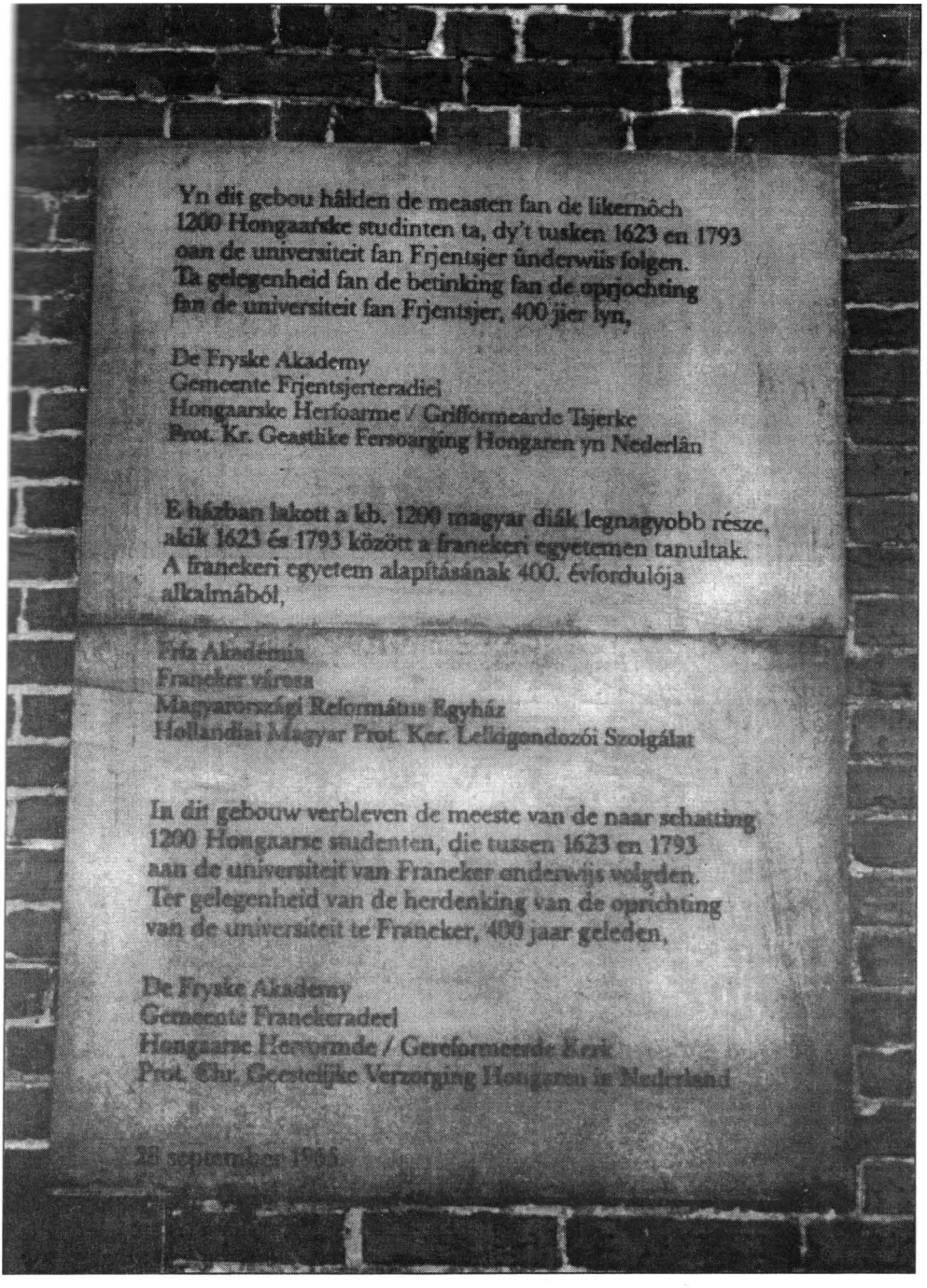

5. ábra Emléktábla az egykori „ Bursen ", az ingyenes diákszállás helyén álló, Voorstraat (Fő utca) 43. sz. épület falán

6. ábra A De Bogt van Gunć (17. század második fele) épülete, mely a hagyomány szerint Hollandia legrégibb, ma is álló diákkocsmája a

7. ábra A késő reneszánsz és barokk, ún. Professzor-házak a Voorstraat-on

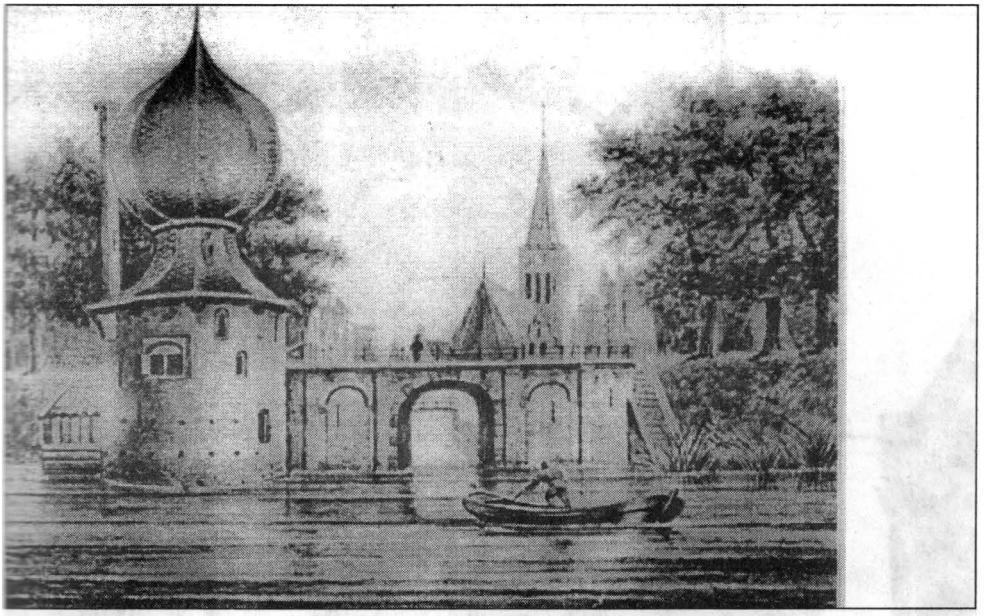

8. ábra Városkép 1827-ből, előtérben a már lebontott „Leeuwardeni vízikapu"-val

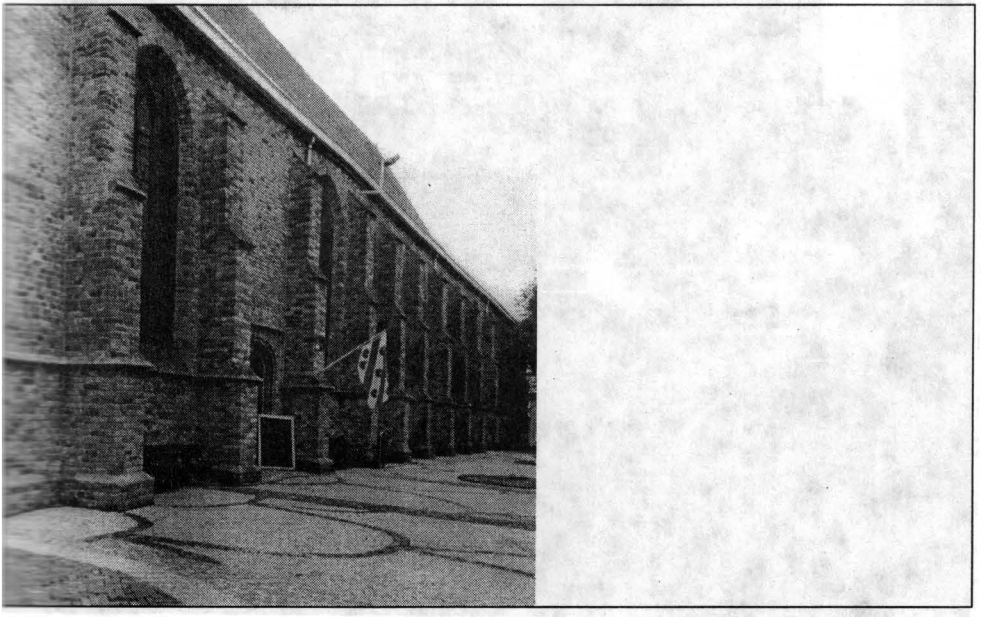

9. ábra A hajdani Szent Márton templom, a Martinikerk

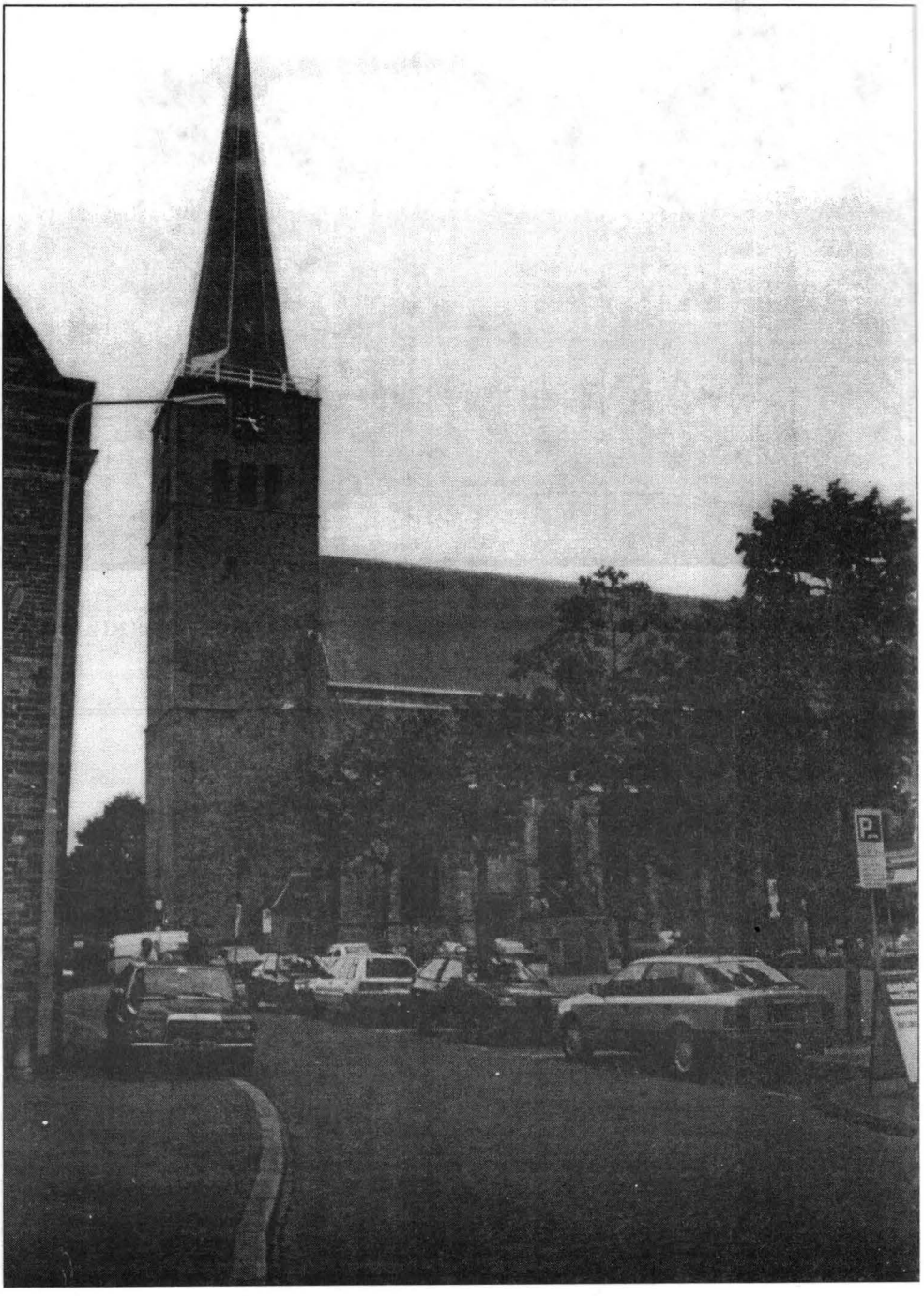

10. ábra A hajdani Szent Márton templom, a Martinikerk

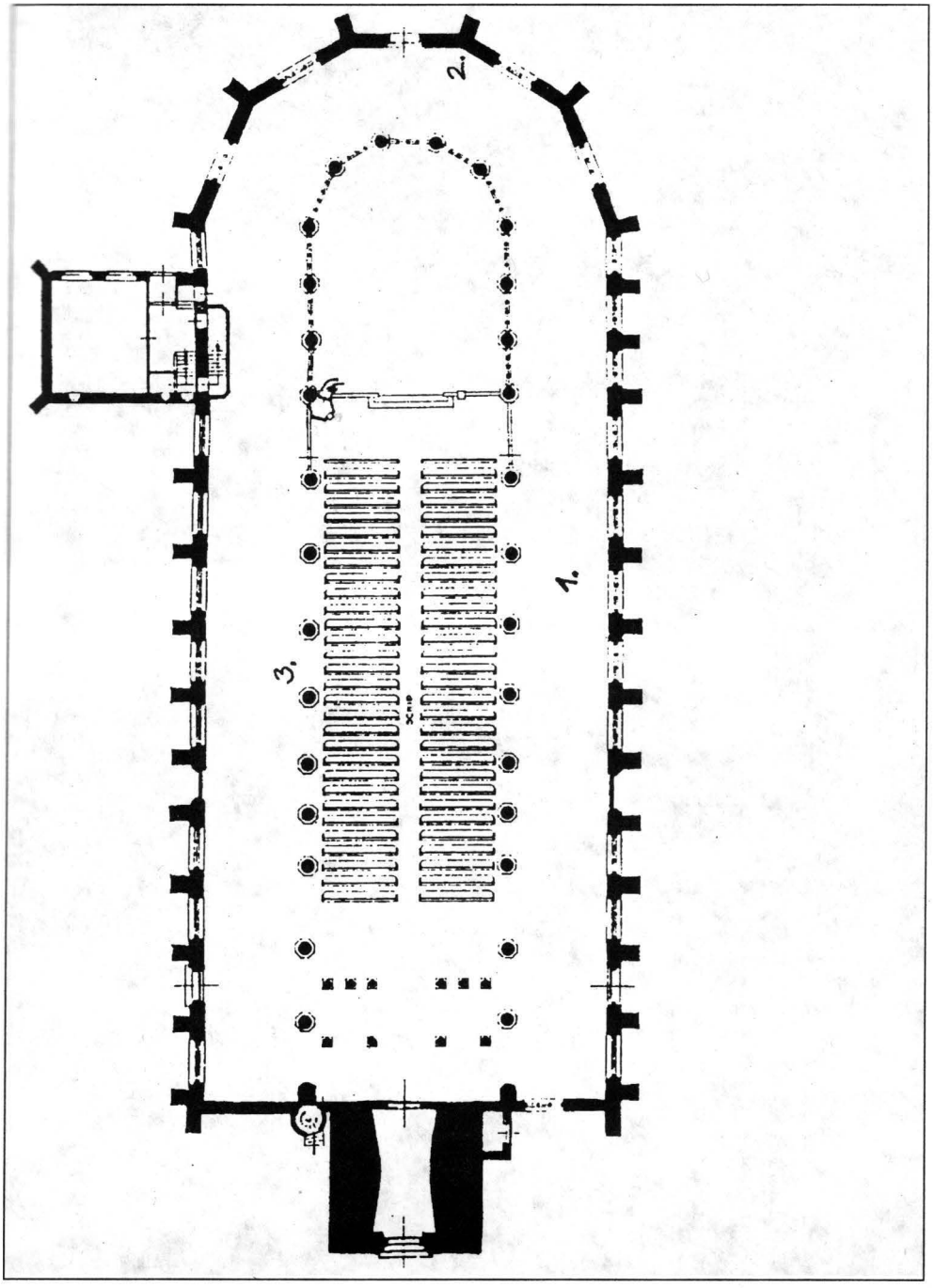

11. ábra A Martinikerk alaprajza ; 1. CSERNÁTONI István, 2.SEPSI János, 3. KOMÁROMI István, PATAKI Mihály és ZILAHI Dan(iel) síremlékei a templomban

12. ábra A 70-es években helyreállított Martinikerk belső képe a szentély felé

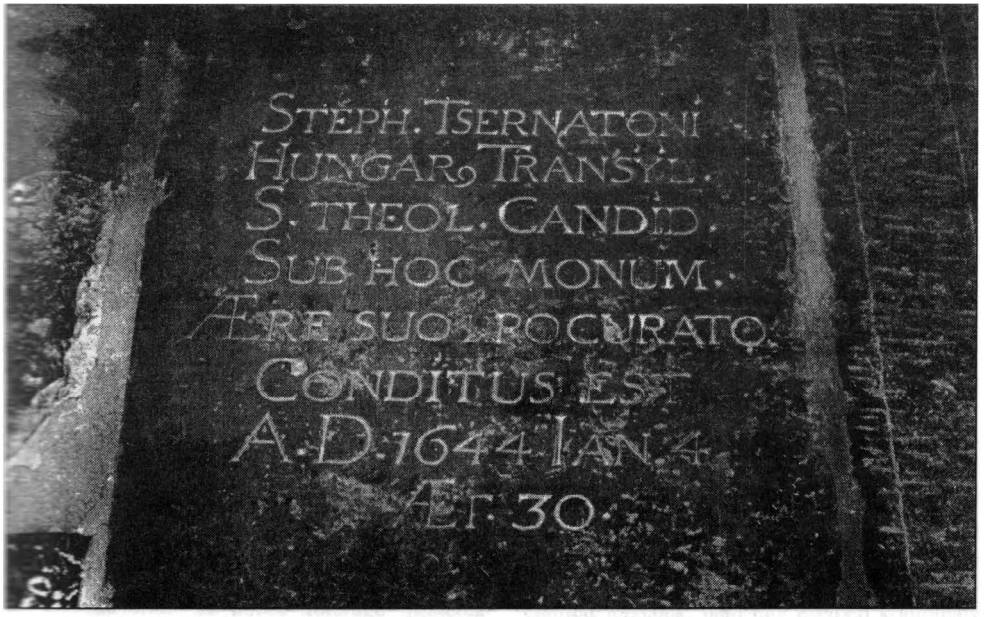

13. ábra STEPH. TSERNATONI erdélyi diák sírköve, megh. 1644. január 4-én

14. ábra JOAN. SEPSI, magyarországi diák sírköve, megh. 1658. május 3-án

15. ábra Három magyar diák sírköve, STEPH. C. COMAROMI, megh. 1721. június 20-án, MICHAEL K. PATAKI megh. 1735. január 27-én, DAN. ZILAHI megh. 1770. szeptember 22-én

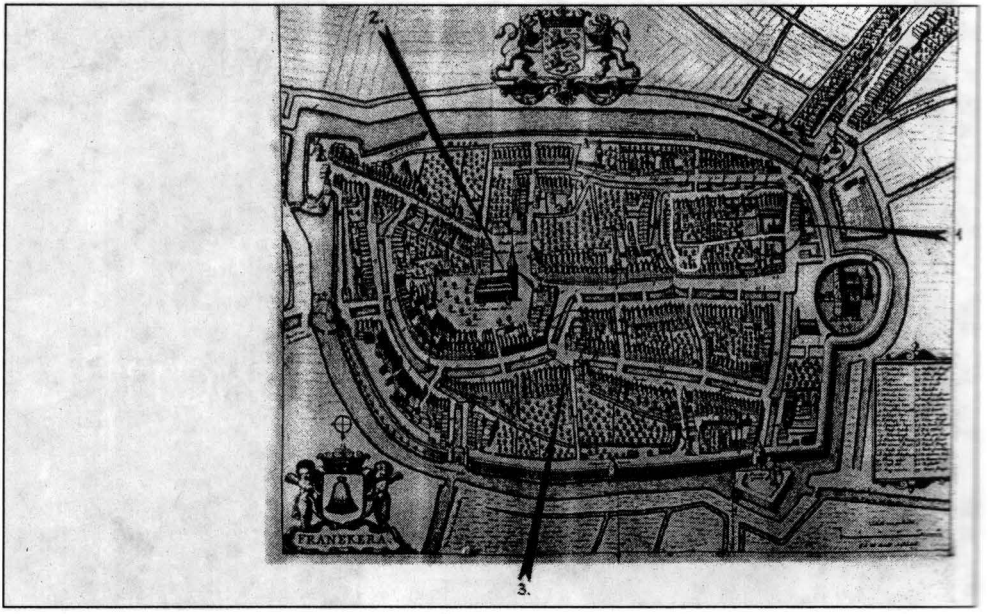

16. ábra Franeker városa egy 17. század közepi metszeten ; 1. az egykori egyetem épületegyüttese, 2. a Martinikerk, 3. a Városháza

DEMETER Lajos

A sepsiszentgyörgyi régi zsidó temető sírköveiről

(Kivonat)
A sepsiszentgyörgyi régi zsidó temető a református temető déli szomszédságában fekszik, itt a múlt század közepétől az 1930-as évekig temetkeztek. A legkorábbi sírköveket anyaguk, formakincsük nem, csak héber feliratuk különböztetik meg a református temető velük egykorú követőtől. Ez közös kőfaragó mesterek munkájára enged következtetni. Később a hitközség saját külön sírkőfaragókat is igénybe vett, így persányi, aradi mestereket. Szerző áttekinti az alkalmazott motívumokat és színezést, a német és a magyar feliratokat, a módosabb családok sírja körüli kovácsoltvas kerítéseket.

Sepsiszentgyörgyön a zsidó közösségnek két temetkezési helye volt. A régebbi a református temető déli szomszédságában található. A magánszemélyektől vásárolt területen az 1850-es évektől kezdtek temetkezni. Az, hogy csak a múlt század derekától van temetőjük a zsidóknak városunkban, azzal magyarázható, hogy az 1848-as forradalmak előtt űzött, esetleg csak megtűrt népcsoportnak számítottak, szigorú törvények tiltották a letelepedést, temetkezniük se lehetett bárhová. ERDÉLYI Lajos megjegyzi, hogy nem egy helyen kénytelenek voltak elhunytjaikat „messze fekvő helyiségekben elhantolni, mert a közelben lehetetlenné tették a temetők létesítését."[1] Erdélyben is az 1848-49-es polgári forradalom és szabadságharc után vált lehetővé, hogy egyenjogú polgárokként bárhol letelepedhettek, és temetőket nyithattak.

Városunkban azzal magyarázható a két temető léte, hogy ősi szokásuk és vallásos előírásaik tiltották a régi sírhantok megbolygatását, tilos volt az újratemetkezés[2] „Mivel a terület nagyságra kicsi, és az 1930-as évekre már nem maradt szabad terület, újabb telek vásárlására kényszerültek, megnyitva a város köztemetőjétől keletre újabb sírkertjüket.

Végigjárva az említett temetőt, megállapítottuk, hogy a régi, tehát a 1850-70-es évek sírkövei általánosságban homokkőből készültek, és hasonlóak a más protestáns temetők emlékköveihez. Ugyanúgy fellelhetők a félkörívben végződő sírkövek, melyeknek motívumvilága is megegyezik, megtalálható úgy a koszorú, mint a szomorúfűz (1. ábra J, K; 7. ábra D, illetve 1. ábra E, F, G). A különbség a héber felirat. Az első sírkövek általában díszítés nélküliek (1. ábra A, B, C, D), de valószínűleg, ugyanazon kőfaragók munkáját igényelték. Így kerülnek be már a legelején az említett jelképek, nem egy esetben kombinálva vallásuk szimbólum-világával, ami főleg a későbbiekben megjelenő hármasosztatú és oszlopos típusú sírköveken ötvöződik majd (5. ábra E, F, G, H; 6. ábra B, D).

Hangulatos, jellegzetes, ugyanakkor egyazon kőfaragó mester kezére utal három homokkőből faragott sírkő. Eddigi ismereteink szerint ezek a díszítőelemek egyetlen vidékünkön átkutatott temetőből sem kerültek elő. A feliratok alapján a múlt század 70-es-80-as éveiben készültek (3. ábra).

Külön teszünk említést a persányi dacittufából készült sírkövekről, melyeknek motívumvilága és sírkőtípusai jellegzetesek, fejlett kőfaragó központokra utalnak. Két esetben mesterük az emlékkövek oldalán megörökítette nevét, így tudjuk, hogy Persányban működött egy HERZUM és egy W. IRAUENFELS nevezetű kőfaragó [4. ábra].

A 19. sz. végén elterjedő hármas osztatú sírkövek első példányai ebben a temetőben is homokkőből készültek, de a teljesen kialakult típusok már a Mikóújfalu-Bikszád környéki bányákból kerültek ki (5. ábra A, B, E, illetve C, D, F, G, H]. A temető egyetlen tipikus, a régi zsidó te-

metőkben gyakori motívumvilágot megjelenítő sírköve - jelenleg menthetetlenül mállott állapotban van - a szívet tartó oroszlánpár. ERDÉLYI szerint, mint címerállat Juda, Jehuda, Löw, Léb névre utal[3] (6. ábra G). Stílusra empire hatás érződik rajta.

Ugyancsak ERDÉLYI Lajos jegyzi meg azt, hogy a zsidó közösségek külön kőfaragókat tartottak[4], legalábbis a keleti országokban. Városunkban csak részben lehetett így. Már említettük, az első sírkövek forma- és motívumvilága teljesen megegyezik a más temetők emlékköveivel. Ugyanez mondható az andezitből faragottakra, vagy az oszlopos típusokra, melyeknek legtöbbje a már említett Mikóujfalu vidékéről, vagy pedig Szentlélek környékéről való. Hogy voltak kőfaragóik, azt bizonyítja a két persányi, már említett kőfaragó mester, akik nevük után ítélve maguk is zsidók lehettek, de főleg a fekete- és fehér márványból dolgozók, az Aradon működő SZELETZKY és KLEI közös társulása, MENTEH özv. FRANKERNÉ vállalata, vagy a brassói HERZUM Kés F. és az ugyanoda való NAGY J. műhelyei, kiknek munkáiból több is található a temetőben.

Budapestről is kerültek a temetőbe sírkövek, ezek készítője az ugyancsak zsidó KOHN Arnold, aki az 1880-as években tevékenykedett, sírköveit rózsaszínű mészkőből faragta (7. ábra).

Egyidőben terjed el egész Háromszék szerte az oszlopos típusú sírkő. Előbb homokkőből, később a Mikóújfalu-Bikszád andezittelepeiről, de nem egy esetben a Szentlélek-Bélafalva környéki homokkő bányáikból rendelték a sírköveket (7. ábra A1, B2, C3, illetve 6. ábra A, B, C, D, E, F).

Még az elején említettük, sok esetben ugyanazon szimbólumok találhatóak meg itt is, mint más temetőkben, főleg a vidék kőfaragóinak köszönhetően. Szóltunk már a koszorú és szomorúfűz motívumokról, megemlítjük még a szív és cserelevél (6. ábra E), cserelevél és csillag (6. ábra D), örökmécses és babérfonat (2. ábra C), stb. motívumokat. Mivel ezekről már szóltunk,és elemeztük is őket, nem térünk külön is rá a bemutatásukra, inkább a zsidó vallással és annak jelképrendszerével kapcsolatos díszítőelemekre térünk ki.

A zsidó temetők legjellegzetesebb és legelterjedtebb szimbóluma a hatszögű csillag, ami ERDÉLYI szerint az Izraelhez való tartozás jelképe, de Dávid nevet is fedhet[5] (4. ábra; 5. ábra F, H, E; 7. ábra B2, C3 és 6. ábra B). DÁVID László megemlíti mint ótestamentumi jelképet Dávid pajzsaként és Jákob csillagaként. Ugyanakkor mint egymásba fonódó két háromszög, a mennyei és földi világ egymásbafonódását jelképezi[6] (5. ábra G).

Származásra utalnak a kohaniták áldásra kiterjesztett kezei, melyek hüvelykujjai összeérnek és a többi újj kettős elrendezésben van. A hagyomány szerint az aronidák leszármazottja, és a szentélyben papi szolgálatot teljesítő rend tagja[7] (8. ábra A, B).

Leviták jelképe a kancsó. A szentélyben kisegítő szolgálatot teljesítettek[8] (9. ábra C).

A zsidó temetők másik jellegzetes szimbóluma a hétkarú gyertyatartó, a menora Izraelhez való tartozást jelenti:[9] DÁVID L. szerint - a hetes szám a teljesség kifejezője, kifejezve a hét gyertya egy fény gondolatát[10].

Hasonlóan a más temetők sírköveihez, itt is festették a köveket. ERDÉLYI Lajos is megemlíti, hogy az általa bejárt temetőkben általában piros, kék, arany, ezüst festékkel fokozták a faragások művészi hatását. Szerinte egyrészben kölcsönhatás, de feltételezi, hogy „egy távolibb, primitívebb kultúrkört idéz."[11]

A város zsidó temetőjében általában fehérre festették a sírköveket, és fekete feliratot használtak, de nem egy esetben több héber szót közben pirossal, sárgával húztak ki. Tudunk sötétlila feliratról is. Egy fiatal lány esetében, hasonlóan más vidékekhez, zöld alapszínt használtak. Nem volt ritka az aranyozott felirat sem. Egy esetben találtunk pirosra festett sírkövet is.

Mivel nyelvtudás hiányában a feliratokat nem tudtuk elolvasni, és csak a rövid magyar, német feliratokra szorítkoztunk, azok tartalmára sem térünk ki. Érdekességképpen találkoztunk két soros verses feliratokkal is:

Samuel SCHWARTZ nyugszik e sírboltban
Ki száz évet élt e szép világba
4 Novem 852 holt meg.

Itt nyugszik SCHWARCZ Johanna
sz. 1876. sep. 10 mh 1893. julius 25.
Mint egy hervadt virágot
Kitépett a vihar szele
Hogy szép ifjú életemnek
Nem kedvezett a halál keze

KOHN József
szül 1834 meghalt 1901. márc. 20.
Munkás életedet tieidnek áldoztad
Azok hálás szeretete soha ki nem apad

Végül megemlítjük, hogy a módosabb családok hozzátartozójuk sírhelyét általában kovácsolt vaskerítéssel kerítették körbe. Ezek iparművészeti értékek, a helyi kovácsmesterek kézügyességét dicsérik. Legszebb példányaikat a 8. ábrán (A1, B2, C3, D4) tüntettük fel.

Jegyzet

1. ERDÉLYI Lajos: Régi zsidótemetők művészete. Kriterion Bukarest 1980. 12 old.
2. I.m. 11. old.
3. I.m. 23. old.
4. I.m. 20. old.
5. I.m. 25. old.
6. Dr DÁVID. László: A keresztyén hit szimbólumai. Református szemle LXIII 1970. Sept-Dec. 5-6 sz. - 340-355 l.
7. ERDÉLYI L.: I.m. 23. old.
8. I.m. 23. old.
9. I.m. 25. old.
10. DÁVID L.: i.m.
11. ERDÉLYI L.: i.m. 17-18.

Despre pietrele funerare din vechiul cimitir evreiesc de la Sf. Gheorghe

(Rezumat)

Vechiul cimitir evreiesc din Sf. Gheorghe se găseşte în vecinătatea cimitirului reformat, la sud de acesta. Cimitirul s-a folosit între mijlocul secolului trecut şi anii 1930. Monumentele funerare cele mai vechi nu se pot deosebi de cele reformate din epocă, nici pe baza tipului de piatră folosit, nici pe baza motivelor ornamentale folosite, ci doar prin caracterele ebraice. Acest lucru pare un argument în favoarea execuţiei de către aceiaşi meşteri pietrari. Mai târziu comunitatea izraelită va comanda pietrele funerare de la meşteri proprii, ex. din Perşani, sau din Arad. Autorul parcurge coloraţia şi motivele ornamentale folosite, inscripţiile în limba maghiară şi germană, gardurile executate din fier forjat dimprejurul mormintelor celor mai înstăriţi.

On the Funeral Monuments of the Old Jewish Cemetery in Sepsiszentgyörgy (Sf. Gheorghe)

(Abstract)

The old Jewish cemetery in Sepsiszentgyörgy is next to the protestant cemetery, south of it. The cemetery was used in the period between the middle of the past century and up to the thirties of this century. The oldest funeral monuments cannot be distinguished from the Protestant ones neither by the type of stone used nor on basis of the ornamental motives engraved, but only by the Hebrew characters. This seems to be an argument that they were manufactured by the same stone cutters. Later on the Jewish community would command the funeral stones at their own stone cutters, for instance in Persány (Perşani), or Arad. The author presents the inscriptions in German and Hungarian, the forged iron fences that surrounded the graves of the more well-off.

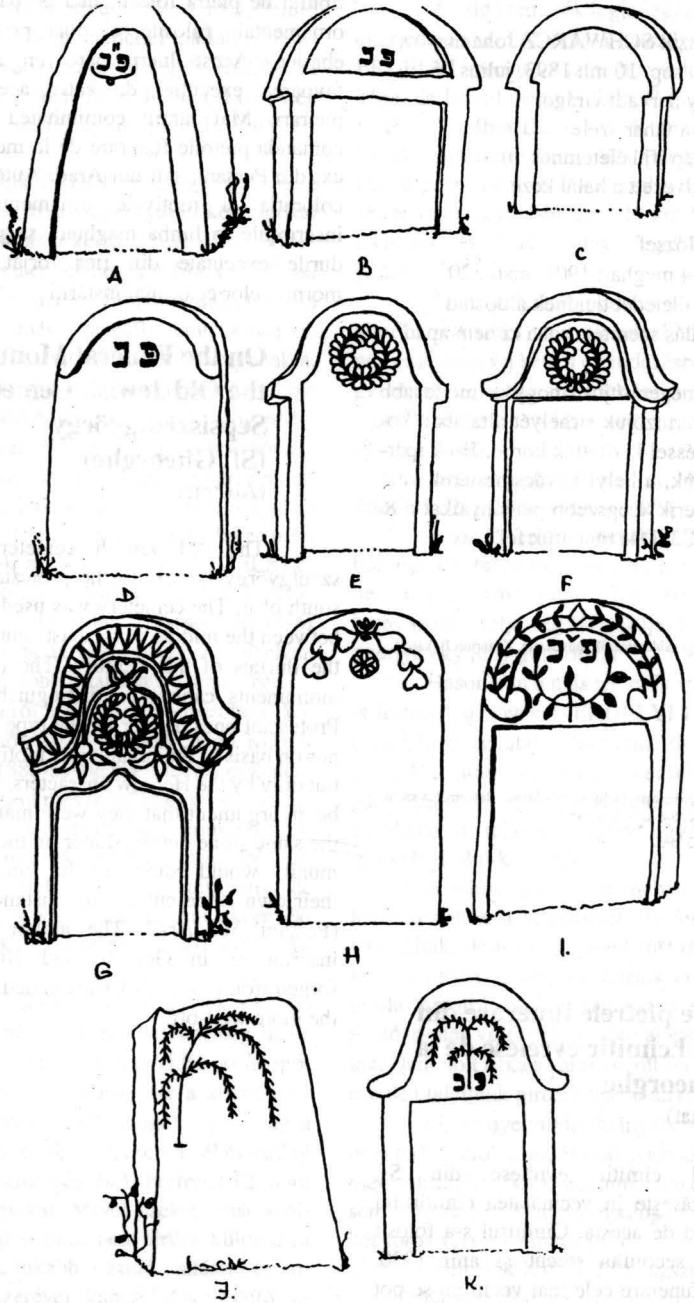

1. ábra

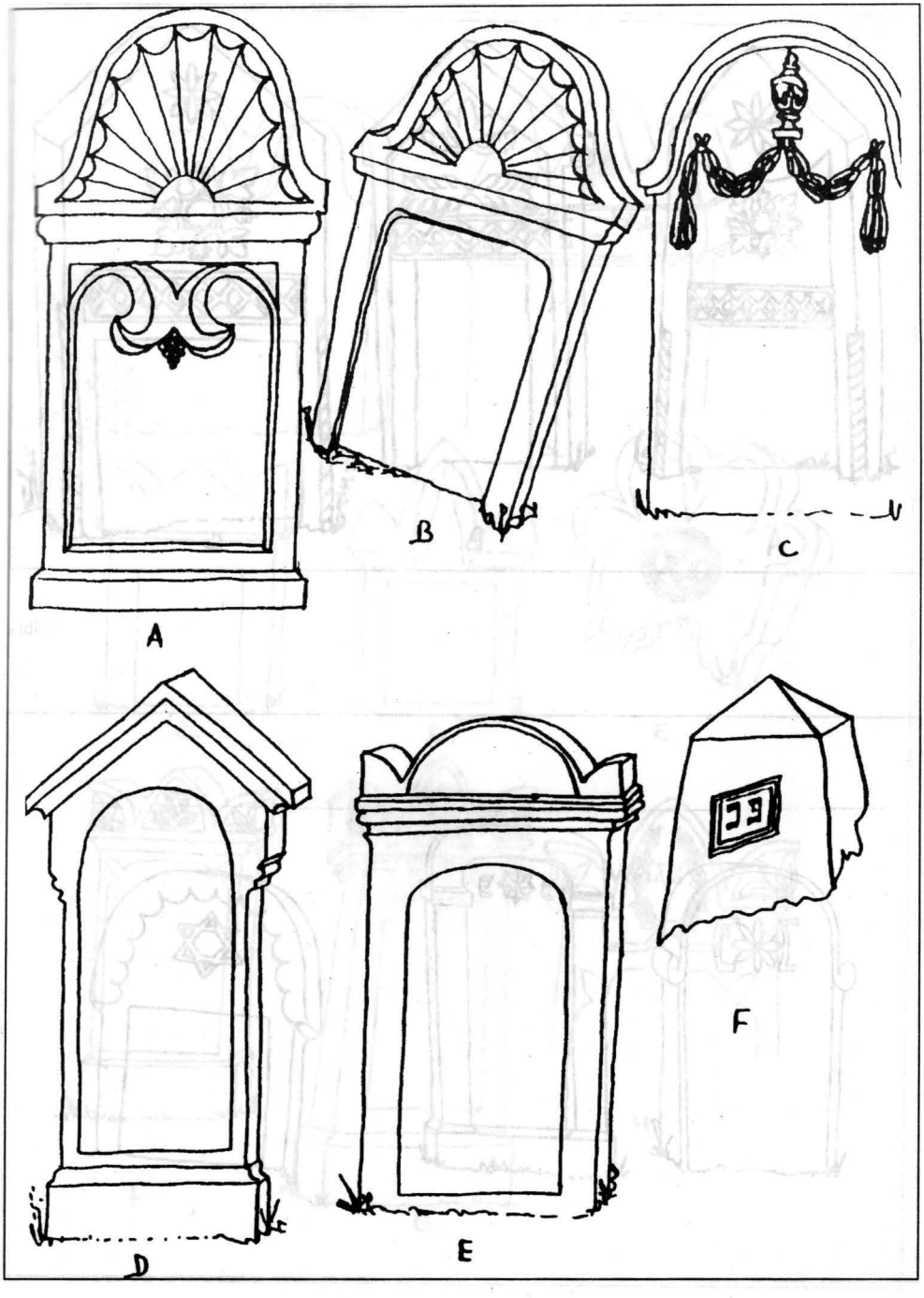

2. ábra

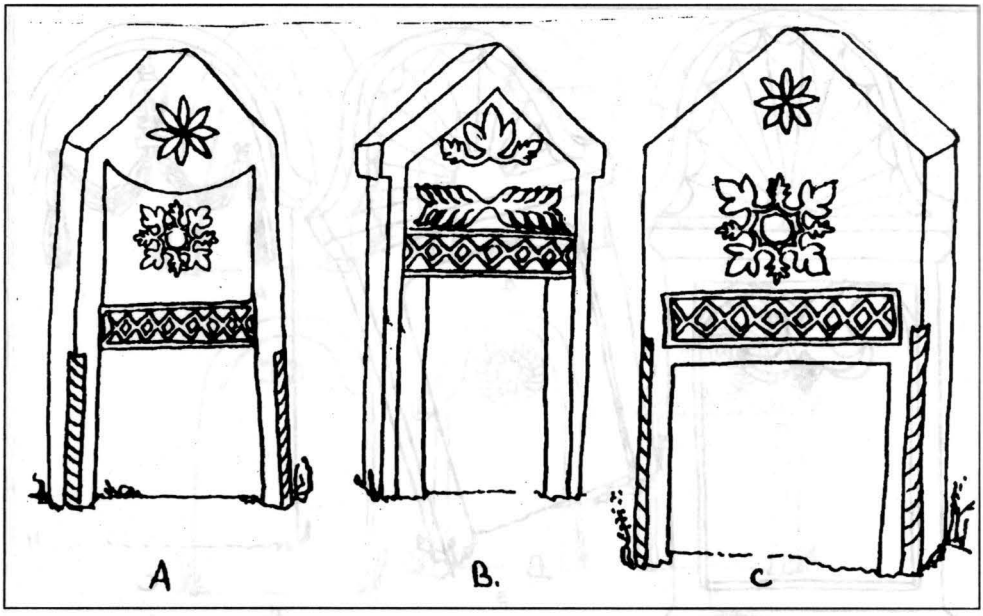

3. ábra

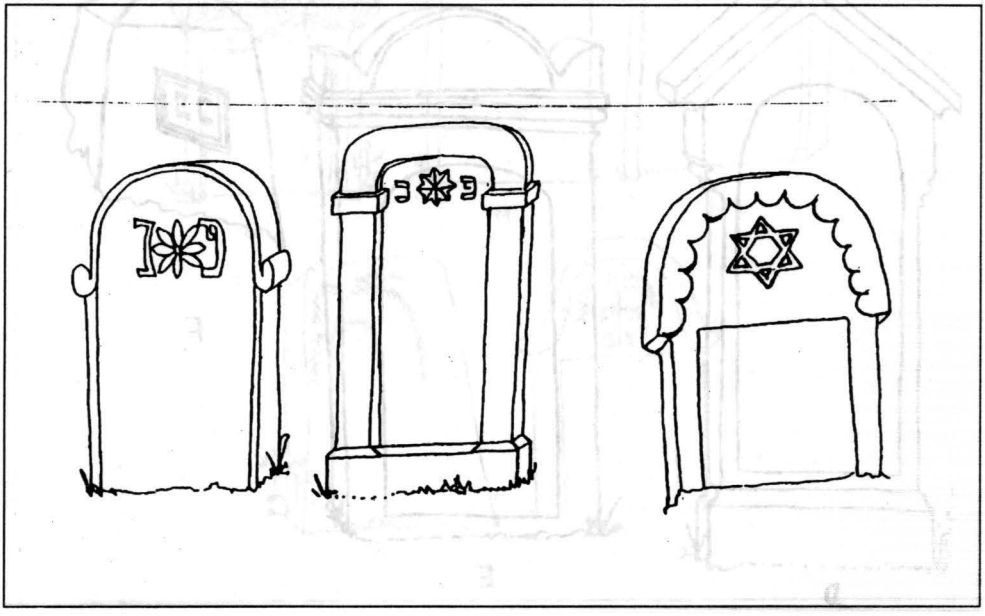

4. ábra

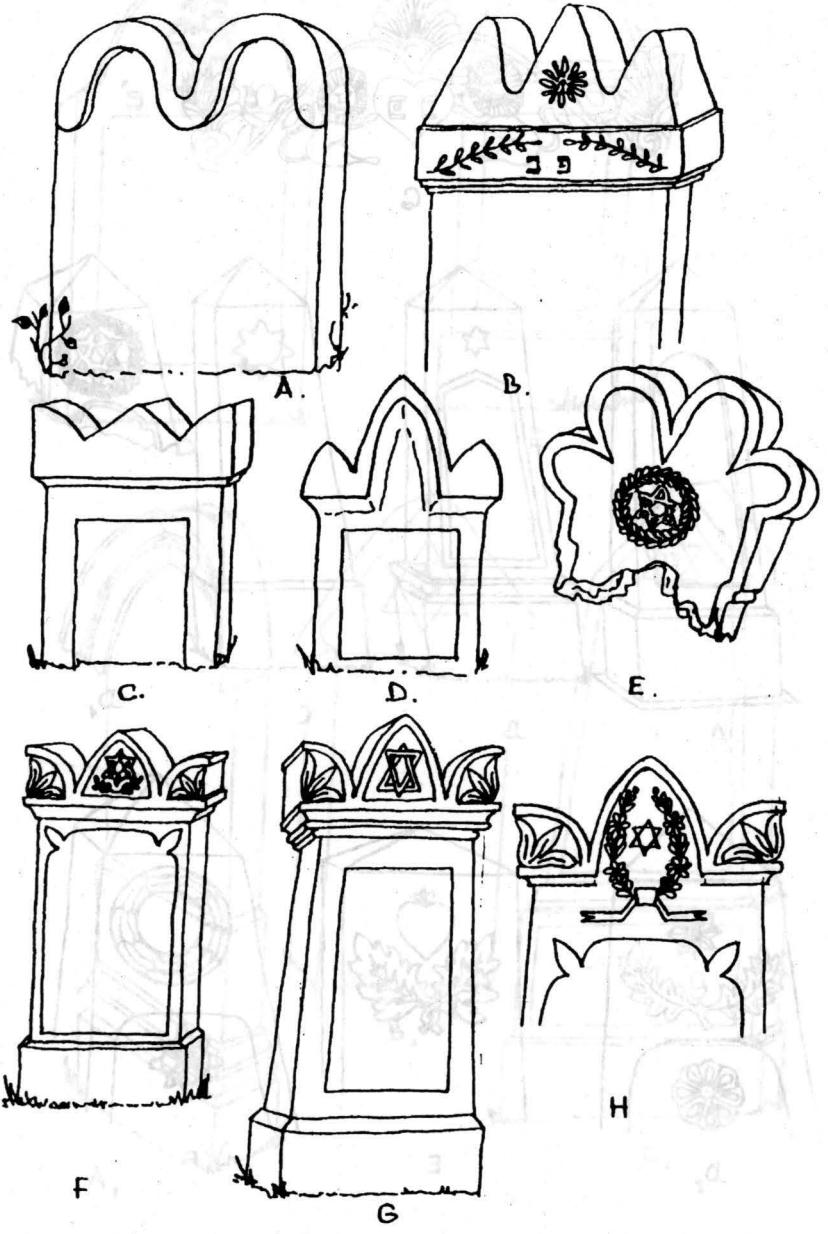

5. ábra

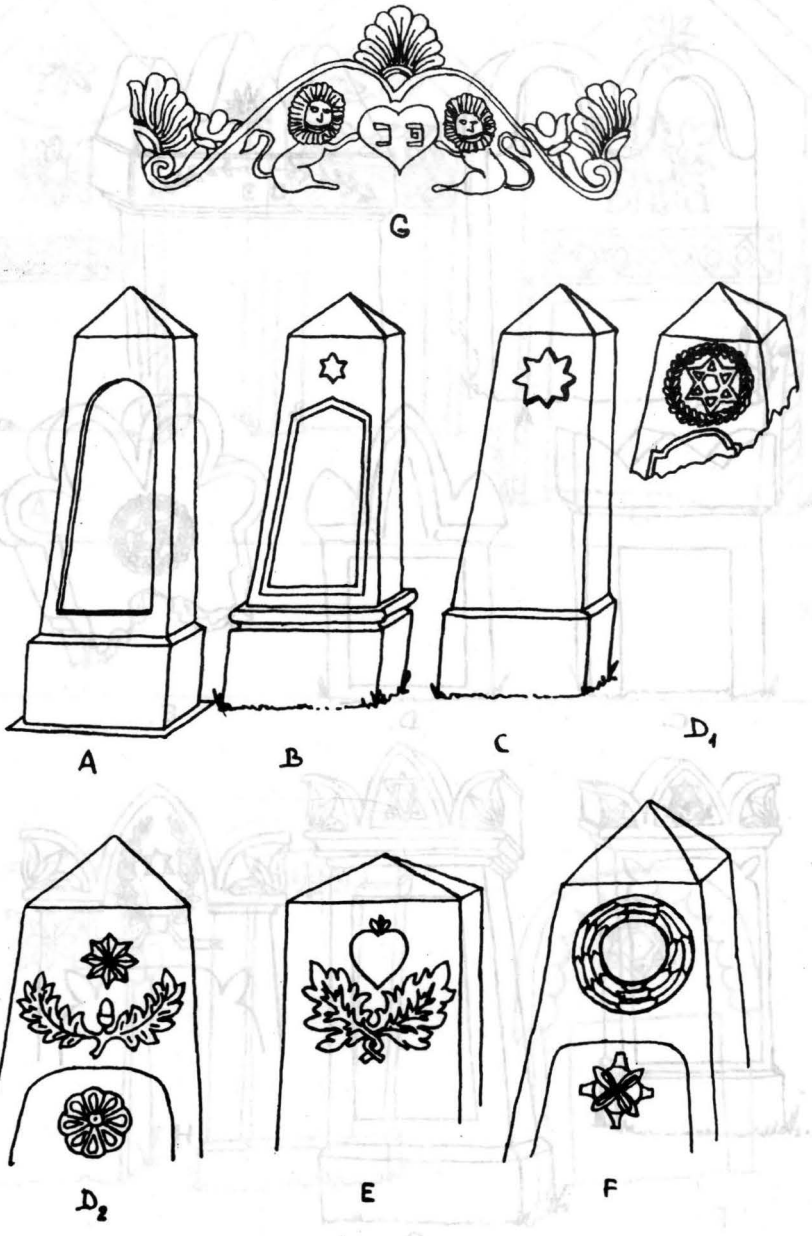

6. ábra

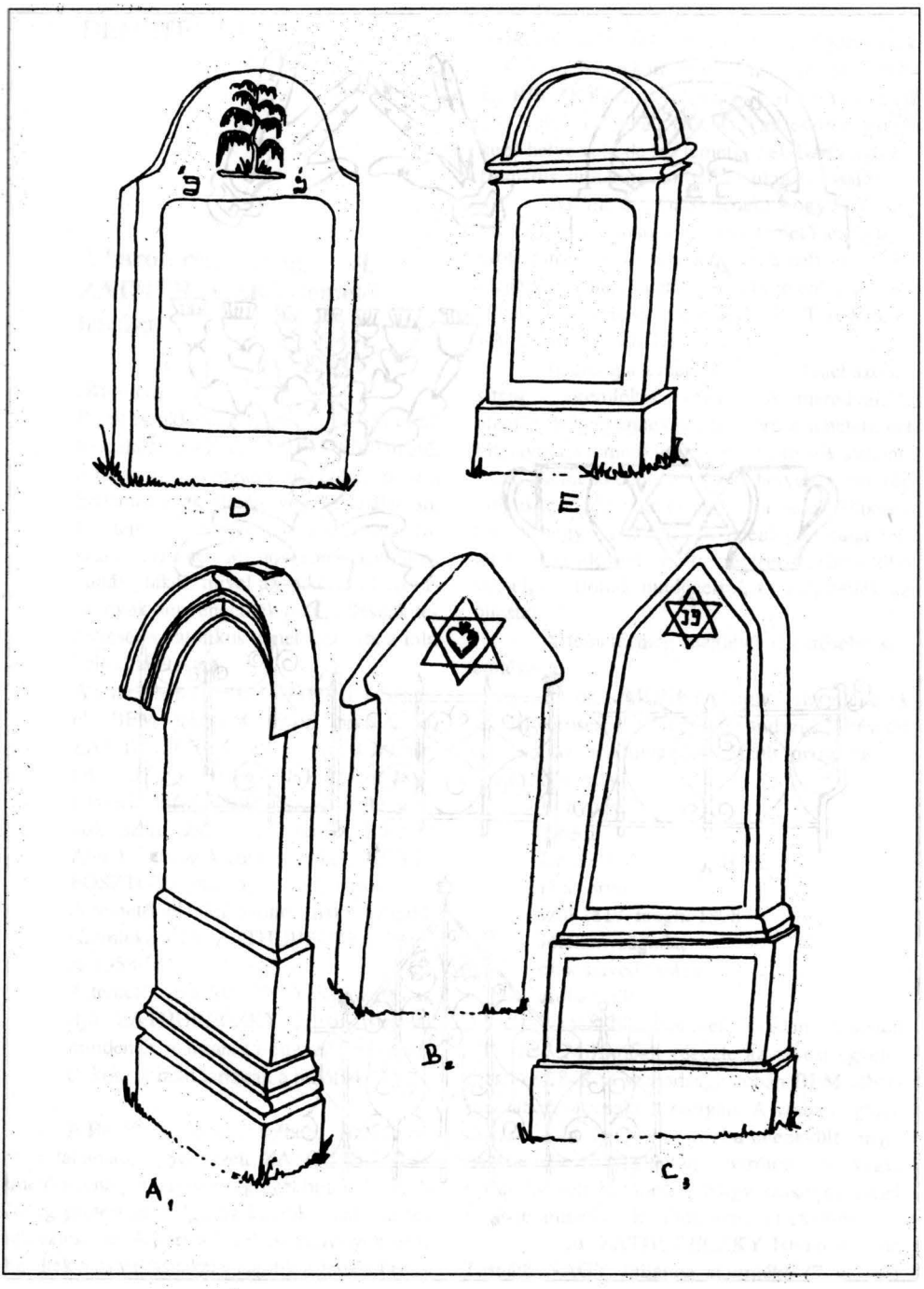

7. ábra

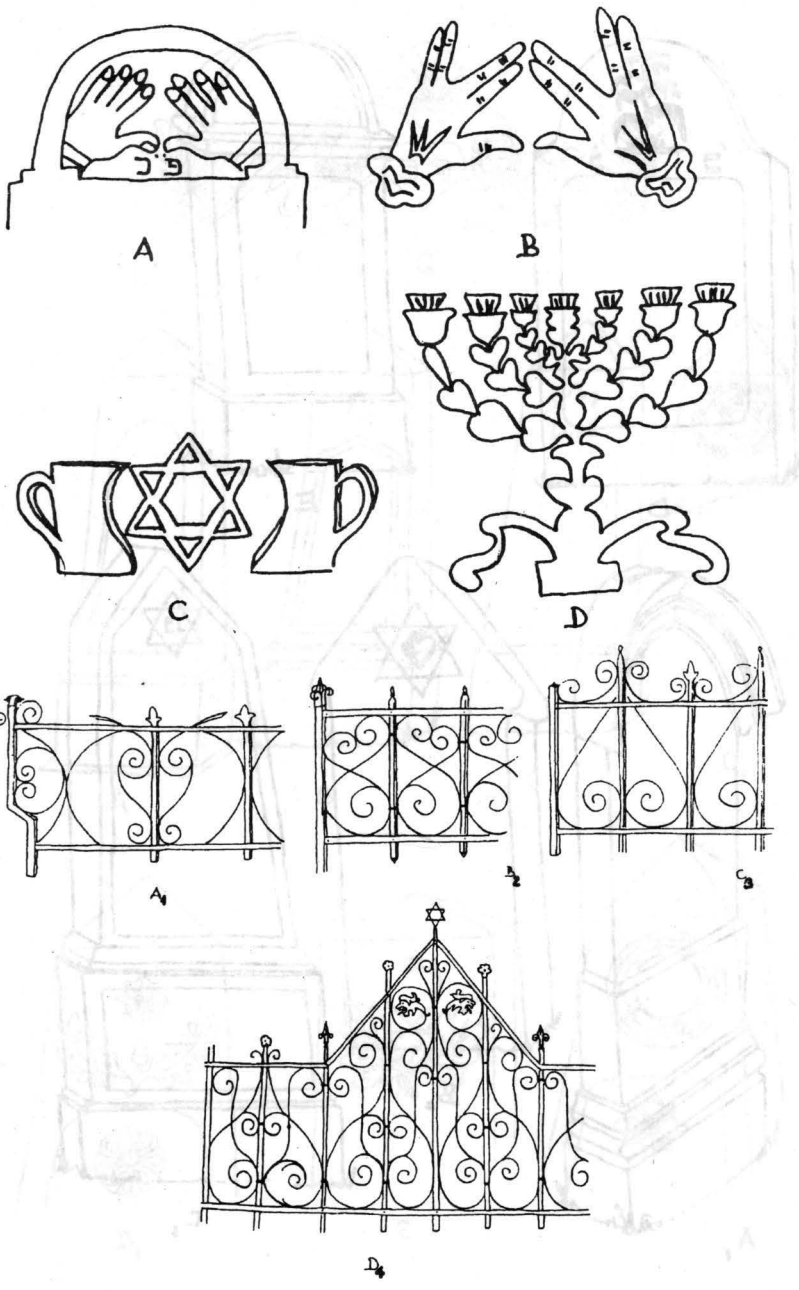

8. ábra

DEMETER László

A baróti régi-, avagy ZATHURECZKY-temető leírása

(Kivonat)

Baróti északkeleti végében, a Szőlős-oldalon található a ZATHURECZKY-temető, a helység egy régebbi temetője, mely a hatvanas évek elejéig volt használatban. Ide temetkeztek (feltételezhetőleg a 18. századtól) a helység nem római katolikus vallású lakói, mivel az akkori vallási viszonyok nem engedték más vallásúak temetését a katolikus temetőben, sőt a falu belterületén sem.

A temetőben nyugszik SIMONFY Sámuel, BEM tábornok tábori orvosa, id. ZATHURECZKY István ügyvéd, földbirtokos, ifj. ZATHURECZKY István '48-as huszárkapitány, DEBICZKI Mihály, miskolci származású gyógyszerész, TÓDOR András, görög katolikus lelkész, FÜLEI FOSZTÓ Zsigmond tanító és mások.

A temető jelenleg azonosítható legújabb síremléke a Dr. ZATHURECZKY Lajosé 1958-ból.

A temetőben a SIMONFY Sámuel és az ifjú ZATHURECZKY István sírjánál minden év március 15-én megemlékezést és koszorúzást tartanak a barótiak.

A Barót északkeleti végében, a Szőlős-oldalon található, úgynevezett ZATHURECZKY-temető jelenleg a helység legrégebbi temetője. A község protestáns és görög katolikus lakosai temetkeztek ide. A korabeli vallási viszonyok nem engedtek más vallásúakat a katolikus temetőbe temetkezni, sőt a más vallásúak a temetőjüket csak a község határában nyithatták. Az ún. ZATHURECZKY-temető először a CSEREYek, majd 1817 után a ZATHURECZKYek családi temetkező helye volt, de ide temetkeztek Barót más református, unitárius, görög katolikus lakosai is.

A temető, annak ellenére, hogy 1897. április 13-án a római katolikus temető mellett új protestáns temetőt is nyitanak[1], a hatvanas évek elejéig még használatban van (a jelenleg azonosítható legújabb síremlék a Dr. ZATHURECZKY Lajosé 1958-ból).

Jelenleg a temetőben 32 sírt lehet azonosítani a síremlékek, vagy azok maradványai alapján. Régen ennek a többszöröse lehetett, ezt bizonyítja a temető területén látható sok sírhantszerű kiemelkedés és a több helyen a földből előbukkanó tégla, kő és maltertörmelék. Mikor a temető hegye alatt elhaladó jelenlegi műutat építették, - az idősebbek elbeszélései szerint - több sírt elpusztítottak buldózerrel, és ráépítették az úttestet.

A temető még meglévő jelentősebb síremlékei:

1./ dr SIMONFY Sámuel síremléke (1 sz. sír) vörösesbarna hermányi andezitből készült obeliszk azonos anyagból készült sírkerettel. A síremlék felirata:

Itt nyugszik
kibédi
Dr. SIMONFY SAMUEL
járás orvos
szül 1817, megh. 1898
Jótékonyságodat
csak szíved jósága
múlta felül

SIMONFY Sámuel Tordán született 1817-ben. Milánóban végezte az orvosi egyetemet. Az 1848-as szabadságharcban BEM tábornok tábori orvosaként szolgált. A szabadságharc bukása után Lengyelországba menekült, majd hazatérésekor Nagyajtán, Baróton és végül Oklándon lett járásorvos. Nagy szakértelemmel végezte munkáját. Baróton hunyt el 1898-ban[2].

2./ Id. ZATHURECZKY István és neje Tasnádi NAGY Juliánna síremléke (7 sz. sír)

bogáti karcos homokkőből készült obeliszk. A sírkő felirata:

baloldalt: alsó zaturcsai
ZATHURECZKY ISTVÁN
szül. 1790 okt. 25
megh. 1870 okt. 12
szemből: Fiui kegyelet jeléül
emeltette
ZATHURECZKY GYULA
jobboldalt: Tasnádi
NAGY JULIANNA
szül. 1799 sept 29.
megh. 1878 márc. 12.

ZATHURECZKY István ügyvéd, ZATHURECZKY János és JESZENSZKY Zsuzsanna fia, feleségével, Tasnádi NAGY Juliannával 1817-ben költözött Háromszékre Túróc vármegyéből, ahol Baróton és Olaszteleken tekintélyes birtokot szerzett. Házasságukból tizenkét gyermek született, köztük István, az 1848-49-es szabadságharc huszárkapitánya, Emília, a Székely Nemzeti Múzeum alapítója, Károly, császári és királyi ezredes és Gyula, országgyűlési képviselő[3].

3./ ifj ZATHURECZKY István és ZATHURECZKY Lajos síremléke (10 sz. sír). A sírkő felirata:

baloldalt: LÉGY VÉDŐNK
ZATHURECZKY ISTVÁN
EMLÉKÉNEK, A KI A HAZA:
ÉRT VIVOTT HARCZOK
VIHARAIVAL SOK DICSŐ-
SÉGGEL VIVOTT MEG,
DE AZ EZT KÖVETETT
NAGY NEMZETI CSAPÁS
ÁLDOZATJA LETT!
SZÜL. 1821 OC. 25 MEGH 1858 JUN 15.
szemből: A TESTVÉRI
SZERETET A VÉRSÉG
ÉS BARÁTSÁG
KEGYELETE JELÉÜL
EMELTETTE
E GYÁSZEMLÉKET
ZATHURECZKY GEDEON
1858
jobboldalt: ZATHURECZKY
LAJOS
A FÁRADHATATLAN GAZ-
DA A HAZA ÉS CSALÁDI
KÖR HÜ FIÁNAK VÉG
NYUGHELYE
SZÜL: 1819 JAN. 16..
MEGH. 1855 OCT 16.

Ifjú ZATHURECZKY István az 1848-49-es szabadságharcban, mint székely huszárkapitány teljesített szolgálatot. A dévai kapituláció után, a szabadságharc befejeztekor az aradi katonai bíróság halálra ítélte, de kegyelemből tizenkét évi várfogságra változtatták az ítéletet, melyből hét évet el is szenvedett a Kufsteini várbörtönben, s az ott szerzett betegségében hazatérte után 1858-ban meghalt[4].

4./ TÓDOR András görög katolikus lelkész és neje, PÉTER Róza síremléke (24. sz. sír) dacittufából készült obeliszk, mely jelenleg le van döntve.

A síremlék felirata:
(felül kereszt)
It nyugszik
TODOR ANDRAS
GÖR. KAT. LELKESZ
ki élt 63 évet m: h:
1883 Ápr. 21én neje
PÉTER RÓZA
ki élt 83 évet m: h:
1910 Ápil 15én
BÉKE PORAIKRA
E sírkövet állíttaták
Fia és menye.

5./ Idős DEBITZKY Mihály síremléke (25 sz. sír) mészkőből készült. Jelenleg a síremlék ledöntött és kettétört állapotban látható. Felirata a következő:

ITT NYUGSZIK
ID. DEBITZKY MIHÁLY
GYÓGYSZERÉSZ
SZÜL. MISKOLCZON 1800
MEGH 1865
Béke poraira

6./ FÜLEI FOSZTÓ Zsigmond tanító andezitből készített jellegzetes formájú síremléke (31 sz. sír).

A síremlék felirata:
18
86
Sept. 20án
IT NYUGSZIK
Fülei FOSZTÓ
ZSIGMOND
VOLT 8 ÉVIG
ISKola Tanittó
Élt 38 évet
Emeltete nője
NAGY Mónika

A temető külön érdekessége a föld alá épített, egykor feltehetőleg kriptául szolgáló építmény, boltíves üreg (6 sz. sír). A kripta a legidősebbek visszaemlékezése szerint már a század első két évtizedében is jelenlegi üres állapotban volt látható. Az üreg hátulsó felében az utóbbi években avatatlan kezek a falat több helyen is megbontották, talán abban reménykedve, hogy a fal mögött egy másik üreget, helyiséget találnak, amint azt sokan beszélték Baróton, de a bontásnál egy helyen előbukkant a föld, ami ezt a feltételezést cáfolni látszik.

Érdekes még a ZATHURECZKY István és Lajos síremléke mellett található tumba (koporsó alakú kő) (9 sz. sír), mely Barót temetőiben egyedülálló. A tumba felirata sajnos az idők folyamán szinte teljesen elpusztult. Ma már csak néhány betű körvonalazódik rajta.

További síremlékek, melyeken valamilyen felirat olvasható vagy más jellegzetessége van:

1./ Az andezitből készült obeliszk (2 sz. sír) felirata:

Itt nyugszik
kis baczoni
BENEDEK JÓZSEF
szül.1821-
m:h: 1894
Béke hamvaira

2./ A 3 sz. síremlék:

Katharina WELL...

1996 tavaszán még látszott a temető egyetlen német nyelvű sírkövének töredéke (a nyolcvanas évek végén még az egész), de ez mára teljesen lemállott.

3./ A 4 sz. síremlék:

PETROVICS Sándor sírja

A kripta előtt álló sírkövön a nyolcvanas évek végén még látszott PETROVICS Sándor neve. Mára a felirat teljesen lepusztult.

4./ Az 5 sz. síremlék

A 4 sz. sírtól északkeletre található az 5 sz. sír, melynek letört sírköve a kriptába begurítva látható. A sírkövön a BARTHER név olvasható.

5./ A 11 sz. sír:

A síremlék felirata:
ZATHURECZKY
LAJOS
M.H.1958

Andezit sírkő és sírkeret.

6./ A 17 sz. sír:

A szürke andezit sírkövön, a kő jelenlegi állapotából ítelve, soha nem volt felirat, csak egy egyszerű kereszt.

7./ A 18 sz. sír:

PARATÉJ Miklós és RÁDUJ Anna síremléke szürke andezitből készült. Tetején kereszt található.

8./ A 19 sz. sír:

IRIMI Márton ledöntött andezit síremléke.

9./ A 20 sz. sír:

BERSZÁN Barbara (1850-1900) síremléke négy darabba ledöntött hermányi andezit sírkő.

10./ PARATÉH Borb... (hiányzik) - dacittufa sírkő töredék.

A mellékelt térképen a 8, 12, 13, 14, 15, 16, 21, 22, 26, 27, 28, 29, 30, 32 számmal jelölt sírokat sírkeretek, felirat nélküli sírkőcsonkok, több darabra tört és hiányosságánál fogva összerakhatatlan sírkövek jelölik.

A hatvanas évek végén KISGYÖRGY Zoltán geológus szakíró a helyszínen összeírta az akkor fellelhető sírokat. Az általa összeírt síremlékek közül mára néhány teljesen elpusztult vagy hozzáférhetetlenné vált (feliratos felére dőlt, vastag fák és bozót nőttek a feliratos fele elé stb.). Ezek a sírok a következők:

1./ Száldobosi id KOLUMBÁN Gábor
1883-1961
nyugvóhelye; fedje hamvait szeretet és béke.
78 évet élt az életben, legyen csendes pihenése.
sz. 1886 m.h. 1961 szept. 29
B.P.

2./ ZATHURECZKY Gábor
1838-1906
HEIM Gyula
ezredes
1849-1902
ZATHURECZKY Arthur
1893-1960
3./ özv. SZARKA Gáborné
BRASSAI Juliánna
1807-1886
4./ ZATHURECZKY Lajos
1819 I 16-1855 IX 16
5./ ALSÓZATHURCSAI ZATHURECZKY Lajos
6./ CSEREZ István 1859[5].

A jobb sorsra érdemes temető nemzeti emlékhelyeink egyike. Sajnos fokozatosan pusztul az emberi vandalizmus és a természet romboló hatására.

A temetőben a SIMONFY Sámuel, valamint ifjú ZATHURECZKY Istvánsírjánál minden március 15.-én megemlékezés és koszorúzás zajlik.

Irodalom

1. id. KESE Jenő: A baróti református egyházközség megalakulásának és fejlődésének története (kézirat)

2. SIMONFY Ákos leírása SIMONFY Sámuelről (kézírat a baróti ref. egyh. levéltárában. Az adatok átvéve id. KESE Jenő kéziratából)

3. Dr. ZATHURECZKY Miklós: ZATHURECZKY és DÁVID ikercsaládok története 1200-1942 (Budapest, 1942)

4. Dr. ZATHURECZKY Miklós, i.m. és Ifjabb Zathurcsai ZATHURECZKY István emlékiratai 1849-től 1856-ig (kézirat a Székely Nemzeti Múzeum Könyvtárában)

5. Az adatok KISGYÖRGY Zoltántól
A fényképfelvételeket HOFFMANN Edit fényképész, a térképeket DÉNES István geológus készítette, a sírkövek anyagát DÉNES István határozta meg.
Azon adatok, amelyeknél forrásmunka nincs feltüntetve, a helyszínen végzett kutatás eredménye.

Despre cimitirul vechi (ZATHURECZKY) de la Baraolt

(Rezumat)

Cimitirul ZATHURECZKY din Baraolt se găseşte la capătul NE al localităţii, în locul numit „Szőlős oldala", la intrarea drumului judeţean dinspre Biborţeni. Este un cimitir vechi, care nu se mai foloseşte de vreo 35 de ani, aici au fost înmormântaţi în trecut locuitorii de altă confesiune decât cea romano-catolică. Aici şi-au găsit odihna Sámuel SIMONFY, medicul de campanie al generalului BEM în timpul luptelor din 1849, István ZATHURECZKY jun., căpitan în armata revoluţionară de atunci, condamnat la ani grei de puşcărie după înfrângere (v. şi Memoriile... lui publicate de Róbert HERMANN în acest volum), care este fratele lui Emília ZATHURECZKY (doamna CSEREY, fondatoarea Muzeului Naţional Secuiesc), precum şi familia lor. Lucrarea trece în revistă monumentele funerare existente la ora actuală, şi face comparaţie cu starea de acum două decenii a cimitirului, pe baza datelor lui Zoltán KISGYÖRGY.

On the Old (ZATHURECZKY) Cemetery in Baróth (Baraolt)

(Abstract)

The ZATHURECZKY Cemetery in Baróth is placed in the north-eastern Part of the locality, in the part called „Szőlős-oldala", at the entrance of the road from Bibarcfalva (Biborţeni). It is an old cemetery which has not been used for more than 35 years. It was there that the dead of confessional communities other than Catholic were buried in the past. Important names can be read there such as Sámuel SIMONFY (the military doctor of general BEM), István ZATHURECZKY, Jun. (captain in the revolutionary army during the battles in 1848-1849, and who had been put to jail after the defeat - see The Memories... published by Róbert HERMANN in this volume), Emília ZATHURECZKY's brother (Lady CSEREY, the founder of the Székely National Museum), as well as their family. The paper has in view the existing funeral monuments comparing the actual state of the cemetery with the one about two decades ago, on basis of the data of Zoltán KISGYÖRGY.

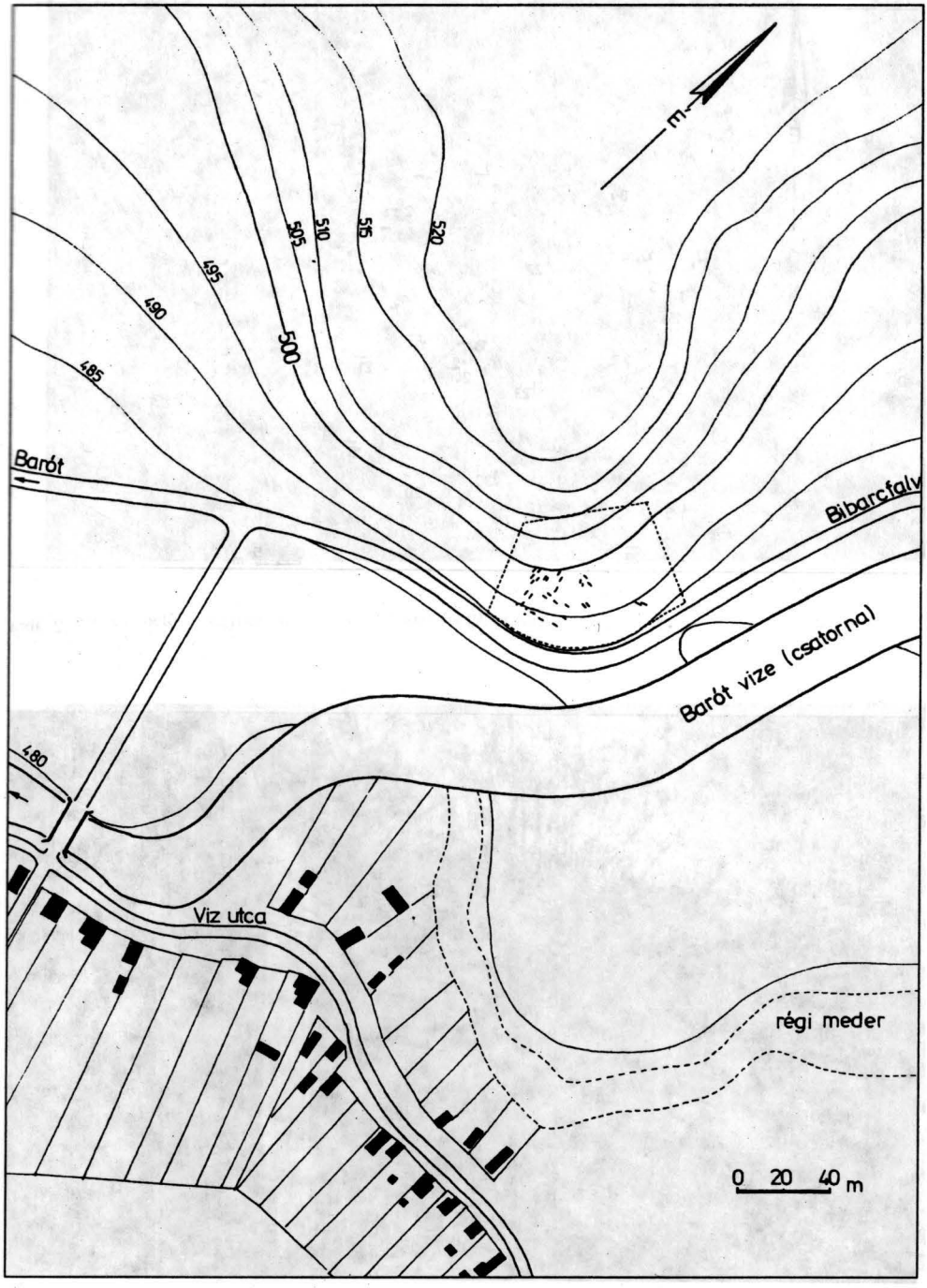
m
520
515
510
505
500
495
490
485
Barót
Bibarcfalv
Barót vize (csatorna)
480
Viz utca
régi meder
0 20 40 m

1. ábra

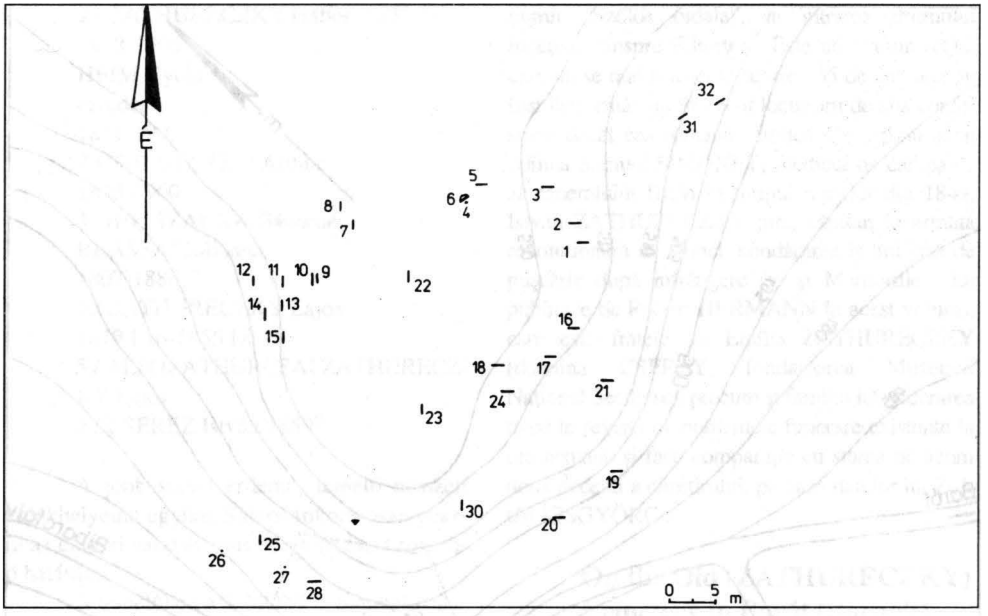

2. ábra

3. ábra Temetőrészlet

4. ábra A temető és egyben Barót egyetlen tumbája (9. sz. sír)

5. ábra DEBICZKI Mihály gyógyszerész síremléke (25. sz. sír)

6. ábra Dr. SIMONFY Sámuel síremléke (1. sz. sír)

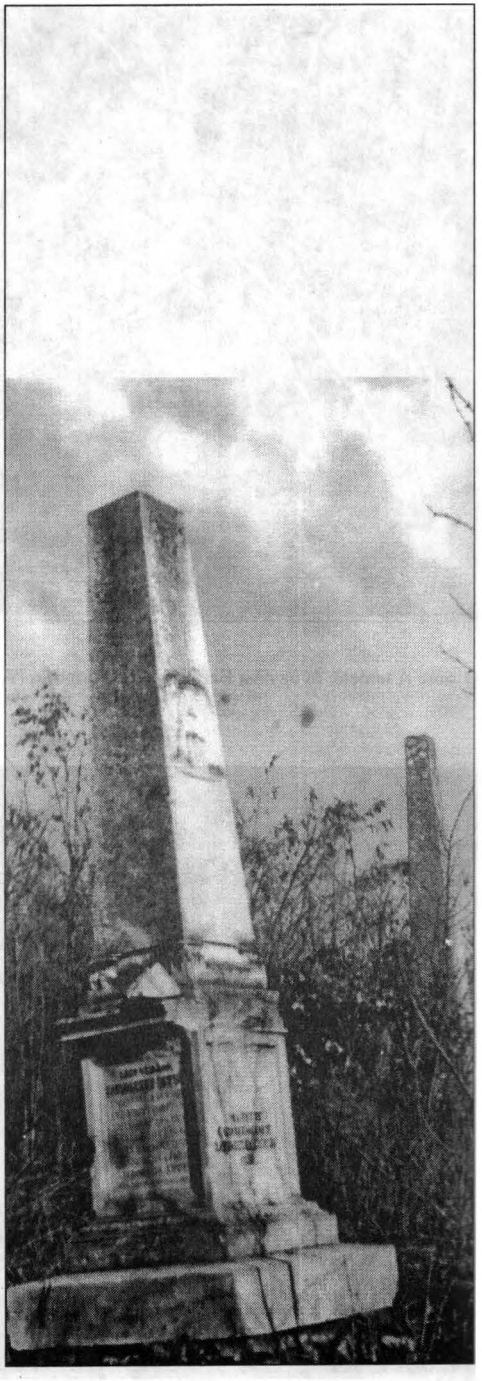

7. ábra Ifj. ZATHURECZKY István síremléke (10. sz. sír), háttérben id. ZATHURECZKY István obeliszkje (7. sz. sír)

8. ábra Katharina WELL ... síremléke (3. sz. sír) az egyetlen német feliratú síremléke a temetőnek

9. ábra FÜLEI FOSZTÓ Zsigmond tanító síremléke (31. sz. sír)

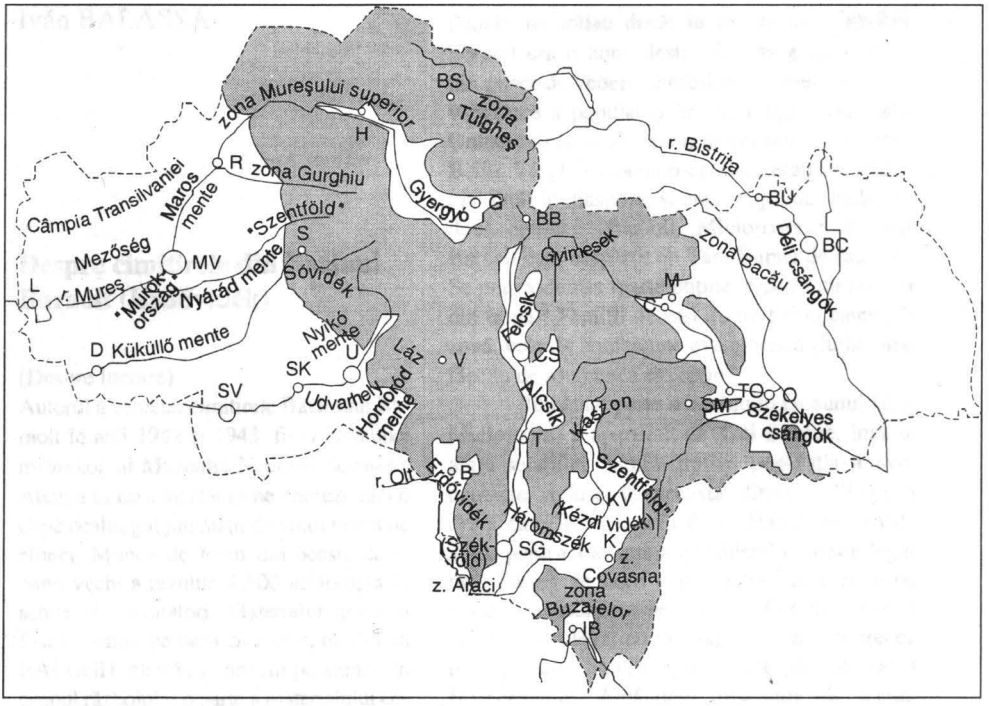

Harta teritoriului judeţelor Bacău, Covasna, Harghita şi Mureş, cu nominalizarea principalelor zone etnografice din Secuime şi din zona limitrofă / Bákó, Hargita, Kovászna és Maros megye területe, a Székelyföld és a szomszédos területek nép- és tájrajzi vidékeinek bejelölésével.

Prescurtările utilizate pentru oraşele din cele patru judeţe / A városok nevének rövidítése: B-Baraolt/Barót, BB-Bălan/Balánbánya, BC-Bacău/Bákó, BS-Borsec/Borszék, BU-Buhuşi, C-Comăneşti, CS-Miercurea-Ciuc/Csíkszereda, D-Târnăveni/Dicsőszentmárton, G-Gheorgheni/Gyergyószentmiklós, O-Oneşti (Gheorghe Gheorghiu Dej), H-Toplița/Maroshévíz, IB-Întorsura Buzăului/Bodzaforduló, K-Covasna/Kovászna, KV-Tg. Secuiesc/Kézdivásárhely, L-Luduş/Marosludas, M-Moineşti, MV-Tg. Mureş/Marosvásárhely, R-Reghin/Szászrégen (Reen), S-Sovata/Szováta, SG-Sf. Gheorghe/Sepsiszentgyörgy, SK-Cristuru Secuiesc/Székelykeresztúr, SM-Slănic-Moldova, SV-Sighişoara/Segesvár (Schässburg), T-Tuşnad-Băi/Tusnádfürdő, TO-Tg. Ocna, U-Odorheiu Secuiesc/Székelyudvarhely, V-Vlăhiţa/Szentegyháza.

MÚZEUM - MUZEUL

ACTA 1996

Iván BALASSA

Despre cimitirele din Bazinul Baraolt (Erdővidék)

(Despre lucrare)
Autorul a cercetat cimitirele Bazinului Baraolt în anii 1942 şi 1943, fiind pe atunci muzeolog al Muzeului Naţional Secuiesc. Atenţia sa nu a încetat să ne onoreze nici o clipă dealungul jumătăţii de secol trecut de atunci. Munca de teren din aceste campanii vechi a rezultat 4-500 de fotografii, schiţe şi măsurători. Materialul grafic a fost întocmit, pe baza ciornelor, de Zoltán BALOGH, elev în gimnaziu pe atunci. În timpul războiului o parte a materialului colectat s-a distrus, şi multe date nu se mai pot reconstitui. În timpul unei călătorii din anul 1972, autorul constată degradarea cimitirelor în Bătanii Mari, Bodoş, Biborţeni, Tălişoara, Bătanii Mici - Vârghiş face excepţie. Lucrarea reprezintă traducerea părţii generale a volumului finalizat până la urmă în anul 1988: „A székelyföldi Erdővidék temetői" (Cimitirele Bazinului Baraolt, în Secuime), Debrecen, 1992.

Introducere[1]

În anii 1942-43 am reuşit să fac cercetări în 21 cimitire ale Bazinului Baraolt. Observaţiile mele sunt valabile pentru această perioadă. În funcţie de posibilităţi am luat în considerare şi lucrările mai vechi. Cele ulterioare sunt întâmplătoare şi nu se referă asupra întregii zone, de aceea nici nu le-am folosit, am făcut cel mult o referire.

În perioada cercetată zona a avut o populaţie secuiească (maghiară). Români, puţin la număr, nu trăiau decât în câteva sate. Bazinul Baraolt era o zonă destul de omogenă inclusiv din punct de vedere confesional. Majoritatea covârşitoare a populaţiei era de religie reformată. Unitarienii erau majoritari în trei sate (Aita Mare, Belin, Vârghiş), romano-catolicii erau de întâlnit mai mult în diasporă, şi erau majoritari numai în două comune (Baraolt, Micloşoara).[2] Bazinul Baraolt este despărţit de Ţara Bârsei de râul Olt. Se pot evidenţia foarte puţine legături cu aceasta din urmă.[3] Familii de saşi au trăit abia câteva în zonă, cele de confesiune evanghelică (lutherană) făceau de asemenea excepţie.

Jumătate parte a bazinului (scaunul filial Micloşoara) a aparţinut de Trei Scaune, însă în afara relaţiilor administrative populaţia a avut contacte reduse în această direcţie. Singurul drum care le lega, prin Pasul Hatod, nu era de ajuns pentru a avantaja considerabil aceste legături. Partea de nord a bazinului (scaunul filial Brăduţ) a aparţinut de scaunul Odorhei, dar şi acestea s-au legat cu un singur drum care trecea prin păduri imense spre satele de pe valea Homorodului. Amândouă reşedinţe de scaun, Sfântu Gheorghe şi Odorheiu Secuiesc, sunt la o distanţă de 48 km de Baraolt. Zona formează o unitate destul de închisă, fapt de care şi-a dat seama în primul rând biserica reformată, atunci când a început să organizeze teritoriul bazinului într-o singură unitate bine definită: în dioceza de Erdővidék ('ţinutul pădurii').

Partea centrală, deluroasă a bazinului este înconjurată de păduri, şi oferă o priveliţte cu ogoare şi păşuni, precum şi pârâuri de care te îndrăgeşti. Dávid BARÓTI SZABÓ scrie despre Bazinul Baraolt, când de mult nu mai trăieşte aici, că „era ca o grădină minunată în toate, fâneaţa-i dădea iarbă aleasă, hotaru-i producea grâu curat, râurile-i se întreceau cu orice culoare, fie ea argint de orice seamă de curat..."[4]

Aspectul exterior al cimitirelor

Pe tot cuprinsul teritoriului locuit de populaţie cu limbă maghiară, de la judeţul Vas şi până la maghiarii din Moldova, de la satele din

jurul oraşului Nitra şi până în Sremska, porţiunea de pământ care serveşte pentru înhumarea morţilor, se numeşte **temető** ('înhumătoare', participiul prezent de la verbul **temetni** = 'a înhuma'). Această formă rezultă prin asociere de semnificaţie din formele **temetőhely** ('loc de înhumare'), **temetőföld** ('pământul folosit pentru înhumare'), **temetőkert** ('grădină folosită pentru înhumare'). Este vorba de o structură de atribut unde atributul preia şi semnificaţia cuvântului însoţit. Forma actuală a început să se dezvolte pe la mijlocul secolului XVII., István GELEJI KATONA se adresează deja în 1638 principelui György RÁKÓCZI, referitor la cimitirul de la Alba Iulia, utilizând forma prescurtată: „Cimitirul nostru [**a mi temetőnk**] se foloseşte ca bătătură." Această formă scurtă apare rar, dar în 1742 la Aita Seacă se folosea deja şi în scris. Fără doar şi poate, forma trebuia să fi ajuns generală în limba vorbită. La rândul ei, forma lungă a rămas mult timp în folosinţă, în formă scrisă, în limba oficială. În 1796, la Aita Medie, mortul era însoţit în cimitir (**temető kert**), dar acelaşi izvor utilizează şi forma scurtă **temető**. La Bodoş, în acelaşi an, numele cimitirului este **temető helj** ('loc de înhumare'). În 1840 va fi pomenit: **temetkező helj** ('locul unde se înhumează', formă reflexivă). La Herculian, precum şi la Doboşeni, Brăduţ, Filia, Căpeni în 1796 se scrie **temető hely** ('loc de înhumare'). Ultima formă trebuia să fi fost generală în Bazinul Baraolt, deşi la începutul secolului nostru Elek BENEDEK utilizează consecvent termenul de **temetőkert** ('grădină folosită pentru înhumare'), într-o limbă arhaizantă. Nu am întâlnit pe de altă parte termenul **cinterim** (din lat. cemeterium), nici în izvoare şi nici în limba vorbită, cu toate că se poate întâlni atât în Scaunul Odorhei cât şi în Trei Scaune, chiar dacă numai răzleţ.

Cu câteva excepţii, cimitirele din Bazinul Baraolt se situează la marginea satului, pe dealuri cu pantă lină, mai rar abruptă.[5] În evul mediu s-au situat în jurul bisericilor, ca şi în tot cuprinsul Bazinului Carpatic. Autorităţile laice au impus strămutarea lor în ultimele decenii ale sec. XVIII. Conform Decretului nr 7722. din 1708, „...cimitirul trebuie să fie în afara satului şi în stare bine îngrijită."[6] Distanţa de la sat era stabilită în general în 600 stânjeni vienezi. În majoritatea satelor din Bazinul Baraolt ordinul s-a executat, totuşi în unele locuri, excepţional, cimitirul a rămas în jurul bisericii cu trecut bogat. Astfel s-a întâmplat de exemplu la Băţanii Mari, unde biserica de origine medievală se ridica pe dealul de la marginea satului - edificiul era astfel mai accesibil dinspre Băţanii Mici şi Herculian, localităţi ai căror locuitori aparţineau iniţial de aceeaşi biserică. Biserica se situează şi în ziua de azi pe margine de sat, în consecinţă cimitirul din jur putea rămâne pe loc. S-a folosit în continuare, pe o perioadă lungă, şi cimitirul din jurul bisericii fortificate unitariene de la Aita Mare. Spre deosebire, la Belin cimitirul s-a mutat în afara zidurilor fortificate. La Aita Medie, în prima treime a sec. XVIII., cimitirul era încă în jurul bisericii. În jurul anului 1770, József BENKŐ scrie: „La fel ca şi în alte părţi, pe timpul strămoşilor s-au întâlnit şi la Aita Medie mormanele mari de oase şi de leşuri omeneşti pe lângă biserică; acestea s-au scos din mormânt, şi după voie, s-au aruncat unele peste altele; Aita Mare a fost ultimul sat unde aceste rămăşiţe s-au reîngropat într-o groapă mare făcută în acest scop, în urma unor vizitaţii şi ordine lăsate, acum 50 de ani"[7]. Se pare că reglementările puterii centrale au fost totuşi ascultate şi aici în 1770, măcar în parte, pentru că „îngroparea morţilor în biserică şi aruncarea afară a leşilor a fost interzisă"[8], ca şi în celelalte părţi ale ţării.[9]

Majoritatea cimitirelor sunt împrejmuite cu şanţ şi cu val de pământ pe care s-a plantat măceş, ori cătină de garduri, pentru a împiedica intrarea animalelor. Gardul de scândură se întâlneşte rar. Am descoperit urmele unui astfel de gard la Filia, unde poarta cu două aripi din sec. XIX., mai ornamentată, a ajuns deja într-o stare foarte deteriorată, îi lipsea în mare parte scândura de acoperiş (**dránica** = 'şindrilă lungă'). La Belin cimitirul era împrejmuit cu gard puternic de piatră, am observat urmele unor garduri similare şi în alte părţi. Trebuie să tragem totuşi concluzia, că în Bazinul Baraolt populaţia nu s-a pre-

ocupat de îngrijirea cimitirelor, fapt înregistrat în repetate rânduri la sfârşitul sec. XVIII. şi în sec. XIX.

După intrarea în cimitir am văzut foarte rar morminte înşirate, mormintele şi însemnele funerare au fost dispuse în grupuri mai mari sau mai mici, în funcţie de mărimea familiei mari. O astfel de familie, sau gintă se înmormânta pe vremea aceea de regulă în grup, odihnindu-se împreună, aşa cum au trăit şi muncit împreună. Acest lucru s-a arătat prima dată de Gyula LÁSZLÓ, referitor la cimitirele din perioada descălecatului maghiar. LÁSZLÓ dă şi exemple etnografice: „conform credinţei referitoare la «lumea cealaltă», familia va păstra acolo aceeaşi structură, ca şi pe lumea aceasta, pământească. Tocmai de aceea s-a acordat o mare atenţie, pentru ca fiecare să fie înmormântat la locul cuvenit - un loc similar celui din timpul vieţii. Această ordine s-a păstrat şi atunci, când nevoia (sălaşul comun din timpul iernii), sau legea au constrâns mai multe familii să se stabilească în acelaşi loc."[10] Acelaşi lucru se observă, la prima vedere, în multe cimitire din Bazinul Baraolt. La Bodoş 10-12 stâlpi de mormânt (**gombfa**) laolaltă arată că acolo se odihnesc membrii familiei JÓZSA, sau FÁBIÁN. La Băţanii Mici familia BENEDEK reprezintă jumătate din populaţie şi se înmormântează în acelaşi loc. În 1814 se scrie despre József BENKŐ că „...a fost înmormântat sub teiul unde se odihnesc alături părinţii şi neamurile" adică degeaba a devenit preot, locul lui a fost alături de neamul său.

Din păcate, timpul şi cunoştinţele mele de atunci nu mi-au permis să cercetez problema mai în amănunt, dar cred că acest tip de înmormântare se poate întâlni în tot cuprinsul Secuimii. Áron TAMÁSI scrie despre Lupeni (Scaunul Odorhei): „Iau în braţe florile şi le duc aşa în cimitir. Mormântul tatălui meu este departe de intrare, alături de morţii vechi ai neamului. Primii au fost înmormântaţi acolo când s-a făcut cimitirul. Deasupra mormântului tatălui meu se ridică o cruce mare de stejar, lemnu-i de o culoare brună închisă deja, dar şi tabla de deasupra... Alături se odihnesc şase fraţi de ai mei. Apoi bunicul şi fraţii săi. Mai departe străbunicul şi numeroşi strămoşi."[11] Acest tip de înmormântare a familiei mari se putea întâlni şi în Bazinul Baraolt, şi ar fi bine dacă l-am putea cunoaşte şi în detalii.

Mormintele sunt orientate în general E-V, iar mortul este aşezat cu faţa spre răsărit. Această orientare veche se poate observa şi atunci când cimitirul se dispune în jurul bisericii - bisericile amintite sunt reformate, sau unitariene, de aceea nu se practică înmormântarea cu faţa spre sanctuar, obicei catolic.

Mormântul este săpat totdeauna de vecini şi de rude, în ziua următoare decesului, astfel ca acesta să fie gata după masă. Am observat acelaşi lucru ca şi MALONYAI, cu vreo patru decenii în urmă: „După ce au săpat groapa, au introdus patru stâlpi de lemn în cele patru colţuri, partea superioară a ajuns aproape până la jumătatea gropii. Pe acestea au fixat patru grinzi în poziţie orizontală: câte 2-2 în lung şi în lat, cele patru grinzi formând o bordură de susţinere pentru restul grinzilor. Când toate au fost aşezate la locul lor, pământul nu mai putea cădea în golul de dedesupt, pregătit pentru coşciug. Această cavitate podită cu lemn, în formă de criptă, se numeşte şi azi **padmaly** ['mormânt cu podeală'], şi în cele mai multe sate bărbaţii mai de seamă, femeile mai înstărite sunt îngropate şi astăzi în padmaly".[12] Într-o astfel de groapă însă se putea aşeza un singur coşciug, fapt pentru care în amândouă laturile gropii s-a săpat câte o cavitate similară (numită de asemenea **padmaly**, 'firidă'), pentru alte coşciuguri. Se cunosc şi situaţii, mai cu seamă în cazul unor copii, când noul coşciug s-a aşezat peste podeală.

În cimitirele din Bazinul Baraolt se găsesc în general mulţi copaci, mai ales partea veche a cimitirelor arată a pădure. Alături de tei se întâlnesc în număr mare şi diferiţi copaci de pădure, dar mai ales pomi fructiferi. Cimitirul din Băţanii Mari arăta la începutul secolului nostru ca o livadă. Plantarea câte unui copac, sau pom la capul mormântului, era un obicei comun şi în Bazinul Baraolt. Astfel şi mormântul lui József BENKŐ a fost însemnat cu un copac, ceea ce

arăta că aceşti copaci se socoteau însemne provizorii, înainte de aşezarea însemnului obişnuit: „...Natura s-a dovedit a fi mai pioasă şi a plantat prin graţia sa pe gratis un tei înalt lângă mormântul marelui spirit persecutat în viaţă şi uitat în moarte. Acest copac uriaş şi-a aruncat umbra asupra rămăşiţelor dragi, şi păsările au cântat cântece triste în singurătatea cimitirului. De când însă mormântul este cinstit de către amintirea umană, teiul a dispărut."[13] Pe fotografiile executate de mine se văd deseori copaci, despre care se poate presupune că s-au plantat la capul mortului. Acest lucru este cu atât mai posibil, cu cât obiceiul este un obicei cunoscut până în ziua de azi în Transilvania. Se cunoaşte că la Búzásbesenyő (Valea Izvoarelor), comitatul Târnava Mică, cei săraci au plantat copaci vii în loc de însemn funerar de lemn, sau de piatră. András SÜTŐ - cel mai mare scriitor maghiar în viaţă din Transilvania - scrie odată că la capul mormântului bunicului s-a plantat un salcâm.

Pe mormintele din cimitirele Bazinului Baraolt în general creştea iarbă, aceasta se cosea din când în când. Pe câte un mormânt am găsit şi flori, dar am întâlnit acest lucru în majoritatea cazurilor în situaţii, când în amintirea celui decedat s-a înălţat piatră funerară (**kőgomb**), mai precis în cazul pietrelor de tip nouă, în formă de coloană. Acestea erau în general morminte ale unor intelectuali (preotul, dascălul, notarul, etc). Noua modă s-a preluat ulterior şi de alte familii, mai înstărite. În unele cimitire (Bodoş, Belin, Filia) mormintele cu flori abia că au apărut.

Mormintele cu coroane au fost şi mai rare. Am revăzut sute de fotografii de morminte, şi abia am găsit câteva, pe care s-au pus coroane. În partea centrală a ariei de folosinţă a limbii maghiare, coroana şi buchetul de flori au apărut în cimitire numai pe la sfârşitul secolului trecut. Florile artificiale numai în secolul nostru. Se pare că la începutul anilor 1940 încă nici una din acestea nu a prins rădăcini în Bazinul Baraolt, acest lucru a avut loc mai târziu.[14]

În timpul primelor cercetări m-a surprins cel mai mult faptul că în Bazinul Baraolt stâlpii de mormânt se numesc **gombfa** („lemn [cu] nasture", 'însemn funerar de lemn cu terminaţie de glob'), cele de piatră **kűgomb** ('"nasture" [de] piatră'). Dacă am întrebat aşa, au înţeles şi cuvântul **kopja**, **kopjafa** („lance", 'însemn funerar de lemn în formă de lance'), dar le-au folosit numai în conversaţia cu orăşenii, nevrând să dee impresia unor oameni inculţi. Azi ştiu deja, că termenul de **gombfa** este cunoscut nu numai în Secuime, dar şi în zona Călatelor, ca şi în unele părţi ale judeţelor Bihor/Bihar şi Abaúj, iar între Dunăre şi Tisza este aproape general (**gombosfa** = „lemn cu nasture"), ba se întâlneşte chiar şi în jurul oraşului Szentes (SE R. Ungară).

Nu am găsit date referitoare la istoria acestor stâlpi de mormânt nici în Bazinul Baraolt înainte de mijlocul sec. XVIII. Conform unei constatări din 1742, la Aita Seacă [nişte adolescenţi au deteriorat stâlpi de mormânt de două tipuri][15]: **kopja**, pe care probabil s-a fixat şi steag, respectiv **gomb** (însemnul funerar de lemn plasat la capul mortului, şi pe care s-a gravat eventual şi epitaf). Această presupunere este întărită şi de datele mai noi.

În 1796-97 se intentează un „proces de erezie" împotriva lui János JÓZSA, preot reformat de la Aita Medie. Aflăm cu această ocazie că inculpatul a făcut anumite aprecieri referitoare tocmai la un epitaf de pe un **Gombos Fa/Halott Fejénél levő Fa** (= 'însemn de lemn de la capul mortului').[16]

Termenul **gomb**, **gombfa** trebuia să fi fost cunoscut în această perioadă în întreg Bazinul Baraolt. În matricolele din 1807 din Băţanii Mici se pomeneşte un **gomb** al preotului Sámuel BENEDEK, pe care s-a scris o poezie.[17]

József BENKŐ a decedat cu câţiva ani mai târziu, în 1814. Am amintit deja stâlpul pus la mormântul său. Despre acest **gombfa** ni s-a păstrat şi un desen, probabil nu al originalului, ci al unei copii (în 1857 rudele au înnoit stâlpul de mormânt), desenul este publicat de Balázs ORBÁN, apoi de Gábor SZINTE. De menţionat că cele două desene nu corespund în toate detaliile. Conform experienţei mele dobândite în faţa locului şi în ţară, atunci când s-a pus un stâlp nou în locul unui mai vechi, acesta din urmă era în

toate cazurile copie fidelă a primului, nu era permis să schimbi ceva.

ORBÁN reproduce epitaful de pe mormântul lui BENKŐ [...][18] şi adaugă o explicaţie care reflectă gândirea epocii: „mormântul este totodată model pentru stâlpii de mormânt din Bazinul Baraolt, executate după gust turcesc şi care reprezintă cioplituri de o rară frumuseţe. Ca şi la turci, este cunoscut şi aici obiceiul de a orna cu pălărie, căciulă însemnele bărbaţiilor, cu arabescuri şi ornamente vegetale pe cele ale femeilor".[19] Pentru a ridica un monument de piatră sau de metal lui BENKŐ, în 1856 s-a făcut nu numai o colectă, dar s-a organizat şi un „spectacol de amatori", dar nici aşa nu au reuşit să strângă suma necesară. Monumentul dorit a fost executat până la urmă abia în 1914. Pe acest monument preotul şi omul de ştiinţă este figurat pe un relief de bronz, între coroane întoarse spre jos - simbol al doliului.

Privind desenul stâlpului funerar (**gombfa**), acesta se deosebeşte de celelalte însemne într-un singur lucru, în afară de mărime. Se termină într-o stea cu opt raze, simbolizând steaua de la Betlehem. Acest motiv indică probabil ocupaţia mortului - preot (pe desenul lui SZINTE are forma unei stele cu multe raze dispusă în spaţiu, asemănător celor de pe turnurile bisericilor reformate). Alte motive posibil de urmărit pe acest desen, sunt „mustaţa", simbol al bărbaţilor, şi steau obişnuită de pe stâlpi. Alături se văd şi alţi stâlpi de mormânt, care pe timpul cercetărilor mele au fost caracteristici în special pentru cimitirul de la Belin, ocazional şi pentru cel de la Aita Mare. Nu pot stabili însă funcţia motivelor, atunci nu le-am acordat atenţia cuvenită, se leagă eventual de apartenenţa la confesiunea unitariană.

Acestea au fost datele privind istoria însemnelor funerare din Bazinul Baraolt. Datele sunt puţine la număr, totuşi au o importanţă apreciabilă în comparaţie cu numărul mic al datelor la nivel naţional. În prima parte a sec. XVIII. se cunoaşte deja lancea care indică probabil obligaţiile militare. Putea indica şi starea de primipil (călăreţ). Trebuie să precizăm că mai târziu nu apare. Nu o întâlnim nici în izvoarele scrise şi nici pe desenul mormântului lui BENKŐ. Totuşi, este amintit de ORBÁN în unele sate din Odorhei, până şi în a doua jumătate a secolului trecut. În timpul cercetărilor mele însă, repet, în Bazinul Baraolt nu am dat de urmele lancei.

Denumirea de **gomb**, **gombfa**, **gombosfa**, pare termen de uz general şi în trecut. S-a plasat totdeauna la capul mortului, iar la sfârşitul sec. XVIII. s-a şi scris. Se foloseau expresii convenţionale: **Itt nyugszik** ('Aici se odihneşte')..., **Itt várja Jézussát** ('Aici îşi aşteaptă Mântuitorul')... Ultima se cunoaşte în special în Transilvania, în sec. XVIII. pe o arie mai întinsă. S-a extins mai ales în a doua jumătate a acestui secol. În „procesul de erezie" menţionat, preotul de la Aita Mare şi-a exprimat dezacordul faţă de această expresie, poate tocmai din cauza noutăţii sale, rămânând un partizan al primei expresii, mai vechi.

La sfârşitul sec. XIX. începe să se trezească interesul faţă de arta populară, şi cimitirele bogate ale Bazinului Baraolt servesc ca izvor îmbelşugat pentru satisfacerea acestui interes. Gábor SZINTE pe care l-am amintit deja, a făcut o cercetare mai amplă pe la începutul secolului, chiar dacă aceasta s-a extins numai asupra câtorva comune. Desenele sale, extrem de valoroase, au imortalizat mulţi stâlpi de mormânt (**gombfa**) pe care eu nu mai aveam să le găsesc patru decenii mai târziu.[20] În Bazinul Baraolt a lucrat numai în trei sate (Biborţeni, Aita Medie, Belin), şi a realizat în total 30 de desene pe care figurează stâlpi funerari (**gombfa**) executaţi între 1855-1900. Prezintă astfel cu succes stilul din a doua jumătate a secolului trecut. A acordat o mare atenţie semnelor pe care le-a şi prezentat împreună, într-un tabel aparte. Glob (**gömb**), stea, harpon, vârf de suliţă, săgeată; mugure, boboc, liliac (ultimul este substituit mai târziu de lalea) - pentru femei, fete, copii; căciulă, bonetă pentru bărbaţi. SZINTE constată pe baza acestora: „cu aceste semne simbolice de pe însemnul funerar se putea exprima tot ce trebuia spus despre cel decedat, trebuia să laşi eventual puţin loc pentru data morţii - pe frontul însemnului, ori în vreunul din câmpurile simbolurilor". Partea

din pământ a stâlpilor a putrezit după 30 de ani, atunci însemnul funerar s-a introdus şi mai mult în pământ, prin care durata lui de trai s-a prelungit cu încă 20 de ani. Într-adevăr, n-a găsit stâlpi de mormânt (**gombfa**) mai vechi de 50 de ani în cele trei cimitire studiate din Bazinul Baraolt.

Dezső MALONYAI, în volumul referitor la Secuime, în privinţa cimitirelor din bazin se bazează de asemenea pe culegerea lui SZINTE, dar introduce şi alte câteva cimitire în discuţie. "Cei mai mulţi stâlpi funerari (**kopjafa**) s-au păstrat la Filia, Căpeni, Aita Mare, Belin. Sunt ornate cu bun gust, şi se vopsesc în albastru, roşu cărămiziu, sau în mai multe culori asociate. Pădurea de stâlpi (**kopja**), colorati, dau cimitirului un specific straniu. Parcă ne-ar face de acolo semn de adio bogăţia răsăritului şi trecutul apus".[21]

Am citat această constatare, pentru că arată clar romantismul cu care erau privite cimitirele maghiare, şi în speciale cele reformate, romantism de care nu am reuşit să scăpăm până în zilele noastre. Să ne gândim numai la exemplul denumirii de **kopjafa**, care de fapt nu s-a folosit nicăieri în satele maghiare. Drept că există alături de **gombfa** uneori şi **kopja**, aceasta din urmă însă indică numai o anumită apartenenţă socială. Trebuie să mai precizez în legătură cu vopsirea în culori, că albastrul reprezenta tinereţea, iar roşul moartea violentă, în tot Bazinul Carpatic, şi mai ales în partea de est a acestuia. Aşa se ştia şi în Bazinul Baraolt, acest lucru este dovedit în afara culegerii mele şi de o notiţă din prima jumătate a secolului trecut (1827). „Pornind la drum de la Racoş în dimineaţa următoare, am văzut în cimitirul de la Căpeni două însemne funerare (**fejfa**) vopsite în roşu. Când am întrebat un localnic, cine o fi fost? acesta ne a spus că doi bărbaţi de la Sărata care au fost omorâţi."[22]

MALONYAI ne prezintă astfel un cimitir din Bazinul Baraolt: „Pe imaginea colorată se vede un cimitir secuiesc caracteristic: cel de la Bătanii Mari. Se situează pe un deal, lucru general în Transilvania, şi are mai ales stâlpi funerari de lemn (**kopjafa**), alături de puţine pietre funerare, copaci şi mulţi pomi cu coroana bogată, dintre care se ridică acoperişul roşu al bisericii."[23]

Gyula LÁSZLÓ a desenat între 1926-28, la îndemnul lui István GYÖRFFY, la Doboşeni, apoi şi la Biborţeni stâlpii (**gombfa**) cei mai caracteristici. Desenele lui se găsesc şi astăzi în Baza de Date a Muzeului Etnografic (Maghiar) (R. 4538-4540; R. 6042).

După culegerea mea au trecut mulţi specialişti prin zonă, s-a şi publicat câte ceva, dar aceste publicaţii fiind ulterioare, nu mă ocup de ele - sarcina mea este în primul rând să public culegerea proprie, cu toate că prezintă lipsuri din loc în loc.

Stâlpi de mormânt (gombfa) antropomorfe[24]

Mai mulţi au arătat că însemnele funerare ridicate la capul mortului (**fejfa, gombfa, gombkő**) simbolizează de fapt mortul. De mii de ani, oamenii se străduiesc să imortalizeze pe cel pierdut, şi consideră aceste monumente drept reprezentanţi ai celor decedaţi. Putem înţelege astfel şi rândurile lui Sándor PETŐFI: „Mă apropii tăcut de-al tău mormânt,/ Nu fac altceva, sărut însemnul de la cap."

Cuvântul **gomb** are în graiurile secuieşti, dar nu numai acolo, inclusiv o semnificaţie de 'cap'. János KRIZA scrie într-una din poveştile publicate în „Vadrózsák" (p. 396.): „Îi pun să-ţi taie capul (**gombod**)." Semnificaţia aceasta se poate pune în evidenţă deja în sec. XVI. Din sec. XVIII. avem dovezi şi pentru provenienţa acestei semnificaţii: „Lăsăm partea superioară a parului de lângă trandafir puţin mai lungă, şi o cioplim în formă de glob (**gomb**), sau ataşăm unul din altă bucată de lemn; trebuie vopsit, poleit cu aur, poate fi şi de formă alungită, nu numai sferică. Dacă cineva ar vrea să aibă unul şi mai reuşit, să comandă de la olari, în special de la creştinii noi[25], ei fac globuri (**gombok**) smălţuite, unul mai frumos decât celălalt, cu care poţi împodobi parii". Am întâlnit porţi cu globuri (**gomboskapuk**) la Doboşeni şi la Aita Seacă până şi la începutul anilor 1940. Pe stâlpii porţii s-au cio-

plit globuri. **Gomb** are într-adevăr o semnificaţie de „cap omenesc", motivele înrudite se pot pune în evidenţă nu numai în trecutul îndepărtat (v. fig. 2).

Ombilicul (**köldök**) este primul element cioplit proeminent al stâlpului de mormânt (**gombfa**), în partea inferioară. Lucru interesant, ombilicul are un rol foarte important pe stelelor funerare orientale din perioada migraţiilor (**kamennaia baba**). În limba maghiară cuvântul „ombilic" indică în general partea centrală, importantă. Elementul denumit astfel este general în special la Bodoş, excepţional se întâlneşte şi la Bătanii Mari.

Deasupra ombilicului se ciopleşte inima (**szív**) care nu se execută niciodată în proeminenţă. Conturul ei se adânceşte mai mult sau mai puţin în lemn. Inima este înfăţişată în majoritatea cazurilor în poziţie inversă, se întâlneşte cel mai des la Bodoş, în comunele învecinate mai rar. Este străpunsă de una sau două linii, eventual de săgeată - aluzie la oprirea inimii, adică la deces. La întrebarea mea referitoare am primit răspunsul că inima străpunsă cu săgeată dublă semnifică sinucidere, sau omor.

Cele două elemente poartă interes tocmai prin caracterul de inversiune. Ombilicul nu se ciopleşte conform realităţii, ci dimpotrivă, ca o formă pozitivă. Vârful inimii este îndreptat la rândul lui iarăşi în direcţie inversă, în sus. Reprezentarea aceasta îşi are rădăcinile eventual în credinţa maghiarilor de a privi lumea cealaltă drept inversul celei de pe pământ. Gyula LÁSZLÓ a fost primul care a atras atenţia asupra acestei posibilităţi, pe baza analizei mormintelor din perioada descălecatului [maghiar]. La secuii din secolul nostru parcă ar fi reînviat aceeaşi credinţă.

Mustaţa (**bajusz**) este cioplită în streaşina de deasupra epitafului, şi s-a vopsit în general în culoare neagră, ceea ce atrage atenţia mai ales dacă stâlpul de mormânt în rest s-a lăsat în culoarea sa naturală. Elementul se întâlneşte mai frecvent la Bodoş şi pe valea Aita, ceea ce ar fi un indiciu în favoarea unei legături a satului Bodoş în această direcţie. Mustaţa prezintă deja indiciu şi pentru sex, chiar şi pentru vârstă. SZINTE a considerat acest element un simplu ornament şi l-a încadrat între elementele de ornament marginale.[26]

Omoplatul (**lapocka**) este un element unic. L-am întâlnit în formă dublă, rar şi singulară. La Bodoş este general, în satele învecinate se întâlneşte rar. Indiferent de sexul celui decedat, se ciopleşte în partea superioară a stâlpului funerar (**gombfa**), sub elementul ornamental de pe vârful acestuia. Nu am reuşit să-i stabilesc semnificaţia şi originea, dar numele se referă probabil la asemănarea cu oasele omeneşti.

Semnele distinctive, indicatoare de sex, ale stâlpilor de mormânt (**gombfa**) au trezit atenţia cercetătorilor deja în a doua jumătate a secolului trecut. Nu am reuşit să clarific la ce s-a referit ORBÁN, când a scris despre „arabescurile" amintite deja[27] (v. şi la nota 19.). Nu am găsit aşa ceva nici pe desenul publicat, nici în cele ce au urmat. SZINTE şi-a dat seama de asemenea, că majoritatea semnelor indică sex şi vârstă, menţionează între altele, după cum am amintit deja, mugurele, bobocul gata să se deschidă, liliacul.[28] MALONYAI notează următoarele: „Pe stâlpul de mormânt (**fejfa**) al preoţilor se ciopleşte un potir (**kehely**). Laleaua, mugurele, bobocul se pot întâlni pe mormântul fetelor tinere."[29] În ceea ce mă priveşte, în cazul preoţilor am întâlnit nu potirul, ci steaua executată în spaţiu, pe vârful stâlpului (**gombfa**).

Să revenim în continuare asupra elementelor ornamentale din culegerea mea de la începutul anilor 1940. Trebuie să precizez de la bun început că sistemul de semne este unitar numai în privinţa elementelor cele mai importante, şi uneori prezintă deosebiri chiar şi în cazul aceluiaşi cimitir. Lucru firesc, dacă ne gândim că în acelaşi sat au lucrat în acelaşi timp mai mulţi meşteri cioplitori, iar satele apropiate cunoşteau bine şi cimitirele vecine.

Mugurele (**rügy**), sau bobocul (**bimbó**) sunt în general indicii pentru copii de ambele sexe, până în limitele vârstei şcolare. Se pot întâlni aproape în toate cimitirele. Au formă de glob (**gomb**), de dimensiune mai mică, care se

ascuţeşte spre partea superioară. Aceeaşi formă la Doboşeni poartă numele de inimă (**sziju**), şi se întâlneşte de asemenea atât pe stâlpii de mormânt ai unor fetiţe cât şi pe ai băieţilor. (6., 31., 43.)

Multe însemne au în vârf lalea (**tulipán**) (2., 12., 15., 16., 18., 25., 35., etc.) care indică o vârstă între limite destul de largi. Laleaua poate indica şi copil mai mic (băiat sau fată), dar în cele mai multe cazuri se ciopleşte pentru fecioarele tinere, sau pentru femei tinere, cam până la vârsta de 25 de ani. Începând cu sec. XVIII., laleaua este unul dintre motivele cele mai folosite ale artei populare maghiare, şi arată înrudire cu motivul de liliac din evul mediu. Acesta din urmă are un rol similar de indicator de vârstă, ceea ce se şi poate demonstra pe pietrele funerare transilvănene din secolele premergătoare (ex. Cluj, cimitirul Hajongard). În Bazinul Baraolt întâlnim atât varianta cu trei, cât şi cea cu patru petale. Am întâlnit şi forma la care floarea are stigmatul cioplit, sau ataşat în centru. În una-două cazuri laleaua s-a executat ca şi un element plat, conturat, iar într-un singur caz (la Belin) au executat-o în formă de buchet.

Cocul (**konty**) indică femeie mai în vârstă (13., 14., 50., 52., 53.), am întâlnit utilizarea lui conştientă numai în câteva sate (Bodoş, Doboşeni, Belin). Are diferite denumiri. La Doboşeni şi acest element este numit inimă (**sziju**), dar are vârful aplecat, semn al tristeţei. Este vorba de fapt de un element cioplit cu formă semilunară, executat în variante cu grosimi diferite. La Belin am observat aşa ceva şi pe vârful stâlpilor de mormânt (19.). În câte un sat elementul terminal piramidal cu sau fără glob indică de asemenea femeie mai în vârstă (6., 8., 9., 23.)

Pentru indicarea bărbaţilor servesc mai multe elemente, foarte variate: globul (**gomb**), şapca (**sapka**), pălăria (**kalap**) (5., 7., 11., 20., 22., 24., etc.). Se întâlnesc atât forme colţuroase, cât şi altele rotunjite. Unele au un glob minuscul cioplit pe vârf (33.). Variantele de pălărie, glob, şapcă se întâlnesc în toate cimitirele din Bazinul Baraolt, fiind folosite în mod general, ca şi laleaua.

Culorile indică mai puţin sexul, şi mai mult vârsta. Stâlpii albi şi azurii sunt relativ rari, şi indică totdeauna copii mici. Negrul poate indica amândouă sexele, de la vârsta mijlocie până la bătrâneţe. În unele cimitire (ex. Bătanii Mari, Belin) serveşte la conservare - aici aproape toţi stâlpii de mormânt sunt vopsiţi cu catran. Culoarea roşie a indicat, după cum am amintit în repetate rânduri, moarte violentă (omor, sinucidere), deja în prima jumătate a secolului trecut (Căpeni). La Aita Mare am întâlnit un singur caz similar, aici culoarea roşie a doi stâlpi (**gombfa**) identici a indicat de asemenea moarte violentă, însă epitaful scris în lungime a trădat că cei decedaţi au fost de origine de dincolo de Olt (probabil din satul Apaţa).

Cred că această trecere în revistă ne poate convinge că stâlpii de mormânt reprezentau oameni, chiar dacă nu totdeauna în mod conştient, dar oricum cu o destul de mare consecvenţă, mai mult, indicau sexul şi diferite vârste. Dacă înşirăm elementele: cap/glob (**gomb**), ombilic, inimă (în mai multe aspecte), omoplat, mustaţă, coc, şapcă, etc., atunci vedem în faţa noastră o figură umană. Acest lucru dovedeşte că stâlpul de mormânt este reprezentantul mortului la suprafaţa pământului, şi permite să stabilim mai multe lucruri la prima vedere (vârsta, sexul, chiar starea materială). Această concepţie se poate observa la diferitele popoare, în toată Eurasia şi chiar mai departe, şi are o strânsă legătură cu concepţia naturală a omului, referitoare la viaţă şi la moarte. Există sau nu vreo legătură genetică între diferitele concepţii asemănătoare, este o altă întrebare. Cred că nu. Să ne gândim numai la faptul că în nici un mormânt din perioada descălecatului nu s-a găsit vreun însemn funerar, nu se întâlnesc în cazul mormintelor oamenilor de rând nici în evul mediu - chiar dacă ar fi existat iniţial, biserica n-ar fi tolerat, considerându-l relicvă păgână. Reforma a fost nemiloasă faţă de orice creaţie de artă, care ar fi amintit de o sculptură. Abia în secolul XVII., şi numai în jumătatea a doua a acestuia, apar primele mărturii, însemnări care dovedesc existenţa unor stâlpi de mormânt (antropomorfi): **gombfa**, **fejfa**, în cimitire. Consider că acestea apar printr-o evoluţie locală bazată pe exigenţe universale ale omului (v. fig. 2.).

Alte elemente cioplite ale stâlpilor de mormânt (gombfa)

Apariţia şi evoluţia stâlpilor de mormânt (**gombfa**) a fost influenţată în mare măsură şi de celelalte cioplituri întâlnite în Bazinul Baraolt, atât în ultimul timp cât şi în secolele mai vechi. În legătură cu acestea SZINTE precizează că „Atât în cazul casei, cât şi al porţilor, grinzilor, stâlpilor de mormânt (**temetőfejfák**), arta acestora ne convinge că cioplitul în lemn în plină înflorire în perioada romanică şi cea gotică s-a impus în asemenea măsură la bazele vieţii populare, prin formele sale dominante, tehnicile simple, încât rareori vom întâlni forme renascentiste".[30] SZINTE are dreptate în parte. Cioplitul în lemn din Bazinul Baraolt a păstrat numeroase forme provenite din secolele mai vechi, nu numai în sec. XIX., dar chiar şi în sec. XX. Acest lucru se poate observa deosebit de bine în cazul stâlpilor de mormânt (**gombfák**). (v. fig. 3.).

Am amintit deja globul (**gomb**). Elementul numit răsfrângere (**kihajtás**) se asociază de acesta. Este vorba de un fel de glob pitit, în multe cazuri de un segment de sferă, care se poate întâlni în toate cimitirele săteşti, împreună cu globul. Prezintă variante care au în general rolul de a despărţi elementele cioplite (glob, stea, etc.), şi de a sublinia importanţa acestora.

Alt element cu o frecvenţă relativ mare ar fi steaua (**csillag**), în forme multiple. Steaua este un element ornamental îndrăgit, în special în partea de nord a Bazinului Baraolt. Steaua dispusă în spaţiu se întâlneşte la o frecvenţă maximă în cimitirele din Filia şi din Herculian, aici întâlnim până şi stâlpi cu câte două stele cioplite. Cele mai puţine se găsesc la Aita Medie şi Belin, unde, în cimitirele foarte bogate de altfel, se întâlnesc numai câteva. Nu cunosc cauzele, dar fără îndoială, steaua este elementul cel mai greu de cioplit. Acţionarea puţin mai neatentă a ferestrăului, sau întâlnirea unui nod este de ajuns pentru ca întreg stâlpul să se arunce.

Globul şi steaua apar împreună în foarte multe cazuri, în general globul dedesubt şi steaua deasupra - mai rar putem observa exemple şi pentru o dispunere inversă. Soluţia ne aduce aminte de turnul bisericilor reformate, de pe al căror vârf nu poate lipsi globul şi steaua. Steaua s-a asociat în asemenea măsură cu biserica reformată, încât în Bazinul Baraolt până şi stâlpul de mormânt (**gombfa**) al preotului reformat primeşte - după cum am văzut - o stea în vârf. Tocmai de aceea presupun că cele două elemente s-au dezvoltat timpuriu, spre a indica mormintele reformaţilor. Originea stelei trebuie să fie una biblică: „Se vede o stea la naşterea lui Hristos" - scrie evanghelistul Matei.

Steaua poate să aibă şi altă formă, tocmai din cauza greutăţii execuţiei. Pentru realizarea acesteia se ciopleşte mai întâi un cub. Pe laturile cubului se sculptează cruci ale lui Sf. Andrei. Privit de la distanţă, forma dă iluzia unei stele dispuse în spaţiu. Soluţia aceasta se întâlneşte răzleţ, dar aproape în toate cimitirele. Este prezentă într-un număr mai mare acolo, unde şi steaua dispusă în spaţiu are o frecvenţă mare. În sfârşit se cunosc şi stele executate în plan, care sunt conturate cu ajutorul compasului, înainte de a fi sculptate, şi de obicei se vopsesc în negru. Cele mai multe le-am văzut în cimitirul din Belin.

Există şi alte semne cioplite pe stâlpii de mormânt (**gombfa**). De exemplu, elementul ornamental reticular, pe care am putea numi mai degrabă felinar (**lámpás**), pentru că seamănă cu un felinar din sec. XVIII-XIX., de formă dreptunghiulară, în care s-a pus lumânare. Nu-i cunosc semnificaţia. Putem presupune şi în acest caz legături cu referiri biblice. Apostolul Petru scrie următoarele (I.1:9): „Vorba lui Dumnezeu este ca un felinar ce face lumină în întuneric". Un exemplar din cimitirul din Aita Medie a fost prezentat deja la mijlocul secolului trecut, şi tot aici, SZINTE a întâlnit 5 exemplare. Eu am reuşit să descopăr câte unul la Bodoş, Bătanii Mari şi Herculian.

În Bazinul Baraolt se mai cunosc elemente de legătură ca gâtul (**nyak**), sau stâlpii de diferite forme, care variază în funcţie de cunoştinţele şi bogăţia motivelor meşterului cioplitor.

Simboluri şi elemente de podoabă sculptate

Am amintit deja inima figurată în poziţie inversă, străpunsă de la dreapta la stânga, şi steaua reprezentată în spaţiu, dar se găsesc mai multe semne demne de menţionat şi în afara acestora. Trebuie să recunoaştem însă, că însemnele funerare (**sírjelek**) din Bazinul Baraolt nu sunt prea bogate în acestea.

Salcia plângătoare, în decurs de aproximativ un singur secol şi jumătate, a devenit în practica bisericii reformate un simbol universal al morţii. A apărut cândva în al doilea sfert al secolului trecut, la est de Tisza, probabil în împrejurimile oraşului Debrecen, de unde s-a propagat spre marginile teritoriului de limbă maghiară. În centrul de iradiere au rezultat opere frumos executate, care iau în considerare spaţiul, şi sunt bine construite din punct de vedere artistic. Înspre margini - dincolo de Dunăre sau în Secuime - întâlnim reprezentări destul de rudimentare. Aceasta este situaţia şi în Bazinul Baraolt. Pe de o parte s-au reprezentat şi rădăcinile, pe de alta trunchiul şi ramurile aplecate se ridică parcă dintr-un fel de vas (1-8.). În majoritatea cazurilor sunt figurate numai ramurile principale, cele secundare sunt desenate rar (3., 6.,). Se vede foarte bine că meşterii cioplitori au făcut cunoştinţă cu acest motiv de foarte puţin timp. Se pare că au luat modelul de la oraşe, de pe pietrele funerare piramidale - cele mai noi.

Semnul infinit (**végtelen jel**), care nu este altceva decât un opt culcat, se întâlneşte relativ rar, şi se execută de regulă pe partea inferioară a stâlpului de mormânt (**gombfa**) (17.). Am întâlnit şi un caz, când s-a cioplit împreună cu o inimă în poziţie normală (11.), poate pentru a exprima un doliu infinit.

Laleaua (**tulipán**) reprezentată în plan este relativ rară pe stâlpii de mormânt (**gombfa**) din Bazinul Baraolt (24., 25), şi are o execuţie destul de schiţată. Se găsesc şi una-două executate în detaliu (30., 34), ultimul sugerează o provenienţă de după o imprimată cu modele.

Din când în când întâlnim şi rozmarinul (**rozmaring**) sculptat în stil aşchios, care este greu de deosebit de motivul „copacul lui Dumnezeu" (**isten fája**). Uneori se sculptează două fire laolaltă (28.), alteori ramurile aplecate una spre cealaltă formează parcă o coroană (32., 33.). Se folosea numai pe însemnul funerar al tinerilor - doar era folosit şi în viaţă numai de aceştia. Putea să aibă importanţă şi semnificaţia lui de floare cu putere de a alunga răul, şi de a purta noroc.

Motivul „ghiveci cu flori" (**virágtő**) se poate urmări la rândul lui până la antecedente gotice-renascentiste. Este greu să-l sculptezi pe stâlpii de mormânt, cu trunchiul îngust, totuşi are o frecvenţă destul de mare în cimitirele din Bazinul Baraolt. Floarea reprezentată într-un vas are dispunerea simetrică, cu trei sau cinci ramuri (20-23., 27). Pe primele patru se găsesc boboci, acestea pot fi şi boboci de lalea; pe ultima variantă apare o floare cu patru petale, larg deschisă. Această reprezentare constituie un ornament îndrăgit al renaşterii florale, respectiv al celei populare, se întâlneşte atât pe broderie, cât şi pe vase ceramice, sau pe ciopliturі. Se poate întâlni destul de frecvent între ciopliturile de pe porţi, după toate probabilităţile de aici s-a şi preluat. În acest grup de motive, elementul dominant este floarea, putem să presupunem deci, că s-a cioplit în special pe mormântul tinerilor.

În afară de flori am întâlnit şi soarele (**nap**) şi steaua (**csillag**). Drept că pe prima numai o singură dată (16.). Curios că nu am descoperit unelte, care să indice ocupaţii. Poate din cauza că zona este destul de unilaterală din punct de vedere al ocupaţiilor, aici s-a trăit de pe urma pământurilor şi a pădurii, iar la cioplitul în lemn se pricepeau toţi bărbaţii, chiar dacă în măsură diferită. Ar fi fost greu să găseşti vreo unealtă caracteristică pentru cineva în parte. De fapt am găsit, totuşi, unul singur: ciocanul folosit la minerit (**bányászkalapács**) (31), la Căpeni, unde în secolul trecut s-a început exploatarea cărbunelui. Ciudat că nu s-a dezvoltat nici un semn referitor la munca din furnalele de la Filia şi de la Herculian, ba din contră, cei de aici au dezvoltat

stâlpii de mormânt, adică de lemn (**gombfa**) cei mai ornaţi.

Semnele pe care le-am văzut o singură dată: coroana (**koszorú**) (26), triunghiul (**háromszög**) şi caracterele (18., 19.), trebuiesc privite ca reprezentări singulare (v. fig 4).

Epitafe pe stâlpii de mormânt (gombfa)

Stâlpii de mormânt (**gombfa**) din Bazinul Baraolt sunt îngusti, ceea ce nu a favorizat plasarea unor inscripţii pe acestea. Nu se prea puteau scrie poezii, în special cele mai lungi, iar dacă totuşi s-au executat, într-una-două decenii au devenit indescifrabile. De aceea avem puţine cunoştinţe referitor la acestea, cu toate că sunt menţionate deja la sfârşitul sec. XVIII.[...]

Între expresiile introductive permanente (gen leit-motiv) cea mai generală este: „Aici se odihneşte..." (**Itt nyugszik...**). Pe stâlpii de mormânt din sec XX. nu am dat de urmele expresiei relatate în 1796: „Aici îşi aşteaptă Mântuitorul..." (**Itt várja Jézussát...**), cu toate că precursorii acesteia au fost consemnate deja în sec. XVII., în cimitirul Hajongard de exemplu, mai ales pe morminte unitariene.

În cazul nostru epitafele relativ scurte, în număr mic, dovedesc că acestea pe de o parte au fost relativ mai recente, pe de alta de o importanţă mai redusă în comparaţie cu sistemul de semne cioplite şi sculptate. Se simte şi pe poezii că au fost scrise mai ales de dascăli, preoţi, eventual gospodari care făceau versuri. Iată un exemplu:

Am încercat viaţa
Pe marea tristă a lumii,
Am fost salvat de chinuri,
Mă odihnesc în fundul gropii.

SÁNDOR NAGY

n. 26 apr. 1868,
m. 194... [indescifr.]

Mă dor dureri, mă frământ
Mă odihnesc în acest mormânt

Aita Medie[31]

În majoritatea cazurilor se trec numai datele cele mai importante, aşa cum am citit pe un stâlp de mormânt (**gombfa**) de la Belin. Aici odih / nesc în acest mor / mânt Miklos / NÉMET năs / cut 1897 / a murit 19 / 38, 2 apr. / ... [indescifr.]. În cimitirul din Bătanii Mari s-au consemnat versurile:

Pro patria
Sándor BENEDEK, jun.
1925-1944
A murit pentru patrie,
nu ne plângem deci.
Dumnezeu să fie binecuvântat.[32]

La începutul anului 1940 am observat de fapt aceleaşi lucruri pe care le-a constatat şi Gábor SZINTE, cu patru decenii în urmă, şi ceea ce am citat deja: „...Semnele de pe stâlpul de mormânt (**fejfa**) au exprimat tot ce era important."[33] Deasupra streaşinei epitafului de multe ori se găseşte un loc liber, unde iniţial s-a trecut numai data morţii. Cel mai probabil, aceasta era informaţia cea mai veche, mai târziu s-a trecut şi numele celui decedat.

Textele aşa ziselor monumente vesele (**nevető fejfák**) nu s-au trecut de fapt niciodată pe stâlpii de mormânt. Acestea au reprezentat un gen de artă (poezie) semipopulară, independentă. S-au prezentat cu diferite ocazii (întruniri), unele versuri sunt cunoscute pe tot cuprinsul teritoriului de limbă maghiară. De multe ori găsim analogii şi dincolo de graniţe. Genul a rămas viu până în zilele noastre, epitafele multor personalităţi de seamă se obişnuia să se citeze deja în timpul vieţii acestora. Versurile următoare s-au consemnat la Aita Mare, dar sunt cunoscute în multe părţi:

Áron TÓT se odihneşte aici.
Nu mai umblă-n târg, şi nici

Nu mai face afacere atât
Pentru că un cal l-a azvârlit.
L-a lovit direct în coapsă,
I-a rămas această chitanţă.
*
Aici se odihneşte PEŞTI,
Cel care din mormânt codeşte.
N-are tăiţeii cu brânză-n gând,
A alunecat de mult în mormânt.
*
Oh, creştinule, orice ai spune,
M-a ucis găluşca cu prune.[34]

Acest gen de poezie, ale cărui prime produse se pot urmări de la începutul secolului trecut, este viu şi azi, şi a fost propagat în primul rând de studenţi şi de holtei.

Cioplirea stâlpilor de mormânt (gombfa) la Bodoş[35]

În fiecare sat din Bazinul Baraolt se găsea unul sau mai mulţi meşteri cioplitori de stâlpi de mormânt. La Bodoş, în anii 1910-1940 cel mai căutat era Miklós JÓZSA. Dacă a murit cineva, el a fost rugat să cioplească stâlpul de mormânt. În acest caz lăsa orice muncă, chiar şi cele mai importante, pentru că aşa se cuvenea. Cioplirea stâlpilor de mormânt era considerată muncă în clacă (**kalákamunka**), pentru care nu se luau bani. La Bodoş ar fi fost mare ruşine să faci această muncă pentru plată, dar meşterul cioplitor a fost răsplătit în general cu altfel de munci.

În acest sat stâlpul de mormânt s-a cioplit din lemn de stejar (**cserefa**), dar în alte sate (Bătanii Mari, Filia) s-a folosit şi lemn de prune. În general se lucra în curtea casei îndoliate, dar la dorinţa meşterului, trunchiul bine uscat se ducea cu carul sau se trăgea cu lanţul şi în curtea lui. Prima prelucrare superficială, cioplirea brută (**nagyolás**), poate fi efectuată de mai mulţi împreună, dar executarea ornamentelor este munca unui singur om.

Stejarul necioplit se aşează pe un suport de butuci special (**faragóászok**), la mijlocul acestuia, pentru a putea fi lucrat din toate părţile. Cioplirea brută se execută de mai mulţi odată, cu secure mare având coada de lungime de un metru. Cel care ciopleşte avansează cioplind spre spate, face mai multe crestături pe trunchi, dând de două-trei ori în acelaşi loc; şi îndepărtează bucăţile numai la sfârşit. Scopul acestei operaţii este detaşarea inegalităţilor lemnului.

Abia după această primă operaţie se decide ce se poate executa de fapt din trunchi. Dacă cioplitorul vrea să facă muncă ca lumea (**emberelejbe való munka**), atunci laturile grinzii trebuie să aibă cel puţin 15-18 cm lăţime. Copacul a fost ales de la început astfel încât să nu aibă noduri, dacă apar totuşi, nu se vor mai scoate. Pe o grindă de dimensiuni mai mici decât cele descrise, nu se pot ciopli ornamente în şir. În asemenea cazuri nu se ciopleşte decât semnul indicator de sex şi de vârstă, în partea terminală a stâlpului, restul rămâne necioplit. Iată explicaţia formelor mai puţin ornamentate, simplificate de stâlpi de mormânt (**gombfák**).

Dacă prima operaţie pare să fi reuşit, cioplitorul ia metrul (**a metret**), şi împarte exact trunchiul, unde şi ce fel de ornament să cioplească. Mai întâi face semn pentru limita părţii inferioare (**az ajja**), cea care se va introduce în pământ. Această parte este lăsată în starea sa originală. După aceasta măsoară partea în care se va sculpta epitaful. Ceea ce rămâne, partea superioară cioplită, care se îngustează, se numeşte vârf de bici (**ostorhegy**). După măsurarea acesteia, şi după ce s-a însemnat totul cu creion, împarte vârful de bici: unde se va ciopli răsfrângere (segment pitit de glob, concav, **kihajtás**), unde globul (**gomb**), îndoitură (segment pitit de glob, convex, **behajtás**), steaua (**csillag**). Acestea nu se desenează înainte, se pune numai câte un semn indicator, pentru a indica locul lor pentru ca stâlpul să rămână frumos, şi toate semnele să încapă pe el, proporţional.

După aceste operaţii de pregătire meşterul se apucă de cioplirea propriu-zisă: de acum înainte unealta sa cea mai importantă este barda (**faragófésze**, uneori şi **bárd**, dar prima denumire este utilizată mai frecvent). Aceasta are

o coadă de 40 cm lungime, îndoită spre interior, care protejează mâna cioplitorului, să nu se lovească de lemn. Mai de mult era confecţionată de ţigani, mai târziu s-a cumpărat în prăvălie, ca marfă industrială. Partea sa cea mai importantă este lama sau tabla (**lap, tábla**), de aceasta depinde dacă se poate folosi bine.

Executarea vârfului de bici necesită neapărat şi ferăstrăul cu ramă şi sfoară (**félkéz fűrész**), acesta este unealta cea mai potrivită atât pentru tăierea şi desprinderea bucăţilor (**kivagdalás**), cât şi pentru executarea ombilicului (**lapockázás**), sau pentru executarea globului (**gombozás**). Folosirea acestuia cere multă îndemânare, dar şi o mare experienţă, pentru că o singură greşeală, şi iarăşi, întregul stâlp trebuie aruncat.

Prima dată se execută tăietura de deasupra epitafului, aceasta este urmată în general de glob (**gomb**). Pentru cioplirea stelei (**csillag**) se realizează mai întâii un mic cub, ale cărui colţuri (cel din dreapta sus şi cel din stânga jos) se vor tăia.

Excutarea răsfrângerii (**kihajtás**), şi a îndoiturii (**behajtás**) începe de fapt cu o tăietură (**bevágás**), care se va ciopli în continuare realizându-se o formă concavă, respectiv una convexă. Locurile greu accesibile sunt aplatizate cu cuţitoaie (**kézvonó**), pentru ca suprafeţele să devină netede. Tesla (**szalu**) este folosită pentru cioplirea omoplaţilor (**lapockák**). Aceeaşi unealtă este folosită şi pentru fabricarea de obadă (**kerékfal**) şi pentru executarea unor părţi ale porţilor cu acoperiş (**kötöttkapu**, „poartă secuiască"). Tesla este de obicei produs ţigănesc, fabricile le confecţionează numai în ultimul timp. În trecut s-a făcut din fier de Filia (**fülei vas**). Omoplatul care în majoritatea cazurilor se dublează, este foarte greu de cioplit, pentru că lemnul trebuie mult îngustat pentru aceasta. Dacă se iveşte o crăpătură anterioară (**száraz repedés**), atunci lemnul crapă, şi toată munca de până acum a fost făcută pe degeaba.

Răzuşul (**véső**) se foloseşte pentru executarea figurilor mai mici, în locurile unde nu se poate lucra cu altă unealtă. Răzuşul este lovit cu mai (**bunkó, butunka, botóka**); acesta este confecţionat acasă şi i se ataşează o coadă de 25 cm. Pe partea terminală a stâlpului se execută laleaua (**tulipánt**), a cărei confecţionare este o muncă extrem de grea, mai ales dacă se doreşte executarea unor petale răsfrânte (**kihajló**). La Bodoş nu se făceau numai petalele, dar şi stigmatul dintre ele, aceasta din urmă, făcută dintr-o mică bucată de lemn, s-a introdus într-o gaură făcută în mijlocul lalelei.

Când vârful de bici era gata făcut, s-a netezit cu rindea (**simittó gyalu**), alungind astfel timpul de viaţă al stâlpului de mormânt (**gombfa**). Cu aceasta s-a netezit şi partea lăsată pentru epitaf. Ultima operaţie este cioplirea ombilicului (**köldök**) despre care Miklós JÓZSA a spus că: „...este ceva formal, să nu se termine aşa simplu" (**„... ojan formaji dolog, hogy ne végzőggyék ojan egyszerűen"**). Ombilic similar putem întâlni şi în cazul barelor porţii. [...]

Epitaful se scrie după terminarea cioplirii. Caracterele nu se desenează înainte, cioplitorul execută literele rotunde frumos una lângă alta, cu dalta V (**írókés**), asemănător cu răzuşul. De cele mai multe ori locul epitafului este vopsit în negru de la bun început, şi astfel caracterele executate vor fi evidenţiate bine de culoarea iniţială, gălbuie a lemnului. Inscripţiile de acest fel dispar repede, peste 15-20 ani abia se mai pot desluşi.[...]

Vopsirea stâlpilor de mormânt constituie o raritate, şi după spusele lui Miklós JÓZSA, acest obicei la Bodoş niciodată nu s-a practicat. Părţile proeminente, ornamentele sunt vopsite într-adevăr cu vopsea neagră, însă aceasta se spală repede de ploaie. Culoarea neagră se păstrează cel mai mult timp pe mustaţa de pe stâlpii de mormânt ai bărbaţilor, fiind apărată de sprânceana (**szemöldök**) epitafului. Ungerea stâlpilor cu catran este un obicei mai nou, şi nu s-a generalizat, s-a preluat probabil din Bătanii Mari. La începutul anilor 1940 câte un stâlp de mormânt al unor copii mici s-a vopsit în alb.

[...] Menţionăm că stâlpul de mormânt trebuie să fie gata timp ce mortul se află pe catafalc, pentru a putea fi duşi în cimitir împreună.

Cruci

După cum am mai amintit, catolicii reprezintă majoritatea numai la Baraolt şi la Micloşoara. În alte părţi, de exemplu la Aita Mare, Aita Medie, locuiau numai câteva familii. Astfel nici nu se putea dezvolta o bogăţie a crucilor de pe morminte, ca şi cea caracteristică unor părţi din Odorhei, sau din Scaunul Ciuc. Trebuie sa prezentăm totuşi câteva, care pot trezi interes (v. fig.5.).

Cimitire catolice nu erau decât două în tot Bazinul Baraolt, însă catolicii au primit câte un colţ separat în cimitirele reformate, deja la începutul secolului trecut. Acest lucru este pomenit în cazul mai multor comune (ex. Bodoş, Aita Mare, etc.). În ultima József BENKŐ consemnează următoarele în jurul anului 1770: „Tinerii [care au consumat probabil mult alcool înainte] au rupt în bucăţi crucea de lemn exigată în locul de înmormântare al catholicilor"[36], lucru ce s-a întâmplat şi cu însemnele **gomb** şi **kopja**, în alte locuri (exemplul amintit la Aita Seacă).

Dacă luăm în revistă crucile din figură, putem stabili în primul rând că unele caracteristici ale acestora sunt împrumutate de fapt de la însemnele **gombfa**. Acest lucru este cu atât mai verosimil, cu cât în aceeaşi localitate le-a executat probabil acelaşi meşter. Am întâlnit câteva exemplare, al căror corp a avut în partea terminală numai glob (**gomb**). Pe partea inferioară a corpului de multe ori s-a pregătit o suprafaţă netedă pentru epitaf. Dacă mortul a fost un om tânăr, scândura de protecţie a fost ornată în majoritatea cazurilor cu motiv de lalea cu două, sau trei petale. În două cazuri apare şi motivul coc (**konty**), pe care în unele cimitire l-am cunoscut drept indicator pentru femei mai în vârstă. Pe baza acestora, luate la un loc, putem constata că stâlpul de mormânt **gombfa** şi crucea din Bazinul Baraolt diferă foarte mult la prima vedere în privinţa formei, dar găsim şi semne care dovedesc o strânsă legătură între cele două.

Pietre funerare

La început am urmărit numai scopul propus iniţial şi am studiat numai stâlpii de mormânt (**gombfa, fejfa**). Interesul faţă de pietrele funerare mi s-a trezit atunci când o femeie în vârstă mi-a vorbit despre globurile/capetele de piatră (**kőgombok**), care ocupă tot mai mult locul celor de lemn (**gombfák**). Acest lucru s-a întâmplat deja pe la sfârşitul cercetărilor mele, şi nu am mai putut efectua o culegere sistematică. Totuşi, răsfoind din nou desenele, şi mai ales fotografiile, am observat şi câteva pietre funerare. Punându-le alături, am putut face anumite constatări.

MALONYAI se plânge deja la începutul secolului, că în locul însemnelor de lemn (**kopja fejfák**) încep să fie folosite pietre, dar scrie totodată, că amintirea acestora rămâne până şi în denumirea monumentelor de piatră, care se numesc în mai multe locuri „însemn de lemn din piatră" (**kő-fejfa**). În continuare face o caracterizare a pietrelor la modul general; „pietrele funerare sunt cioplite din piatră de o duritate mai scăzută. În partea superioară se ciopleşte totdeauna şi un element ornamental, de regulă trandafir, sau lalea. Piatra este vopsită în alb, ori în albastru mai deschis, sau mai închis. Ornamentul şi epitaful este poleit cu aur, sau vopsit în negru."[37]

Tumba trebuia sa fi fost unul dintre cele mai vechi tipuri de pietre funerare (**koporsókő**, 'piatră-coşciug'). Aceasta a fost culcată pe mormânt, iar datele celui decedat s-au trecut pe laturi. Acest tip s-a folosit însă numai în cazul unora care au aparţinut păturilor superioare ale societăţii, sau al preoţilor mai însemnaţi. O asemenea tumbă s-a găsit pe vremuri şi pe mormântul lui József BENKŐ, ORBÁN vorbeşte despre „... coşciug de piatră, simplu, fără podoabă..."[38] Nu am văzut aşa ceva în cimitirele Bazinului Baraolt.[39]

Se întâlnesc mai frecvent pietrele funerare cioplite în formă de coloană, cu element ornamental terminal având formă asemănătoare cu un coşciug micşorat, pe care s-a mai executat şi un glob (**gomb**) (ex. Bătanii Mari, Filia, Belin, Aita Seacă, etc.). Cele din Căpeni au de asemenea o formă specifică. La începutul secolului tre-

cut cimitirul de aici era încă plin de stâlpi de mormânt (**gombfa**), dar cei mai înstăriţi au comandat deja pe atunci coloane de piatră, cu glob (**gomb**) pe partea superioară. În cazul formelor mai simple, acesta s-a împodobit ulterior cu ornament de vrej, sau de flori, ceea ce a acoperit aproape în întregime globul.[40]

Pietrele funerare plate, rotunjite, sau ascuţite în partea superioară s-au întâlnit la o frecvenţă mai mare printre altele în partea de nord a Bazinul Baraolt. Acestea s-au cioplit pe vremuri în special de meşterii din Herculian, din piatră de culoare roz, uşor de prelucrat [41], şi au fost cumpărate în număr mare şi de către satele vecine. În partea superioară, de formă triunghiulară, sau semicirculară s-au cioplit ornamente de vrej şi de flori, locul epitafului era pregătit sub acest compartiment.

Coloanele înalte, cu terminaţia piramidală, au apărut după primul război mondial. Acestea erau cioplite deja mai degrabă de meşteri de la oraş. Mare parte au fost turnate în perioada interbelică, din piatră artificială, şi nu au nimic comun cu tradiţia locală. Reprezentând gustul de la oraş, s-au răspândit foarte repede.

Majoritatea pietrelor funerare au fost cioplite, sau turnate de meşteri cu şcoală, care au însuşit şi diferitele semne convenţionale. Astfel, de exemplu, primele reprezentări de salcie plângătoare au apărut în Bazinul Baraolt pe pietre funerare, după cum am mai amintit, începând cu al doilea deceniu al secolului, dar formele executate superficial apar după foarte puţin timp şi pe stâlpii de mormânt (**gombfa**). Coroana în poziţie inversă s-a răspândit probabil în acelaşi fel, inima în poziţie inversă însă s-ar putea să fi existat mai întâi pe însemnele de lemn, şi să fi ajuns motiv al pietrelor funerare fiind preluată de acolo.

Deosebiri între cimitirele din Bazinul Baraolt

În urma muncii meşterilor cioplitori de stâlpi de mormânt au apărut caracteristici specifice pentru diferitele sate, sau grupuri de sate. Am amintit de exemplu că forma felinar se întâlneşte şi la Bodoş, dar este specifică în primul rând pentru valea Aita, în special pentru Aita Medie. Tipul de stâlp de mormânt (**fejfa**) de la Belin, care are o frecvenţă foarte mare acolo, se poate întâlni şi la Aita Mare şi Aita Medie, răzleţ apare chiar în câte un sat mai nordic. Fenomenul se explică probabil printr-un obicei conform căruia celor ajunşi să se stabilească în alte sate prin căsătorie, li se cuvenea un însemn folosit în satul natal. Meşterul cioplitor a venit de acolo pentru a executa stâlpul de mormânt cuvenit, fapt ce a contribuit la proliferarea formelor, elementelor ornamentale, semnelor.

Un astfel de fenomen s-a observat la începutul secolului şi în cimitirul reformat din Braşov, unde au fost înmormântate multe fete din Secuime, deseori tocmai din Bazinul Baraolt, tinere care au ajuns aici ca servitoare, şi majoritatea au decedat în tuberculoză. Rudele venite la înmormântare au adus cu ele stâlpi de mormânt (**gombfa**) gata făcuţi, sau măcar stâlpul necesar, cioplit brut, caz în care l-au executat pe loc. În cazul în care ulterior a mai venit cineva la mormânt, putea să recunoască de departe, unde se odihneşte al lor, doar avea un stâlp de parcă ar fi murit acasă, în satul natal.

Diferenţele dintre cimitire se manifestă, desigur, nu numai în formele, elementele ornamentale, uneori în semnificaţia acestora, dar şi în alte privinţe. Între altele, în raportul dintre stâlpi (**gombfák**) şi pietre (**sírkövek**). Am întâlnit cimitire (de exemplu la Bodoş, Filia, Belin, etc.) dominate de stâlpi, în care pietrele funerare constituiau excepţii. În alte părţi (de exemplu la Baraolt, Biborţeni, Bâţanii Mari, Aita Seacă, etc.) pietrele funerare de diferite tipuri - „globurile de piatră" (**kőgombok**), respectiv alte forme - erau deja în majoritate. La început am crezut că aceste diferenţe au legătură cu măsura diferită a pătrunderii proceselor de urbanizare, în anumite locuri ale industrializării. Situaţia nu este totuşi aşa de simplă, chiar dacă se verifică local. Să ne gândim la cimitirele bogate în stâlpi de mormânt de la Filia şi Herculian. În furnalul primului sat în anumite perioade au lucrat în acelaşi timp chiar şi

două sute de muncitori, iar Herculian nu numai că s-a industrializat, dar chiar aici s-au executat pietrele funerare, care în majoritatea lor au ajuns totuşi în cimitirele din Băţanii Mici, deşi acolo nu existau nici urme de indsutrializare. La Biborţeni nici eu nu am mai găsit decât câţiva stâlpi de mormânt (**gombfa**), cu toate că în urmă cu patru decenii cimitirul nu numai că era plin de ele, dar erau şi cele mai frumoase. La Racoşul de Sus nu cunosc situaţia de mai devreme, dar în mod ciudat, pe morminte se puneau tăbliţe mici, asemănătoare cu cele întâlnite şi la oraş. Toate acestea la un loc arată că cimitirul fiecărui sat trebuie studiat foarte minuţios, în parte, pentru a găsi răspuns la întrebările puse.

Bibliografie

BALASSA Iván: Gombfa-faragás a háromszéki Bodoson. Erdélyi Múzeum. 52. (1947).

BALASSA Iván: Történeti néprajzi adatok az Erdővidékről. Néprajzi Közlemények. 8. (1963).

BENEDEK Elek: Édes szülőföldem. Budapest, 1920.

BENKŐ József: Filius posthumus, vagyis attya halála után született fiú; azaz, az Erdővidéki Református tractusba, a Reformáció idejétől fogva a feledékenység által eltemetett dolgoknak, némely kevés régi jegyzésekből és egyéb bizonyságokból való felelevenítések... 1770. (Manuscris, originalul a fost predat pentru păstrare bibliotecii Muzeului Naţional Secuiesc, făcând parte din fondul arhivistic al bisericii reformate din dioceza Erdővidék şi se pare că s-a distrus la Zalaegerszeg, în timpul evacuării).

BENKŐ József: Udvarhely megye leírása: Keresztúrfiszék, Bardocfiszék. Fordította, kiadta és bevezette SZABÓ András. Erdélyi Ritkaságok. 4. Kolozsvár, 1944.

ÉDER Zoltán: BENKŐ József nyelvészeti munkássága és az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság. Budapest, 1978.

JÁNOSFALVI SÁNDOR István: Székelyhoni utazás a két Homoród mellett. Erdélyi Ritkaságok. 2. Kolozsvár, 1942.

KARÁCSON Béla: A fülei egyházközség története. Kisújszállás, 1899.

KISGYÖRGY Zoltán: Erdővidék. Sepsiszentgyörgy, 1973.

KONSZA Samu - FARAGÓ József: Háromszéki magyar népköltészet. Marosvásárhely, 1957.

KÓS Károly: A vargyasi festett bútor. Kolozsvár, 1972.

KÓSA László - FILEP Antal: A magyar nép táji-történeti tagolódása. Budapest, 1975.

LÁSZLÓ Gyula: A honfoglaló magyar nép élete. Budapest, 1944

MALONYAY Dezső: A magyar nép művészete: 2. köt. Budapest, 1909.

MIKÓ Imre: BENKŐ József élete és munkái. Pest, 1867.

ORBÁN Balázs: A Székelyföld leirása. 1-3. köt. Pest, 1868-1869.

SZINTE Gábor: Kopjafák (temetőfejfák) a Székelyföldön. Néprajzi Értesítő. 6. 1905.

TAMÁSI Áron: Szülőföldem. Budapest, 1939.

Note

1. **Cu permisiunea autorului, dl. prof. BALASSA, am ales pentru traducere numai principalele capitolele şi pasaje de parte generală. Volumul „A székelyföldi Erdővidék temetői" cuprinde în afară de cele traduse părţi introductive şi de încheiere, cu definirea şi descrierea unităţii teritoriale numite Erdővidék (zona etnografică corespunzătoare în mare Bazinului Baraolt), şi cu frumoase confesiuni ale autorului; respectiv o parte specială, în care se discută toate cimitirele, unul câte unul, şi care este ilustrată cu desenele tuturor monumentelor funerare, descrise de altfel în amănunte. Din cauze obiective - suprapunerea unor pasaje din capitolele generale, cu cele de sinteză, recapitulative - am omis unele pasaje, sau le-am rezumat ([...]). Problemele speciale legate de montarea capitolelor şi pasajelor traduse sunt semnalate în note, în notele intercalate ale traducătorului. Textele citate s-au tradus şi ele, originalele, cu o singură excepţie, nu s-au mai introdus în note, din cauza lipsei de spaţiu. Aş vrea să-i mulţumesc cu această ocazie încă odată autorului, pentru bunăvoinţa şi sprijinul acordat. Îi datorez de asemenea cele mai calde mulţumiri d-lui muzeograf Nicolae MOLDOVAN, ptr. ajutorul acordat n realizarea acestei traduceri. B.H.** ***(Nota trad.)***

2. Tabel cu numărul bărbaţilor şi femeilor din evidenţa din 1766 referitoare la bisericile reformate din Scaunul Braduţ.

(BENKŐ József, 1944. 113.):

Comunităţi reformate	Nr. bărbaţilor	Nr. femeilor
Băţanii Mari (Nagybacon)	319	319
Biborţeni (Bibarcfalva)	167	177
Băţanii Mici (Kisbacon)	154	166
Herculian (Hermány)	230	213
Filia (Füle)	198	223
Braduţ (Bardóc)	169	170
Doboşeni (Száldobos)	138	136
Vârghiş (Vargyas)	36	27
Tălişoara (Olasztelek)	168	176
Ormeniş (Ürmös)	34	32

De menţionat că din punct de vedere administrativ Ormeniş, din comitatul Târnava Mare (la data respectivă de Alba, între 1775-1876, cu câteva perioade de excepţie de Alba Superior) nu a aparţinut niciodată de Scaunul Braduţ, iar Băţanii Mari aparţine la această dată în parte de Scaunul Braduţ (Odorhei), în altă parte de Scaunul Micloşoara (Trei Scaune), şi constituie o unitate numai din punct de vedere bisericesc. **(Ormeniş este un sat unitarian, ca şi Vârghiş, ceea ce explică numărul mic al reformaţilor de aici. Nota trad.)**

Celălat tabel provine din 1775, tot de la BENKŐ. (v. Tab. 2.) A doua rubrică indică numărul familiilor reformate. Aici, în prima coloană figurează datele celor mai înstăriţi, care au plătit bisericii simbrie întreagă (**egész kepe**). În această perioadă simbria făcea trei claie (**kalongya**) de grâu, 4 claie de ovăz, şi un car de lemne. Două treimi erau plătite preotului, o treime dascălului (**iskolamester**). Excepţie de sub regulă: la Băţanii Mici, Doboşeni şi Aita Mare întreaga simbrie era primită de preot. Acolo unde majoritari erau reformaţii, catolicii plăteau şi ei contribuţia preotului reformat, iar în două localităţi (Micloşoara şi Baraolt) şi cei de altă religie au plătit-o parohului catolic. Coloana a doua reprezintă numărul săracilor şi văduvelor, primele trebuiau să plătească 36 de **krajcár**, ultimele 18

krajcár, sumă numită aspru (**oszpora**). Numărul familiilor reformate mai înstărite era de 843. Dacă îl înmulţim cu coeficientul obişnuit de cinci, rezultă 4170 de suflete. Numărul de capi de familie la săraci şi văduve se ridică în total la 356, ceea ce înseamnă 1780 de persoane. Totalul final ar fi 5950 de suflete de confesiune reformată, raportul dintre cei având o stare materială relativ mai bună şi cei săraci era în consecinţă aproximativ 7:3. În satele amintite au locuit 61 familii de confesiune catolică, dar în tabel nu figurează localităţile Baraolt şi Micloşoara unde catolicii reprezentau majoritate covârşitoare. Sunt 229 familii de unitarieni, dar nu figurează în tabel localitatea unitariană Vârghiş. **(Nici Racoşul de Sus, şi de data aceasta nici Ormeniş, comune unitariane aparţinătoare de comitatul Alba, şi tocmai din acest an, la Alba Superior. Nota trad.).** Ritul grec în majoritatea cazurilor se referă la români. Numărul lor este de 250 familii, cei mai mulţi trăiau la Belin. În rubrica a şasea şi a şaptea figurează mărimea ogoarelor şi fânceţelor preotului şi al dascălului, în **kőből** (unitate de măsură egală cu aproximativ 800 de stânjeni pătraţi).

Statistica în nici un caz nu este completă, lipsesc din tabel atât Baraolt, Micloşoara cât şi Vârghiş, dar dacă le estimăm şi pe acestea, atunci în a doua jumătate a sec. XVIII. numărul populaţiei din Bazinul Baraolt era în jur de 10 mii de locuitori. **(Cele două sate unitariene amintite deja, rămase de asemenea în afară, Racoşul de Sus şi Ormeniş, nu ar aduce modificări semnificative. Nota trad.)** Mai mult de 60 la sută din această populaţie era de confesiune reformată.

3. Autorul şi-a făcut cercetările în timpul anilor de după Dictatul de la Viena. În această perioadă graniţa româno-maghiară trecea prin Bazinul Baraolt pe-a lungul râului Olt. Dat fiind situaţia deosebit de încordată dintre cele două state, cercetările nici nu s-au putut extinde asupra satelor din stânga Oltului, deşi cel puţin Ormeniş (Ürmös), din punct de vedere etnografic aparţine de Erdővidék, şi putem întâlni numeroase elemente comune şi în cazul lui Apaţa (Apáca), localitate aparţinătoare de ceangăimea din Bârsa. Autorul mărturiseşte că a întâlnit dificultăţi până şi în dreapta Oltului - în zona de graniţă orice străin era privit cu neîncrede de către autorităţile militare. (Nota trad.)

4. KISGYÖRGY Zoltán, 1973. 9.

5. **Urmează pasaje din capitolul: „Despre istoria cimitirelor şi însemnelor funerare din Bazinul Baraolt" (BALASSA, 1992. 10.). (Nota trad.)**

6. KARÁCSON Béla, 1899. 52.

7. BENKŐ József, 1770-1771. 171.

8. BENKŐ József, 1770-1771. 20.

9. **Se revine la capitolul „Aspectul exterior al cimitirelor" (BALASSA, 1992. 70.). (Nota trad.)**

10. LÁSZLÓ Gyula, 1944. 221.

11. TAMÁSI Áron, 1932. 210-211

12. MALONYAY Dezső, 1909. 2: 276.

13. ORBÁN Balázs, 1869, 3:16.

14. **Urmează pasaje din capitolul: „Despre istoria cimitirelor şi însemnelor funerare din Bazinul Baraolt" (BALASSA, 1992. 10-13.). (Nota trad.)**

15. Procesul verbal de vizitare al diocezei reformate Erdővidék. 1742 din arhivele Muzeului Naţional Secuiesc (1942). Mulţumesc lui János HEREPEI. Vezi încă BALASSA Iván, 1963. 220.

16. Item. 1796-1797. vezi încă BALASSA Iván, 1963. 219.

17. Matricola bisericii reformate din Băţanii Mici. Mulţumesc lui László VAJDA.

18. ORBÁN Balázs, 2/1869. 16; SZINTE Gábor 1905. 94.

19. ORBÁN Balázs, 2/1969. 16.

20. SZINTE Gábor, 1905. 91-102.

21. MALONYAI Dezső, 2/1909.275-293.

22. JÁNOSFALVI SÁNDOR István, 1942. 2: 72.

23. MALONYAI Dezső, 2/1909. 285.

24. **Se revine la capitolul de sinteză (BALASSA, 1992. 71.). (Nota trad.)**

25. **Se referă probabil la anabaptişti, renumiţi datorită ceramicii lor habane. (Nota trad.)**

26. SZINTE Gábor, 1905. 100.

27. ORBÁN Balázs, 1869. 3:16, note.

28. SZINTE Gábor, 1905. 98.

29. MALONYAY Dezső, 1909. 2:286.

30. SZINTE Gábor, 1905. 100.

31. KONSZA Samu - FARAGÓ József, 1957. 525.

32. KONSZA Samu - FARAGÓ József, 1957. 524.
Nu am reuşit să sugerez în traducere, că este vorba de o poezie, cele trei versuri de la sfârşit sună astfel în original: A hazáért halt meg, / Panaszunk hát nincsen. / Áldassék az Isten. (Nota trad.)

33. SZINTE Gábor, 1905. 100.

34. KONSZA Samu - FARAGÓ József, 1957. 536.

35. Capitolul a apărut ca şi o scurtă lucrare de sine stătătoare în Erdélyi Múzeum 1947. (BALASSA Iván 1947.) 36. BENKŐ József, 1770. 184.

37. MALONYAY Dezső, 1909. 2: 278.

38. ORBÁN Balázs, 1869. 3: 16.

39. MALONYAY Dezső, 1909. 2: 278, 280, 281.

40. Tumbele, puţine la număr se întâlnesc în Bazinul baraolt v. de ex. cea descrisă de către László DEMETER, în volumul prezent, de la Baraolt. (Nota trad.)

41. Andezitul roz este o piatră specifică zonei Herculian, şi are numele popular de „piatra de Herculian" în Bazinul Baraolt (*Nota. trad.*)

A székelyföldi Erdővidék temetőiről

(A dolgozatról)

Szerző 1942-ben és 1943-ban járta be Erdővidék temetőit, mint a Székely Nemzeti Múzeum akkori munkatársa. Megtisztelő figyelme azóta sem szűnt meg a múzeum sorsát nyomon követni. A gyűjtőút eredménye 4-500 fényképfelvétel, rajz és mérés volt. A grafikai anyagot BALOGH Zoltán, akkor gimnáziumi tanuló tisztázta le. A háborúban az anyag egy része megsemmisült, számos adata már nem rekonstruálható. 1972-beli útja alkalmával a temetők pusztulását állapítja meg Nagybaconban, Bodosban, Bibarcfalván, Olaszteleken, Kisbaconban. Vargyas kivétel. A dolgozat a végül 1988-ban véglegesített könyv („A székelyföldi Erdővidék temetői", Debrecen, 1992) általános részének román fordítása.

On the Cemeteries of the Baraolt Basin (Erdővidék)

(About the paper)

The author visited the cemeteries of Székelyföld during 1942-1943, as the employee of the Székely National Museum at that time. His honouring attention is continuously focused on the museum since. The results of the collecting journey consisted in about 4-500 photographs, drawings and measurings. The graphical material was cleared up by Zoltán BALOGH. A smaller part of the material was distroyed during the war, many data cannot be reconstituted any more. On the occasion on his journeys in 1972, he ascertained the degradation of the cemeteries in Bățanii Mari (Nagybacon), Bodoş (Bodos), Biborţeni (Bibarcfalva), Tălişoara (Olasztelek), Bățanii Mici (Kisbacon). The cemetery of Vârghiş (Vargyas) was an exception. The paper is the Romanian translation of the general part of the book completed finally in 1988, published in Debrecen, 1992: „A székelyföldi Erdővidék temetői" (The Cemeteries of the Baraolt Basin in Székelyföld, Debrecen, 1992).

Comunitate	Reformate		Romano-catolice	Unitariene	De rit grecesc	Ogoare	Fănețe
	Reformate	săraci, văduve				stânjeni	
Bățanii Mari	121	46	-	-	24	7 ¼	7 ¼
Bodoş	50	21	-	-	2	7 ¼	2
Aita Seacă	83	30	4	4	9	8	4
Aita Medie	108	44	6	-	28	11	1
Căpeni	82	26	13	-	15	6	4
Tălişoara	44	18	6	1	3	6	1
Doboşeni	44	19	2	3	9	-	4
Brăduţi	66	14	1	-	5	5 ¼	3 ½
Filia	54	25	6	-	7	7 ¼	4
Herculian	60	32	1	2	12	10 ¼	9
Bățanii Mici	48	8	-	-	8	6 ¼	4
Biborţeni	43	29	3	-	3	9 ¼	2 ¼
Belin	15	28	11	113	100	13	7
Aita Mare	16	16	5	106	25	6	1 ½

Tabel privind populația din Bazinul Baraolt, în număr de familii şi stânjeni, (BENKŐ József, 1944. 114.)

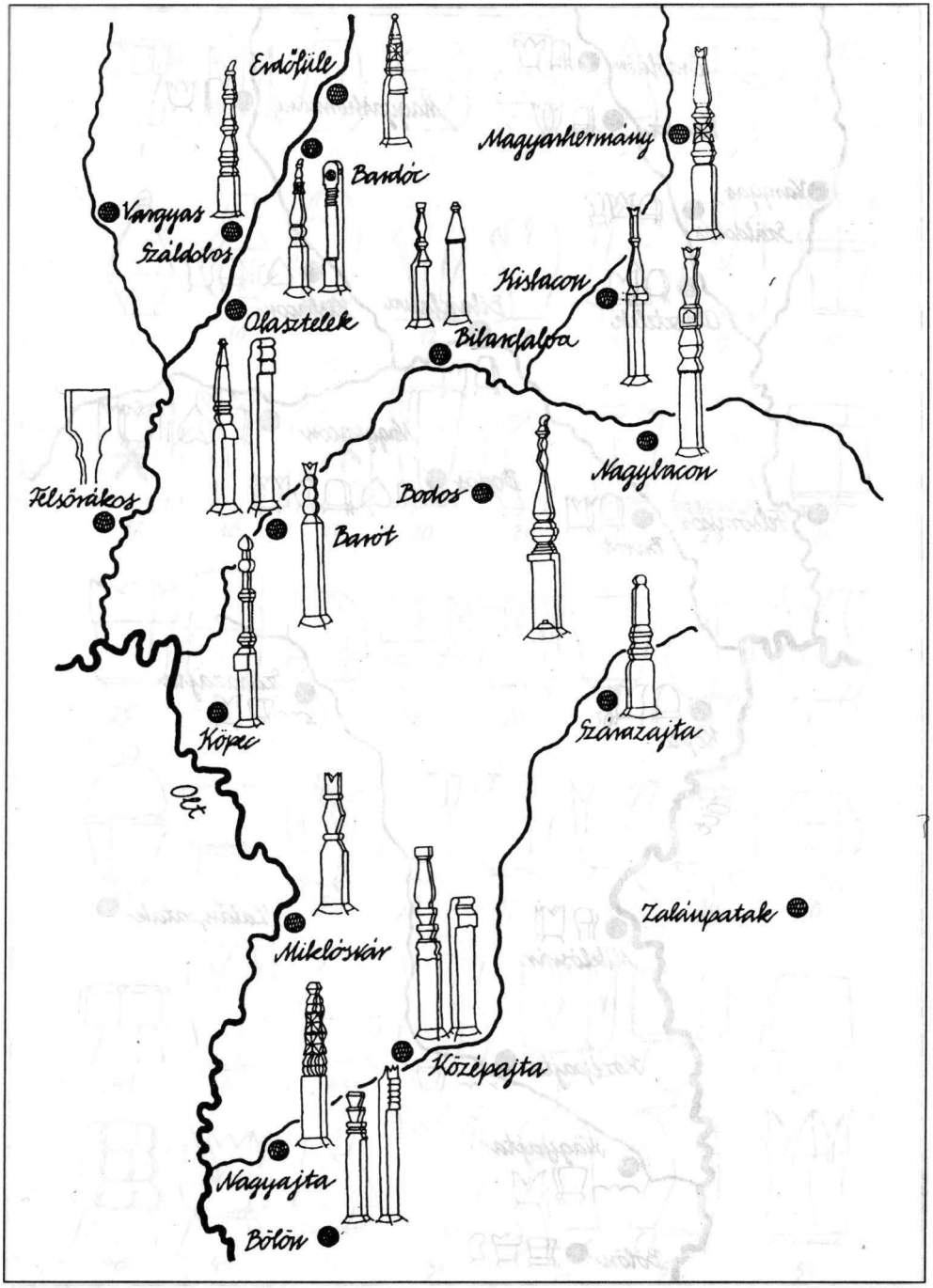

Figura 1. Stâlpi de mormânt caracteristici în satele Bazinului Baraolt

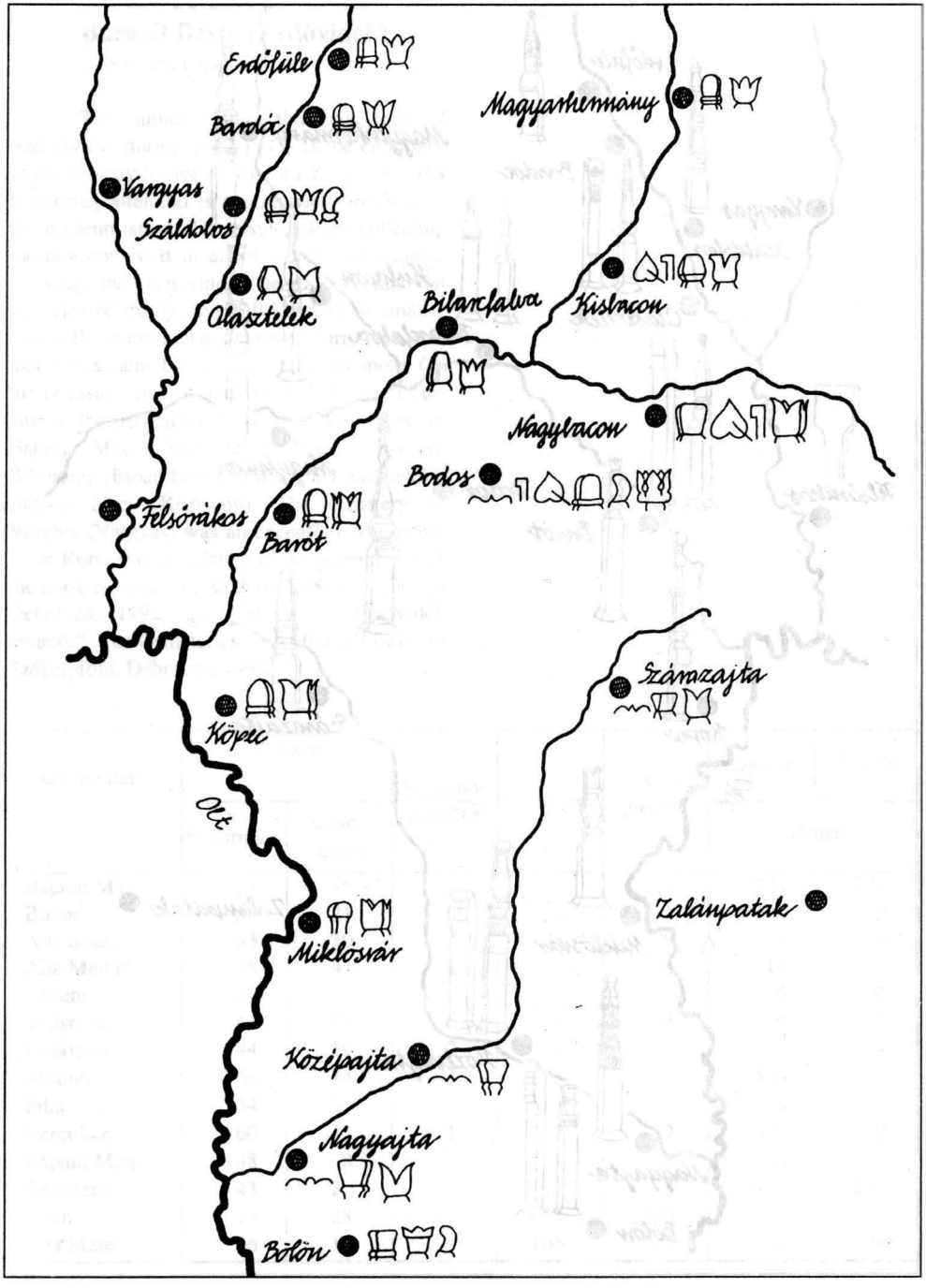

Figura 2. Elemente antropomorfe

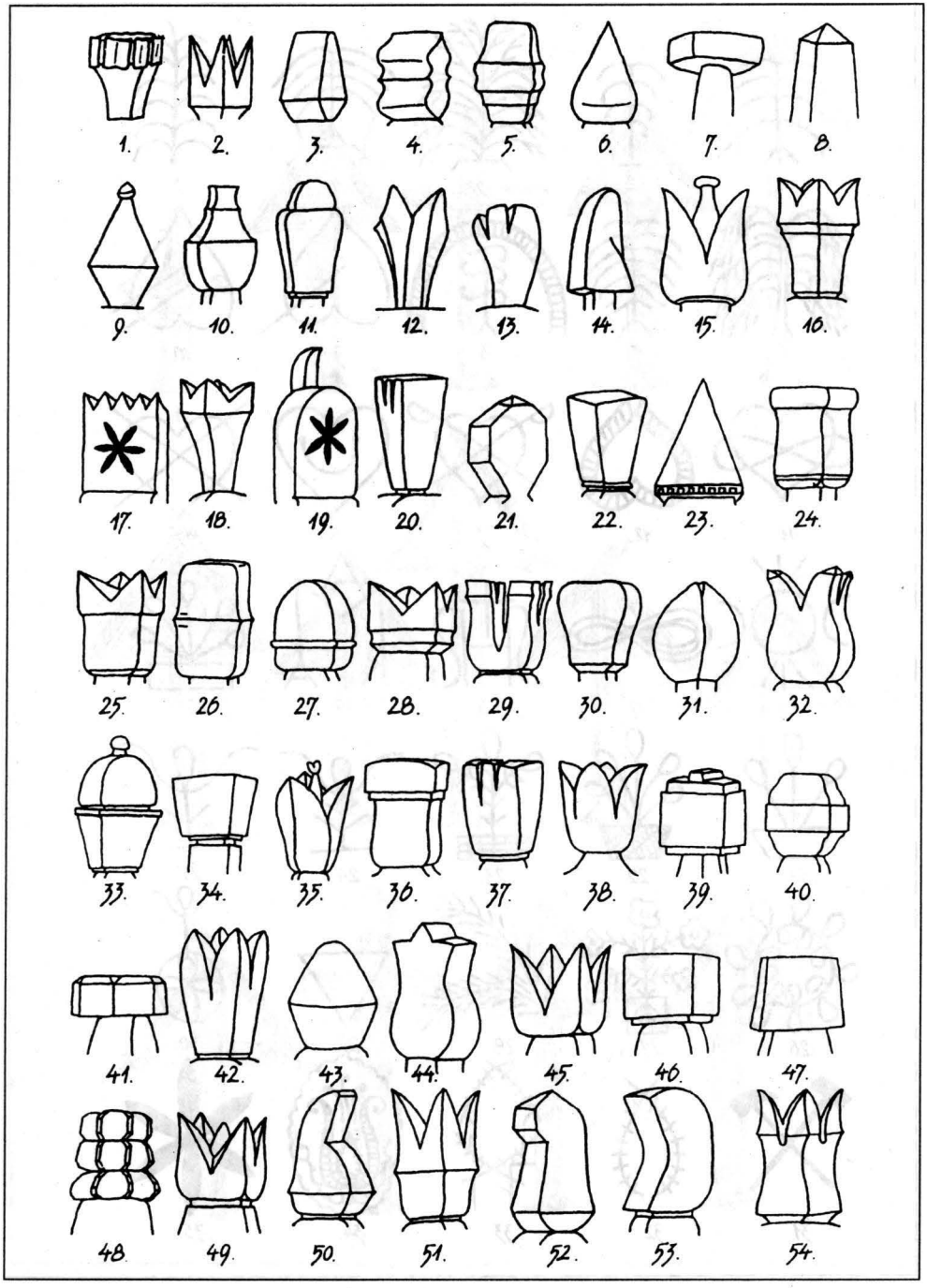

Figura 3. Elemente ornamentale terminale ale stâlpilor de mormânt în Bazinul Baraolt

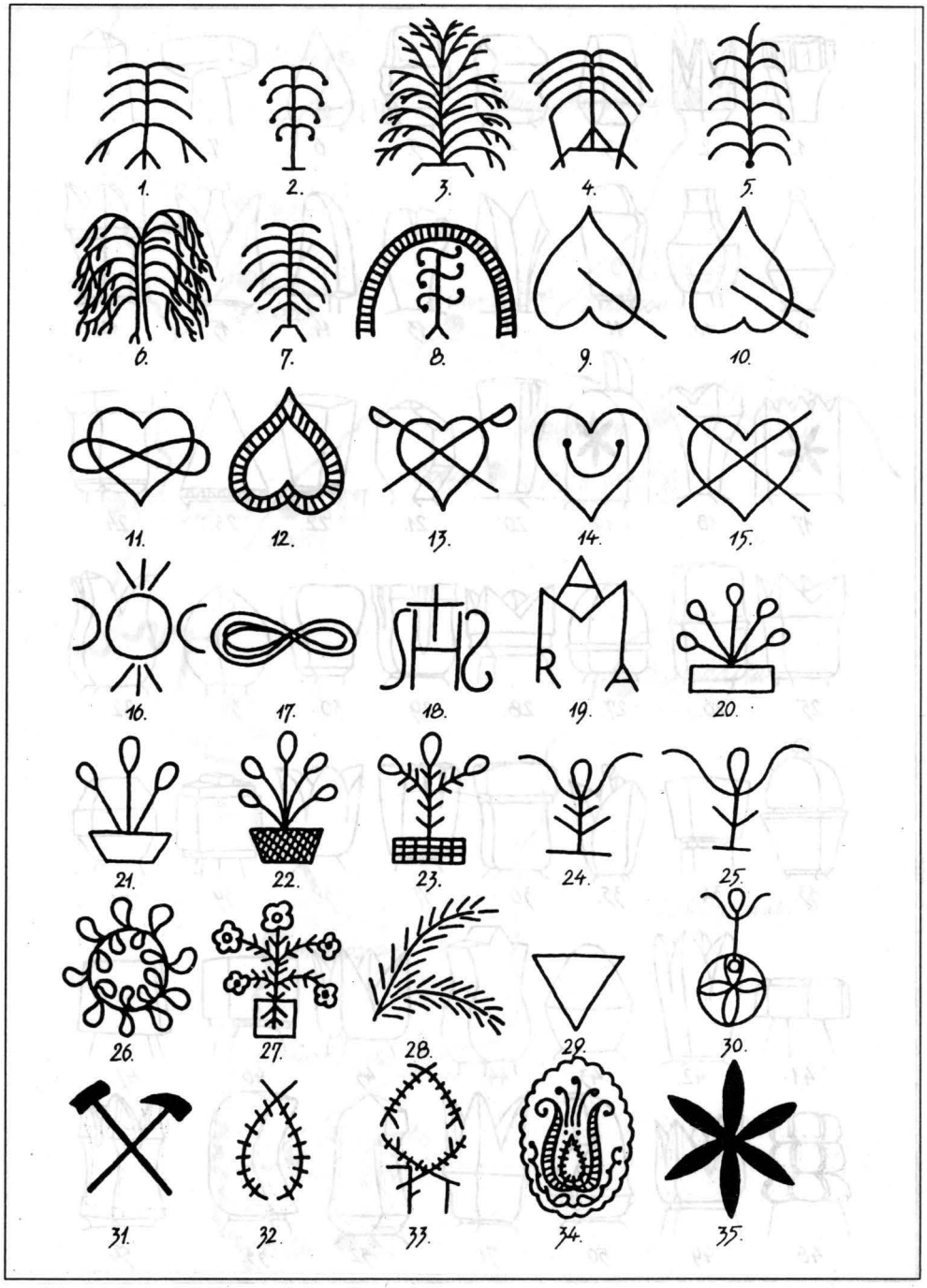

Figura 4. Elemente ornamentale sculptate

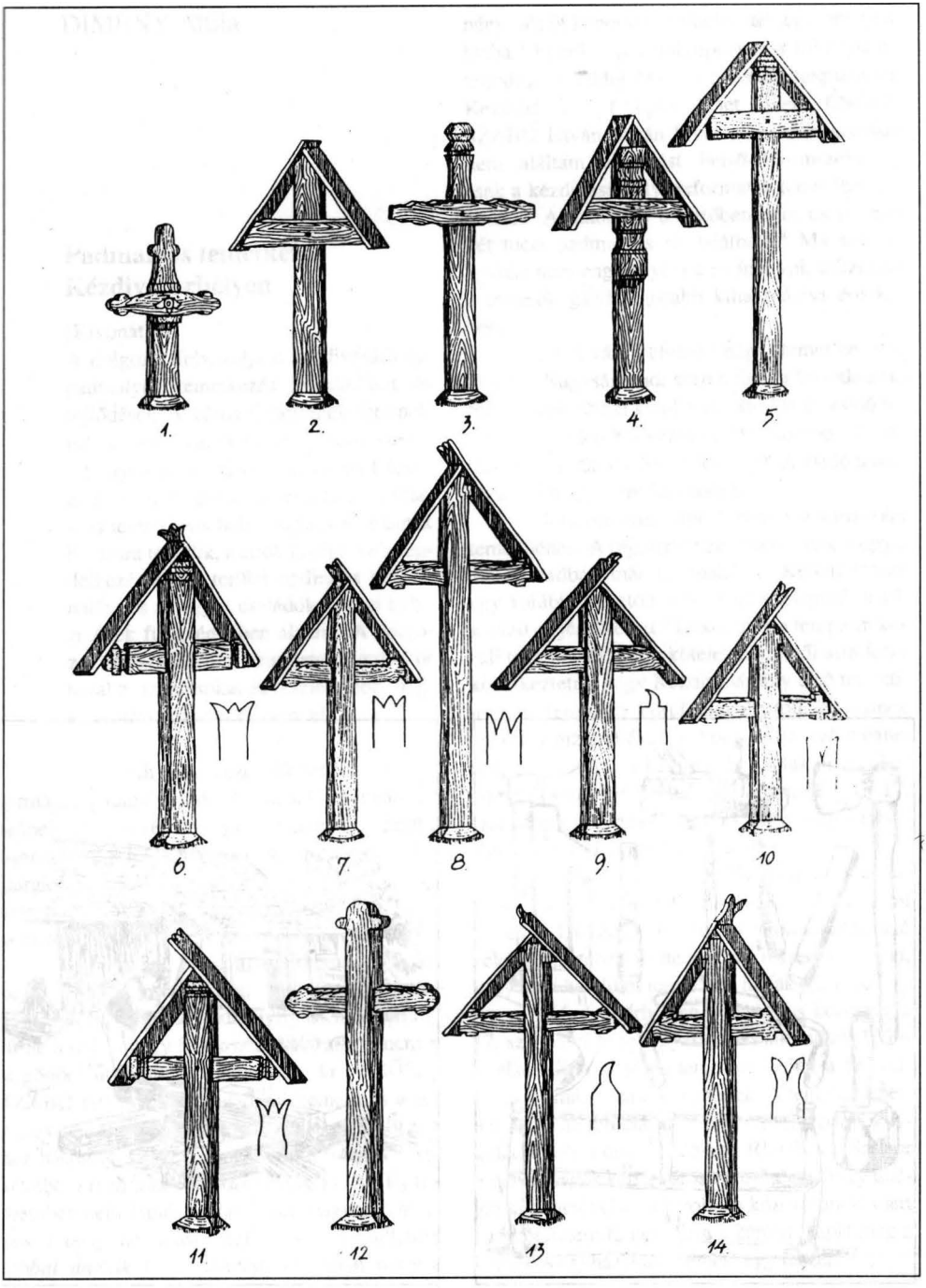

Figura 5. Cruci

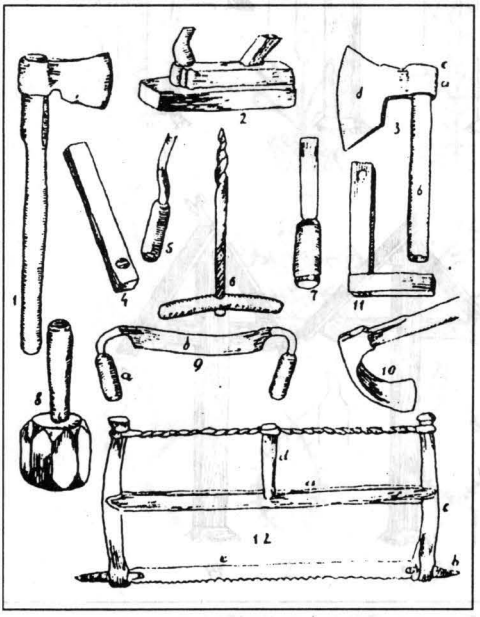

Figura 6. 1-secure, 2-rindea, 3-barda, 4-metru, 5-dalta V, 6-burghiu, 8-răzuş, 9-cuţitoaie, 10-teslă, 11-echer, 12-ferăstrău

Figura 7. Cioplire brută pe suport de butuci (ambele desene după András CSIKÓS TÓTH).

DIMÉNY Attila

Padmalyos temetkezés Kézdivásárhelyen

(Kivonat)
A dolgozat felvázolja a kézdivásárhelyi padmalyos temetkezés kialakulását és fejlődését. A város temetőinek történelmét követően azok térbeli elhelyezkedését tárgyalja, sorra véve az egyes felekezeteket. A dolgozat hangsúlya a padmalyos temetkezés helyi, sajátos formáinak leírására tevődik, a sírok kiképzése a rendelkezésre álló terület optimális kihasználása és az egyes családok anyagi helyzetének függvényében alakult. A dolgozat vázlatigényű, a bemutatott kérdéskör további kutatásokat és részletesebb megközelítést érdemel és igényel.

A családi temetkezésnek legelterjedtebb formája a padmalyos sír. A Dunántúl nyugati részének kivételével, magyar területen mindenütt ismert.[1] Az értelmező szótár szerint a padmaly: „sírgödör oldalába ásott üreg a koporsó számára". Kézdivásárhelyen ma már a fiatal generáció a lepadolt sírt is padmalyosnak nevezi.

A néprajzi lexikon a padmalyos sírnak négy típusát különbözteti meg.[2] A Kézdivásárhelyen található padmalytípust nem említi. Itt nem oldal- vagy fenék irányba ásták, hanem a sírgödör hosszában alakították ki. CSŐSZ-SZABÓ István „ A tiszaladányi temető és a temetés " (Taktaköz) című dolgozatában említ ehhez hasonlót: „A régi temetőben a padlant a sír végébe, *olyan pince alakúra* ásták ki. Az Új temetőben nem ásnak padlant, mert nagyon homokos a talaj, beomlásra hajlamos... A padlanba *lábbal dugták* be a halottat, régebben három, négy, sőt öt koporsót is elhelyeztek egy-egy padlanba.[3] Ennek a padmalytípusnak a földrajzi elterjedéséről eddig keveset sikerült megtudnom. Kevésbé ismert típus lehet, mert CSŐSZ-SZABÓ István írásán kívül a szakirodalomban nem találtam rá utalást. Felső-Háromszéken is csak a kézdivásárhelyi református temetőben általános. A katolikus temetőben nem több, mint két tucat padmalyos sír található.[4] Ma már az egyház nem engedélyezi a padmalyok készítését a temetők gazdaságosabb kihasználása érdekében.

Kézdivásárhelynek négy temetője van (1.kép). Nagyságrendi sorrendben a következők: református, római katolikus, ortodox és zsidó temetők. Mindenik a város szélén, dombos, árvíztől védett területen helyezkedik el. A zsidó temetőt az 1940 óta nem használják.

A református temetőt tartják a város régi temetőjének. A régi sírkövek arra utalnak, hogy a 18. században már használták [5] Kellett lennie egy korábbi temetőnek is, mert a település a 15. század elején létezett.[6] Ekkor még a templom körüli temetkezés volt a kötelező, amiből arra lehet következtetni, hogy Kézdivásárhely első temetője is a templom körül alakulhatott ki. Ennek egyetlen bizonyítéka az, hogy a mai református templom mellett a kántori- és paplak építésekor emberi csontokat találtak. Ez a temető a 16-17. században szűnhetett meg és ezzel egy időben alakulhatott ki a mai református temető.[8]

A reformáció elterjedése után a város lakossága többségében reformátussá lett. A kis számú katolikus lakosság a halottait a református temető keleti szögletébe temette el. Ezt a részt ma is a régi, vagy kicsi katolikus temetőnek hívják. (2. kép)

Kézdivásárhelyen a katolikus közösség a 17. század vége felé gyarapodásnak indult. 1696-ra elkészült a minorita templom, ehhez a 18. század folyamán szentélyt építettek. A templom mellett minorita rendház is létesült, ahol a barátok iskolát működtettek[9]. 1825-ben RUDNAY Sándor erdélyi püspök kéri a város vezetőségét, hogy utaljon ki temetőhelyet a katolikus közösségnek, mert a régiben nem férnek. Erre a kérésre kapja meg a katolikus egyház a mai temető egy részét.[10]

A temető nagyobbik felét WELNREITER György, kézdivásárhelyi örmény sörgyáros, volt főgondnok adományozta a katolikus hitközségnek a 19. század végén.

Kézdivásárhely vásáros hely lévén, pihenő- és szálláshelye volt az átutazó román, szerb kereskedőknek és fuvarosoknak. A 18. században építik az ortodox templomot, amivel egyidőben valószínűleg temető is létesült. ORBÁN Balázs a 19. század második felében 40 ortodox vallásút jegyzett fel. A nagyobb gyárak létesítéséig (1968) a város ortodox lakosságának száma elenyésző volt. Temetőjük a város szélén volt, ott ahol az 1990-es év elejétől épül az új ortodox templom. Ezt a temetőt 1967-ben számolták fel[11], ekkor nyitottak egy új temetőt a katolikus sírkert szomszédságában.

1968 után a város lakossága növekedésnek indult. Ez a temetők túlzsúfoltságához vezetett. A temetőkerten kívül újabb sírokat nyitottak, így a református és katolikus temető is régi és új részre oszlott.

A református temetőben az utólag nyitott temetőhely is feltelt, ezért a közeljövőben a református egyház új temetőt fog nyitni.[12]

Dolgozatom szempontjából a régi református temető a fontos. Itt alakultak ki és maradtak fenn napjainkig a padmalyos sírok.

Amint már említettem, a padmaly kialakítása sajátságos módon történt.

A sírgödröt az egyszerű sír méretei szerint ásták ki. Szélessége 0,9-1 méter, hossza pedig 2,2 méter kellett legyen, hogy a koporsót könnyen le lehessen ereszteni a gödörbe. Mélysége a talaj morfológiájának függvényében változott, 2,5 és 3 méter között. A református temető keleti része homokosabb, ezért itt a sírgödrök 3 méter körüliek. Egyébként a temető talaja nem egységes. Nagyrészt homokos, de találunk kavicsos és agyagos részt is.

Egy sírgödörben általában két padmalyt alakítottak ki, ezeket nem oldalába, hanem hosszanti irányba („bütübe") vájták. Az első padmalyt mindig a sírjel irányába a másodikat ezzel szembe, „lábtól" készítették. A padmaly mérete a koporsó méretétől függött. Hossza kb. 15, szélessége 10-10 centiméterrel nagyobb kellett legyen, mint a koporsó. Magassága 20 centiméterrel nagyobb, mint a koporsó fej felőli része. Boltívesre ásták, azért, hogy jobban bírja a föld nyomását. Így, ha a talaj megfelelő volt, több generáción át tudtak ide temetkezni, mert nem omlott be. Készítettek olyan padmalyt is, amelyet téglával raktak ki , de általában nem voltak bélelve.

Adatközlőim szerint oldalpadmalyt nem ástak, mert a talaj nem volt alkalmas erre. Szerintük ez könnyebben beomlik, mint a hosszanti. Előfordult azonban, hogy gyerekkoporsót oldalba is temettek. Ez attól függött, hogy a szomszéd sír milyen közel volt. Kisebb koporsót (elsősorban csecsemőkét) a hosszanti padmaly fölé is temettek.

A padmaly nyílását a koporsó behelyezése után, deszkaajtóval zárták el. Az ajtó méretét mindig a nyílás méretéhez szabták.

A padmalyokban nem volt megszabott helye a családtagoknak. Az elhalálozás sorrendjében, előbb a sírjel irányába, majd a vele szembenlevő padmalyba temettek. A temető feltelésével egyre nehezebbé vált a padmalyok kialakítása. Többször előfordult, hogy beástak a szomszéd padmalyba. Ha nem tudtak padmalyt vájni, a sírgödörbe is temettek. Általában ügyeltek arra, hogy a sírgödörbe ne tegyenek koporsót, mert ezáltal elzárták a padmalyok nyílását. Ebben az esetben nem tudtak a padmalyba folyamatosan temetkezni. Adatközlőim szerint a padmalyt 10 évenként nyithatták meg,. a régi koporsó maradványait elásták a sírgödör aljában, így a padmaly felszabadult és lehetett ismét használni.

A padmalyban a halott feje mindig a sírjel irányában van. A sírjel felőli padmalyba fejjel dugták be a koporsót, míg a vele szemben levő padmalyba lábbal előre. Ahhoz, hogy könnyen becsússzon a koporsó, a padmaly hosszában, párhuzamosan, két lécet helyeztek el. A lécekre egy gömbölyű fát tettek görgőnek. Miután kötélen leeresztették a koporsót, a padmaly felőli végét rá helyezték a görgőre. Egy, esetleg két személy lement a gödörbe és betolta a padmalyba. Egy hosszú nyelű gereblyével kihúzták a görgőfát, majd a deszkaajtóval elzárták a padmaly nyílását.

A föld visszahányása után alakították ki a sírhantot. Méretüket tekintve, 3 és 6 méter között váltakoznak. A 3 méter körüli sírhant esetében a padmaly kinyúlik az ösvény alá. A temető ösvényei alatt szinte mindenütt van padmaly.

Kézdivásárhelyen ezt nem tekintették kegyeletsértésnek. Azonban elmarasztalták azt, aki a sírgödörbe úgy temetkezett, hogy a koporsóra közvetlenül visszahányta a kiásott földet. Az általános eljárás az volt, hogy a sírgödör négy sarkába cölöpöt vertek le, hosszanti irányba egy-egy deszkával összekötötték, majd a koporsó fölé szorosan egymás mellé vastag deszkákat tettek. Így a koporsó a föld nyomásától is védve volt. Ma ez a temetkezési mód az általános, mert a padmalyos a sírok ásását nem engedélyezi az egyház.

Aki el akarta kerülni, hogy a padmaly fölött ösvény haladjon át, hosszú sírhantot alakított ki. A tehetősebbek a hantot bekerítették. Külön dolgozat témája lehetne a temetőben fellelhető kovácsoltvas kerítések leírása.

Az 1980-as évek végén a református egyház megtiltotta a padmalyos sírok ásását. A református temetőőr emlékezete szerint az utolsót 1988-ban készítették. Azért tiltották be, mert sok helyet foglalt, így a temető kihasználatlan maradt. Egy másik, nem kevésbé elhanyagolandó oka a padmalyos temetkezés megszűnésének az, hogy idővel a talaj nyomásától a padmalyok beomlanak. A padmaly fölött „szakadozik be a föld". Javarészük ösvény alatt van, ami miatt jármű nem is mehet be a temetőbe.

A temetők minél jobb kihasználása érdekében ma csak mélységbe terjeszkednek. Ezért elterjedőben van a „földalatti kripta" építése, de ez is külön dolgozat témája lehet.

Adatközlők

AMBRUS András, 56 éves, a református temető őre, Kézdivásárhely. Római katolikus.

BERSZÁN István, 45 éves, a kézdivásárhelyi református templom harangozója, Márkosfalva. Református.

BODÓ Imre, római katolikus főesperes, Kézdivásárhely.

DAKÓ Antal, 85 éves, Kézdivásárhely. Református.

KOVÁCS Anna, 56 éves, Kézdivásárhely. Református

MARTI András, 60 éves, a római katolikus temető őre, Kézdivásárhely. Római katolikus.

SZENTGYÖRGYI Zsombor, református lelkipásztor, Kézdivásárhely.

Jegyzet

1. Magyar Néprajzi Lexikon, 4./446., Budapest 1987.
2. Magyar Néprajzi Lexikon, 4./447., Budapest 1987.
3. CSŐSZ-SZABÓ István: A tiszaladáni temető és a temetés. In: A miskolci HERMANN Ottó Múzeum közleményei, 122.o., Miskolc 1986.
4. MARTI András, adatközlő
5. Adatközlőim szerint, fiatal korukban több 1700-as évekbeli sírkő állt a református temetőben. Ma már alig van egy-kettő.
6. ORBÁN Balázs: A Székelyföld leírása..., *3./* 101., Pest 1869.
7. SZENTGYÖRGYI Zsombor adatközlő szerint.
8. A temetőket érintő szigorú rendeletek következtében telepíthették ki a temetőt a város szélére. Írott dokumentumot erre vonatkozóan nem találtam, de az, hogy napjainkig nyomtalanul eltűnt, azt igazolja, hogy korán kitelepíthették.
9. BODÓ Imre, adatközlő.
10. Idem.
11. SZENTGYÖRGYI Zsombor, adatközlő
12. Lásd az 1. képen

Înhumare cu firidă la Tg. Secuiesc

(Rezumat)

Lucrarea trece în revistă cunoştinţele privind apariţia şi evoluţia tehnicii de înhumare cu firidă în Tg. Secuiesc, scoţând în evidenţă specificul. Se prezintă mai întâi istoria cimitirelor din oraş, dispunerea lor spaţială funcţie de apartenenţa la diferitele confesiuni. Accentul se pune pe descrierea formelor locale ale înhumării cu firidă. Executarea mormintelor a evoluat funcţie de posibilităţile de folosire optimă a spaţiului avut la dispoz/ţie şi de starea materială a familiilor. Lucrarea trebuie privită ca o schiţă, problema prezentată merită şi necesită cercetări suplimentare şi o abordare mai în detaliu.

Burial in Graves with Side-Lashes in Kézdivásárhely (Tg. Secuiesc)

(Abstract)

The paper summarises the information covering the appearance and evolution of the burial techniques with side-lashes in Kézdivásárhely. First the history of the cemeteries in the

town is presented, their spatial disposal according to the different religions. It presents the burial techniques in graves with side-lashes. The manufacturing of the graves depended upon the possibilities of optimal use and on the finantial state of the families. The paper has to be regarded as a sketch, the aspects presented need a more thorough and supplementary research, and more detailed documentation.

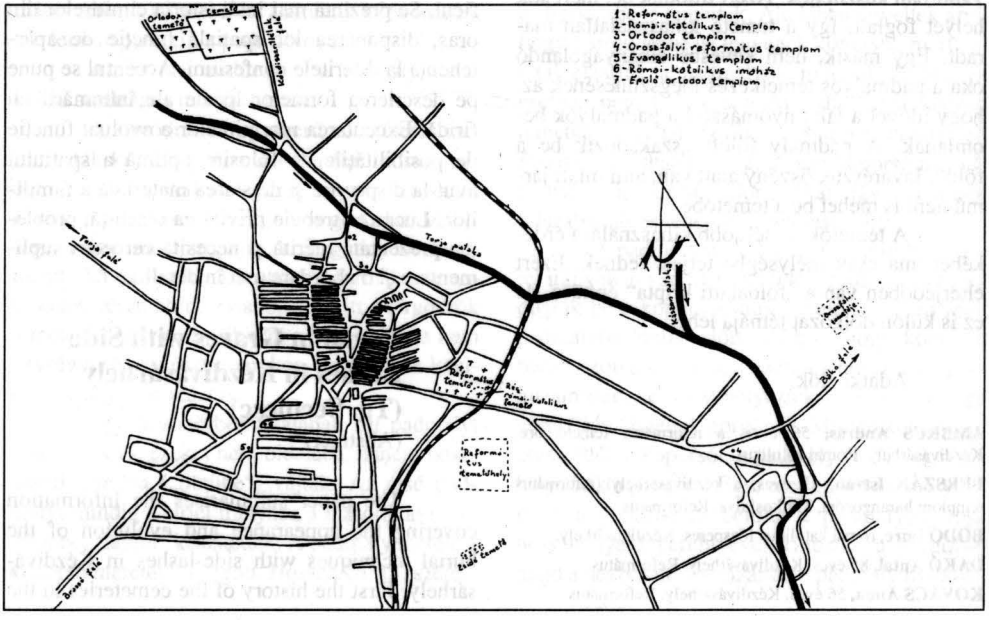

1. ábra Kézdivásárhely térképe, a temetőkkel

2. ábra A kicsi római katolikus temető

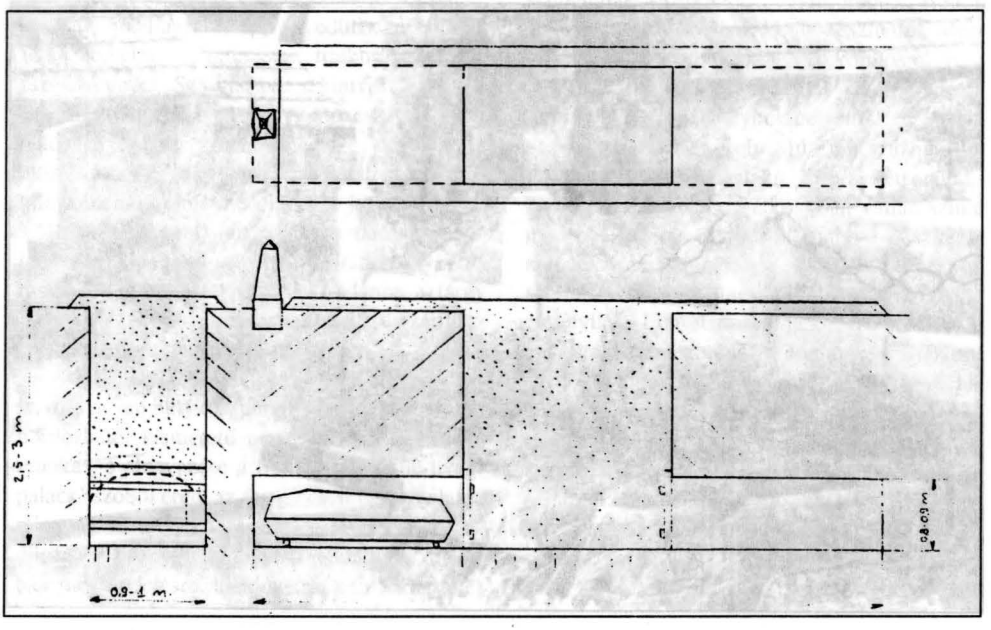

3. ábra Padmalyos temetkezés

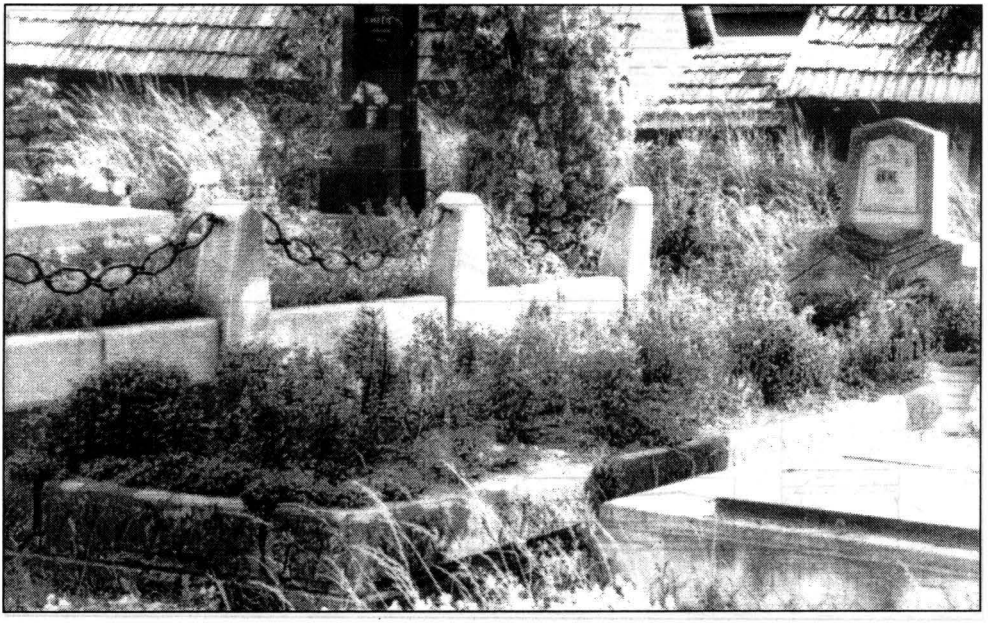

4. ábra Padmalyos sírok a református temetőben , hagyományos kőkerettel

FARKAS Irén

„Szép butella" a Csíki Székely Múzeum gyűjteményében

(Kivonat)
A dolgozat egy 1871-es feliratával datált „butellát" (butélia, palackformájú cserépedény) mutat be, a „butella", mint a típushoz tartozó edények általában, egyedi darab. A típus elsősorban a Duna-Tisza közéből ismert, a Csíki Székely Múzeumbeli példány Hódmezővásárhelyről, a LÁZI család műhelyéből származik.

A Csíki Székely Múzeum gyűjteményében egyedüli példány egy szép, 1871-ből datált, feliratos butella, mely épp egyedüliségében kelti fel a figyelmet. Zöldmázas, tipikusan paraszti fazekasmunka. Származását tekintve csak találgatásokra vagyunk utalva. A múzeum 1930-ból való első leltárkönyvében[1] még nem szerepel. Az előző leltárívekből, többször átmásolt, mai leltárkönyvében 1966-1968 között jegyezték be, 1248-as leltárszám alatt. Sem készítésének a helye, sem lelőhelye, sem gyűjtője/adományozója nincs feltüntetve. Pedig érdekes lenne a tárgy életútját végigkövetni, honnan és kitől származhatott a múzeum gyűjteményébe?

Funkcióját tekintve tudjuk, hogy a butella, más néven butykos, pálinka tartására használt, hordozható, kisméretű népi cserépedény, tálasmunka[2], s elnevezése a francia 'bouteille-üvegpalack' szóból ered, az üvegformát utánzó alakja miatt. Készítésének virágkora a 19. század második felére esett. Ritka, egyedi példányok, általában megrendelésre, alkalmakra, ajándéknak készültek, gyakorta feliratokkal, évszámmal. Alakjuk változatos: gömbölyű, ovális, lapos, henger, hasáb vagy könyv alakú. Ez utóbbit könyvbutellának, „zsoltár"-nak mondják.[3]

A butellának régen, az Erdélyi Szótörténeti Tár adatai szerint nem volt egyértelműen 'pálinkás edény' értelme. Az idevágó szócikkben szereplő 1700-as adatok 'palack' értelemben használják, bor vagy faolaj tárolására, s nem is kizárólagosan agyagedény.[4] (A későbbi korokban társulhatott a szó a paraszti ólommázas agyagedényekhez.)

A cserépbutelláról írva KRESZ Mária megállapítja: „A cserépbutella jellegzetesen alföldi tárgy, sehol máshol nincsen. A Dél-Alföldön a Viharsarokban alakult ki, valószínűleg éppen Vásárhelyen."[5]

Ezek szerint nincs is, amiért keresnünk a csíki fazekasság termékei között. A csíki fazekasság - a 17.-18. században már működő[6] Csíkmadaras, a 19. század derekától felvirágzó Csíkdánfalva[7] - elsősorban használati edényeket gyártott. A pálinka tárolására Csíkmadarason a 19. században oldalukon lapított kis zöldmázas korsókat készítettek. (1. kép) A legdíszesebb cserépbutellák Mezőcsátról, Tiszafüredről, Hódmezővásárhelyről kerültek ki, de készítettek Mezőtúron, Szentesen, Makón, Tótkomlóson is. A fazekasközpontok termékei között kell hát keresnünk múzeumi példányunk helyét is.

A Csíki Székely Múzeum százhuszonöt éves butellája hasáb alakú, lekerekített vállal, a hasáb szélein mély rovátkolással, vállán szintén rovátkolt rátét, négy sarokgombbal, kis kecses nyakkal, szűk szájnyílással. Magassága 21,5 cm, szélessége 9 cm, vastagsága 5 cm, szájátmérője 2 cm, nyílása 1 cm. Űrtartalma kb. 1/2 liter. Kívül, angóbra alkalmazott zöld ólommázas. Díszítménye sgrafitto, az angóbba belekarcolt. Elő- és hátlapján verses felirat, a datálás az előlapra került. Két (keskeny) oldalán hullámos tengelyű leveles-indás tulipánág. A feliratok fölött az elő- és hátlapon közepén szétnyíló levél(szirom) között szív, illetve zárt tulipán. Nyakán két oldalt négyszirmú, karikákból összerakott virág. A butella máza az idők folyamán több helyen lepattogzott.

Mesterjegy, névjel nincsen rajta, készítőjének nevét nem árulja el. Formája, angóbos mázalása, karcolt díszítési módja valamint tulipános leveles-indás motívuma a Hódmezővásárhelyen készült butellák közé sorolja. Hódmezővásárhelyen KRESZ Mária szerint a 19. század végén van a legnagyobb divatja a butellának: „Többségük zöld: Zöld butella az én nevem, ha jó pálinka van bennem, de ha pálinka nincs bennem, csak rossz cserép az én nevem."[8]

A butellák felirata is hozzájárult dekorativitásukhoz. E tárgyféleség a „népi írásbeliség letéteményese" - állapítja meg KRESZ Mária.

A csíki múzeum butellájának felirata (összhangban a benne tárolt vidító tartalommal) tréfás hangú, jellegzetesen népi rigmusfaragóra utal. A megszemélyesített butella előlapján a megrendelő (megajándékozott?) nevét tudatja: TÓRDÁN (? SÓRDÁN ? IORDÁN) Bálint uram ill. háznépe. A versike jókívánsággal zárul, alatta évszám:

„Ez Bútelát Ha / kérded kijé TÓRDÁN / Bálint uram ház / népié mejetszerzet / nem magának han / nem töbjóbarátjának / aki iszik belöleváljon / Egészségire Kívánom / készült 1871"

„Szépbutela az énev / vem mikór Pálinka / Van Benem dehaki / Fógy énbelólem mind / járt tserép az én / nevem hanints bene / tölssünk bele avöl (?) (vót? volt?) / Körösön a letzke."

A tréfás hangulatot a megszemélyesítés, az egyesszám első személyben elmondott „értékelés" adja. (Bár készítése igényes volt, a fazekasok „babramunkának" tartották.) Írása nehézkés, régi típusú kurzív kis betűkkel, primitív helyesírással. (Erről tanúskodik a kis és nagybetűk alkalmazása, írása, az egybeírások és elválasztások, a betűkettőzés. A sorok alá sorvezetőt húztak, még így is a sorközök egyenetlenek.)

A butellák feliratairól KRESZ Mária megállapítja: „...rendszerint a butella szövege is jellemző egy-egy tálasműhelyre. Például a LÁZI család újvárosi műhelyéből kettős vonallal keretezett butellák kerültek ki, a szöveg visszatérő formulája: «Ez Butellát Kérded Kié...»."[9]

Feliratos butellánk formája, máza, karcolt díszítési módja, indás-leveles-tulipános mintája, szövege (formulája) alapján Hódmezővásárhelyen készülhetett s a LÁZI család műhelyéből kerülhetett ki. Megrendelője a felirat szerint Körösi (?). Innen származhatott a tárgy valaki révén Csíkba. (Megjegyezni szeretnők, hogy a szakirodalom szerint a hódmezővásárhelyihez hasonló zöldmázas, karcolt díszű butellákat más alföldi központokban is készítettek, főként Mezőtúron, amely átvette a vásárhelyi butellák stílusát, sokszor a versszöveg is azonos. A tárgy azonosításában sajnos csak a közölt tárgyanyagra hagyatkozhatunk, így nem tartjuk kizártnak származtatását sem.)

Remélhetően a későbbi kutatás majd többet is tud róla mondani, addig is úgy érezzük, a tárgy eredetisége, szépsége méltó a figyelemre, a bemutatásra. (2., 3., 4., 5., 6. fotók)

Jegyzet

1. A Csíki Székely Múzeum első gyűjteményének leltára. CSSZM. 6251
2. IGAZ Mária - KRESZ Mária: A népi cserépedények szakterminológiája. Néprajzi Értesítő. Akadémiai kiadó, Budapest, 1965. 117-118.
3. Magyar Néprajzi Lexikon. I. 1977. 393-394.
4. Erdélyi Szótörténeti Tár. I. k. Kriterion, Bukarest, 1975. 1101.
5. KRESZ Mária: A magyar fazekasművészet. Corvina, Hódmezővásárhely, 1991. 51
6. Az 1750-es guberniumi adóösszeírás, majd az 1785-1786-os urbarialis összeírás már működő fazekasközpontként említi.
7. Csík-Nagyboldogasszony (Csíkkarcfalva) anyakönyvei. Csíkszeredai Állami Levéltár, F. 47., 139., 140., 141.
8. KRESZ Mária, 1991, 52.
9. KRESZ Mária, 1991, 52.

Butelă frumoasă în colecţia Muzeului Secuiesc al Ciucului

(Rezumat)

Lucrarea prezintă a butelă (ceramică în formă de sticlă) datată din 1871, cu inscripţie, piesă unică de acest tip de ceramică în colecţia muzeului. Este confecţionată din lut, angobată, smălţuită cu smalţ verde, decorată prin sgrafitare, cu motive de lalea, în formă de butelie aplatizată, cu inscripţie hazlie, cu numele comanditarului. (Denumirea produsului provine din cuvântul „bouteille" (fr) - 'butelie de sticlă' după forma pe care o are). Era folosită pentru transportul rachiului (pălincă). Acest tip de ceramică este rară,

unică, se făcea la comandă şi este caracteristică centrelor de olărit Mezőcsát, Tiszafüred, Hódmezővásárhely, Mezőtúr, Szentes, Makó, Tótkomlós din Ungaria. Nu s-a confecţionat în alte centre de olărit nici în zona Ciucului. Butela datată din colecţia muzeului nu era identificată, din care centru de olărit provine, în registrul de inventar nefiind consemnată nici proveniența, nici deţinătorul. Se identifică după formă, tehnică de smălţuire şi decorare, motivele folosite şi după formula inscripţiei. Rezultă că această butelă provine din centrul de olărit din Hódmezővásárhely, din atelierul familiei LÁZI. Despre comanditarul piesei cercetările nu au adus rezultat, probabil nu provine din zona Ciucului. „Frumoasa butelă" - cum o defineşte inscripţia - este o piesă unică şi pentru frumuseţea ei merită să fie prezentată.

A „Beautiful Butella" in the Collection of the Székely Museum of Csík

(Abstract)

The paper presents a butella (ceramics in the form of a bottle) from 1871, with an inscription. It is a unique piece of this type of ceramics in the collection of the museum. It is made of clay and enamelled with green colour, decorated with tulip motives in the form of aplatised bottle with a funny inscription containing the name of the person who had ordered it. The name of the product comes of from the French „bouteille", glass bottle after the shape it takes. It is used for the transport of plum-brandy (pálinka). This type of pottery is very rare, it was processed only by order and is characteristic of the centres Mezőcsát, Tiszafüred, Hódmezővásárhely, Mezőtúr, Szentes, Makó, Tótkomlós in Hungary. It had not been processed in other pottery centres either in the region of Csík. The butella dated in the collection of the museum was not identified according to the pottery centre it comes from, as neither the origin nor the name of the former possessor was written in the inventory register. It can be identified according to its form (shape), enamelling technique, and decoration, the motives used and the pattern of inscription. It results that this butella comes from the pottery centre of Hódmezővásárhely from the workshop of the LAZI family. The investigations have not revealed much about the orderer of this piece. He might have come from the region of Csík. The „beautiful butella" - as the inscription defines it - is a unique piece and thus deserves to be presented for its beauty.

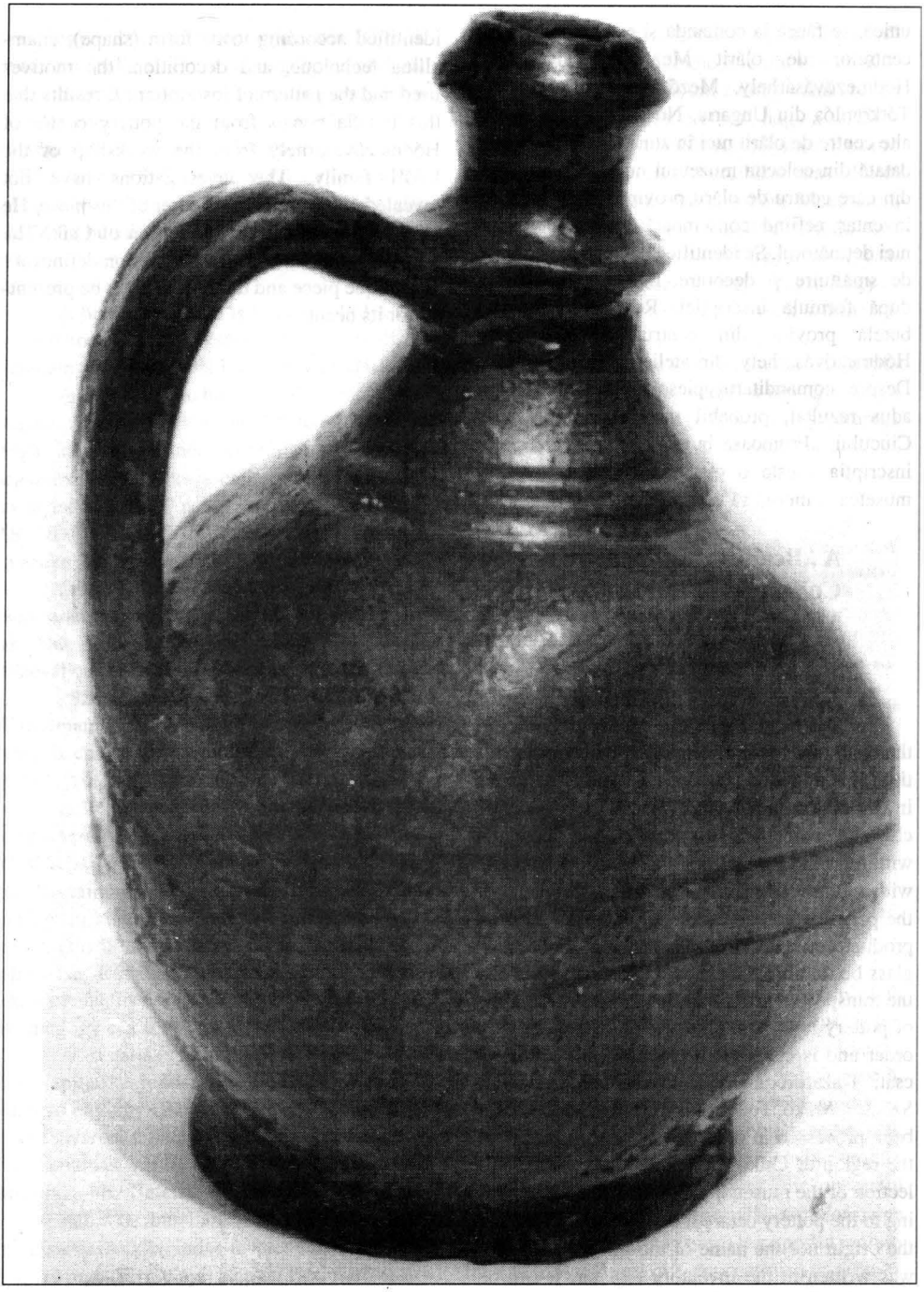

1. ábra Csíkmadarasi zöldmázas kis pálinkáskorsó. 19. sz. Csíki Székely Múzeum, 2282. ltsz.

2. ábra Butella, 1871. CSSZM. 1248. Előlapja, felirata

3. ábra A butella oldalán látható díszítés

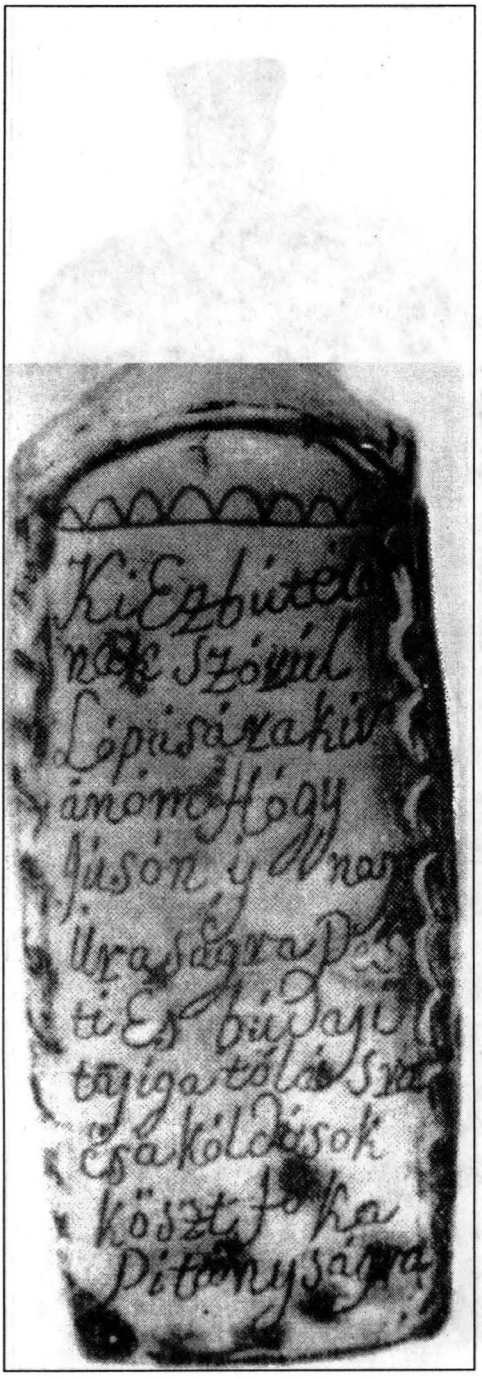

4. ábra Hódmezővásárhelyi butella egyik oldala. MNL. I. 394.

5. ábra Hódmezővásárhelyi butella másik oldala. MNL. I. 394.

V. RANGYÁK József

Egy jellegzetes székelyföldi edénytípus: a pálinkamelegítő

(Kivonat)
A pálinkamelegítő jellegzetes fazekastermék, úgy tűnik, a Székelyföld borászatra alkalmatlan részén használták (Csíki- és Gyergyói-medence, ritkábban Udvarhelyszék és Háromszék), Szerző a ritka edénytípusnak a csíkszeredai, gyergyószentmiklósi és székelyudvarhelyi múzeumokban fellelhető példányait írja le. A Magyar Nemzeti Múzeumban, a kézdivásárhelyi múzeumban lehetnek még példányok, esetleg néhány helyi gyűjteményben. Magángyűjteményből nem ismeretesek.

A székelyföldi fazekasságnak van két tagadhatatlanul sajátos készítménye, amelyeket elsősorban funkciójuk tesz rendhagyóvá, de formájuk is ismeretlen a környező területek fazekastermékei között. Egyik a kürtöskalácssütő, a másik - jelen tanulmány tárgya - a pálinkamelegítő edény.

A téma érdekességéhez az is hozzájárul, hogy a pálinkamelegítő a szakemberek körében is a kevésbé ismert edénytípusok egyike, és a szakirodalom is mostohán kezeli. Mindössze dr. KÓS Károly említi Csíki fazekasfalvak és fazekasságuk c. dolgozatának Készítmények fejezetében, a mázas edények felsorolásánál: „Pálinkamelegítő. A rozspálinka melegítésére; három lábbal, oldalán cseccsel, fedővel.", illetve egy rajzot közöl, amiről sajnos lemaradt az idézett leírásban említett csecs (Tájak, falvak, hagyományok. Kriterion könyvkiadó - Bukarest, 1976./266., ill. 267. old.). SÁNTHA Imre: Csíkdánfalvi fazekasság c., 1974-ben, Csíkszeredában kiadott füzetében szerepel még egy rajz a pálinkamelegítőről, de a szövegben nincs arra vonatkozó utalás, amint korábbi munkájában (A felcsíki fazekasság. Korunk, 1967 (XXVI) 3.sz., 393-399 old.) sem említi. Legjobb tudomásom szerint ez minden, ami eddig megjelent. A magyar fazekassággal foglalkozó mindeddig, legteljesebb munkában, dr. KRESZ Mária kandidátusi dolgozatában sem szerepel.

Úgy tűnik, a pálinkamelegítő edények készítése és használata szinte kizárólagosan azokra a székelyföldi vidékekre jellemző, amely vidékeken az éghajlati viszonyok kedvezőtlenek a szőlő termesztésére és a bortermelésre, inkább a pálinkakészítés szokásos. Így az edény előfordulása a Csíki-, illetve a Gyergyói-medencében a leggyakoribb, ritkább Székelyudvarhely környékén és Háromszéken, míg a jelzett területeken kívül - az eddigi kutatás szerint - ismeretlen. Mégsem tekinthetjük a tárgyat művelődéstörténeti szempontból teljesen egyedinek: egy részletekig menően hasonló formájú edényt, azonos funkcióval, de fémből készítve ma is használnak. Ennek anekdotikus bizonyítékát egy, a volt Szovjetunióból a '80-as évek elején Csíkszeredába látogató (talán jakut) kirándulócsoport tagjai szolgáltatták, akik a helyi múzeum néprajzi kiállításán felismerték az edényt, illetve leírták az általuk használt rokonát SZABÓ Andrásnak, az akkor éppen ügyeletes muzeológusnak (a Csíki Székely Múzeum mai igazgatójának).

Az adatgyűjtés során a csíkszeredai, székelyudvarhelyi és gyergyószentmiklósi múzeumokban találtam pálinkamelegítő edényeket, illetve értesültem, hogy a kézdivásárhelyi múzeumban is őriznek néhány darabot, továbbá tudom, hogy Budapesten, a Magyar Néprajzi Múzeum kerámia raktárában is van néhány (utóbbiak, vonásaikból ítélve, szintén a Székelyföldről származnak). Adatközlők emlékeztek arra, hogy a felcsíki falusi helytörténeti gyűjteményekben is voltak ilyen edények: Csíkszentdomokoson és Csíkmadarason mindenképpen, de talán máshol

is. Sajnos, ezeket a gyűjteményeket nem sikerült mindeddig elérnem. Madarason a helybeliek tudnak a gyűjteményről, de nem találtam olyat, aki azt is tudná, hogy pillanatnyilag hol van az anyag, és ki gondozza. Lehetséges, hogy a '80-as években, amikor felső utasításra a falusi gyűjtemények tekintélyes hányada bekerült a legközelebbi városi múzeumba, a felcsíki falvakból a pálinkamelegítő edények is Csíkszeredába jutottak - ez esetben jelen tanulmányban is szerepelnek -, de amíg ezt nem lehet dokumentálni, nincs hiteles adat, addig szükségesnek tartom további keresésüket.

Az edények felkutatására segítséget kértem múzeumban dolgozó, illetve múzeummal vagy gyűjteménnyel rendelkező helységekben lakó néprajzos vagy néprajzbarát ismerősöktől. Így jutottam el Gyergyószentmiklósra, illetve szereztem tudomást a kézdivásárhelyi tárgyakról. A visszajelzések szerint Sepsiszentgyörgyön és Székelykeresztúron nincsenek pálinkamelegítők, máshonnan még nem kaptam választ. Érdemesnek tartom kiemelni, hogy eddig magángyűjteményekben még egyetlen pálinkamelegítőt sem találtam, pedig - meggyőződésem - a tárgyak esztétikai értékükkel is felkeltették volna a gyűjtők érdeklődését. A megtalált darabok kis száma mellett ez is a tárgy ritkaságát tűnik bizonyítani, ami további lehetséges következtetéseket hordoz, és növeli mind a tárgyak, mind a téma fontosságát.

Egyetlen példányt sem sikerült pontosan datálni, de joggal feltételezhető, hogy az ismert darabok alig pár kivételével a múlt században készültek, valószínűbben annak közepén és második felében. Az elmaradhatatlan lábak kétségtelenné teszik, amit a tárgyak többségén észlelhető kormos szennyeződés is megerősít, hogy az edényt nyílt lángon használták. A meleg pálinka fogyasztása egy táplálkozással foglalkozó dolgozat része lehetne, itt csak annyit, hogy maga a forralt pálinka jól beillik az év hideg időszakában dívó meleg italok sorába: a jól ismert forralt bor, az északiak által kedvelt édesített, meleg sör és legközelebbi rokona, a grog mellé.

Besorolás, általános leírás

A pálinkamelegítő mindig tűzálló agyagból készített, kisméretű, alacsony, öblös edény. A mesterséges tagolódása szerint fazekasmunka, amit minden alkalommal egyedileg készít a mester. Minden ismert példány kívül-belül ólommázas, többnyire teljesen zöld mázzal öntve, esetleg, inkább csak belül, színtelen mázzal, kívül, a máz alatt többnyire (fehér) engobbal.

Alakja leginkább a komaszilkéhez hasonlít (1. rajz), de annál jóval kisebb, és eltérő a jellegzetesen peremezett száj, a lábak és a kiöntőcső (csecs) jelenléte, illetve a fül alakja. Mindig egy, a test alulról számított harmadik negyedére illesztett, korongolt füle van; illetve a test felső harmadára illesztett csecs, derékszögben a fül függőleges síkjával, mindig jobbkezes elhelyezéssel. A fenék szélére három viszonylag hosszú húzott láb illeszkedik, egymástól többé kevésbé egyforma távolságra, egyik mindig a fül alatt.

Tekintettel az egyes darabok részeinek sokféle megoldására, az edények későbbi leírása érdekében, nem egy tipikusnak tekinthető tárgyat ismertetek a továbbiakban, hanem a részmegoldások változatait sorolom fel, és típusonként számozva rendszerezem, majd a tárgyak bemutatásánál ehhez viszonyítok, és csak a kivételes eltéréseket jelzem.

A TEST magassága többnyire 7-9 cm közötti, legnagyobb átmérője kb. 13 cm. A has kiképzésének két, nagyjából egyforma gyakorisággal előforduló alakja a (10) magasan és a (20) középen domborodó, ritkább (30) az ejtett hasú és (40) az egyenesen húzott hasú változat, mindenik a maga altípusaival (2. rajz). Gyakoribbak a (1) fenékszöggel korongolt edények, de nem oly mértékben, hogy tipikusnak tekinthetnénk a (0) fenékszög nélküliekkel szemben.

A száj (3. rajz) majdnem mindig vízszintesen behajló, peremes. A perem kívül többnyire (1) ívelten kapcsolódik, vagy (2) a váll (esetenként a has) íve megtörik, és a perem élesen kiugró. Ritkább, hogy (3) a perem nem válik ki a váll síkjából. A perem belső oldala enyhébb vagy éle-

sebb ívben hajlik az ajak vízszintes síkjára. Nagyobb eltérést a perem csúcsa és az ajak közötti távolság, tehát a száj szélessége mutat, ami néha alig 0,5 cm, máskor megközelíti a 2 cm-t.

Az ILLESZTETT RÉSZEK közül kettő, a csecs és a fül korongolt, míg a lábak kézből húzottak.

A csecs hossza általában 1-3 cm közötti, átmérője 1,5 cm körüli, többnyire (1) henger alakú vagy (2) tronkónikus, utóbbi esetben az alig nagyobb átmérőjű végénél illesztve a testhez. A ritka kivételeket az adott edények bemutatásánál jelzem.

A fülek sokkal változatosabbak (4. rajz). Viszonylag pontos leírásuk érdekében külön kell figyelnünk a fül törzsének alakjára, külön a gombjára. A fül törzse a legtöbb esetben (1) bitronkónikus - középen karcsúsított - vagy (2) tronkónikus, ritkábban (3) henger alakú. A gombok többsége (4-6) lencse, ritkábban (7-9) makk alakú, és általában (4,7) domborúan összehajló, (5,8) hengeres vagy (6,9) tölcsérszerűen szétnyíló bütyökkel végződik. A fül 7-10 cm hosszú, legnagyobb átmérője többnyire a gombnál, 3-3,5 cm. A tárgyak vizsgálata során egyetlen, a felsorolt típusoktól eltérő, orsó alakú fület találtam (29. fotó). Mind a kiöntőcsövek, mind a fülek általában lágy ívvel kapcsolódnak a testhez.

A lábak keskeny trapéz alakúak. Szélességük az illesztésnél 2,5-3,5 cm között, a csúcsnál a hegyestől 1 cm-ig változó, magasságuk 3,5-4,5 cm. Az adott értékek között éppen úgy tartozhat széles lábhoz keskeny csúcs (példa a Csíki Székely Múzeum gyűjteményéből a 434. l.sz., 3,5/~0), mint keskeny lábhoz viszonylag széles csúcs (u.o. a 440. l.sz., 2,5/1,2). A lábakat az edény fenekének a szélére illesztik, és általában rádolgozzák a fenékszögre, annak hiányában a hasaljra. A ragasztást esetenként ujjbenyomással erősítik. A lábak hajlítása a test vonalához általában szépen igazodik, a test ívét folytatva.

Minden pálinkamelegítő edénynek tartozéka a fedő. Sajnos, szinte lehetetlen kétséget kizáróan társítani egy-egy megtalált fedőt az edényhez, amelyhez tartozott.

Nincs bizonyítható szabály egyes részmegoldások vagy méretek társítására. Elvileg bármelyik típusú rész, a jelölt határértékek között, bármelyik másikkal társulhat. Ezért is érdekesnek tartom a vizsgált tárgyak részletesebb leírását.

A gyűjteményeken belül leltári szám szerint felsorakoztatott edények adatait - a rövidség kedvéért az általános leírásnál jelzett típusszámok segítségével, a méreteket cm-ben - az alábbi rend szerint közlöm:

1. § - leltári szám (fotó száma) alaki típus: (nn).(n).(n)/(n)-(n).(n) = has.fenékszög.száj/csecs-fül törzse.fül gombja

2. § - m = a test magassága (a tárgy összmagassága), Φ = a has átmérője (perem átmérője/ajak átmérője/fenék átmérője), cs = csecs hossza, f = fül hossza, l = lábak mérete illesztésnél/csúcsnál.

3. § - díszítés, lényeges eltérések leírása, megjegyzések.

csillaggal (*) a rendhagyó eseteket, kérdőjellel (?) a hiányokat jelölöm. E rendszertől csak az egészen kirívó tárgyak esetében térek el.

Pálinkamelegítő edények a Csíki Székely Múzeumban

A csíkszeredai múzeum gyűjteményében találtam a legtöbb, 23 pálinkamelegítőt. Sajátosságaikból ítélve valószínű, hogy - kettő kivételével (433., illetve 2429. l.sz.) mindenik Csíkmadarason készült, feltehetőleg azokban a műhelyekben, amelyekben kályhakészítéssel is foglalkoztak. Kivitelezésük a legkifinomultabbtól a kezdetleges munkáig minden színtet átfog. Írott adatok a tárgyakról alig vannak (lásd esetenként). A fényképeket NAGY Gyöngyvér, a múzeum fotósa készítette, a negatívok a múzeum tulajdonában vannak.

l.sz. 428 (fotó 1.) 10.1.2/1-1.4

m=9,1 Φ=13,8 (8,8/6,4/10,2) cs=1,5 f=9,5 l=*

Kívül engóban kívül-belül világos zöld máz, füle kb. feléig engóbos, gombjáig mázas. Az edény eredetileg láb nélküli. Állapota kitűnő.

l.sz. 429 (fotó 2.) 10.1.2/1-1.6

m=8,8 (13,0) Φ=13,0 (8,4/6,2/10,4) cs=1,5 f=8,5 l=3,5/0,5

Kívül engóban kívül-belül zöld máz, füle feléig engóbos, gombjáig mázas. Préselt díszítés egyszerű fogaskerék-típusú pecsételőhengerrel a has alján, kb. a test középmagasságán. Az edény alakja, illetve a használt pecsételőhenger egy apró csorbulata a 432. ill. 438 l.sz. alatt nyilvántartott tárgyakkal azonos műhely készítményeire engednek következtetni.

l.sz. 430 (fotó 3.) 20.1.2/2-2.6

m=8,2 (12,7) Φ=13,0 (8,5/6,0/11,0) cs=2,2 f=8,5 l=2,5/1,0

Belül színtelen máz, kívül engóban zöld máz, gombjáig a fülön is. Öntéskor véletlenül belső máz ömlött a már mázas külső felület egy részére, márványos hatást eredményezve. A máz a szokottnál fényesebb. A tárgyat a hason, a csecs szintjén karcolt csíkpár díszíti. A lábak illesztését ujjbenyomás erősíti, egyben díszíti. A cserép teljesen ép, a máz azonban erősen pattogzik.

l.sz. 431 (fotó 4.) 20.1.1/1-2.6

m=7,1 (?) Φ=13,2 (9,8/6,2/11,4) cs=2,4 f=8,5 l=?

Kívül fehér engóban kívül-belül kicsit szemcsés zöld máz a fül is egészen engóbos, mázas. A test a szokottnál laposabb, a csecs átmérője szűkebb (alig 1 cm), a fül kicsit felhajlik. A perem ívén karcolt csíkpár, a csecs szintjén több karcolt csík díszíti. A lábak megmaradt csonkján ujjbenyomás látható. Állapota - a hiányzó lábaktól eltekintve - kitűnő.

l.sz. 432 (fotó 5.) 10.1.2/1-1.4

m=10,1 (14,6) Φ=15,0 (10,0/7,4/10,6) cs=1,5 f=8,5 l=3,5/0,6

Az eddig vizsgált pálinkamelegítők legnagyobbika. Vonásaiban majdnem azonos a 429. és a 438 l.sz. tárgyakkal (lásd a 429 l.sz. leírásánál). Füle kicsit felhajló. Állapota viszonylag jó. Egy benne talált cédula tanúsága szerint az edény a csíkszentimrei MÁRTON Gyula tulajdona volt.

l.sz. 433 (fotó 6.)

m=8,2 (11,7) Φ=15,5 (-/11,0/12,5) cs=2,5 f=7,5 l=3,0/1,2

A tárgy lényegesen eltérő. A száj alakja mellőzi a célszerűséget: éles vállperemből (Φ=13,5) homorú hajlat vezet az álló, peremezetlen ajakig. A váll éle és a fenék széle között a has íve majdnem pontosan szimmetrikus a has közepére alakított legnagyobb átmérőhöz viszonyítva. Fenékszög nincs. A csecs szűk nyílású, kigömbölyödik, beszűkül, majd az illesztésnél ismét kiszélesedik. A fültörzse majdnem szabályos henger, gombja gömbölyű, lecsípése tölcsérszerű. A lábak rutinosan mintázottak, de mereven egyenesek. Kívül-belül zöld mázzal öntötték. A máz színe kobalt használatára utal, minősége kifogástalan. A fül is egészen mázas. Hasát két mélyített sáv díszíti. Külalakja, a használt anyagok (agyag, máz) milyensége, a kézimunka jellege, minden arra utalnak, hogy a tárgy egyik helyi kisipari szövetkezet terméke, amit szándékosan „régítettek", és ami esetleg egy elkallódott másik edény pótlására kerülhetett a múzeumba. Állapota rossz.

l.sz. 434 (fotó 7.)

m=7,9 (12,5) Φ=12,6 (7,6/5,4/11,4) cs=2,5 f=9,5 l=3,5/~0

Felső fele és a fül töve engóbos, csak kívül öntve híg és szemcsés zöld mázzal, belül máztalan (kevés becsorgás a külső mázból). Állapota kitűnő.

l.sz. 435 (fotó 8.)

m=7,0 (?) Φ=13,3 (9,0/6,6/11,2) cs=2,0 f=8,5 l=2,8/?

Egyik legkecsesebb edény, melynek minden részlete igazi mesterkézről tanúskodik. Kívül fehér engóbon kívül-belöl szép, jó minőségű zöld máz. A fül is teljes hosszában engóbos, mázas. Hasát fogaskerék típusú pecséthengerrel préselt sáv díszíti, alatta két, fölötte három karcolt csíkkal (fotó 9.). A használt pecséthenger hasonló, de nem azonos a 429., 432. és 438. l.sz. tárgyak díszítésére használttal. A lábak illesztésénél gömbölyített végű eszközzel nyomott pont. A csecs alakja teljesen szabályos, illesztésénél szögletesen találkozik a testtel (előbbi fotó). A fül gombjának alakja a 6. típusnak felel meg, annak egy díszes változata (fotó 10.). Lábait levágták (valószínűleg a további használhatóság érde-

kében, miután egyik megcsonkult). A precíz munka - a 433 l.sz. tárgytól eltérően - nem a sorozatgyártás rutinjára és az ipari minőségi követelményekre mutat, sokkal inkább a kézműves igényességére. A tárgy állapota kitűnő, ha eltekintünk attól, hogy valaki a fültest gomb melletti végéből ék alakú darabot fűrészelt ki.

l.sz. 436 (fotó 11.)

m=7,2 (10,4) Φ=11,5 (8,0/4,8/10,8) cs=3,0 f=8,0 l=2,5/0,5

Kívül fehér engóbon híg és szemcsés zöld máz. Belseje és füle nincs engóbozva, mázazva. Pereme (vállcsúcsa) hegyes fával nyomkodott pontsorral díszítve. A csecs az illesztéstől karcsúsodik, majd lencse alakúan kitágul és ismét összeszűkül. A tárgy több helyen erősen repedt, a fül levált, durván „restaurálták". Az edény hasára tintával (?) írt feljegyzés (KÓSA G. Karcfa) egykori csíkkarcfalvi tulajdonosára utalhat.

l.sz. 437 (fotó 12.) 20.1.2/1-2.*

m=8,5 (?) Φ=13,5 (8,7/6,3/11,5) cs=2,0 f=8,0 l=?

Kívül fehér engóbos, a fül is a gombig. Belül színtelen, kívül jó minőségű zöld mázzal öntve, a fül is, egészen. A csecs szintjén karcolt csíkpárral díszítve. A fül gombja a 6. típusnak felel meg, annak egyik díszes változata (fotó 13.). Lábai egészen letörtek. Eltekintve a lábak felületesen végzett pótlásától, állapota nagyon jó.

l.sz. 438 (fotó 14.) 10.1.2/1-1.*

m=8,7 (13,2) Φ=13,5 (9,5/7,3/10,5) cs=1,3 f=? l=3,2/0,5

Minden vonatkozásban majdnem teljesen azonos a 429. l.sz. tárggyal (lásd ott). A csecs még nyers állapotban megsérült. Fülének fele hiányzik, durván, kevés szakértelemmel és előzetes dokumentáció nélkül „restaurálták" (gombjának alakját feltehetően teljesen másképp, mint volt eredetileg). Állapota különben nagyon jó.

l.sz. 439 (fotó 15.) 20.1.2/*-1.9

m=9,0 (13,5) Φ=13,5 (10,2/?/10,0) cs=2,0 f=8,5 l=3,5/0,5

Kívül egészen, a fül gombjáig, belül kis részen (véletlen becsorgás) engóbos. Kívül-belül zöld mázzal öntve, a fülnek csupán a töve mázas. A has közepén három karcolt csík. A csecs csőrös. A fül kicsit felhajló. A száj szárításkor vagy az első égetésnél körbeszakadt, az ajak egészen hiányzik, a peremen belül keskeny, szabálytalan szélű sáv maradt, amit a máz fed. Állapota jó.

l.sz. 440 (fotó 16.) 10.0.2/1-1.*

m=8,8 (12,6) Φ=13,5 (9,2/7,4/10,0) cs=2,0 f=7,5 l=2,5/1,2

Kívül is csak a felső felén engóbra öntött zöld máz. A belsejében kevés véletlenül becsorgott máz. A fül kicsit felhajló, gombja korong alakú, a bütyök csonka (fotó 17.). A váll karcolt csíkpárral, a has három csíkkal díszítve. Állapota viszonylag jó.

l.sz. 1240 (fotó 18.) 10.0.2/1-2.*

m=7,7 (12,0) Φ=13,4 (9,4/7,0/11,3) cs=2,0 f=8,5 l=3,5/0,8

Gondos mestermunka. Belül sárga, kívül engóbon zöld máz. A fül is egészen engóbos, mázas. A csecs szintjén karcolt csíkpár. A fül gombjának alakja a 9. típusnak felel meg, annak cifra változata, díszítése emlékeztet a 437. l.sz. tárgy fülének gombjára (v.ö. fotó 13.), de a két edény alakban is rokonítható. Állapota nagyon jó.

l.sz. 1241 (fotó nincs) 30.0.3/2-1.*

m~6,0 Φ~13,0

A tárgy a múzeum állandó néprajzi kiállításának egyik zárt tárolójában van, ezért nem végezhettem pontos méréseket és használható minőségű fénykép sem készülhetett. Engób nélkül, színtelen (vagy sárga) mázzal öntve kívül-belül, fül töve is. A fül gombja lencse alakú, de bütyök nélkül képzett. Amennyire megállapíthattam, az edény eredetileg lábnélkül készült. Égetéskor füstöt kapott, amit a máz olívzöldes foltjai jeleznek. Állapota kitűnő.

Megvan a fedele is! Átmérője ~5 cm, magassága ugyanannyi. Egyszerű sima szélű, domború, gombos fedő. Gombjának töve nyújtott, teteje hiányzik. Ugyanazzal a mázzal öntötték akár az edényt. A tárgy a csíkdánfalvi tulajdonostól került a múzeumba.

l.sz. 1243 (fotó 19.) 20.2.3/1-1/*

m=9,0 (13,4) Φ=13,0 (9,7/6,2/11,0) cs=2,0 f=8,5 l=3,0/1,0

Kívül engóbon kívül-belül zöld máz. A fül töve engóbos, törzse közepéig mázas. A fül törzsének vonala éles szögben csukódik, nem határolható el gomb, a bütyök csonka. Az edényt a csecs szintjén karcolt csíkpár díszíti. Két megcsonkult lábtól eltekintve, állapota jó.

l.sz. 2429 (fotó 20.) 20.0.*/1-3.*

m=9,0 (12,4) Φ=12,5 (*/*/10,0) cs=2,5 f=7,0 l=*

Rendhagyó forma. Peremezetlen, kihajló ajkú fazékszájának átmérője 8,2 cm. A fül törzse a végénél kb. 45°-os szögben kitágul és hasonlóan visszaszűkül, bütyke nincs. Lábai szabálytalan alakúak, mindenik görcsösen elcsavarodik, ujjbenyomással erősített illesztésük magasan felcsúszik az edény oldalára. Kívül felső fele engóbbal lötykölve, kívül-belül sárga mázzal öntve. A fül is egészen mázas. Valószínűnek tűnik, hogy az edény nem Madarason készült, inkább Csíkdánfalván, a század elején. A csíkménasági LŐRINCZ Ágoston tulajdonából került a múzeumba.

l.sz. 2678 (fotó 21.) 20.0.2/*-2.8

m=10,2 (14,3) Φ=13,0 (8,3/5,0/10,0) cs=2,5 f=10,0 l=*

Kívül engóbon kívül-belül zöld máz. A fül egyharmada engóbos, egészen mázas. A has közepét három karcolt csík díszíti. Szabálytalan lábainak egyike S alakban görbített, a másik kettő erősen kihajlik, a hasaljra rádolgozott illesztésük ujjbenyomással erősített. A fül kicsit felhajló. Az edény állapota nagyon jó (letört fülét hiánytalanul visszaragasztották). A csíkszeredai ZÓLYOMI Valéria tulajdonából került a múzeumba.

l.sz. 2694 (fotó 22.) 20.0.1/?-1.4

m=8,9 (?) Φ=13,5 (10,2/8,0/10,0) cs=? f=8,0 l=?

Belül egészen, kívül felső fele engóbos. Az engóbozott felületen kicsit szemcsés, de szép zöld máz. Hasát három karcolt csík díszíti. A csecs és mindhárom lába hiányzik, egyik lábat pótolták. Állapota rossz.

l.sz. 2981 (fotó 23.) 10.2.1/1-3.4

m=9,8 (14,0) Φ=12,8 (8,0/5,8/9,5) cs=1,5 f=8,0 l=3,0/0,7

Kívül engóbon kívül-belül zöld máz. A fül kétharmada engóbos, mázas. Állapota rossz. A csíkkozmási LÁSZLÓ Imre tulajdona volt.

l.sz. 3054 (fotó 24.) 40.1.3/*-1.*

m=7,0 (11,5) Φ=13,0 (8,5/5,6/11,5) cs=2,0 f=8,0 l=2,7/0,8

Belül színtelen máz, kívül engóbon zöld máz. A fül első harmada engóbos, egészen mázas, lencse alakú gombja bütyök nélkül összecsípett (fotó 25.). A csecs csőrös, a vállon „leveles" mintázatú pecséthengerrel préselt sáv díszíti (fotó 26.). Semmi jel nem utal arra, hogy az edényt használták volna valaha. Egy csonka lábát pótolták, középen letört fülét hiánytalanul visszaragasztották, ettől eltekintve állapota nagyon jó. Csíkkozmási tulajdonostól került a múzeumba.

l.sz. 3348 (fotó 27.) 30.1.2/*-*!

m=7,0 (11,5) Φ=13,0 (7,7/4,8/11,5) cs=2,5 f=? l=3,0/1,2

Nagyon szép darab. Kívül-belül zöld máz, a fülön is egészen. A csecs középen karcsúsított, csőrös (fotó 28.). Megcsonkult, kb. 8 cm-es füle egyedi, orsó alakú, körbefutó karcolt csíkpárral díszítve (fotó 29.). A lábak szép íve pontosan folytatja a has ívét (fotó 30.). Az edény vállát karcolt csíkpár díszíti. Eltekintve néhány apró csorbulattól, állapota kitűnő. Az Énlakáról Csíkszeredába származó BUZOGÁNY család tulajdonából került a múzeumba.

l.sz. ?

A tárgy a múzeum állandó néprajzi kiállításának egyik zárt tárolójában van, ezért (feltehetően 1239.) leltári számát nem sikerült ellenőrizni, és elvégezni a pontos adatfelvételt, illetve használható fotót készíteni. Alakra majdnem azonos a 2981. l.sz. alatt nyilvántartott tárggyal. Eltéréseket fülén - aminek csak első harmada engóbos, feléig mázas, gombja cifra - vettem észre, illetve a csecs átmérője valamennyivel nagyobbnak látszik.

Pálinkamelegítő edények a székelyudvarhelyi Haáz Rezső Múzeumban

A székelyudvarhelyi múzeum leltárkönyve 6 darab pálinkamelegítő edényt tart nyilván. A gyűjtemény vizsgálatakor egyik leltári számról kiderült, hogy nem pálinkamelegítőt fed, egy másik tárgyat viszont nem sikerült megtalálni (feltehetően azért, mert az sem pálinkamelegítő, így alakja szerint nem került a kezünkbe, a környező - forma szerint elrendezett - tárgyak közül azonban egyik sem viselte a hiányzó leltári számot). A megtalált négy pálinkamelegítőről nem készült fénykép. Adataikat az eddig használt rendszer szerint közlöm.

l.sz. 504 40.0.*/*-1.*

m~8,0 (~12,0) Φ~12,0

A tárgy a múzeum állandó kiállításának zárt tárolójában van, ezért nem készültek pontos mérések. Alakra majdnem azonos az 507. l.sz. tárggyal, annál valamivel nagyobb. Belül színtelen, kívül barna máz, a fülön is egészen. A has alakja lefelé kicsit szűkülő, enyhén vállas (lásd 2. rajzon az altípusokat). A csecs henger alakú, végénél gombszerűen megvastagítva. A fül végénél éles szögben összehúzott, nem válik ki gomb, és bütyök sincs. A lábak illesztésénél ujjbenyomás. A füllel ellentétes oldalon a vállba karcolva 4-es szám. A tárgy több vonása, az említett belekarcolt számmal együtt azt mutatja, hogy Korondon készült a század elején, feltételezhetően valamelyik „gyárban". Állapota nagyon jó.

l.sz. 505 20.1.*/*-?

m=9,0 (12,5) Φ=12,5 (-/5,0/9,5) cs=2,5 f=? l=2,2/0,8

Csak kívül, kevés gonddal öntött zöld máz (a fül és a csecs között máztalan, míg az ellentétes oldalon lába és feneke is mázas). Szája a váll síkjából élesen kiugró, peremezetlen fennálló ajka van. A csecs közepéig henger alakú, onnan kúpszerűen szűkül. Füle teljesen hiányzik, illesztésének látható helye alacsony állást mutat. Semmilyen jel nem utal készítésének esetleges helyére. A hiánytól eltekintve, állapota viszonylag jó.

l.sz. 507 40.0.*/*-1.*

m=6,5 (?) Φ=11,6 (-/9,0/9,8) cs=2,5 f=6,0 l=?

Alakja majdnem azonos az 504. l.sz. alatt nyilvántartott tárgyéval (lásd ott), de annál kisebb és még kevésbé vállas. További különbségek, hogy száját zöld mázban is megmártották, illetve a vállba karcolt 3-as szám. Lábai tőből hiányzanak. Állapota viszonylag jó.

l.sz. 509 20.1.1/2-?

m=8,3 (12,4) Φ=14,0 (8,3/5,6/12,5) cs=2,5 f=? l=3,5/1,0

Kívül engóbon kívül-belül zöld máz, a fül csonkján is egészen. A lábakat a széltől bennebb illesztették a fenékre és erősen kihajlóak. A fül csonkjából nem lehet egykori alakjára következtetni. Néhány vonásából ítélve, a tárgy készülhetett Csíkmadarason. Az egész tárgy állapota rossz.

Pálinkamelegítő edények a gyergyószentmiklósi múzeumban

A gyergyószentmiklósi Tarisznyás Márton Múzeumban további négy pálinkamelegítő edényt vizsgálhattam meg. Bár elég valószínű, mégis egy kivételével (az E/117. l.sz.) könnyelműségnek érzem készítési helyüket egyértelműen Csíkmadarasnak jelölni: ehhez előbb pontosabban fel kellene térképezni a környék fazekasságát. A tárgyakról nem rendelkezem fényképekkel. Az adatokat az eddig is használt rendszer szerint közlöm.

l.sz. E/68 40.0.1/2-3.4

m=9,0 (12,5) Φ=11,5 (7,0/5,0/10,5) cs=2,5 f=10,0 l=3,0/0,4

Kívül engóbon kívül-belül zöld máz, fülén nincs engób és csak töve mázas. A has a típuson belül „ejtett". A fül alacsonyan illesztett, hajlított. Egyik lába csonka, különben állapota jó.

l.sz. E/103 40.1.3/1-1.*

m=8,6 Φ=13,5 (10,0/7,0/11,7) cs=2,5 f=9 l=*

Kívül a vállán engób, kívül-belül zöld máz. A has a típuson belül erősen vállas változat. A fül gombja lencse alakú, bütyök nélkül

végződik. Az edényt nem lábazták. Állapota rossz.

l.sz. E/117 20.1.1/?-2.7

m=8,0 (?) Φ=12,5 (8,5/5,8/10,0) cs=? f=8,5 l=?

Kívül engóbon kívül-belül kicsit szemcsés zöld máz, a fül is egészen engóbos, mázas. A has közepén karcolt csíkpárral díszítve. A csecs hiányzik, a lábakból csak csonkok maradtak. A hiányoktól eltekintve állapota jó.

l.sz. E/167 10.0.*/1-3.7

m=11,0 (?) Φ=13,8 (10,5/7,5/9,0) cs=2,5 f=8,5 l=?

Kívül engóbon kívül-belül zöld máz, füle egészen engóbos, töve mázas. A váll, perem karcolt csíkokkal díszítve. A száj peremezése a 3. típusnak felel meg, de az ajak visszahajlik, és függőlegesen emelkedik a perem szintjéig. A lábakból csak csonkok maradtak. Állapota elég rossz.

A tárgyak viszgálata során nem hiánytalan, de az itt közöltnél sokkal részletesebb leírást készítettem. A teljes adathalmaz bemutatását szükségtelennek tekintettem, de létezik, és szívesen bocsátom az érdeklődők rendelkezésére. További feladat jelen dolgozat kiegészítése a kézdivásárhelyi múzeumban és a Magyar Néprajzi Múzeumban található darabok adataival, illetve az esetleg még megtalálható és elérhető példányok felkutatása, de legalább ilyen fontos volna a tárgyak rendbetétele és további gondos(abb) kezelése.

Un vas caracteristic pentru Secuime: încălzitorul de pălincă

(Rezumat)

Încălzitorul de pălincă este un produs de olărit caracteristic zonelor din Secuime în care nu se poate practica viticultula (bazinele Ciuc, Giurgeu, mai puţin zona Odorhei şi Trei Scaune). Autorul descrie exemplarele existente în muzeele din M.-Ciuc, Gheorgheni, Odorheiu Secuiesc. S-ar mai fi putut păstra exemplare în Muzeul Naţional Maghiar (Budapesta), în muzeul din Tg. Secuiesc, eventual în colecţii locale. Nu s-au semnalat în colecţii particulare.

A Vessel Typical to Székelyföld: the Brandy-Heater

(Abstract)

The brandy-heater is a characteristic pottery product of the Székely regions where wine-growing cannot be practised: the Csík (Ciuc) and Gyergyó (Giurgeu) Basin, and less in the Udvarhely District (actually in Harghita County) and Háromszék District (Covasna County). The author describes the existing samples in Csíkszereda (M.-Ciuc), Gyergyószentmiklós (Gheorgheni), Székelyudvarhely (Odorheiu Secuiesc). A few samples may be preserved at the Hungarian National Museum (Budapest), in the museum in Kézdivásárhely (Tg. Secuiesc), maybe in local collections. No samples are known to exist in private collections.

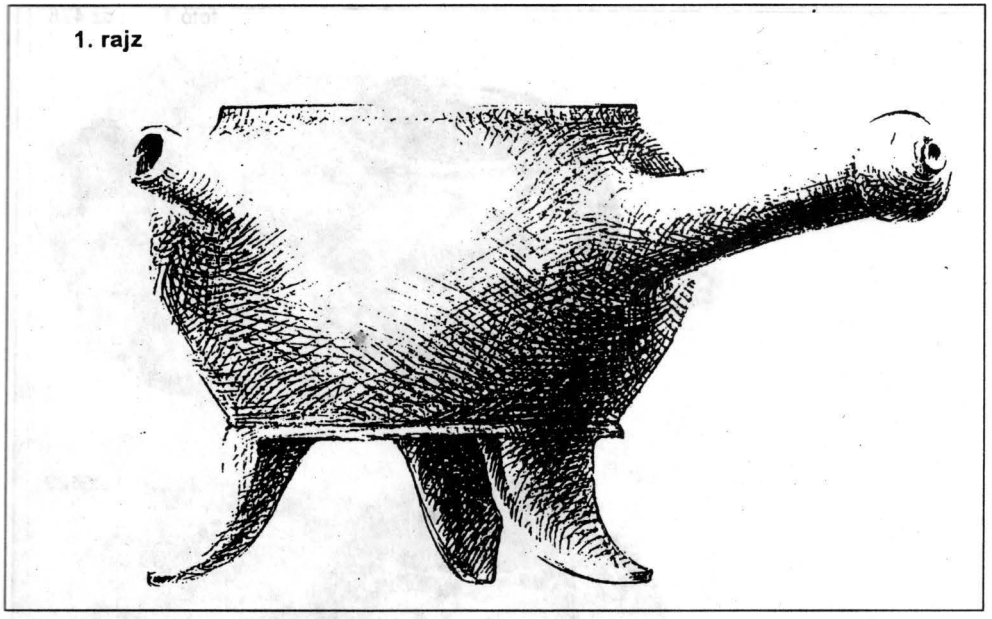
1. rajz

1. ábra

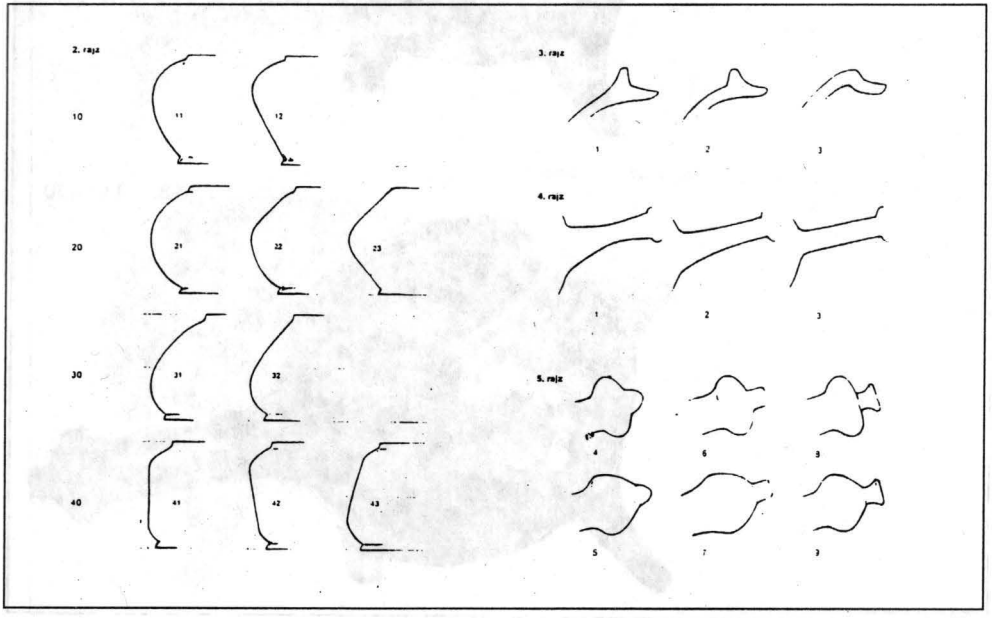
2. rajz
10
11
12
20
21
22
23
30
31
32
40
41
42
43
3. rajz
1
2
3
4. rajz
1
2
3
5. rajz
4
6
8
5
7
9

2. ábra

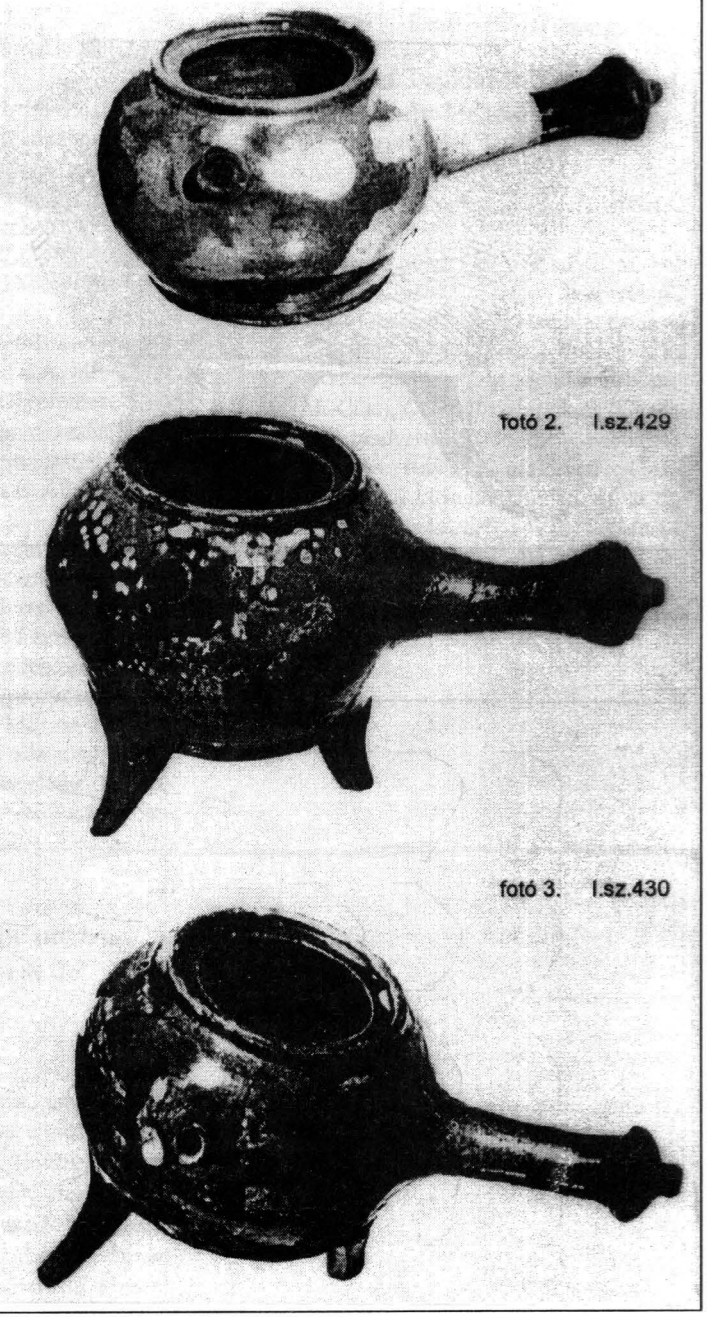

3. ábra

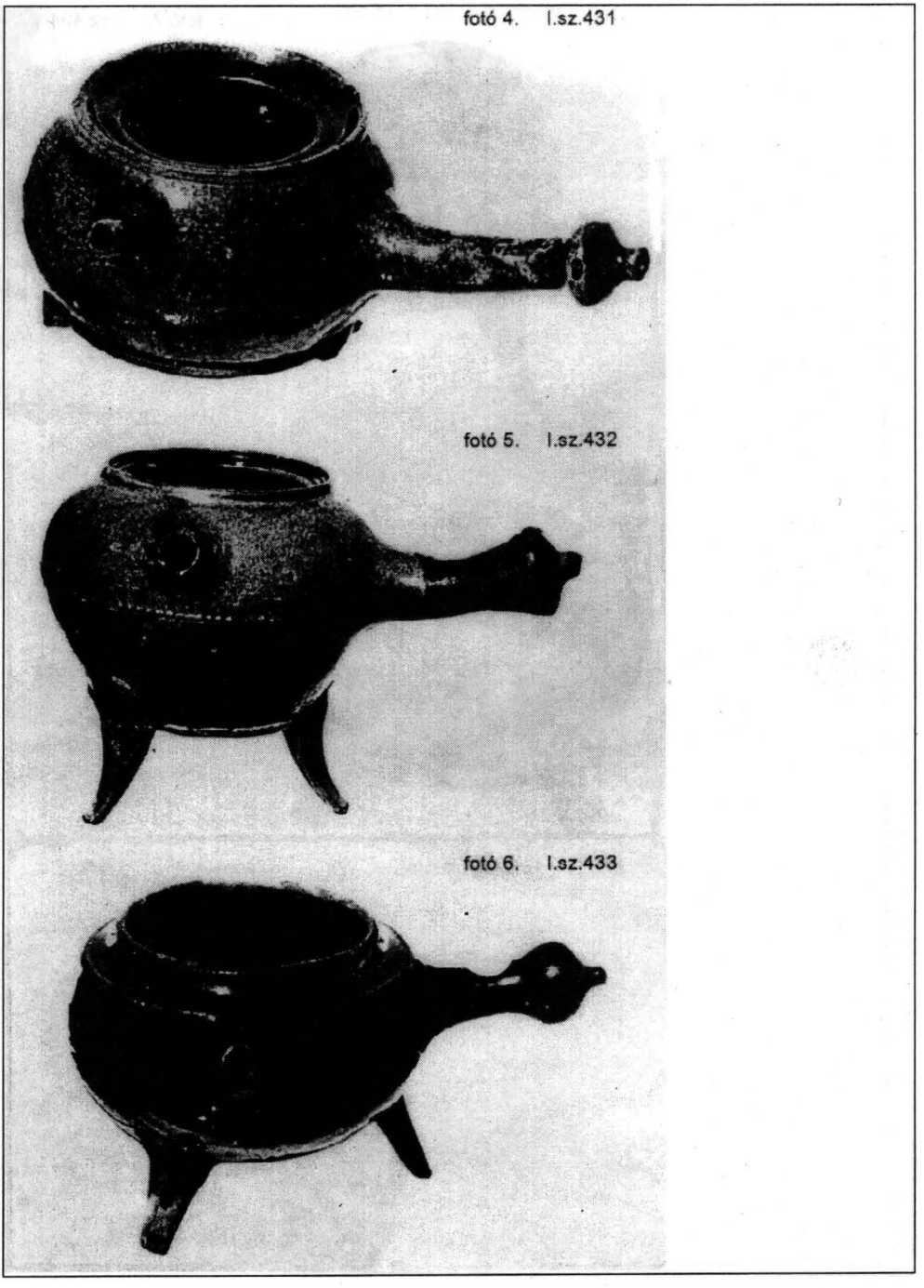

4. ábra

fotó 7. I.sz.434

fotó 8. I.sz.435

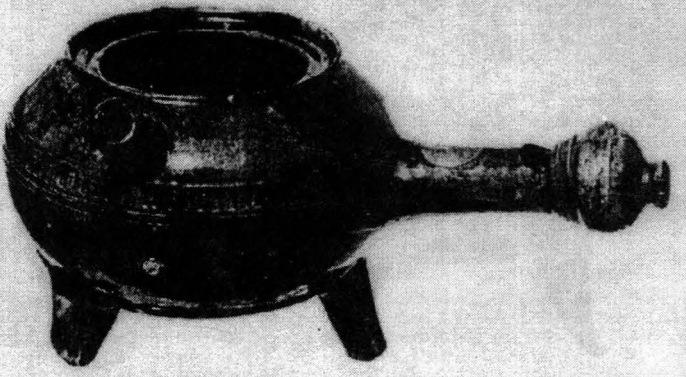

fotó 9. I.sz.435 (részlet)

5. ábra

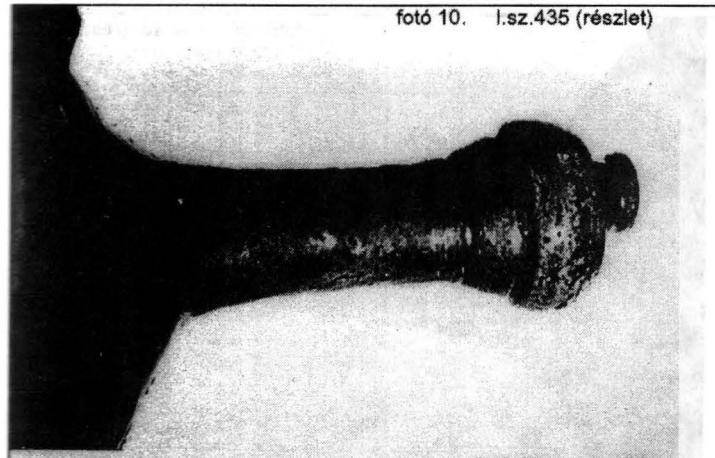

fotó 10. I.sz.435 (részlet)

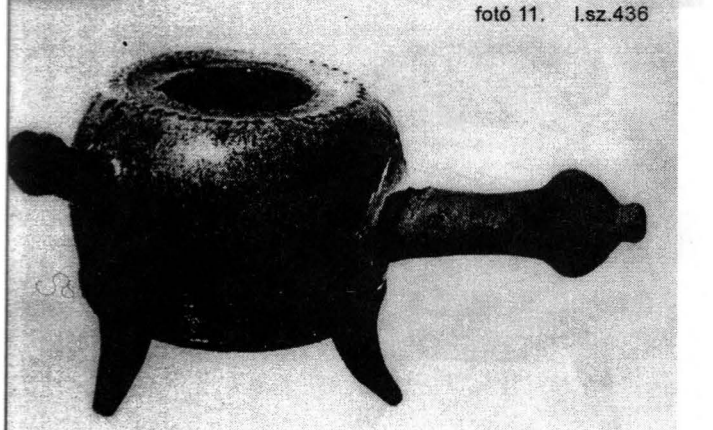

fotó 11. I.sz.436

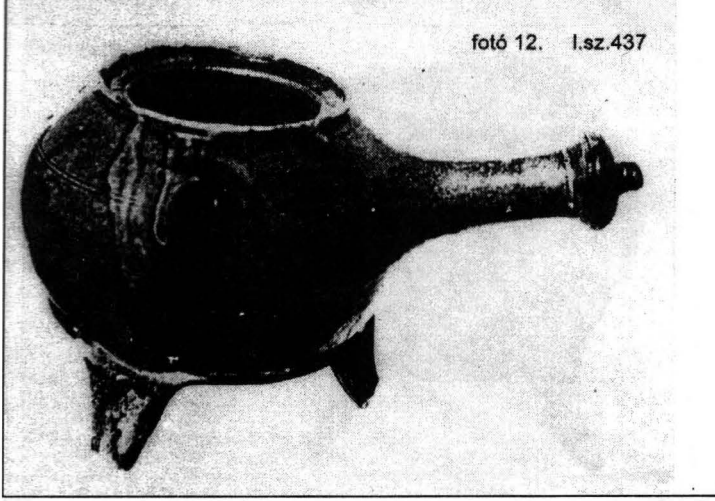

fotó 12. I.sz.437

6. ábra

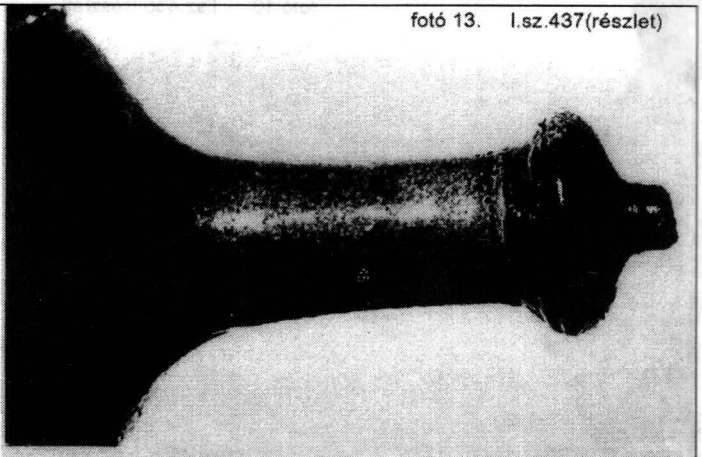

fotó 13. l.sz.437(részlet)

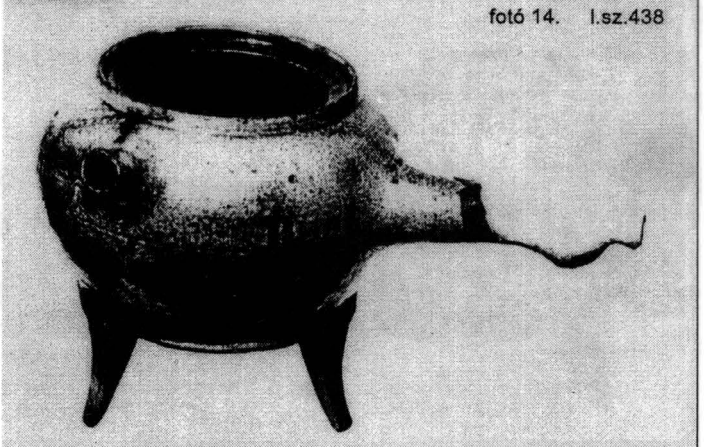

fotó 14. l.sz.438

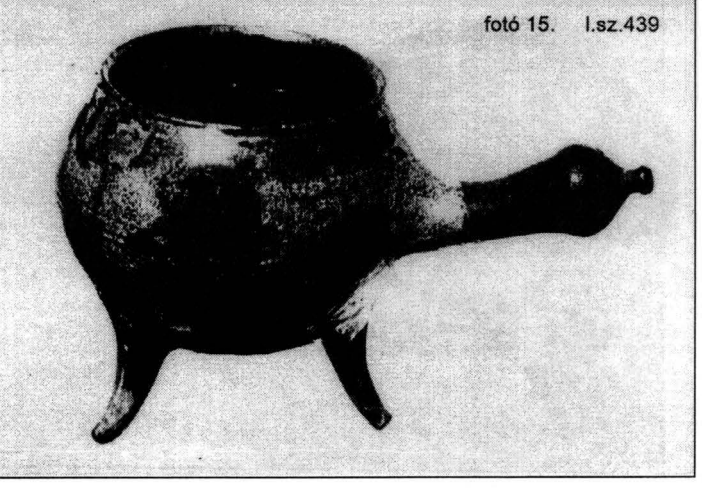

fotó 15. l.sz.439

7. ábra

fotó 16. I.sz.440

fotó 17. I.sz.440 (részlet)

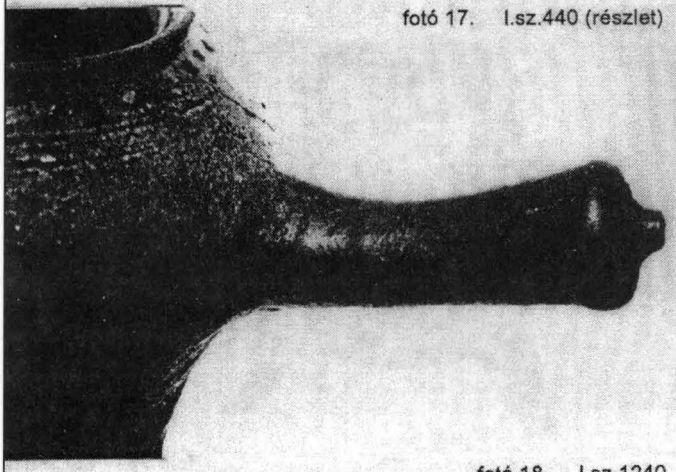

fotó 18. I.sz.1240

8. ábra

fotó 19. I.sz.1243

fotó 20. I.sz.2429

fotó 21. I.sz.2678

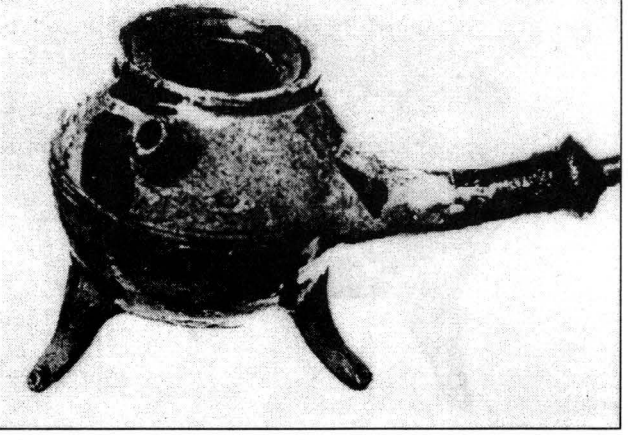

9. ábra

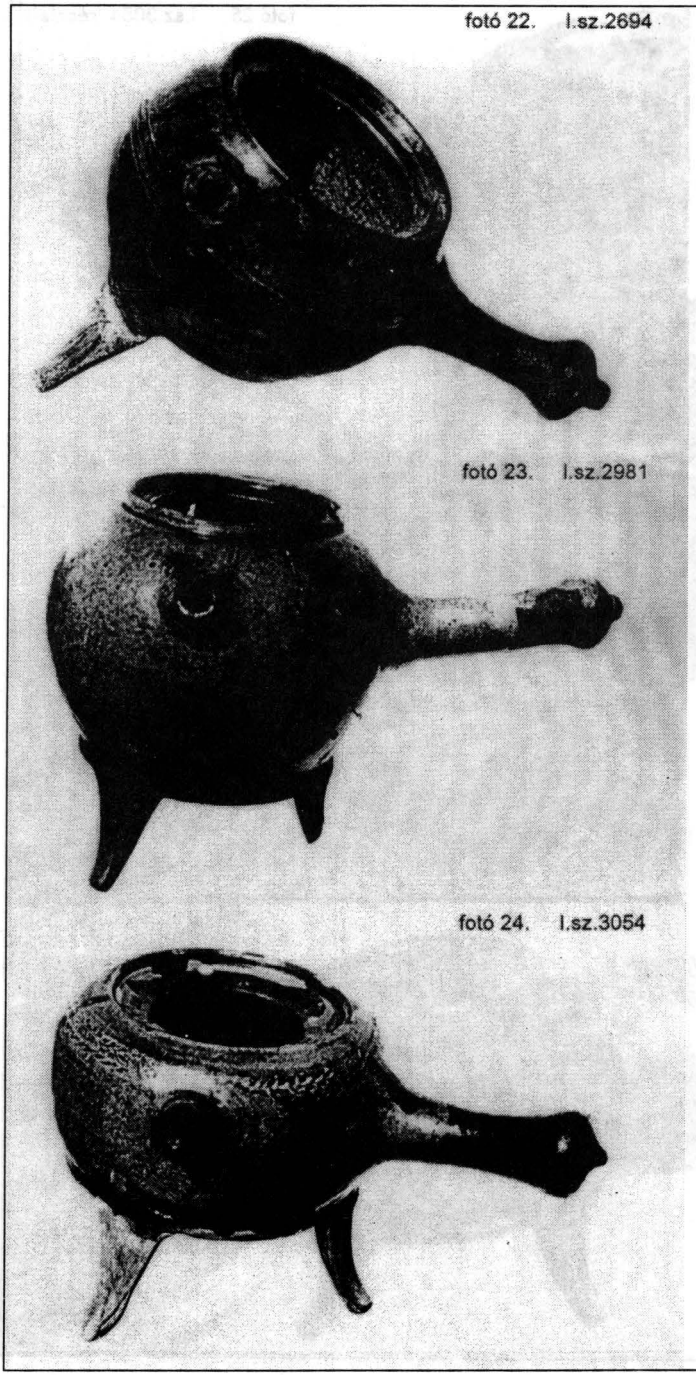

10. ábra

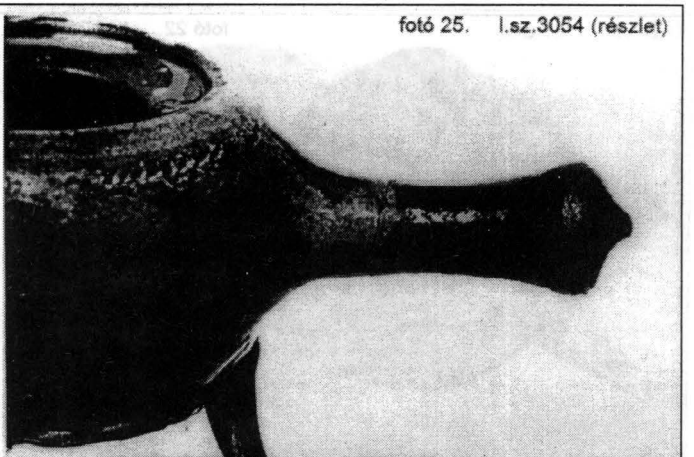

fotó 25. l.sz.3054 (részlet)

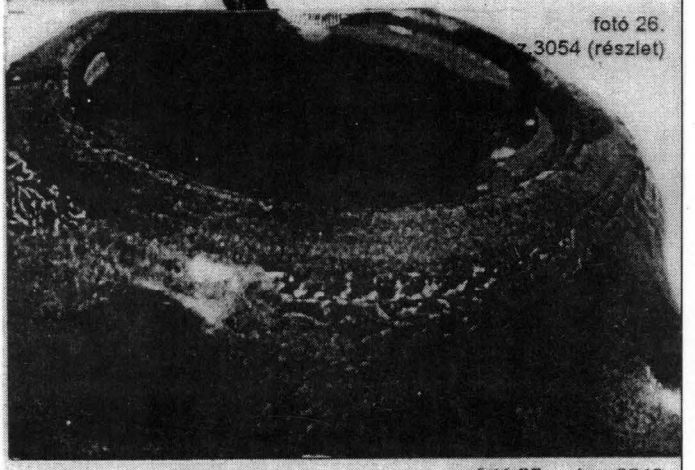

fotó 26.
z.3054 (részlet)

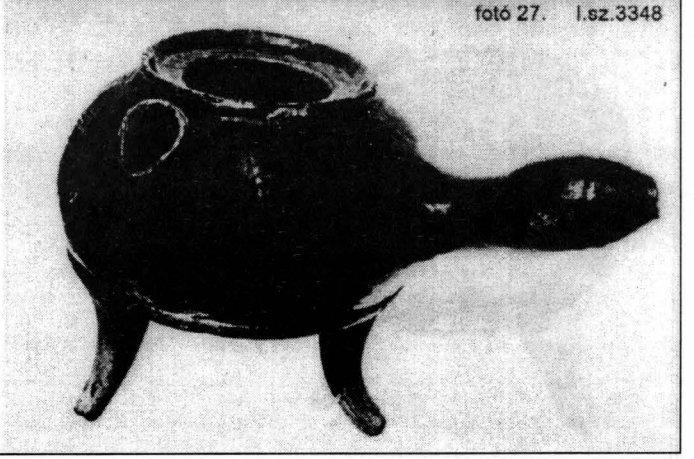

fotó 27. l.sz.3348

11. ábra

fotó 28. I.sz.3348 (részlet)

fotó 29. I.sz.3348 (részlet)

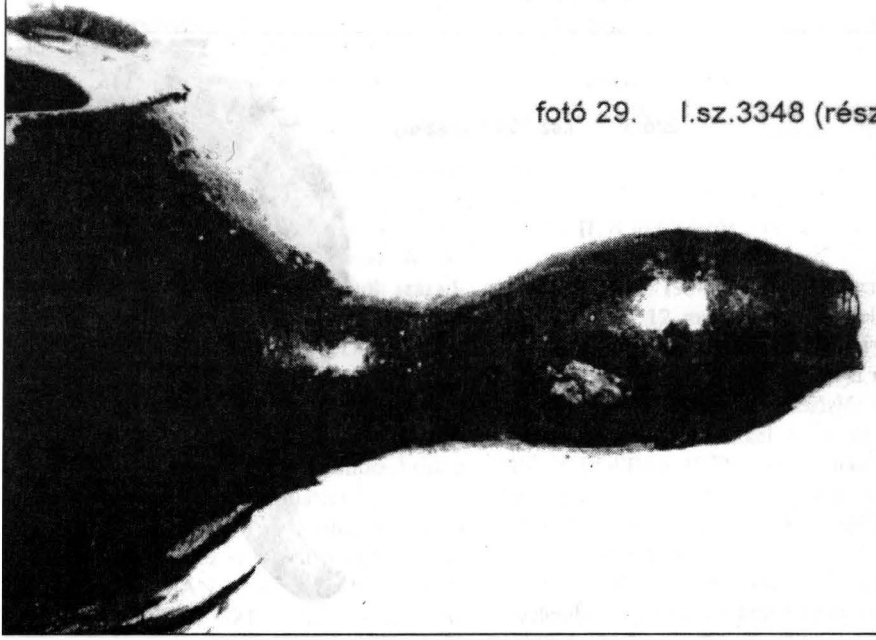

12. ábra

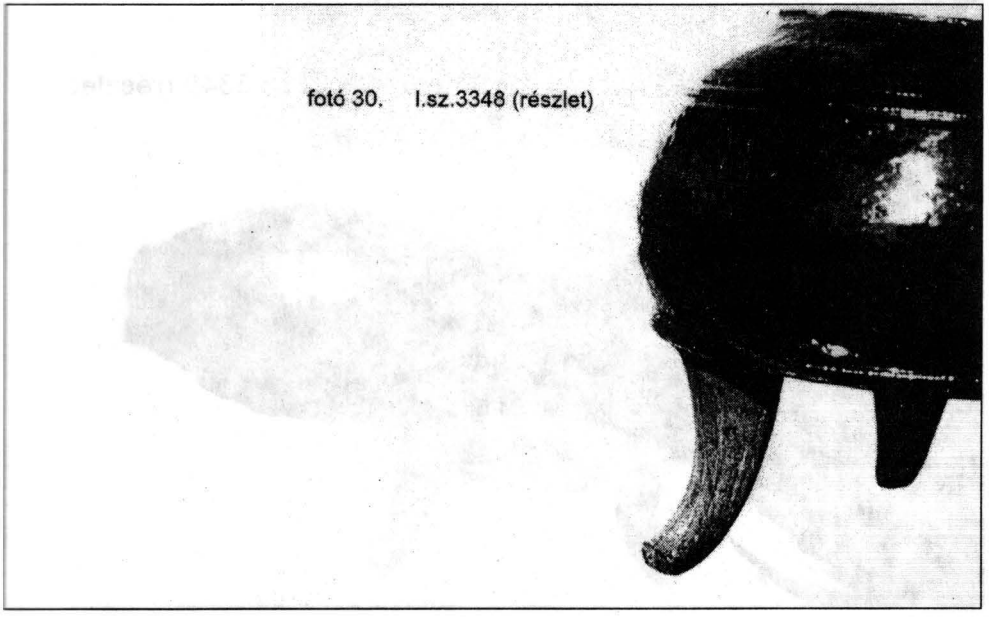

13. ábra

ZSIGMOND Győző

Az erdélyi[1] magyarság csillagnévhasználatáról

(Kivonat)
A dolgozat a csillagnévgyűjtés és a csillagnevekre vonatkozó irodalom áttekintése után a szerző 1980 és 1994 közötti romániai gyűjtését (12 megye, 32 helység, több, mint 90 adatközlő) és annak kiértékelését közli (népi névmagyarázat, névismeret és -használat, területi sajátosságok és különbségek, egybevetés a román vonatkozó irodalommal, interetnikai hatások, stb.). Az elemzést több szempont szerinti mutató egészíti ki

A. Bevezetés

I. Előzmények a szakirodalomban

Jelentős csillagnévgyűjtést végzett LUGOSSY József (1855). Rá hivatkoztak, az ő adatait egészítették ki aztán többen (Ipolyi, KANDRA KABOS, TOROCZKAI-WIGAND EDE), és megpróbálták több-kevesebb sikerrel azonosítani a lejegyzett neveket. A múlt századbeli népi csillagismeret gazdagságáról árulkodik például, hogy IPOLYI Arnold LUGOSSYTÓL 258 csillagnevet tett közzé (MN VII.k.729.). Kiemelten ajánlatos szólni KÁLMÁNY Lajosról és JANKÓ Jánosról, kik munkáikban többek közt kitértek csillag(kép)neveinkre, a csillagoknak a néphagyományban való vizsgálatára is.

A 20. századi gyűjtések csillagnévanyaga a 19. századbeliekéhez viszonyítva nagyon megcsappant. HERMAN Ottó, RÓHEIM Géza, SZENDREY Ákos, SZENDREY Zsigmond, BEKE Ödön nevét emelem ki századunk első felének kutatói közül. Szórványosan bár, de többségük utal erdélyiektől származó adatokra is. Alapmunkák a témában ERDŐDI József, MÁNDOKI László, SCHALK Gyula többnyire összehasonlító jellegű, eddigi és újabb adatok alapján különféle összegezésekre törekvő tanulmányai. Az egyik leggazdagabb jelenkori néprajzi gyűjtés a BOSNYÁK Sándoré. Jelen tanulmányomban (szíves engedelmével) utalok főleg a Gyimesvölgyben végzett (közölt illetve kéziratban lévő) gyűjtésére.

A mai Magyarországot illetően az Alföld (innen gyűlt a legtöbb csillag(kép)név főleg a már a múlt században LUGOSSYTÓL megkezdett majd például KÁLMÁNY Lajos és BARNA Gábor által folytatott gyűjtéseknek köszönhetően) meg a Palócság számítanak az eddig legjobban kutatott területnek. A mai Magyarország határain túl majd minden irányban megvolt a próbálkozás a felzárkózásra. Délvidéken LÁBADI Károly, KOVÁCS Endre; Felvidéken BÖDÖK Zsigmond tett többet e téren. Erdélyben az előzmény: mindenekelőtt JANKÓ János, RÓHEIM Géza, SZENDREY Zsigmond műveinek megfelelő részei; és Lázár István, HERMAN Ottó, CSŰRY Bálint, MURÁDIN László, NAGY Olga, GUB Jenő, ENYEDI Emese munkáiban az idevágó vonatkozások.

Jelen próbálkozásom tehát úttörő jellegű. Átfogó gyűjtést követően készült egyféle összegezés.

II. A gyűjtésről

1980 és 1994 között gyűjtöttem a témában Románia 12 megyéjének 32 helységében, megpróbálva érinteni a Kárpátoktól nyugatra eső magyar néprajzi-történeti tájak majd mindegyikét. Több mint kilencven adatközlőt kérdeztem ki nagyobb részletességgel a „palóc kérdőív" (PÓCS-HOPPÁL 1970) felhasználásával. Igyekeztem minél átfogóbb képet nyerni: a kérdezettek közt mondhatni minden korosztály és itteni vallás képviselve van.

Általában a helybeliek véleményét is figyelembe véve választottam meg adatközlőimet.

B. Elemzés

I. Csillag, név, névértelmezés

Fényes pontoknak látszó égitestek a csillagok a népi meg a tudományos terminológia szerint is. Viszont a magukból fényt nem sugárzó bolygókat (például a Vénuszt), meg az üstökösöket, meteoritokat is csillagoknak tartja a nép (nem úgy, mint a csillagászat). A csillagokról szólva pedig nem beszél a napról; ezúttal én sem szólok róla, érvényesítve a ma is általános népi szemléletmódot, mely szerint *a nap s a hold nem csillag*[2] (Nyr.1901.534.).

„Csillag" szavunk az ebben a jelentésben régen használt „húgy" szavunkat váltotta fel. Valószínűleg a kódexek korától használatos, és a „húgy" szóhoz hasonlóan ősi, finnugor eredetű hangfestő szóból, a „csillog" igéből származik (ERDŐDI 1970). Azért tértem ki erre is, mert e téren szintén árnyalhatunk a romániai magyar néphagyomány tüzetesebb vizsgálatával. Egyfelől leszögezhetjük az archaikus szóhasználat továbbélését, gondolva a húgy szó közelmúltbeli meglétére Erdély egyes tájain (l. még a mutatóban: *Kaptárhugya, Kaszahóggya*).

II. Csoportosítások

II.1. A nevek életéről

II.1a. A „erdélyi magyar" csillagos ég

A magyar csillagnevek illetve csillagképnevek közül a Magyar Néprajz VII. kötete (SZABÓ L.1990. 729.) hetet tekint általánosan ismertnek, a Magyar Néprajzi Lexikon (1977.513.) nyolcat említ a csillagmonda címszó alatt, jelezve, hogy „a gyűjtések ki nem elégítő volta miatt ismerjük rosszul ezt a témát". Valamelyes összefoglalását a magyar csillagneveknek és -legendáknak KULIN Györgynél (1980) találtam meg, TOROCZKAI-WIGANDNÁL (1988), valamint BÖDÖK Zsigmondnál (1992). Így az említett könyvek adatait használtam fel összehasonlítási alapul.

Adatközlőim egyenként átlag hét csillag, csillagkép illetve általuk annak számított nevéről tudtak. Beleszámítva az olyat is, mint: hullócsillag, üstökös. Bővebben szólok erről az adatközlőkről írva. Az eddigi szakirodalomban nem volt utalás arra, hogy egy ember hány csillagot (annak tartottat ismer). Általánosságban a következő csillagok, csillagképek illetve azoknak tekintettek nevét ismerik az erdélyi magyarok:

1.Nagy Göncöl (Ursa Maior), 2.Tejút (Via Lactea), 3.hullócsillag (meteor), 4.üstökös, 5. Hajnalcsillag (Vénusz) 6.Vacsoracsillag (Vénusz) 6.Fiastyúk (Pléiades).

Kivételesen bár, de nem egyszer előfordult az is, hogy az adatközlő (minden esetben cigány származású) egyetlen csillag- illetve csillagképnevet sem tudott mondani (Például: Na1,5)[3].

A következő a helyzet a csillagismeret terén napjainkban a magyarságnál. Minden esetben a tájegység neve után azt közlöm, hogy összesen hány csillag-, csillagkép nevéről tudnak ott; zárójelben a (csak kivételesen történeti) forrás megnevezése, amennyiben nem saját (illetve nem csak saját) gyűjtésre hivatkozom:

Alcsík	10
Alsó-Fehér	10-13
	(LÁZÁR 1896.99-109.)
Aranyosszék	9
Bánság	10
Bányavidék	8
Barcaság	10
Bukovina	9
Doroszló (Vajdaság)	3
	(KOVÁCS 1982.12.)
Drávaszög (Horváto.)	8
	(LÁBADI 1991. 621-623.)
Felcsík	10
Gyergyószék	9
Gyimes	8
	(BOSNYÁK 1982.74.,1993.10.)
Háromszék	11
Havad (Marosszék)	7
	(NAGY O. 1989)
Homoród mente	9
Hortobágy	16
	(BARNA 1982.811-816.)

Kalotaszeg	8 11
	(JANKÓ 1892, Nyr 1901)
Karancskeszi	9
	(FEJŐS 1985.121-124.)
Kászonszék	9
Máramaros	9
Mezőség	11
Mócvidék	4
Moldva	16
	(BOSNYÁK 1980.27-29,
	Szabó T.1957.458-462.)
Nógrád	7
	(HOPPÁL 1982)
Nyárád mente	9
Sóvidék	12
	(GUB 1994)
Szatmár	8
Szilágyság	10
Torda, Aranyosszék,	
Torockó	12
	(JANKÓ 1893)
Udvarhelyszék	9
Zagyvarékas	6
	(PÓCS 1964)

Fontosnak tartom megjegyezni, hogy az előbbi adatok hozzávetőlegesek, és főleg ott, ahol a néphitet tárgyaló szakirodalomra hivatkozom: számolni kell azzal, hogy ez esetekben a szerzők nem tértek ki, csak azon nevekre (s megfelelőikre), melyekhez hiedelmek fűződtek. Azonban például az, hogy ahol összehasonlíthatók újabb adatok régebbiekkel, ott mindig ez utóbbiak száma a nagyobb: jelzi, jó lenne a csillag(kép)nevek mielőbbi összegyűjtése.

Míg a mai Magyarországot illetően az Alföld, a Hortobágy népének a csillagismerete, a csillagokkal kapcsolatos néphagyománya mutatkozik gazdagabbnak, színesebbnek, a mai Erdélyt illetően a különböző tájegységek magyarsága hasonló helyzetben van az eddigi kutatási eredmények alapján. Lehetővé téve a tájegységenkénti alaposabb összehasonlítást: elkészítettem a csillagnevek tájegységenkénti mutatóját (l. a Függelékben).

Az erdélyi magyarság összesen (kb.) 33 csillagot, csillagképet nevez(ett) meg 116 néven és 26 alak- illetve ejtésváltozattal. Ezekből **azonosított,** lokalizált: 19; **részben,** pontatlanul **azonosított:** 4; **azonosítatlan:** 10.

Sajátos esetek: 1. amikor a csillagot név nélkül említik (A 133). 2. amikor egy név több csillagképre vonatkozik (Hétfejű sárkány, Hetevény).

A legtöbb névtípus (út, szekér, pálca, kotló csirkékkel) és a legtöbb névváltozat a legismertebb csillagokhoz, csillagképekhez kapcsolódik. Zárójelben a névváltozatok (névpárok) száma: Tejút (23 a 116-ból), Fiastyúk (18), Vacsoracsillag (11), Göncöl-szekér (9). Hasonló a helyzet az alak- illetve ejtésváltozatokkal: Göncölszekér (12), Fiastyúk (6), Tejút (5), Vacsoracsillag (4).

II.1b. Használtsági, ismertségi fok szerint a csillagnevek alábbi csoportjait különítem el:

1. **centrális** (közismert) név: 7 csillag-(kép)nek (az összes 21,2 %-a) 80 neve (az összes 68,9 %-a)

2. **kvázicentrális** (helyileg ismert): 8 (24,2 %) - 17 néven (14,6 %)

3. **perifériális**(alig ismert): 18 (54,5 %) - 19 néven (16,3 %)

II.1c. Ismertségi körük, koruk szerint lehet a csillag(kép)név

1. **aktív** (minden korcsoport által használt): 45 (38,7 %)

2. **passzív** (csak **a**. történeti forrásokban előforduló: 28 név, jelölve kb. 15 csillagképet ; **b**. a fiatalabbak, a 30-40 év alattiak által nem ismert: 42, az összes 36,2 %-a; **c**. néhány faluban csak a fiatalok által ismert: 1, a Sarkcsillag e néven, s ez az iskolának tudható be): 71 (61,3 %)

A szituációváltozás, mely során elnevező és név viszonya megváltozik Erdélyben szintén föllelhető. Megnyilvánulhat alaktani, hangtani változásban a név eredeti jelentésének elhomályosulá-

sát követően (Például ilyen a *Kaszahugya - kaptárhóggya* népetimológiás alakváltozás) avagy, mert más nyelvet kezd használni az elnevező.

Elidegenedett helynévről (ZSIGMOND 1991) a csillagnév esetében is lehet szó. Ilyennek találhatja a románosítást, illetve találhatta régebb a kereszténységesítést ellenérzéssel tűrő névhasználó a románo vagy egészen román illetve a keresztény jellegű csillagnevet. Idővel megszokotá, majd elfogadhatóvá válhat az effajta a használóra erőszakolt név is.

Sokkal természetesebb az elég gyakori jelentéstapadás miatti alakváltozás (Üstökösc sillagból Üstökös, Göncölszekérből Göncöl, Király kardjából Kard stb.) meg a különféle lexikális változások: 1.**lexikális csökkenés:** Göncölszekér - Göncöl 2. **lexikális bővülés:** Szekér - Göncölszekér 3. **lexikális fölcserélődés:** Isten szekere - Göncöl szekere, Hadúr útja - Szent Péter útja.

A névkövesedés a helyneveknél általában a leggyakrabban használtakat érinti. Ez a neveket és alakváltozataikat tekintve másként látszik a csillagnevek esetében. Azonban ez látszólag van így. Ugyanis egy-egy falun belül a legismertebb csillagnevek valóban előbb kövesednek, mint a ritkábban használtak, alig ismertek. Az ellentmondás oka, hogy a legismertebb csillagneveknek tájegységenként számos változata jön, jött létre, tükrözve a maga módján annak nyelviszemléletbeli jellegzetességeit. Innen az erdélyi centrális csillagnevek színessége, bővelkedése változatokban: megfelel ez a táj és közösségei különféleségének.

II.2. Strukturális-tematikai osztályozás

a.Felépítés, szerkezet szerint csillagneveink Erdélyben:

1. **egyszerűek, egyeleműek:** 17 (14,6 %)
2. **összetettek, többeleműek:** 99 (85,3 %)

II.2a.1. Az alapelemek rendszere

a. A két **személynévből,** s nem köznévből alakult alapelem (bázisnév): *Göncöl, Sántakati.*

b. A leggyakoribb **köznévi** alapelem:

1. **Égitestnév:** a „**csillag**" szó. 39 elnevezésben van benne (33,6 %). Ehhez még hozzászámíthatjuk az ugyanilyen jelentésű régi „**húgy**" szavunkat: benne 2 névben (1,7 %).

2. **Gazdálkodásra, birtoklásra, foglalkozásra utaló:** *Béres, Fél-kenyér, Hét csibe s a kotló,* **Kaszás,** *Színásszekér*

3. **Közlekedést szolgáló tájrész, eszköz neve:** *Hadak útja, Isten szekere, Létra, Tündérek fordulója*

4. **Képzettársítással keletkezettek:**

a. **Alak (anyag, tárgy, történés) neve:** *Kard, Kereszt, Koszorú, Létra, Szarvasnyom, Oláhtánc, Szent Péter pálcája*

b. **Tisztségé, rangé, állapoté:** *Hét vezér, Lovagocska*

c. **Hiedelemlény neve:** *Hétfejű sárkány*

d. **Elvont dolog neve:** *Éjjeli kegyelet*

5. **Ismeretlen, bizonytalan eredetű név:** *Hetevén(y)*

6. **0 fokú alapelem:** *Göncöl, Kaptár*

7. **Kettős funkciójú elemek:** *Szekeres, Kaszás, Üstökös*

II.2a.2. A megkülönböztető elemek (lokalizátorok) rendszere

a. **Személynév:** *Úr Jézus csillagja, Szent Péter pálcája, Göncölszekér, Csaba útja, Mária csillaga, Jancsika-szekér*

b. **Köznévből:**

1. **Nagyságot, méretet, mennyiséget kifejező:** *Kicsi Göncöl-szekér, Nagy Göncöl, Két kaszás, Egész kenyér, Félkenyér, Hét vezér, Hétfejű sárkány*

2. **Az alapelem anyagára, színére, állapotára utaló:** *Bolygó csillag, Hullócsillag, Ezüstcsillag, Aranypálca, Fehér Göncöl*

3. **A megjelenés, láthatóság idejére utaló:** *Hajnalcsillag, Vacsoracsillag*

4. **Állatnév:** *Rókacsillag, Szarvasnyom, Kotlóscsillag*

5. **Lény, hiedelemlény neve:** *Sátáncsillag, Tündérek fordulója, Szépasszony vászna*

6. **Alakra utaló:** *Koszorúcsillag, Farkos csillag, Rókacsillag*

7. **Irányra, irányjelzésre:** *Vezércsillag, Északi csillag*

8. **Foglalkozásra, tisztségre, társadalmi hovatartozásra:** *Király kardja, Nagygazdák csillaga, Szegények csillaga*

10. **Nemzetiségre:** *Cigányok útja, Zsidók csillaga, Oláhtánc, Székelyek csillaga*

11. **Ismeretlen eredetű:** *Minkuj pálca*

12. **O fokú (nem differenciálódott alapelem):** *Kereszt, Béres*

13. **Kettős funkciójú elemek:** *Kaszás, Üstökös*

II.2 b. Tematika szerinti csoportok:

1.**Iránymutatók**: *Északi csillag, Úti csillag, Vezércsillag.*

2.**Időmutatók**:

a.évszakcsillagok: nem ismeretesek. **b**.napszakra, órára utalók: *Hajnalcsillag, Vacsorakori csillag, Éjfélcsillag.*

3. Az **emberi élet és társadalom** különféle **vetületeinek** tükrözői:

a.**Történelmi** eseményeket, emlékeket felidézők: *Csaba útja,*

Király kardja, Hadak útja, Lovagocska.

b.**Hiedelemvilággal**, **vallási** élettel összefüggők: *Sátáncsillag,*

Tündérek útja, Angyal útja, Mária csillaga, Hétfejű sárkány.

c.**Foglalkozás**okra, **tisztségekre** utalók: *Kaszáscsillag, Béres.*

d.Eszközre, tárgyra, élelemre vonatkozók: Létra, Félkenyér,

Szekér, Furúcsillag, Polyvás út.

e.**Etnikumok nevét** idézők: *Cigányok útja, Zsidócsillag, Oláhtánc.*

f.**Jóléti, közösségi viszonyokra** utalók: *Szegények csillag, Nagygazdák csillaga.*

g.**Állat**ok képét idézők: *Fiastyúk, Rókacsillag.*

h.Elsődlegesen a **csillag tulajdonságára** utalók: *Ezüstcsillag, Holdkísérő csillag, Üstököscsillag.*

II.3.

Eredet szempontjából sokszor képtelenség dönteni (például azonos elképzelések is lehetnek különböző eredetűek). A helyhez, időponthoz kötést illetően szintén hasonló a helyzet. Gyakran előfordulhat a több csoportba tartozás (vö. ERDŐDI 1970).

I.Eredet szerint, történeti szempontból a következő csoportokat különítem el legalább néhány példát adva amennyiben ez lehetséges (Vö. SCHALK 1973, ERDŐDI 1970):

1. **Ősmagyar mitológia nyomait** őrzők: *Hadak útja, Csaba útja, Hétfejű sárkány, Tündérek fordulója.*

2. **Ókori klasszikus hagyományokra, asztrológiai hatásra vallók:**

Tejút, Szekeres, Kaszás.

3. **Keresztény eredetűek:** *Szent Péter pálcája, Úr Jézus csillaga, Mária csillaga.*

II.4. Népi csillagnévmagyarázatok

A nevek alakjához, szerkezetéhez, eredetéhez, életéhez egyaránt fűződik, fűződhet népi névmagyarázat (ZSIGMOND 1993. 119-120.). Ezek és a nevek jellege alapján készült a következő csoportosítás:

1. **Történeti jellegűek:** A 14, 15, 17, 18, 19, 20, 22, 24, 31, 33, 35

Kiemelt fontosságúnak mutatkozik a honfoglalás és általában a háborúk, menekülések ideje; a név szerint említettek: Csaba királyfi, Árpád, Szent László.

2. **Hiedelem- vallási vonatkozásúak:** A 4, 17, 36, 40, 59, 64, 69, 73, 94, 97, 122, 133

3. **Eredetmagyarázók:** A 4, 11, 14, 17, 18, 20, 22, 23, 30, 34, 36, 132.

4. **A névadást magyarázók:** A 3, 40, 44, 46, 53, 57, 61, 104, 106, 115, 116, 119, 122, 123, 124, 127, 128, 130, 131.

5. **Anekdotikusak, tréfásak:** A 23,30.

6. **Időt, időpontot, irányt jelzők:** A 5, 24, 31, 40, 44, 45, 50, 57, 74, 78, 82, 88, 89, 118, 120.

Az első két csoportba tartozó (a történelemmel, hittel összefüggő) magyarázatok, nevek a magyar nyelvterület más részéhez képest nagyobb száma, aránya: igényt jelez, hiányt pótol.

III. A névhasználati kör, az adatközlők rétegződése

Adatközlőim mindegyikének hite, tudása a csillagokról nagyon hasonló. Lényegében egységesnek mondható, bár az egységen belül színesség, változatosság tapasztalható a részletekben, és ez például a területi elszigeteltség mértékével, a felekezeti hovatartozással, a különböző etnikai ráhatásokkal, a más-más történeti adottságokkal magyarázható, úgynevezett transzilván sajátosságokkal is tehát.

A vallási (nem nagy) különbségek -reformátusok, katolikusok, unitáriusok és reformátusok közt - alig tükröződtek. Hogy Erdélyben kevesebb magyar csillagnévben van benne valamely szent neve, mint a mai Magyarországon: ez bizonyára a szentek kultuszát tagadó itteni protestáns vallású többség meglétének, hatásának a következménye.

Az egyéni csillagismeretről szólok továbbá. Az adattárban noha közlöm, ki hány csillagot, csillagnak, csillagképnek tartottat ismer, és közülük hányat tudna megmutatni, ebből nem lehet megtudni, hogy tudományos értelemben ez pontosan mit is jelent. Van aki név nélkül is számon tart csillagot (pl. Na3), van aki (Bo2,Dá1 stb.) több „csillagot" ismer, de valójában (tudományos alapon) egy se csillag. Így van, aki valójában több csillagot ismer annál, mint akinek a neve után az adatközlők névsorában nagyobb szám áll, lévén, hogy ő tudja, hogy a hullócsillag, az üstökös nem csillag, hogy a Hajnalcsillag meg a Vacsoracsillag egyetlen bolygó két neve (Pl.: La1 és La2, Kol1 esete ez).

Olyasmire, hogy egy valaki ismeretanyaga sokkal meghaladja a másokét a romániai magyarság körében (a szakembereket, amatőr csillagászokat leszámítva) nem találtam példát: a jelenlegi helyzet viszonylag megállapodott, állandósult tehát. A város népe esetében se becsülöm sokkal nagyobbra a különbségeket: az iskola kiegyenlítő szerepet tölt be, melyet az ott szintén meglévő hagyományozódás csak erősít, kevesebb teret hagyva a kétségtelenül heterogénebb társadalom tagjainak különbözőségeik e téren való megnyilvánulására.

A nők általában bővebben, árnyaltabban vallanak, több mindenben hisznek, mint a ténylegesen az eget, csillagokat jobban értő, ismerő férfiak, kik hitről szólva is hajlamosak inkább a tudásukról beszélni; úgy, hogy igyekeznek - a nőknél gyakrabban - a racionális és politikai gondolkodás cenzúráját alkalmazni.

A korkülönbség elég sokat számított, de nem az idősebb meg a középkorú korosztályt illetően. Annál inkább az említett korosztályok és a fiatal (tizen- és huszonévesek) nemzedék esetében. A fiatalok mennyiségileg jóval kevesebbet tudtak mondani a témában és jóval gátlásosabban. Őket inkább befo-lyásolták az írott források.

Iskolában (13-19 éves) tanulók körében falun (Magyarszováton) és városon (Sepsiszentgyörgyön) egyaránt végeztem felmérést a szűkebb világképet illetően.

Ami a csillagokat, csillagoknak tartottakat illeti, városon egyenként átlagban két csillagot tudtak megnevezni, falun négyet. A kivételek városon legfeljebb négyet-ötöt, falun hatot-hetet (Nagy Göncöl, Sarkcsillag, Hajnalcsillag, Tejút). Megmutatni városon egyet is kevesen tudtak volna a név szerint ismertek közül; falun legalább egyet-kettőt (Göncölszekér, Tejút) majd mindenki meg is tudna mutatni. A fiatalok közül (főleg városon) többen tudják (de nem sokan), hogy az üstökös, a Hajnalcsillag, Vacsoracsillag, hullócsillag nem csillag; általában jobban, többen ismerik a Sarkcsillagot és a Kis Göncölt.

Következésképpen elmondható: több szempontból (tudományos értelemben is) hiánypótlónak tekinthetjük a csillagokkal kapcsolatos szájhagyományt.

A foglalkozás különbözősége csak kisebb eltérésekhez vezetett. A pásztor, juhász - nem először tapasztalom - nem ismer lényegesen több csillagot, viszont a más foglakozásúaktól is számon tartott az időbeosztást, tájékozódást segítő csillagról többet tudott, lévén ebben érdekeltebb , mint például földműves társa (vö. VAJKAI 1948).

IV. Interetnikai kapcsolatok

A csillagokról vallott elképzelések, hiedelmek interetnikai vonatkozásairól eddig érintő-

legesen volt szó. A vegyesen lakott településeken természetes a kölcsönhatás. Romániában persze mindenekelőtt a román hatás illetve a románokra hatás erőteljesebb érvényesülésével lehet számolni.

A mezőségi Magyarszovát (Suatu) falu lakóinak úgy 30 %-a, a vidék lakosságának pedig a többsége román. Verespatak (Roşia Montană) mokánysági településen a magyarság a 10%-ot se teszi ki. Az említettek esetében kerítek sort összehasonlításra a helyszínen végzett szúrópróbaszerű felmérés alapján.

A világkép tárgyalt elemeinek fontosságát húzza alá, hogy a feltételezett román hatás alig mutatható ki, csekély Szovát esetében; és nem annyira átvételt mintsem nagy mértékű szegényedést (a nyelvromlással járót) eredményezett Verespatakon. Azonban megléte mindkét helyt kétségtelen. Biztosra vehető egy csillag nevének esetében (vö.A 124,126.) a mezőségi, kettő esetében (vö. A 9,10, 105) a Nyugati-havasokbeli falu beolvadóban lévő magyarjainál.

A magyar hatást Szováton a helybeli románoknál jelentékenynek látom. Valószínűleg a *Cigányok útja* név és magyarázattípusa elsődleges a magyarságnál (Mándoki 1962.300.), tehát átvételnek számít a *Drumu ţiganilor* itteni román elnevezés meg a hozzáfűzöttek szintén (A 26,27).

Az említettekkel csak jelezni kívánom, hogy mennyire jó lenne pótolni azt a sok hiányosságot, mely az interetnikai vizsgálatok terén hátráltatja a jobb eredmények elérését.

Nélkülözve az elegendő összehasonlítási alapot csak érdekességként teszem hozzá az eddigiekhez, hogy két, nemrég megjelent könyvben milyen számban szerepelnek magyar illetve román népi csillag(kép)nevek. VULCĂNESCUnál (1987.406.) 44 népi névről és körülbelül ugyanennyi latin megfelelőről esik szó a román mitológia kapcsán; BÖDÖK (1992.120-134.) a néphagyománybeli csillagos égről szólva 400-nál több népi csillagnevet közöl, 172-t azonosítás nélkül, 88 esetben megadva a latin megfelelőt.

A VULCĂNESCU által felsorolt nevek közt csak elvétve van olyan, melynek hasonló jelentésű magyart feleltethetnők meg.

A romániai interetnikai összefüggéseket illetően például a Tejúttal kapcsolatban már LUGOSSYnál találunk Szatmár megyei (magyar hatásra valló) német adatot (MÁNDOKI 1962.288.), IPOLYInál (1854.270.) pedig románt.

C. Zárórész

I. Következtetések

Mint általában, az erdélyi magyar népi hiedelmek, ismeretek: a csillagnevekkel kapcsolatosak is, sajátos összetettségre vallanak. Az összetevők egy része régebbi „pogány" világképek maradványa, más része egyházi hittételek hatására vall, megint mások újonnan keletkeztek (például a még mindig nem általános elképzelés arról, hogy a nap is csillag; de a folyamat főleg a tömegkommunikáció erősödő hatásának betudhatóan feltartóztathatatlannak mutatkozik).

És mindet befolyásolta a nép mindenkori tapasztalata, az egyetemes emberi mozgató rugók. Például így lehet a *Hadak útja Szépasszony Vászna* vagy éppenséggel *Szent Péter útja* egy másik hiedelemkörben. Hasonló funkciót tölt be: így a konfrontáció felismerésének legcsekélyebb jele sem mutatkozik.

Hogy az ősi égitestlátás sokat vesztett bár színességéből, de újabb színek azért tapadtak hozzá, az kis részben a keresztény mitológiának (mennyel, szentekkel, angyalokkal kapcsolatban), nagyrészt az asztrológiának (például csillagjóslás,csillaghullás vonatkozásában), mely hivatalos tudomány számba ment huzamosabb ideig, és a jórészt ebből sarjadzó csízióknak (például időjóslás égitestekből) és részben az újabb tudományos eredményeknek, tömegkommunikációs eszközöknek (például időmérés, űrutazás) tudható be.

Indokolatlan az égitestek fontosságához képest szegényedésünk csillag(kép)nevekben, viszont természetes, ha a hiedelemvilág folyamatos, olykor rohamos metamorfózisát tekintjük. Korunk velejáróit, a gyorsuló időt.

Időmutató csillagaink ma jórészt nem töltik be régen oly sokat érő szerepüket, a különféle mechanikus meg elektronikus időmérő, óramutató eszközeink még név szerinti számontartá-

sukat is háttérbe szorították. A csillagokból időpontokra következtetés többnyire a múlté, amint azt Erdély-szerte mondják (A 140-141.).

Az állatövek ismeretéről a mai romániai magyarság körében nem szereztem tudomást. Egyesek könyvekből hallottak róluk a horoszkóppal összefüggésben, melyből való jövendölés szintén ritkaságnak számít, és csak erre szakosodottakra tartozónak tekintik. Valamikor az említetteknek meg a velük járó asztrológiai ismereteknek, hiedelmeknek valószínűleg nagyobb fontosságot tulajdonítottak tájainkon is, de erre csak régi népi kalendáriumokból, egyes népi tárgyakon megjelenítettekből stb. lehet csak következtetni (L.pl.: PAP 1993.10,53,71,75. valamint MNL 1979.579.; Jelképtár 1990.21-22.). Egyetlen (meg nem nevezett háromszéki) adatközlőm említette, hogy ismeri az állatöv csillagképeit naptárból, de az égen felismerni nem tudná őket.

A ma a csillagászat nyelvében és részben a népnyelvben használt csillag- és főleg csillagképnevek az ókori mezopotámiaiak képzeletében, nyelvén jöttek létre (BARTHA 1980) s később kiegészültek görög-rómaiakkal meg (kis számban) újkoriakkal. A csillagos égről szerzett ismeretei az emberiségnek nemcsak évszázadokon, de évezredeken át hagyományozódtak. Szerves elemei lévén a kultúra mélyszerkezetéhez tartozó világképnek: mélyek, nagymúltúak a hangsúlyozottan emberközpontú szemléleten alapuló népi világkép részeiként is. A népek közti különbségek, hasonlóságok a népi csillagtérképeken jól megnyilvánulhatnak; tükröződhet, hogy a különféle közösségek hogyan tagolják képzeletük, nyelvük, hitük, gondolkodásuk függvényében (számolva persze a kölcsönhatásokkal is) egyazon világot úgy, hogy az közös világunk marad bár, de más és más lesz egyúttal. Színezik a tükröződő a csillagos égre is kivetült többé-kevésbé sajátos szükségletek, szokások. Ezen színezést szolgálja remélhetőleg magyar vonatkozásban mindenekelőtt az erdélyi magyar idevágó adatok ezen közlése, elemzése is.

Csillagneveink különös figyelmet érdemelnének mind a nyelvészek és történészek, mind a néprajzosok részéről. HAJDÚ Mihály írja (Útmutató névtani témájú dolgozatok, pályamunkák adatainak összegyűjtéséhez. 5.): „Egyre kevesebb népi csillagnév él már a köztudatban, pedig valamikor a magyarság csillagismerete igen fejlett lehetett. Az idősebbek emlékezetében élő csillagnevek összegyűjtése felbecsülhetetlen értékű!"

C.II. Összefoglalás

Vajon elmondható-e KANDRA Kabossal ma is, hogy „A magyar csillagos ég még mindig várakozáson felül gazdag ?" Bár nemcsak a múlt század végebelinél, de a századelejinél is jóval szegényesebb csillagvilág rajzolódott ki jelen munkám alapján: új nevekkel[4], mondákkal meg egyféle összegezéssel egészült ki tudásunk e témakörben.

A csillagmagyarázás ma szűkszavúbban, mint régen, de ugyancsak korok, szemléletek sajátos összetettségét mutatja: mágia, animatizmus, animizmus, ókori mitológiák, vallások, asztrológia, keresztény tanok, népi tudományosság, iskolából, könyvekből kiszűrt, átkódolt tudás, hiedelemanyag elemei egyaránt megtalálhatók a romániai magyarok csillagokkal kapcsolatos néphagyományában.

A világegyetemről és benne a csillagokról jelenleg a falun élő szájhagyomány jóval kevesebbet mond, mint századunk elején, de többet annál, amit e téren az átlagiskola (világi és egyházi) azátlagembernek városon most nyújt: szerepe így a meglévő hiány pótlása is (vö.ERDŐDI 1970).

Függelék

ADATTÁR

A csillagok az erdélyi magyar néphagyományban

A továbbiakban az említendő csillagok, csillagképek (és csillagoknak tartottak) ismertségének hozzávetőleges sorrendjében idézem, az általam 1980-1994 között Románia különböző vidékein gyűjtött anyagot (illetve utalok rá):

Nagy Göncöl, Nagymedve (Ursa Maior)

1. Alcsík:

A Göncölszekért vagy Hetevényt egész évbe lehet látni.A helyét változtatja; hol alább, hol fennebb van. Meg van fittyenve a rúdja (Szm4).

2. Bánság:

Döncölszekér (Át), Döncölcsillag (Vé3) Göncölszekér (Ig1,2)

3. Felcsík:

Göncölszekér vagy Hetevény. Négy csillag a négy kerék, a rúdja három csillag. A hétről a másik neve, hogy Hetevény.

Nóta is van róla (Bo3):

Feljött már a Göncölszekér,

Ragyognak a csillagok.

4. *A Hetevény, mint egy szekér. „Ej, ha béfoghatnék abba a szekérbe, és sírülhetnék vele egyet!"-mondták. Vannak a kerekek és kicsi csillagok a rúdja. Újság után tíz napra lehet jól látni.*

Mikor az angyalok Máriának megjelentek, akkor alakult ki. Több angyal akart jönni, s azok szekérrel indultak el. Nem értek el Máriához, megelőzték őket a szárnyas angyalok (Bo1).

5. Homoród mente:

Hogy a Fiastyúk s a Göncölszekér mennyire vannak egymástó, abbó lehet tudni hány óra van (Szp1).

6. Mezőség:

Göncölszekér. Általánosan ismert. *És főleg e néven.*

7. A románoknál Káru (Carul = a szekér) máré a neve (Szo11).

8. Mokányság:

Göncöl szekere. Négy kerék s egy előre (Ve4).

9. *Káru máré (Ve3).*

10. Románoknál: *Caru mare* (Vc1,2). Tükörfordításban: nagy szekér.

11. Szilágyság:

Egy csillag (nem tudom hogy hívják), olyan mintha szekérre járnak. Azok sátoros cigányok. Sok csillag van, sok gyermeke vót annak.

12. Egész Erdélyben énceklik, hogy:

Hét csillagból van a Göncöl szekere,

Hét szeretőm is volt nékem egyszerre.(Bo1, La3, Szh, Szo9,Szp3, Te1, Ze3 stb.)

Tejút (Via Lactea)

13. Alsó-Fehér:

Polyvás Út, Tejút (La1-3).*

14. Aranyosszék:

A Tejúton ment Szent László, látszik a lova patkójának a nyoma (Vá2).

15. Bánság:

Hadak útja, Tejút

A Hadak Útjáról is katonák jöttek Szent István segítségére mikor a hazát alapították (Vé2). két másik adatközlő is hallani vélt erről (Vé4,5).

16. Barcaság:

Tejútnak mondjuk. Nyáron látszik jól (Bú1).

17 . Felcsík:

A Hétfejű Sárkány olyan homály, mint egy út az égen. Monták a hét vezér elül látszik, amelyikekből lett a sárkány, az Úr Jézus büntetésiből (Bo1).*

18. *Csaba Útja, Tejút. Csaba királyfi azon tűnt el. Édesanyám szokta mondani, tőle tudom:*

Látod az égen a Tejút porát, Csaba királyfinak arany patkója nyomát (Bo3).

19. Gyergyószék:

A Hadak Útjáról mondták, hogy Csaba királyfi azon jő vissza majd segíteni (Szh1).

20.Háromszék:

Hadak Útja, azt mondták menekültek valakik, s azok nyoma látszik, azé hívják így. Egyik hatalmas megverte volt a másikat (Kö1).

21. *Csaba királyfit a székelyek azon várják vissza (Bé1).*

22. Homoród mente:

A Hadak Útja az hosszú fehér felhő, abba a csillag, azt mondták az a lovaknak a nyoma, ott ment e a had (Szp3).

23. Kalotaszeg:

Csaba Útja olyan felhő elnyúlva, sok-sok apró csillag. A cigány eszórta ott a szalmát, mondják. A cigány ugye nem tudja jól megrakni a szekeret (Va3).

24. Kászonszék:

A magyarok mikó bévándoroltak a Hadak Útjának az irányát követték (Új1).

25. Mezőség:

Cigányok uccsa (útja),Hadak uccsa (útja) (Bo1,2, Szo1-11)

Eredetmondája Magyarszováton általánosan ismert, és mindenki tréfás történetnek veszi, nagyon is evilági vonatkozása, hangulata miatt. A mondát Csaba királyfiról nem ismerik; magyarázataik a következők:

26. *Drumu Tiganilor (Szo11) itteni román neve, valószínű tükörfordítás magyarból.*

27. Története a magyar megfelelője: *O furat s-apoi o pierdut tiganii paiele* (Szo11).

28. *Mikor van egy út az égen, mintha koszorú lenne, az a Cigányok* útja (Szo7).

29. *A cigányok hordják a szalmát, eveszítették a kötésbő (Szo1).*

30. *Ementek lopni szalmát a cigányok. Ahogy mentek, a szekérrő elhullatták. Az látszik az égen (Szo4).*

31. Nyárád mente:

Azon jöttek be a magyarok (Szi2).

32. Sóvidék:

Mondták, Árpád s Attila azon járt (Kor 1).

33. Szatmár:

Háborúskodtak. S ott a Hadak Útján jött Szent László a seregével segíteni (Cé1).

34. Szilágyság:

A cigányok eladták a búzát a magyaroknak.Fújt a szél. Egy karéj kenyérét, s egy tányér liszté. Amíg élünk azé ke dógozzunk. Az az a csillag, amelyiken ez látszik (Na3).

35. Udvarhelyszék:

Csaba királyfi ement Ázsiába, hozzan segítséget. Itt hagyta Erdélybe egy részét a népinek, őrizzék az országot, s aztán ott jött vissza a Hadak Útján segíteni az ittmaradottaknak (Ze1).

Vénusz (Venus)

36. Bánság:

Az Esthajnalcsillag Szűz Mária fogantatásától kezdve jelent meg (ót2).

37. *Hajnalcsillag, Estcsillag* (ót4,5). *Vacsoracsillag*(Ig1).

38. A Hajnalcsillag *fölgyűtt, tudtuk 3 óra. Esthajnali csillag (Bu1).*

39. Bányavidék:

Esti csillag, Hajnalcsillag (Ko1,2). *A Hajnalcsillag tűnik el legkésőbb*(Ko1).

40. Barcaság:

Régebb addig tartották a böjtöt, amíg fejött a Vacsoracsillag (Né2).

41. Felcsík:

Hajnalcsillag, mondják úgy is a Mária csillaga.*

42. *A nap szentül el, már látni a Vacsoracsillagot. Mondják még Esti csillagnak, Úr Jézus csillagjának** (Bo3).

43. Háromszék:

Este feljött az Estei csillag, Vacsoracsillag.

44. *Éjjel három körül jelent meg a Hajnalcsillag. Huszonöt évig voltam juhpásztor a Peleskén, s ott ahhoz igazódtunk, akkó mingyá kelni kellett (Kö1).*

45. Homoródmente:

Tiszta időbe, miko jól látszik, a Hajnalcsillag négy óra körül jön fel(Szp1).

46. *A Vacsoracsillag, ahogy sötétedik, má látni. Mondták még Hódkísérő csillagnak** (Szp1).

47. Kalotaszeg:

Kánta éjjel „Igyekezzünk hazafelé -mondták a kántások-, me fejött a Hajnalcsillag"(Va2).

48. *Egyik kántaénekben emlegettük is a Hajnalcsillagot:*

Tündöklő szép Hajnali csillag,
Kegyelemmel fénylő virág,
Feljött a szép Hajnalcsillag,
Mely Betlehen felett villog.
Mely az Isten báránya,
Tündöklik ragyománya.

Ennyire emlékszem belőle. Régebb a fonóházba gyakoroltuk ezeket, hogy kará-csonyra jól tudjuk őket (Va2).

49. Kászonszék:

A Hajnalcsillag keleten jő fel (Új1).

50. Mezőség:

Vacsoracsillag, Vacsorai csillag. Zsidócsillagnak is mondják.Ez bújik korábban (Szo 4).

51. Román nevei itt: *Luceafar, Luceafar de seara* (Szo11).

52. *Ez a legfényesebb* (Szo7).

53. *Zsidócsillagnak is mondták a Vacsoracsillagot, addig tartott a szombat este. A zsidók erről tudják meddig ke böjtölni nekik* (Szo2). Evvel egyetért a (Szo3)-as adatközlő is. Szerinte: *Ez van legelébb feljőve. Nyugat felől.*

54. *Hajnalcsillag. Általánosan ismert.*

Ez utóbbi és a Vacsoracsillag közt a helybeliek nem látnak összefüggést. Mind a kettő kelet felől jő fe (Szo2,3).

55. Mokányság:

Hajnali csillag, Vacsorai csillag

56. Román neve: *Luceafar* (Ve1,2).

57. Udvarhelyszék:

A Hajnalcsillagról lehet tudni körülbelül hány óra (Ze1).

58. Itt jegyzem meg, hogy (a Vénuszon kívül) más, bizonyára iskolában megismert, megjegyzett bolygóneveket is említettek nekem (elvétve) csillagnevekként: *Merkur, Szaturnusz, Jupiter* (Vé2,4). *Jupiter, Szaturnusz, Mars* (Kol1).

Üstökös

59. Bánság:

Sátáncsillag. Üstökös, farka van* (Ót1,2).

60. *Üstököscsillag.Jelzi, hogy háború lesz*(Ót3).

61. Felcsík:

Háborút, bajt jelzett az Üstököscsillag. Mint bekötött zsák, úgy néz ki."Kösd be úgy a zsákot, legyen jó üstöke"-mondják. (Bo3).

62. Háromszék:

Az Üstököscsillag ha megjelenik, háború lesz, ott, amelyik irányba fordult (Kö1).

63. *Az Üstökös háborút jelent, mondták. S '14-be úgy is volt* (Dá1).

64. Homoród mente:

Miko megjelenik háború lesz, mondták (Szp2,3).

65. *Van kicsi és nagy is belőle (Szp4).*

66.Mezőség:

Üstököscsillag, Üstökös. (Szo1-11). *Megvátozik a világ, háború lesz* (Szo1).

67.*Az Üstököscsillag minden hét évbe jelenik meg, háborút jelent, mondták régebb. Így is volt (Szo4).*

68. *Nagy farkos csillag, az Isten küldte, a világháború jele vót* (Szo2).

69. *Az Üstököscsillagot ördögnek mondtuk. Az fényes nyomtatórúd az égen. Láttam, ekísért egy este. Amikó lefut egy fényes csillagféle az égen, akkó az ördög kőtőzködik (Szo6).*

70. Román neve farkos csillagot jelent szó szerint s háborút jelez:*Stea cu coada* (Szo11).

71. Mokányság:

Farkos csillag. Háborút jelent. Ez így igaz (Ve4).

72. A sok ismétlést elkerülendő idéztem csak ennyi adatközlőt, említettem ennyi táj-egységet.

Fiastyúk (Pléiades)

73. Alcsík:

A zab akkor kezd fejezni, mikor meglátja a Hetevényt (Szm4).

74. Alsó-Fehér:

Nagyenyed környékén „csillagos" ének jelzi a bál végét:

Magasan van a Fiastyúk,
Haza kéne menni (La1).

75. Aranyosszék:

A Fiastyúk öt csillag. Csak éjfél után lehet látni (Vá2).

76. Bánság:

Fioscsillag, Kotlóscsillag. Keletre jő fel, nyugatra múlik el (Ót1).

77. *Fiastyúk: olyan, mint a kotló a csirkékkel* (Ót4).

78. *A Kotlóscsillag hét csillag. Lehet tudni róla mennyi óra lehet* (Ig1).

79. Bányavidék:

Van aki tudja a Fiastyúkról, hogy hány óra (Ko1).

80. Felcsík:

A Fiastyúk hét csillag, előtte a Hajnalcsillag (Bo1).

81. Gyergyószék:

Hány óra éjjel, tudják róla egyesek (Szh1).

82. Kászonszék:

A Fiastyúk hat csillagból áll, arró meg lehet éjje állapítani (ősszel s télen), hogy hány óra (Új1).

83. Máramaros:

Kotlóscsillag (Fr4).

84. Mezőség:

Fiastyúk, Fiascsúk. Itteni adatközlőim eredetéről nem tudnak.

85. Ismert *a Kotló a csirkékkel elnevezés is.*

86. *Gainusa (=tyúkocska)* itt a román neve (Szo11).

87. *A Gainusa növeli a tötóbúzát, creste cucuruzii c-o iesit.* A Gainusa húzza a kukoricát - szólt a magyarázat magyarul is, románul is (Szo11).

88. A megfigyelés hozzávetőleges pontosságát bizonyítja a megállapítás, hogy ősztől tavaszig látható (Szo4,11). Ennél is többet tud egy helybeli juhász:

89. *A Fiastyúk augusztustól van áprilisig.Mikó hogy van a Fiastyúk (mint a Nap nappal) , annyi óra* (Szo5).

90. Nyárád mente:

Keleten kél fel. Ahogy a Nap nappal, valahogy úgy mutatja a Fiastyúk, hogy hány óra éjjel. Hét csillagból áll (Szi2).

91. Udvarhelyszék:

A Hetevény egy nagyobb csillag, s utána elnyúlva kisebbek (Ze3).

Hullócsillag (meteor).

92. Bánság:

Főleg augusztusban van sok hullócsillag (Ót5).

93. Barcaság:

Ha Hullócsillagot lát valaki, ke gondolni valamire s beteljesül (Né1).

94. Háromszék:

Melyik felére a világnak esik a Bolygó csillag, azon a felin halált jelent (Kö2).

95.

Meghal, akinek a csillagja lefutott (Dá1).

96. Homoród mente:

Mindenkinek van egy csillaga (Szp2,3).

97. Kalotaszeg:

Leesett a csillag, valaki meghal (Va2,3).

98. Kászon:

A Hullócsillag vonalat hagy maga után, mikó lehull, valaki meghal (Új1).

99. Mezőség:

Idősebb adatközlőim, de a középkorúak (Például: Szo4) is, állítják, hogy *régebb több csillag volt, és gyakrabban hulltak.*

100. A magyarázat: többen haltak meg, és sűrűbben követték egymást az elhalálozások (Szo1-7,9-11.).

101. Stea cazatoare (=lehulló csillag) így hívják itt románul (Szo11).

102. Általánosan ismert hiedelem, minden adatközlőm hallott róla, hogy a lehulló csillag kimúló élet jele; (ha nem is túlnyomó, de) többségük nincs meggyőződve erről.

Kismedve (Ursa minor)

103. Legelterjedtebb elnevezése tájainkon: *Kis Göncöl.*

104. Alcsík:

A Jancsika-szekér négy csillag s még három. A Göncölszekérhez hasonlít, csak kisebb (Szm3).

105. Mokányság:

Caru mic, Káru mik (=kis szekér) románul (Ve1,2). *De így hívja magyar is* (Ve3).

Orion

106. Bánság:

Kaszáscsillag. Csak hallottam róla (Öt5). A Kaszáscsillag Kelet felöl gyűn, s megyen. Mint egy kasza, olyan (Ig1).

107. Mezőség:

Kaszáscsillag *van, tudom, de megmutatni nem tudom* (Szo4).

108. Szatmár:

Csak hallottam a Kaszáscsillagról (Cé1).

Sarkcsillag (Stella Polaris)

109. Alcsík:

Furúcsillag(Szm4).

110. Alsó-Fehér:

Sarkcsillag. Csak a fiatalabbak ismerik az iskolából (La1).

111. Ez utóbbi megállapítást érvényesnek tartom egész Románia magyarlakta vidékeire.

112. Bánság:

Északi csillag vagy Sarkcsillag (Vé3).

113. Kászonszék:

A Sarkcsillag az ég közepe (Új1).

114. Mokányság:

Stea polara (=Sarkcsillag) román neve. Az iskolában hallottak róla, megmutatni nem tudják (Ve1,2).

Orion öve (Orion , ,)

115. Alsó-Fehér:

Szent Péter pálcája. Egyenesbe három csillag (La1-3).

Félkenyér

116. Mezőség:

Három csillag (Szo4). *A Félkenyér három csillag háromszög alakba; este úgy tizenegykor a Fiastyúktól jobbra* (Szo10).

*Vezércsillag, Vándorcsillag**

(Azonosítása gondot jelent: Deneb ? (BÖDÖK 1992. 134.), Hattyú ? (TOROCZKAI-W. 1988. 37.))

117. Bánság:

Vezércsillag (Vé2,4,5).

118. *A Vezércsillag vagy Vándorcsillag (Út1,2) lassan mén Dél felé az ég közepétől* (Öt1).

Kard, A Király Kardja.*

119. Mezőség:

A magyarázat az alakot célozza. *„A vége felé mind elhalványul. A Fiastyúk s a Göncöl-szekér körülötte vannak* (Szo4).

*Két Kaszás**(Részben az Orion)

120. Felcsík:

Egész évbe látható a Vacsoracsillaghoz közel, úgy 11 óra tájt (Bo1).

121. *Egy idő után aztán magától eltűnik* (Bo3).

*Hétfejű Sárkány**

(E néven l.még: A 14.)

122. Felcsík:

A Tejút véginél (amelyik fennebb van, ott) van több csillag, azt mondták Hétfejű Sárkánynak. Édesapám mondta, hogy időváltozást jelent, ha feltűnik (Bo3).

Északi Korona (Corona Borealis)

123. Felcsík:

A Koszorúcsillag nem messze a Vacsoracsillagtól. Fölötte van, olyan mint egy koszorú (Bo1).

Létra, Fustyia*.Fustyéj**

124. Mezőség:

Az említett nevű csillagképek (Szo4,5,6,9,10) azonosítására az adatközlők nem vállalkoztak. *Fustei az 3 csillag, mejen amerre a hold* (Szo11).

125. *Három csillag egy sorba* (Szo7).

126. Román adatközlőm szerint: *a Fustei három csillag, megy együtt a holddal. Közel hozzá a Caru s a Drumu tiganilor* (Szo11).

Hattyú (Cygnus) ?

127. Máramaros:

Kereszt (Az azonosításról: BÖDÖK 1992. 102.). Öt csillagból áll (Fr4).

*Szegények csillaga**

128. Szilágyság:

Kóborol *az égen. Nyugat felé látszik. Ez a legszebb csillag (cigányul: csérhénya). Má a nagygazdáké gyengébben virít.*

Az Úr *Jézus mutatta meg nekem* (Na3).

*Nagygazdák csillaga** (Na3)

129. Szilágyság:

Nem olyan szép a Nagygazdák csillaga mint a szegényeké (Na3).

*Rókacsillag**

130. Alcsík:

Mintha egy róka össze lenne tekeredve. Inkább ősszel, DK-re látszik ez a csoport csillag. Ritkán lehet látni (Szm4).

*Ezüstcsillag**

131. Szilágyság:

Egész évbe látszik. Késő este kelet felé (Na3).

*Lovagocska**

132. Barcaság:

Egy helybéli némettől hallottam, hogy a nyolcadik csillaga a Göncölnek a Lovagocska (Né1).

(Betlehemi csillag)

133. Aranyosszék:

Krisztus születésekor csillag jelent meg. Azóta minden hetven esztendőbe mutatkozik (Vá2). Név nélkül volt megemlítve.

134. Az **állatövek** ismeretéről, velük kapcsolatos hiedelmekről a mai romániai magyarság körében (közvetlenül) nem szereztem tudomást.

Népdalok és csillagok

135. Mezőség:

Helybeliek által ismert csillagos énekek:

1.Holdvilágos, csillagos az éjszaka 2.Hull a csillag, kedves édesanyám 3.Kibújt már az Esthajnali csillag 4.Három csillag van az egen egy sorba 5.Megyen már a Hajnalcsillag lefelé 6. Csillagok, csillagok, szépen ragyogjatok 7.Csillag, csillag,szép Hajnali csillag 8.Sűrű csillag ritkán ragyog az égen.

9. Feljött már a Göncölszekér,
Ragyognak a csillagok.
10. *Hét csillagból van a Göncöl szekere,*
Hét szeretőm is volt nékem egyszerre.

És megtoldotta mindezt egy *csujdlással, rikoltozással:*
Csillagos az ég alja,
Nem jól van a fejem alja.
Édes rózsám, igazítsd meg,
Úgyis érted vagyok beteg!
(Szo4)

136. Alsó-Fehér:

Nagyenyed környékén „csillagos" ének jelzi a bál végét:
Magasan van a Fiastyúk,
Haza kéne menni (La1).

Adatközlők:

Ha az adatközlők adatait kiemelt (sötétebb) számok követik, ezek azt jelzik, hogy ki hány csillagot, csillagképet (kivételesen csillagfélét) ismer (legalább névről) tudomása szerint. A zárójelben lévő kiemelt számok arra utalnak, hogy közülük ki hányat tudna megmutatni.

Ab - Kézdialbis, Háromszék
(1) MIHÁLY Erzsébet 1920 **7, (5)**
(2) MIHÁLY István 1916 (málnási származású) **7,(5)**

Bé - Bélafalva, Háromszék
(1) ORBÁN Lázár, 1905, kat., pásztor, erdölő munkás, híres bicskakészítő **9, (8)**

Bi - Bikafalva, Udvarhelyszék
(1) BEDŐ Lajos, 1914, ref., gazda **7,(7)**

Bo - Csíkborzsova, Felcsík
(1) ERŐSS Antal, 1921, kat., gazda **9,(9)**
(2) ERŐSS Enikő, 1958, kat. (csíkrákosi születésű) **2, (2)**
(3) GERÉD Margit, 1919, kat. (20 éves koráig a szomszédos Csíkszentmiklóson (Felcsík) lakott) **7 ,(7)**

Bot - Botháza, Mezőség
(1) NAGY Sándor 1934
(2) NAGY Sándorné K. Ilona 1936

Bu -Bunyaszekszárd
(1870-től 1980-ig létező falu a Bánságban)
(1) IHÁSZ János, 1923, ref., gazda (jelenleg Igazfalván él) **8,(8)**
(2) IHÁSZ Teréz, 1923, ref., gazdasszony (- // -) **8,(7)**

Bú - Barcaújfalu, Barcaság
(1) SOÓS Anna, 1932, evangélikus **7,(6)**

Cé - Krasznacégény, Szatmár
(1) SZANISZLÓ Ilona, 1903, ref. **8,(6)**

Dá - Dálnok, Háromszék
(1) MÁRTON Éva, 1913, ref., volt cseléd **2,(2)**

De - Székelyderzs, Udvarhelyszék
(1) BARTHA Bálint, 1926, unit., egyházi hivatalnok **2,(2)**

Fr - Felsőróna, Máramaros
(1) FETKO Pável, 1952, gazda (ukrán) **7,(7)**
(2) POLJÁNCSUK Juljáná, 1959, (ukrán) **7,(7)**
(3) POLJÁNCSUK Nyikoláj, 1928, ort., gazda (ukrán) **7,(7)**
(4) SZENDERSZKI János, 1938, gazda **9,(9)**

Ho - Hodgya, Udvarhelyszék
(1) BACZÓ Béla, 1907 **8,(8)**

Ig - Igazfalva, Bánság
(1) PAPPNÉ SÁNDOR Ilona, 1940, ref., tanárnő **5,(2)**

Kol - Koltó, Bányavidék
(1) BALÁZSFY Béla, 1915 (erzsébetbányai születésű) **11, (5)**
(2) TÉGLÁS Irén, 1938 **5,(5)**

Kor - Korond, Sóvidék
(1) MOLNOS András, 1933, Jehova tanúja, toplász **6,(5)**
(2) MOLNOS Juliánna, 1945

Kő - Sepsikőröspatak, Háromszék
(1) DEMETER József, 1901, pásztor **7,(7)**
(2) PAKULÁR Berta, 1939 (cigány) **1,(1)**
(3) SZÁNTÓ József, 1905 **5,(4)**

La - Magyarlapád, Alsó-Fehér
(1) GERGELY István, 1951, ref., tanár **7,(6)**
(2) SIPOS Árpád, 1935, ref., gazda **8,(8)**
(3) SIPOS Margit, 1943, ref. **8,(8)**

Na - Szilágynagyfalu, Szilágyság
(1) BOLDIZSÁR György, 1950 (cigány) **2,(1)**
(2) CSENGETTYŰS László („Sanyi"), 1926 (cigány) **6,(6)**
(3) CSENGETTYŰS Teréz („Sanyiné, Ilka"), 1927 (cigány) **8,(8)**
(4) MAJOR Eszter, 1936, ref., tanítónő
(5) VARGA Juliánna („BOLDIZSÁRNÉ"), 1932, cigány származású **0,(0)**

Né - Négyfalu, Barcaság
(1) HOCHBAUER Ferencné Gáspár Sára, 1922 **7,(6)**
(2) KÖPE Ilona, 1931 **6,(6)**

Ót - Ótelek, Bánság
(1) KERESZTES István, 1922, katol., gazda **7,(7)**
(2) KERESZTESNÉ STOIAN Margit, 1924, kat., volt szobalány
(3) TALPAI Magdolna, 1949, kat., titkárnő
(4) TALPAI Teréz, 1919, katolikus **8,(6)**
(5) SZAKÁL Rozália, 1917, katolikus

Pa - Parajd, Sóvidék
(1) FÜLÖP Margit, 1951 **6,(4)**
(2) FÜLÖP Mihály, 1948, ref., állategészségügyi (vadász) **6,(4)**

Po - Aranyospolyán, Aranyosszék
(1) ZSIGMOND Ibolya 1939 ref. **9,(5)**

Sz - Gyergyószárhegy, Gyergyó
(1) GURZÓ Ferencné Köllő Margit, 1922 **7,(7)**

Szi - Nyárádszentimre, Nyárád mente
(1) BENEDEKFI Rózsa, 1931, ref., földm.
(2) PÁLFI Károly ,1919, ref., földm.(grófi család utóda) **9,(9)**

Szm - Csíkszentmárton (itteni adatközlőim a község egykor különálló részén, Csekefalván laknak; Alcsík)
(1) BAJKÓ István, 1946 **6,(6)**
(2) BAJKÓ Katalin, 1955
(3) BALLA József, 1922, kat., gazda **6,(6)**
(4) NAGY Mátyás, 1914, kat., gazda és ezermester **9,(9)**

(5) SZŐCS Dénes, 1912, kat., gazda (55 éve jött el ide Kászonújfaluból) **6,(6)**

(6) SZÁVA Antal,

Szp - Homoródszentpál, Homoród mente

(1) GÁBOS Domokos, 1924, ref., juhász és gazda **9,(9)**

(2) GERÉD András, 1910, ref., gazda **9,(7)**

(3) GERÉD Jula, 1912, ref. (homoródalmási születésű) **9,(6)**

(4) NÉMA Géza, 1960 (cigány) **8,(7)**

Szo - Magyarszovát, Mezőség

(1) KIS Márton, született 1908-ban, unitárius, földműves; **8,(8)**

(2) MANESZES BULGÉR Róza,sz.1903-ban,református, föld.; **7,(7)**

(3) CSETE Gergelyné BÍRÓ Erzsébet, sz.1908-ban, unit., föld.; **7,(7)**

(4) BODOR Erzsébet, sz.1941-ben, unit.,földm.; **9,(8)**

(5) SZÉKELY András, sz.1929-ben, unit., juhász; **9,(9)**

(6) SZÉKELY Anna, sz.1928-ban, unit.,földm.; **9,(9)**

(7) ASZTALOS Mártonné KIS Erzsébet, sz.1917-ben, ref.,földm.; **9,(9)**

(8) TÓTH Éva,sz.1965-ben, ref., akkor még tanuló. **7,(4)**

(9) MANESZES Sára, sz.1931-ben,ref., földm. **9,(8)**

(10) MARTON Anna, sz.1931-ben, földm. **9,(9)**

(11) CRIŞAN, Maria, sz.1920-ban, ortodox, földm. **8,(8)**

(12) BODOR Árpád, 1969

(13) MÁRTON György, 1965

Te - Telekfalva, Udvarhelyszék

(1) ORBÁN Berta, 1909, ref., **8,(8)**

Új - Kászonújfalu, Kászonszék

(1) BARTA László, 1933, kat., gazda **9,(9)**

(2) BARTHA Bernadette 1971 (tanár, jelenleg Csíkszeredán lakik)

Va - Magyarvalkó, Kalotaszeg

(1) KOVÁCS István, 1950, ref.(mérnök, jelenleg Sepsiszentgyörgyön él) **8,(8)**

(2) KOVÁCS Márton, 1920, ref., gazda **7,(7)**

(3) KOVÁCS Mártonné LŐRINCZ Erzsébet, 1927, ref. **7,(7)**

Vá - Várfalva, Aranyosszék

(1) FODOR Andás, 1947, unit., erdész **7,(4)**

(2) FODOR Miklós, 1920, unit., gazda **7,(7)**

Ve - Verespatak, Mócvidék

(1) AIDA Viorica, 1941, ortodox **4,(2)**

(2) ALMASAN Doru, 1960, ortodox, bányász **4,(3)**

(3) FALICS László, 1930 **3,(2)**

(4) ZLACZKINÉ LŐRINCZ Anna, 1907, unit. **5,(5)**

Vé - Végvár, Bánság

(1) id.CZUDAR ISTVÁN, 1923, volt kanász és *csordásbojtár* **7,(7)**

(2) FORRAINÉ CZUDAR Juliánna, 1923 **8,(8)**

(3) KORSÓS Péter, 1903 **6,(5)**

(4) KORSÓS Sára, 1940

(5) TAMÁSY Mária, 1928

Vi - Magyarvista, Kalotaszeg

(1) SZALLÓS István, 1936 **6,(6)**

Ze - Zeteváralja, Udvarhelyszék

(1) JAKAB Mihály, 1932, kat., gazda **7,(7)**

(2) PETRA Teréz, 1954

(3) SÁNDULY Anna, 1911, kat. **7,(7)**

(4) SÁNDULY LAJOS, 1955

Erdélyi magyar népi csillag(kép)nevek mutatója

Betűrendben közlöm a népi neveket, lehetőleg mellékelve a csillagnevek magyar és latin tudományos nevét is: zárójelben.

Dőlt betűvel írva közlöm a csak régebben ismertnek tekinthető csillag- és csillagképneveket. A + jel arra utal, hogy az illető nevet a fiatalabbak, a 30-40 év alattiak, nem ismerik. Az azonosítást illetően általában Bödök (1992.120-134.) alapján járok el (A kivételt a nála fel nem tüntetett nevek azonosítása jelenti).

Aranypálca[1]	(Orion öve ?)
Bence szekere[2]	(Nagy Göncöl, Ursa Maior)
Béres[3]	(Alcor)
Bíres[4]	(Alcor)
Bíró pálcája[1]	(Orion öve ?)
Bolygó csillag	(hullócsillag, meteor).
Cigányok uccsa	(Tejút, Via Lactea)
Cigányok útja	(Tejút, Via Lactea)
Cigányut	(Tejút, Via Lactea)
Cigány uttya	(Tejút, Via Lactea)
Csaba útja	(Tejút, Via Lactea)
Döncölcsillag	(Nagy Göncöl, Ursa Maior)
Döncölszekér	(Nagy Göncöl, Ursa Maior)
Egész kenyér [5]	?
Ég országútja[1]	(Tejút, Via Lactea)
Ég útja [5]	(Tejút, Via Lactea)
Éjfélcsillag[2]	?
Éjjeli kegyelet [6]	(Tejút, Via Lactea)
Escsillag	(Vénusz, Venus)
Estcsillag	(Vénusz, Venus)
Estei csillag	(Vénusz, Venus)
Estéji csillag	(Vénusz, Venus)
Esteli csillag	(Vénusz, Venus)
Estelli csillag	(Vénusz, Venus)
Esthajnalcsillag	(Vénusz, Venus)
Esthajnali csillag	(Vénusz, Venus)
Esti csillag	(Vénusz, Venus)
Északi csillag +	(Sarkcsillag, Stella Polaris)
Ezüstcsillag +	?
Farkos csillag	(üstökös, cometes)
Fehér Göncöl +	(Nagy Göncöl, Ursa Maior)
Félkenyér +	(Orion öve körüli 3 csillag ?)
Fias	(Fiastyúk, Pléiades)
Fiascsillag	(Fiastyúk, Pléiades)
Fiascsuk	(Fiastyúk, Pléiades)
Fiaska	(Fiastyúk, Pléiades)
Fiastik (+)	(Fiastyúk, Pléiades)
Fiastyúk	(Fiastyúk, Pléiades)
Fiokostyuk	(Fiastyúk, Pléiades)
Fiostyúk	(Fiastyúk, Pléiades)
Furócsillag[1]	(Sarkcsillag, Stella Polaris)
Furúcsillag +	(Sarkcsillag, Stella Polaris)
Fustyéj +	?
Fustyia +	?
Gölönszekér	(Nagy Göncöl, Ursa Maior)
Gönce-szekér	(Nagy Göncöl, Ursa Maior)
Gönce szekere	(Nagy Göncöl, Ursa Maior)
Gönci szekér[5]	(Nagy Göncöl, Ursa Maior)
Gönci szekere	(Nagy Göncöl, Ursa Maior)
Göncöj szekér	(Nagy Göncöl, Ursa Maior)
Göncöl	(Nagy Göncöl, Ursa Maior)
Göncölcsillag	(Nagy Göncöl, Ursa Maior)
Göncöl szekere	(Nagy Göncöl, Ursa Maior)
Göncölszekér	(Nagy Göncöl, Ursa Maior)
Göncönszekér	(Nagy Göncöl, Ursa Maior)
Göncön szekere[2]	(Nagy Göncöl, Ursa Maior)
Göncörszekér	(Nagy Göncöl, Ursa Maior)

Göncö szekér	(Nagy Gönczöl, Ursa Maior)
Hadak útja	(Tejút, Via Lactea)
Hadúr útja +	(Tejút, Via Lactea)
Hajnalcsillag	(Vénusz, Venus)
Hajnali csillag	(Vénusz, Venus)
Hét csibe s a kotló +	(Fiastyúk, Pléiades)
Hét vezér +	(Fiastyúk, Pléiades)
Hetemén +	(Fiastyúk, Pléiades)
Hetevén	(Fiastyúk, Pléiades)
Hetevény	(Nagy Gönczöl, Ursa Maior)
Hetevény	(Fiastyúk, Pléiades)
Hétfejű sárkány +	(Via Lactea egy részlete?)
Hétfejű sárkány +	(Tejút, Via Lactea)
Holdkísérő csillag +	(Vénusz, Venus)
Hullócsillag	(hullócsillag, meteor).
Isten szekere (+)	(Nagy Gönczöl, Ursa Maior)
Jancsika-szekér +	(Kis Gönczöl, Ursa minor)
Jancsika szekere +	(Nagy Gönczöl, Ursa Maior)
Károli Troján (+)	(Tejút, Via Lactea)
Kaptár[7]	(Fiastyúk, Pléiades)
Kaptárhódja[7]	(Fiastyúk, Pléiades)
Kaptárhugya[7]	(Fiastyúk, Pléiades)
Kard +	?
Káru máré	(Nagy Gönczöl, Ursa Maior)
Káru mik	(Kis Gönczöl, Ursa minor)
Kaszahóggya[3]	(Orion)
Kaszás (+)	(Orion)
Kaszáscsillag (+)	(Orion)
Két kaszás +	(Részben az Orion)
Kereszt[5]	(Hattyú, Cygnus ?)
Király kardja +	?
Kisbéres[8]	(Alcor)
Kicsi Göncölszekér	(Kis Gönczöl, Ursa minor)
Kis Gönczöl	(Kis Gönczöl, Ursa minor)
Koszorú [5]	(Északi Korona, Corona Borealis)
Koszorúcsillag +	(Északi Korona, Corona Borealis)
Kotló +	(Fiastyúk, Pléiades)
Kotlóscsillag	(Fiastyúk, Pléiades)
Kotlóstyúk (+)	(Fiastyúk, Pléiades)
Kottafias[9]	(Fiastyúk, Pléiades)
Köncöl szekere	(Nagy Gönczöl, Ursa Maior)
Leánygyűlés[7]	(Fiastyúk, Pléiades)
Létra +	?
Lovagocska +	(Ökörhajcsár, Bootes ?)
Mária csillaga +	(Vénusz, Venus)
Minkuj pálca (+)	(Orion öve ?)
Nagygazdák csillaga +	?
Nagy Göncöl	(Nagy Gönczöl, Ursa Maior)
Nagyút +	(Tejút, Via Lactea)
Oláhtánc[5]	(Fiastyúk, Pléiades)
Pajvás út (+)	(Tejút, Via Lactea)
Polyvás út (+)	(Tejút, Via Lactea)
Pozdorjás út (+)	(Tejút, Via Lactea)
Rendcsillag[5]	?
Rókacsillag +	?
Sántakati[9]	(Szíriusz, Sirius)
Sarkcsillag	(Sarkcsillag, Stella Polaris)
Sátáncsillag +	(üstökös, cometes)
Szalma út (+)	(Tejút, Via Lactea)
Szalma útja (+)	(Tejút, Via Lactea)
Szalmásút[10]	(Tejút, Via Lactea)
Szarvasnyom[11]	(Zsiráf, Camelopardalis)
Szegények csillaga +	?
Székelyek csillaga[12]	(Szaturnusz, Saturnus)
Szekeres (+)	(Nagygöncöl, Ursa Maior)
Szent Péter pá(l)cája +	(Orion öve)
Szent Pétör pácája +	(Orion öve)
Szent Pétör útja +	(Orion öve)
Szénvonós[2]	?
Szépasszony *Vászna*[13]	(Tejút, Via Lactea)
Színásszekér(+)	(Nagygöncöl, Ursa Maior)
Színásszekér út(+)	(Tejút, Via Lactea)
Tejút	(Tejút, Via Lactea)
Téjút	(Tejút, Via Lactea)
Tej útja	(Tejút, Via Lactea)
Tetevény	(+) (Fiastyúk, Pléiades)
Téút	(Tejút, Via Lactea)
Tündérek fordulója[14]	(Tejút, Via Lactea -elágazó- része)
Tyúkos csillag (+)	(Fiastyúk, Pléiades)
Úr Jézus csillagja +	(Vénusz, Venus)
Üstökös	(üstökös, cometes)
Üstököscsillag	(üstökös, cometes)
Vacsoracsillag	(Vénusz, Venus)
Vacsorai csillag	(Vénusz, Venus)
Vacsorakori csillag	(Vénusz, Venus)
Vadgalambfót[15]	(Fiastyúk, Pléiades)
Vándorcsillag +	(Deneb?(Bödök 1992.134.),
Hattyú ?	(Toroczkai-W. 1988.37.)
Vezércsillag +	(Deneb?(Bödök 1992.134.),
Hattyú ?	(Toroczkai-W. 1988.37.)
Zsidócsillag +	(Vénusz, Venus)
Zsidók csillaga +	(Vénusz, Venus)

Mutató indexe

[1]JANKÓ 1893
[2]JANKÓ 1892
[3]Nyr 1901. 199-200.
[4]SZENDREY 1924. 254.
[5]LÁZÁR 1896
[6]TOROCZKAI-WIGAND 1988. 16.
[7]BÖDÖK 1992. 97.
[8]HERMAN 1914. 628.
[9]Nyr.1901. 199.
[10]SZENDREY 1924. 253.
[11]BÖDÖK 1992. 55.
[12]TOROCZKAI-W. 1988. 17.,28.
[13]LUGOSSY 1855. 253.
[14]LUGOSSY 1855. 62.
[15]BÖDÖK 1992. 47.

Csillagnevek tájegységenkénti mutatója

Csillagnevek (az adatközlők megítélése szerintiek) tájegységenként*:
Alcsík:
Fiastyúk (Fijastyúk, Fiascsillag, Hetevén[M])**, Furúcsillag (Sarkcsillag), Göncölszekér (Nagygöncöl, ? Hetevény), Hadak útja (Tejút), Hajnalcsillag, Hullócsillag, Kisgöncöl (?Jancsika szekér), Rókacsillag, Üstökös (Üstököscsillag), Vacsoracsillag.
Alsó-Fehér:
Fiastyúk, Göncölszekér (Nagy Gönczöl), Hajnalcsillag, Hullócsillag, Kisgöncöl, Sarkcsillag, Szent Péter pálcája, Polyvás út (Tejút), Üstököscsillag, Vacsoracsillag (Zsidók csillaga[M]).
Történeti adatok (LÁZÁR István 1896.100-101.):

Egész kenyér, Ég útja, Félkenyér, Fiascsillag (Oláhtánc), Gönci szekér, Hajnali csillag (Hajnalcsillag), Kereszt, Koszorú, Rendcsillag, Szent Péter pálcája, Üstökös csillag, Vacsoracsillag.
Aranyosszék:
Fiastyúk (Fijastyúk), Göncölcsillag (Göncölszekér, Gönci szekere[M], Nagygöncöl), Hajnalcsillag, Hullócsillag, Kisgöncöl, Sark-csillag, Tejút (Szalmás út[M], Üstököscsillag, Vacsoracsillag (Vacsaracsillag).
Történeti adatok Torda, Aranyosszék, Torockó vidékéről (JANKÓ 1893):
Bíró pálcája (Aranypálca, Szent Péter pálcája), Ég országútja (vagy név nélkül?), Félkenyér, Fiastyúk, Furócsillag, Göncöl szekere, Hajnalcsillag, Hullócsillag, Kaszáscsillag, Kereszt, Üstö-kös, Vacsoracsillag.
Bánság:
Döncölszekér (Göncölszekér, Döncölcsillag), Esthajnalcsillag (Vacsoracsillag, Esthajnali csillag), Északi csillag (Sarkcsillag), Fiastyúk (Fiostyúk, Kotlóscsillag, Kotlóstyúk[M]), Hajnalcsillag, Hullócsillag, Kaszáscsillag, Sátáncsillag (Üstökös, Üstököscsillag), Tejút (Hadak útja), Vezércsillag (Vándorcsillag).
Bányavidék:
Esti csillag, Fiastyúk (Fijastyúk), Göncölszekér (Nagygöncöl), Hajnalcsillag, Hullócsillag, Kisgöncöl, Tejút (Hadak úttya[M]), Üstökös.
Barcaság:
Fiastyúk (Fijastyúk, Fijas csillag[M]), Göncölszekér (Nagygöncöl, Göncöl, Gönci szekér[M], Göncö szekér[M]), Hajnalcsillag, Hullócsillag, Kisgöncöl, Lovagocska, Szent Péter pálcája, Tejút (Téút[M], Hadak úttya[M], Hadúrúttya[M]), Üstökös, Vacsoracsillag.
Bihar[M]:
Esti csillag (Esthajnalcsillag, Escsillag), Fijastyúk, Göncörszekér (Göncö szekér, Színásszekér), Kaszás, Tejút (Hadak úttya, Szent Pétör úttya, Színásszekér út,Tej úttya)
Bukovina (BOSNYÁK 1977, 1994):
Fiastyúk (Hetemén, Csokros csillag, Tyúkos csillag), Göncöl (Bence szekere, Köncöl szekere), Hadak útja (Csaba útja, Tejút), Hajnalcsillag, Hullócsillag, Kicsi Göncöl, Szent Péter pálcája, Üstököscsillag, Vacsoracsillag.
Délvidék:
Doroszló (KOVÁCS***1982.12.):
Kotlóscsillag, Hullócsillag, Üstökös.
Drávaszög (LÁBADI*** 1991.621-623.):
Esthajnalcsillag (Vacsoracsillag, Vadlegelő), Fiastyúk, Göncölszekér, Kaszáscsillag, Ökörvezető csillag (Hajnalcsillag), Sánta Kata, Tejút, Üstököscsillag.
Felcsík:
Fiastyúk (Hetevén[M]), Göncölszekér (Hetevény), Hajnalcsillag (Mária csillaga), Hétfejű sárkány, Hullócsillag, Két kaszás, Koszorúcsillag, Tejút (Hétfejű sárkány, Csaba útja), Üstököscsillag (Üstökös), Vacsoracsillag (Esti csillag, Úr Jézus csillagja).
Felső-Maros mente[M]
Cigányok úttya, Fijastyúk (Hetevén), Vacsara csillag
Gyergyószék:
Esthajnalcsillag (Vacsoracsillag), Fiastyúk (Hetevén[M], Göncöl-szekér (Nagygöncöl, Gölön szekér[M]), Hadak útja (Tejút), Hajnal-csillag, Hullócsillag, Kaszáscsillag, Kisgöncöl, Üstökös (Üstökös-csillag).
Gyimes (BOSNYÁK 1982):
Fiastyúk (Hetevén), Göncöl szekere (Jancsika szekere, Gönci szekere), Hadak útja, Hajnalcsillag, Hullócsillag, Szent Péter pálcája, Üstököscsillag, Vacsoracsillag.
Háromszék:
Fiastyúk (Fijastyúk, Fijas[M], Fiascsillag, Fijascsillag), Göncöl (Göncölcsillag, Nagygöncöl, Göncölszekér, Göncörszekér[M]), Hadak útja, Hajnalcsillag, Hullócsillag (Bolygó csillag), Kaszáscsillag, Kisgöncöl, Szent Péter pálcája, Üstökös (Üstökös-csillag), Vacsorai csillag (Estei csillag, Vacsoracsillag).
Homoród mente:
Fiastyúk (Fijastyúk, Hetevén[M], Hetevény, Hét csibe s a kotló), Göncölszekér (Nagy Göncöl, Göncöj-szekér[M]), Hadak útja (Tejút), Hajnalcsillag, Hullócsillag, Kisgöncöl, Szent Pétör pácája, Üstököscsillag, Vacsoracsillag (Hódkísérő csillag, Esthajnalcsillag).
Hortobágy (BARNA 1982.811-816.):
Esőcsillag, Esthajnali csillag (Zsidócsillag, Sábeccsillag), Fiastyúk, Félkenyér, Gáspárcsillag, Göncölszekér (Göncöl), Hullócsillag, Kaszáscsillag (Kaszás, Három kaszás), Kereszt-csillag, Kisbéres (Béres, Kis magyar), Kis Göncöl, Ökörkereső csillag (Ökörlopó csillag), P .. acsillag, Sánta Kata (Sánta Kati), Tejút (Hadak útja, Országút), Üstökös.
Hunyad[M]
Fijastyúk (Fijas csillag), Hadak úttya
Kalotaszeg:
Csaba útja (Cigányok úttya[M], Hadak úttya[M], Tejút), Fiastyúk (Fijastyúk), Göncölszekér (Göncörszekér[M], Hajnalcsillag, Hulló-csillag, Sarkcsillag, Üstököscsillag, Vacsoracsillag.
Történeti adatok:
BÉRES (Nyr 1901.), Cigányút, Éjfélcsillag, Göncöl (Gönci, Göncön, Bence) szekere, Kasza Holdja, Hajnalcsillag, Hullócsillag, Kotlóscsillag, Szénvonós, Üstököscsillag, Vacsoracsillag (JANKÓ 1892.187.).
Kászonszék:
Fiastyúk (Fijas[M]), Göncölszekér (Gönce szekér[M], Nagy Göncöl), Hadak útja, Hajnalcsillag, Hullócsillag, Kis Göncöl, Sarkcsillag, Üstököscsillag, Vacsoracsillag (Esthajnalcsillag).
Küküllő vidéke[M]
Fijas (Fijas csillag, Hetevén), Göncö szekér (Gönci szekere, Gönci szekér), Szalma út (Szalma uttya, Pajvás út, Pozdorjás út, Téjút)
Lápos mente[M]
Estelli csillag, Fijastyúk, Hadak úttya,
Marosszék:
Nyárád mente:
Fiastyúk, Göncölszekér (Nagy Göncöl), Hadak útja (Tejút), Hajnalcsillag, Hullócsillag, Kis Göncöl, Szent Péter pálcája, Üstököscsillag (Üstökös) , Vacsoracsillag.
Havad (Nagy 1989):
Fehér Göncöl (Göncölszekér), Fiastyúk, Hadak útja, Hajnalcsillag, Hullócsillag, Kisgöncöl, Vacsoracsillag.
Mezőség:
Félkenyér, Fiastyúk (Fiascsuk, Fijas csillag[M],Fijokos tyuk[M]), Fustyéj (Létra, Fustyia), Göncölszekér (Göncörszekér[M], Gönci szekér[M], Gönci szekere[M]), Hadak útja (Cigányok útja, Cigányok uccsa, Cigányut[M], Csaba úttya[M], Károli Trojána[M], Nagyút[M], Tejút[M], Téút[M]), Hajnalcsillag, Hullócsillag, Király Kardja (Kard), Kisgöncöl, Üstököscsillag (Üstökös), Vacsoracsillag (Esteli csillag[M], Vacsara csillag, Vacsorai csillag, Zsidócsillag).
Román nevek: Caru, Drumu ţiganilor, Fustei, Găinuşa, Luceafăr, Luceafăr de seară, Stea căzătoare, Stea cu coadă.
Máramaros:
Esti csillag (Esteli csillag[M]), Göncölszekér (Nagygöncöl), Hajnalcsillag, Hullócsillag, Kicsi Göncölszekér, Kereszt, Kotlóscsillag (Fijastyúk[M]), Tejút, Üstököscsillag.
Mokányság:

Esti csillag, Farkos csillag, Göncöl szekere (Káru máré), Hajnali csillag, Káru mik.
Román nevek: Caru mare, Caru mic, Stea polară, Luceafăr.
Moldva (BOSNYÁK 1980. 27-29., 1994, SZABÓ T. 1972.132-138.):
Anyacsillag, Béres, Éjféli csillag, Fiascsillag (A Kotlós a csürkékvel, Csürkéscsillag, Csürkéstyúk, Fiaska, Fijasztyuk[M], Gajinusza, Hetevén, Kloska a csürkéivel, Kloska ku puj[M],Kotló, Kotló a piszlenekvel, Tyúk a csürkékkel), Göncöl szekere (Bence szekere, Bencer szekere, Csíki szekere, Demsze szekere, Dence szekere, Ganci szekere, Gince szekere, Gönce szekere, Gönci szekere, Gönde szekere, Isten szekere, Jancsika szekere, Drence szekere Káru máré, Nagyszekér, Szekér, Szekér-csillag, Szempéter karucája, Szenygyörgynek a kocsija, Uti csillag, Vence szekere), Hajnalcsillag (Hajnali csillag, Jézusnak a csillaga, Mária csillaga, Reggeli csillag), Hullócsillag, Jancsika-csillag, Kicsiszekér (Pável bicsiklétája), Magyar kereszt (Katolikus csillag), Magyarok csillaga, Polárcsillag, Rabok útja (Angyal útja, Barát útja, Hadak útja, Égnek az útja, Fáradt Embereknek az úttyik, Halottak úttyik, Kálejá cséruluj, Kálejá luj Traján, Pásztor útja, Retecsit út, Seregek útja, Szegén útja, Udvari út, Tündérek útja, Zárvák úttyik, Tejút, Drumul robilor[M]), Szent Péter pálcája (Szent Péter kulcsai), Üstökös (Süprüscsillag, Söprűs csillag, Farkas csillag, Üstököscsillag), Vacsoracsillag (Vacsaraji csillag[M], Vacsorakori csillag, Estéji csillag), Végvacsoracsillag.
Palócföld:
Karancskeszi (FEJŐS*** 1985.121-124.):
Esthajnalcsillag, Fiastyúk, Göncöl, Hajnalcsillag (kikövetkeztetett adat), Hullócsillag, Kaszás (Kaszáscsillag), Pásztorbot, Sánta Kata, Tejút, Üstököscsillag,
Zagyvarékas (PÓCS*** 1964):
Fiastyúk, Göncőszekér, Hullócsillag, Kaszáscsillag, Sántajány, Tejút, Üstökös.
Sóvidék:
Északi csillag (Sarkcsillag), Fiastyúk (Hetevény, Hetevén[M], Tetevény[G], Hét Vezér[G], Fiascsillag, Kotlóscsillag), Göncölszekér (Isten szekere[G]), Hadak útja (Tejút, Csaba útja), Hajnalcsillag, Hullócsillag, Kaszáscsillag[G] (Kaszás[G]), Kicsi Göncölszekér (Kis Göncöl), Minkuj pálca[G], Üstökös, Vacsoracsillag, Szászföld[M]
Cigány uttya, Fijastyúk (Fijastik, Fijas csillag), Szekeres
Szatmár:
Esthajnali csillag (l. még CSŰRY 1935.244.; Esti csillag (l. BARNA 1982.811. és MURÁDIN 1994), Fiastyúk, Göncölszekér (Göncör-szekér[M], Göncönszekér[M]), Hadak útja (Tejút[M]), Hajnalcsillag, Hullócsillag, Kaszáscsillag, Üstököscsillag.
Szilágyság:
Esthajnali csillag (Esti csillag[M]), Ezüstcsillag, Göncölszekér (Nagygöncöl), Hajnalcsillag, Hullócsillag, Kisgöncöl, Kotló (Fijastyúk[M]), Szegények csillaga, Nagygazdák csillaga, Tejút.
Udvarhelyszék:
Fiastyúk (Hetevény), Göncölszekér (Göncörszekér[M], Göncö szekér[M], Nagy Göncöl, Hetevény, Jancsika szekere[M]), Hadak útja (Tejút, Csaba útja), Hajnalcsillag, Hullócsillag, Kis Göncöl, Szent Péter páca, Üstököscsillag, Vacsoracsillag (Esthajnalcsillag, Estcsillag).

* Ahol nem jelzem a forrást: saját gyűjtésről van szó.
** Zárójelben a névváltozatokat közlöm.
***A gyűjtő mindenekelőtt a néphit szempontjából fontos csillagok, csillagképek lejegyzésére törekedett, így bizonyára nem közölt, említett több nevet, ha ahhoz (viselőjéhez) nem kapcsoltak hiedelmet a helybeliek.
[M] MURÁDIN 1994
[G] GUB 1994

Irodalom

1. BARNA Gábor 1982 Népi csillagnevek és hagyományaik a Hortobágy vidékén.In: Néprajzi tanulmányok. 812-816 Debrecen

2. BARTHA Lajos (ifj.) 1980 Tájékozódás az égen. In: KULIN György-RÓKA Gedeon: A távcső világa. 759-789. Bp.

3. BEKE Ödön 1953 A népi csillagnevek gyűjtése. Nyr. 1961

4. BEKE ÖdönA Gönczölszekér egy ismeretlen neve. Nyr.

5. BERZE Nagy János 1940 Baranyai magyar néphagyományok.I-III. Pécs

6. BONDÁR Ferenc 1982 Sarkadkeresztúr néphite. FA 14. 9-67.

7. BOSNYÁK Sándor 1977 A bukovinai magyarok hitvilága. Folklór Archívum 6.

8. BOSNYÁK Sándor 1980 A moldvai magyarok hitvilága. Folklór Archívum 12.

9. BOSNYÁK Sándor 1982 A gyimesvölgyi magyarok hitvilága. FA 14. 68-157.

10. BOSNYÁK Sándor 1994 Világteremtéssel meg égitestekkel kapcsolatos gyűjtés (kézirat).

11. BÖDÖK Zsigmond 1992 Harmatlegelő (A csillagos ég a néphagyományban). Dunaszerdahely.

12. CSŰRY Bálint 1935 Szamosháti szótár I-II. Budapest

13. ENYEDI Emese 1992a A természetfölötti világ a gyergyói hiedelmekben. Néprajzi Látóhatár I.évf.1-2.szám 113-124.

1992b Jövendölés Gyergyóban. Néprajzi Látóhatár I.3-4.szám 90-95.

14. ERDŐDI József 1970 Uráli csillagnevek és mitológiai magyarázatuk. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 124. Bp.

15. FEJŐS Z. 1985 Hiedelemrendszer, szöveg, közösség. Néprajzi Közlemények XXVII.

16. FÓNAGY Iván 1943 A mágia és a titkos társaságok története. Bp.

17. FRANK Tibor-HOPPÁL Mihály (szerk.) 1980 Hiedelemrendszer és társdalmi tudat. I-II. Bp.

18. FÜGEDI Márta 1982 Emberfeletti hatalmú lények Mátraderecske faluközösségének hiedelmeiben. FA 14. 216.

19. GAÁL Mózes (1900) Hún és magyar mondák. (IV.kiadás) Bp. 91-94.

20. GUB Jenő 1994 Sóvidéki népi világkép. (kézirat)

21. HAJDÚ Mihály (é.n.) Útmutató névtani témájú dolgozatok, pályamunkák adatainak összegyűjtéséhez. In: Útmutató ... (h.n.)

22. HAJDÚ Mihály 1994 Magyar tulajdonnevek. Bp. 55.

23. HERMAN Ottó 1914 Pásztor-csillagászat. In: A magyar pásztorok nyelvkincse. Bp. 624-631.

24. HOPPÁL Mihály 1982 Varsányi hiedelmek. FA 14. 222-247.

25. HORVÁTH István 1980 Magyarózdi toronyalja. Bp. 44-46.

26. IONICĂ, Ion I. 1944 Drăguş, un sat din Ţara Oltului (Făgăraş). Reprezentarea cerului. Bucureşti

27. IPOLYI Arnold 1854 Magyar Mythologia. Pest

28. JANKÓ János 1892 Kalotaszeg magyar népe. Bp. 1893 Torda, Aranyosszék, Torockó magyar (székely) népe. Bp.

29. JANKOVICS Marcell 1989 A csodaszarvas-monda a csillagos égen. Előmunkálatok a Magyarság Néprajzához 3.sz. 204-218.

30. KÁLMÁNY Lajos 1893 A csillagok nyelvhagyományainkban. Szeged

31. KANDRA Kabos 1971 Az ősmagyar csillagos ég. In: Az ősi magyar hitvilág. Bp. 398-420.

32. KOVÁCS Endre 1982 Doroszló hiedelemvilága. Újvidék

33. KOVÁCS János 1901 Szeged és népe. Szeged ethnographiája. Szeged

34. KULIN György 1980 Magyar csillagnevek és csillaglegendák. In: KULIN György-RÓKA Gedeon: A távcső világa. 790-800. Bp.

35. LÁBADI Károly 1991 Drávaszögi természetmagyarázó hiedelmek. In: A Dunamenti népek hagyományos műveltsége. Bp.

36. LÁZÁR István 1896 Alsófehér vármegye magyar népe. Nagyenyed 99-109.

37. LUGOSSY József 1855 Ősmagyar csillagismereti közlemény. In: Új Magyar Múzeum I. 549-564.

38. Magyar néprajz (MN). V.k. Népköltészet.1988 Bp. (Főszerk.: VARGYAS Lajos)

39. Magyar néprajz (MN). VI.k. 1990 Bp. (Főszerk.: DÖMÖTÖR Tekla)

40. Magyar néprajz (MN). VII.k. 1990 Bp. (Főszerk.: DÖMÖTÖR Tekla)

41. Magyar néprajzi lexikon (MNL). 1-5. 1977-82 Bp. (Főszerk.: ORTUTAY Gyula)

42. Magyar Nyelvőr (Nyr) 1901 Válaszok a szerkesztőség kérdéseire.XXX.198-200, 534.

43. MÁNDOKI László1958 Az Orion csillagkép a magyarságnál. Népr.Értesítő 50.

44. MÁNDOKI László1962 A Szalmásút. In: A Janus Pannonius Múzeum évkönyve.

Pécs 287-302.

45. MÁNDOKI László1958 Csillagneveink és csillagmondáink nemzetközi összefüggései. EA 6319 Budapest

46. MURÁDIN László 1994 Romániai magyar nyelvjárások atlasza. (A gyűjtés ideje: 1956-1967; kézirat)

47. NAGY Olga 1989 Ember és természet a népi világképben. Korunk évkönyv 62-74.

48. OTESCU, Ion 1907 Credinţele ţăranului român despre cer şi stele (separat). Analele Academiei Romane Tom. XXIX. Buc.

49. PÁIŞ D.1975 A magyar ősvallás nyelvi emlékeiből. Bp.

PÓCS= CS.PÓCS Éva 1964 Zagyvarékas néphite. Néprajzi Közlemények 60. 3-4.sz.

50. 1980 A falu hiedelemvilágának összetevői. In: Nógrádsipek. Tanulmányok egy észak-magyarországi falu mai folklórjából. Bp. 269-358.

51. PÓCS ÉVA, Cs-HOPPÁL Mihály 1970 Kérdőív a paloc néphit és népi gyógyászat gyűjtéséhez. Eger

52. POLNER Zoltán 1989 Sárember. Szeged 28-31.

53. RÓHEIM Géza 1984 A bűvös tükör. Bp.

54. RÓHEIM Géza1990 Magyar néphit és népszokások. Szeged

55. SCHALK Gyula 1973 Az ősmagyar népi csillag- és csillagképnevek. Forrás 4-5.sz. 104-117.

56. SERES András 1984 Barcasági magyar népköltészet és népszokások. Buk.

57. SZABÓ T.Attila 1957 Moldvai csángó csillagnevek. Magyar Nyelvőr LXXXI. 4.sz. 458-462.

58. SZABÓ T.Attila 1972 i.m. In: Nyelv és múlt. Bukarest

59. SZENDREY Zsigmond (szerk.) 1924 Nagyszalontai gyűjtés. Bp. 137,162-3,252-5.

60. SZENDREY Zsigmond-SZENDREY Ákos 1922-1963 (a gyűjtés ideje) Magyar néphit és népszokás lexikon. EA 6186. 319,320,322,667. (kézirat)

61. TOKAREV, Sz.V. (főszerk.)1988 Mitológiai enciklopédia. I-II. Bp.

62. TOROCZKAI-WIGAND E. (1988) Öreg csillagok. (Első kiadása 1916-ban) Bp.

63. Új Magyar Tájszótár(ÚMT) 1979 Bp.

VULCĂNESCU, R.1987 Mitologie română. Bucureşti

64. XÁNTUS János 1972 Séta a Tejúton. In: A természet kalendáriuma. Bukarest 273-286.

65. ZSIGMOND Győző 1991 Az elidegenedett helynévről. Névtani Értesítő 13.sz. 54-57.

66. ZSIGMOND Győző1993 Népi helynévmagyarázás. Helynevek és mondák. Néprajzi Látóhatár 4.sz. 118-125.

Jegyzet

1.. Az „Erdély" szót ezúttal köznyelvi jelentésben használom, az egész Magyarországtól Romániához csatolt területre vonatkoztatom.

2. A dőlt betűs írással népnyelvi szövegre utalok.

3. A zárójelbeli szám az adatközlőre, a betűkből álló rövidítés a helységnévre utal (L.: Adatközlők).

4. A következő romániai magyar (a szórványban és Csíkban lejegyzett) csillagnevekről, csillagképnevekről nem tud az eddigi szakirodalom: Lovagocska, Ezüstcsillag, Hétfejű sárkány, Két kaszás, Király kardja, Létra (Fustyia, Fustyéj), Nagygazdák csillaga, Polyvás út, Rókacsillag, Sátáncsillag, Szegények csillaga, Úr Jézus csillaga, Vándorcsillag (nyolcuk párhuzamosan él más nevek mellett).

A romániai magyarság a magyarországitól (HOPPÁL 1982), a horvátországitól (Lábadi 1992.623.) eltérően nem ismeri a *Sánta Jányt* (HOPPÁL 1982), *Sánta Katát* (Szíriuszt). A XX. század elején még elég ismert lehetett Erdélyben (Nyr 1901.199-200.). Nagyszalontán jegyezték le, hogy *Sántakati szedi a Kaszás után a tojást* (SZENDREY 1924.253.). Megjegyzem, néhány adatközlőm a már emlegetett Vénuszt , Jupitert, valamint a Szaturnuszt és több más bizonyára iskolában megismert bolygó nevét - Merkur (Vé2,4), Mars (Kol1) - csillagnévként említette nekem .

Despre numele astrale maghiare din Transilvania
(Rezumat)

După o trecere sumară în revistă a literaturii de specialitate referitoare la numele astrale populare şi la culegerea lor, autorul prezintă culegerea sa efectuată între 1980 şi 1994 în România (în 12 judeţe, 32 localităţi, peste 90 de furnizori de date), respectiv analiza acestei culegeri (etimologie populară, volumul de cunoştinţe şi gradul de folosire, particularităţi şi deosebiri pentru diferitele zone cercetate, com-

pararea cu literatura de specialitate română, influenţe interetnice, etc.). Analiza este completată cu indice de nume, ţinând cont de mai multe puncte de vedere.

On the Hungarian Astral Names in Transylvania

(Abstract)

After a summary of the literature the author presents his collection from 1980-1994 in Romania (12 counties, 32 settlements, over 90 data publishers, respectively the analysis of this collection (popular etymology, the volume of knowledge and the degree of usage, particularities and differences for the different zones investigated, the comparison with the Romanian literature, interethnic influences, etc.) The analysis is completed with name indexes having in view many standpoints.

1. ábra Égabroszunk csillagai. Az egyetlen magyar figurálás csillagképábrázolás (rajzolta NAGY Sándor , szecessziós festő és iparművész, a gödöllői művésztelep alapítója). TOROCZKAI WIGAND Ede, Öreg csillagok, Budapest, 1916

FOSZTÓ László

Interetnikus kapcsolat Székelyszáldoboson. Cigány - magyar egymás mellett élés[1]

(Kivonat)
A dolgozat tárgya egy interetnikus kapcsolat, magyarok és cigányok egymás mellett élése Székelyszáldoboson. Az elemzés a néprajz és a kulturális antropológia módszertanára és elméleti alapvetésére támaszkodik. Az egyes esettanulmányok az etnicitás működésére irányulnak. A spontán, nemformalizált etnicitás a település mindennapi életének összetevője, esetleg egy nacionalista diskurzus útján formalizálódhatna és intézményesülhetne. Az elemzésből levonható következtetés: Székelyszáldoboson a két etnikum kölcsönösen alkalmaz együttélési stratégiákat, és ezek veszik elejét az esetleges etnikumközti konfliktusoknak.

1. Bevezető

Az „etnikus jelenség" olyan társadalmi-kulturális képződmény, amely körül sűrű közéleti-politikai beszéd folyik. A tudományos igénnyel fellépő törekvések gyakran ideológiai vitákba keverednek, s ez által „vegyülnek" a közéleti beszéddel. A témát megfelelő tárgyszerűséggel és magyarázó erővel bíró megközelítés kevés van.

A kulturális különbségek társadalmi szerveződése adott helyzetekben eltérő mértékig lehet formalizálódva. A skála a spontán etológiai elkülönüléstől az etnicitáson és informális nacionalizmusokon keresztül terjed a maximálisan formalizált nemzeti retorikáig.

Formalizálódásnak azt a folyamatot nevezem, melynek során egy cselekvés legitimitása a közvetlen gyakorlati szférájából „átköltözik" a cselekvés formájába. Irányultsága az informálistól a formális fele tart. Ez többnyire tudatos tevékenység következménye, melynek során homogenizálódik (uniformizálódik) a jelenség, és a formalizációt elősegítő csatornák által bizonyos fokig ellenőrizhetővé válik.

Az informális események közé azokat sorolom, amelyek létrejöttében és lezajlásában a tudatos rendezői szándék nem játszik fontos szerepet, tehát spontán alkalmak. Ezért mindig kontextusfüggőek, lezajlásuk módja és iránya nincs előre pontosan meghatározva. Kötetlen jellegük miatt véletlenszerűnek tűnnek, változékonyak és könnyen alakíthatóak, befolyásolhatóak a résztvevők szándéka szerint, akiknek csak az alapvető kommunikációs előírásokat kell betartaniuk. Ha személyes (privát) térben játszódnak le, még nagyobb a valószínűsége, hogy a résztvevők személyes szándéka jut kifejeződésre. A nyilvánosság már bizonyos formalizáló erővel bír. A „külső szem" elé csak olyan cselekvések tehetők ki, amelyek már rendelkeznek olyan tágabban (társadalmilag) elfogadott jelentéssel, amely egyértelműsíti őket.

Formális az az esemény, amely előre meghatározott „forgatókönyv" alapján zajlik, szervezett és standardizált. Ezeknek több funkciója lehet, amelyekre később még visszatérek.

Edward HALL (1995. 24.) az állatok területbirtoklási mechanizmusairól írva megállapítja, hogy egy populáció fenntartásában fontos szerepe van a *csoport határszférájának*, annak a területnek, amelyet a csoporttól távolodó állat elhagyva az „aggódás" nyilvánvaló jeleit adja. A határszféra terjedelme fajonként különbözik, sőt az egyénfejlődés során is változik. „Amikor például a majomkölyök vagy a kisgyerek már ügyesen mozog, de az anyja hangjára nem reagál, a „csoport határszférája" nagyságrendileg az anya kartávolságával egyezik meg, amint azt az állatkerti majmoknál meg is figyelhetjük. Ha a majomcsemete elér egy bizonyos távolságot, az anyja menten visszahúzza a farkánál fogva." (uö. 24.)

Tehát fő szempont a határszféra meghúzásakor az „elérhetőség". **HALL** az idézetben is utal arra, hogy nem lát lényegbevágó különbséget az ember ilyen típusú viselkedése és az állatok távolságszabályozása közt.

Szimbolikus dimenzióban értelmezve az *elérhetőség* fogalmát elérhető az, akivel osztozni lehet bizonyos szimbólumok használatában (vö. a latin ige: **communico, -are** = 1. közöl, közössé tesz, megad, részesít 2. megoszt 3. megbeszél, tanácskozik). Az emberi kommunikáció technikai fejlődése során különböző fokozatok különíthetőek el aszerint, hogy mekkora az a csoport, amelynek határszférájáról beszélünk, és milyen típusú.

Az elérhetőség kiterjedése nemcsak olyan értelemben változik, hogy nagyobb léptékű csoport fenntartását teszi lehetővé, de úgy is, hogy a csoport tagjai elérhetnek olyan információhoz, amelyek megkérdőjelezik vagy legalábbis relativizálják a csoport belső rendjét. Itt válik fontossá a formalizáció, amely a csoport belső értékeit úgy rögzíti formailag, hogy lehetővé teszi az egyre növekvő csoportok nagyon is különböző tagjainak kölcsönös kommunikációját. A folyamat azonban nem ilyen egyértelmű: ugyanaz a formalizáció hozza, hogy a csoport belső rendje összeférhetetlennek tűnjön a külső információkkal.

Ernest GELLNER (1995. 199.) állítja, hogy a tradicionális paraszti kultúra tágabb, mint a paraszt „bejárható" világa. Ez az állapot azonban megváltozott a „növekedéskényszerre" épülő társadalmakban. A kialakult új körülmények közt az addig beszívott levegőként természetes és tudatosítatlan kultúra egyrészt mint korlát, másrészt mint büszkeség és öröm forrása válik láthatóvá. A tudatosítás egyik leggyakoribb módja a nacionalizmus.

A szocializáció során elsajátított viselkedésminták közül számomra a nemverbális kommunikáció (térhasználat stb.) és a verbalitást kísérő metakomunikáció tűnik legkevésbé reflektáltnak, ezért spontán viselkedésbeli etnicitást kifejezőnek. A gesztusokban, térhasználatban stb. **megnyilvánuló** etnicitás a kulturális gyakorlat egyik „legillékonyabb" részéhez tartozik, de mivel nagyobbrészt nem tudatos és akaratlagos, leginkább befolyásolatlan a formalizációtól. KNAPP (1978. 77.) utal arra a nézetre, mely szerint ha a verbális és nemverbális közlés egy kommunikatív aktus során ellentmondásba kerül, akkor inkább a nemverbálisnak kell hitelt adni. (Pl. ha egy szónok remegő kézzel és lábbal, az önbizalom minden jele nélkül kijelenti: „Nem vagyok ideges.") Azonban ezt nem lehet általánosítani: vannak nagyon jó színlelők és olyanok is, akiket érzéketlenül hagy a közlés nemverbális része. Ez az agyféltekék asszimmetriájától, azaz különböző mértékű használatától függ. A használat a tanulás függvénye is, az azonban biztosan megállapítható, hogy a nemverbális közlés gyakorlata, tudatos használata alig intézményesült - kivételt csak a ritualizált alkalmak jelentenek -, tehát közvetlenül ritkán befolyásolt.

A nyelvben rögzített sztereotípiák a formalizáció szempontjából már egy következő szintet képviselnek, többnyire tudatosak vagy tudatosíthatóak, és ezért nagyobb mértékben ki vannak téve a homogenizáló befolyásolásnak. Ez azt jelenti, hogy olyan kontextustól független, tehát elvont szinten válnak kinyilvánítottá, amely mint általánosan érvényes és ellentmondásoktól mentes rendszer szerveződik.

A nyelvi szinten megnyilvánuló reprezentációk csak olyan mértékű koherenciára törekednek, amellyel ha nem is ellentmondásmentesen (racionálisan), de **racionalizáltan** és „értelemmel telten" meg lehet szervezni a társadalmi világot.

Az életvilágot felépítő kulturális minták azért átláthatatlanok első pillantásra egy idegen számára, mert egyáltalán nem mentesek bizonyos ellentmondásoktól (SCHÜTZ 1984. 405.). Inkonzisztensek, mert olyan kijelentéseket is egyformán érvényesnek könyvelnek el, amelyek valójában összeférhetetlenek egymással. Ha két kijelentés közti ellentmondást elvi szinten meg is lehet szüntetni, a köznapi cselekvések konkrét szintjén ez nem valósul meg.

A **viselkedésbeli** etnicitás elválik az **ideológiabeli** etnicitástól. Ez azonban gyakran cselekvés és kijelentés ellentmondásához vezet. Ha

személyes (privát) térben zajlik a cselekvés, az ellentmondás feloldása könnyebb: a cselekvő személyiségén belüli **mentális disszonancia** megszüntetése. A **nyilvános** cselekvések esetén bonyolultabb a helyzet, mivel az intraperszonális konfliktus kihelyeződik a társadalmi térbe.

Ha az ideológiai etnicitás válik ilyenkor dominánssá, akkor az objektivációk olyan magasabb fokáról lehet beszélni, amely a mentális reprezentációknak létrehozza a „földi mását". Ez a dogmatikus cselekvéstől az elkülönülés nyilvánossá tételéig, megjelenítéséig és intézményesüléséig terjed.

A néprajzban és a kulturális antropológiában kiterjedt hagyománya van az etnikum és etnicitás kutatásának. A kutatók azonban többnyire nem értenek egyet abban, hogy milyen tartalmi jegyek - nyelv, kultúra, közös terület stb - határozzák meg az etnikus csoportot.

A végeérhetetlen vita helyett segítségünkre lehet Fredrik BARTH (1969) elmélete, amely nem a csoportok tartalmi kérdéseire irányítja a figyelmet, hanem a határok meghúzásának és fenntartásának mozzanatára. Véleménye szerint ez lényegesebb és jobban megragadható, mint az, ami köztük vagy rajtuk kívül található. Ez olyan összetevője bármely etnikus jelleget hordozó helyzetnek, amely állandóbb minden etnikus specifikumnál. Az *eszencialista* „mi egy etnikum?" helyett az *antieszencialista* „hogyan jön létre/működik az etnicitás?" kérdést teszi fel[2].

BARTH egy későbbi tanulmányában (BARTH 1996.) integrálja elméletébe - a mikroszint mellé - a közép- és makroszint elemzését. A Barth-i elmélethez közel áll egy másik skandináv kutató, Thomas Hyland ERIKSEN megközelítése (ERIKSEN 1993.). Magyar nyelven ennek az elemzési módnak markáns képviselője a csíkszeredai KAM (KAM 1993, 1996.).

Számomra ez a megközelítési mód tűnik a probléma leggyakorlatiasabb kezelésének, nem csak elméleti kontextusban, hanem a terepmunka során is. Használhatóságát a konkrét szituációk vizsgálata terén látom. A résztvevő megfigyelés és beszélgetés olyan természetű forrásokat biztosít a néprajzi elemzés számára, amelyek élmény- és eseményközeli szinten engednek betekintést az etnicitás köznapi működésébe.

2. Helyzetismertetés

Székelyszáldobos (Doboşeni) Erdővidék egyik faluja. A Kormos patak jobb partján, Baróttól hat km-re északra terül el, közigazgatásilag Erdőfülével és Olasztelekkel együtt Bardóc (Brăduţ) községhez tartozik. Vargyassal is határos.

Erdővidék átmeneti zóna Háromszék és Udvarhelyszék között, néprajzilag sokszínű, etnikailag homogénnek tartott kistáj. A hagyományos gazdálkodás mellett a szénbányászat nyújt megélhetési lehetőséget a régió lakóinak. Az ingázás hozzájárul a mobilitás élénküléséhez, amely kedvezően befolyásolja a falvak közti kulturális cserét.

A történelem folyamán a falu etnikai összetétele többször is változott, de mindig magyar többségű maradt. A román (ortodox vallású) lakosok részaránya kb. 15-20% volt, de a 30-as évektől fokozatosan, majd 1940 után tömegesen tértek át református hitre az asszimilációs folyamat egyik fokozataként. A román származásúak közül még ma is van, aki ragaszkodik vallásához (ortodox), és románnak is vallja magát, bár a román nyelvet nem ismeri jól. A falu központjában a két világháború közt építettek egy ortodox templomot, amelyet azonban a bécsi döntés után valaki felgyújtott. Akörül a mai napig nem csitult el a vita, hogy a bevonuló magyar csapatok, a falu magyar őslakói, vagy a túlbuzgó román asszimilánsok voltak-e a tettesek. Úgy gondolom, hogy ez mindig az adott beszélő pozíciójából tekintve lehet indokolt, vagy magyarázható.

1989 előtt a falu magyar lakói egyrészt termelő szövetkezeti tagokként, másrészt a közeli bányákban munkásként dolgoztak. A cigányok a hagyományos mesterségek (kosárfonás, teknő- és kanálfaragás stb.) mellett napszámosként, „segítségként" is keresethez jutottak.

1989 után a magyarok visszakapott földjeiken folytatták a gazdálkodást; a bánya - mivel a szénkészlet kimerülőben van - már bizonytalanodó

jövedelemforrásnak tűnik számukra. A cigányok számára a vendégmunka jelentett új típusú jövedelemforrást (Magyarországra és Jugoszláviába, Temerinbe jártak). A magyarokkal a gazdálkodás területén a patrónus-kliensi viszony megerősödött.

2.1. A cigányok helyzetéről

Magyarok és cigányok együttélésére sok példa található e régió falvaiban. A viszony jellegét találóan írja le OLÁH Sándor:

„A cigány-magyar egymás mellett élés valóságának alapstruktúráját az asszimetrikus természetű viszonyok, viszonyulások kötege jellemzi. Az asszimetrián azt értjük, hogy a többségi magyarságnak a saját csoportról alkotott képe, és a saját azonosságtudat alapján a cigány etnikummal szembeni beállítódások lényegi vonása a saját csoport másik fölé helyezése, a másik rutinszerű leértékelése a vele való kapcsolatokban, szituációkban. A cigánysággal szembeni negatív attitűd a verbális kommunikációkban, a másikról való beszélés tartalmi és szemantikai dimenzióban nyilvánul meg" (OLÁH 1993. 119).

Székelyszáldobos a szűkebb környezetében egyedülálló abban, hogy itt nagy számban laknak román anyanyelvű (beás) cigányok.

A cigányok eredetéről nincs adatom (D.N. szerint a nagyapja az 1800-as évek végén Száldoboson született.), az 1910-es magyar népszámlálás 8 cigány anyanyelvűt tűntet fel, 1930-as román népszámlálás 54 cigány nemzetiségűt. 1957-ben a Registrul agricol alapján kb. 130-an voltak.

Az 1994-es népszámlálás ugyan 9 cigány nemzetiségű személyt tart nyilván, de a fentiek értelmében sokkal több személyről van szó, kb. 600-700 főről. Ez az állapot az utóbbi három évtized demográfiai robbanásának következménye. Demográfiai robbanásról beszélek, mert a cigány lakosság száma megötszöröződött. Jelenleg a 18 évnél fiatalabbak aránya 60%.

Ennek a változásnak a faluban több, egymástól különböző értelmezése él, így beszélhetünk cigány és magyar változatról; a magyarok között is eltér a román származású asszimilánsok és az asszimilálók véleménye. A különböző álláspontból megélt események következtében tanúi lehetünk a közös múlt „testreszabott", identitásépítő interpretációinak. A jelenből megkonstruált múltképek nagy eltérései hozzájárulnak a kommunikáció megnehezítéséhez.

A cigányok kettős kisebbségi létben élnek - cigányként és román anyanyelvűként egyaránt -, sőt nevezhetnénk hármasnak is a földnélküliségből eredő perifériára szorulás szociális dimenzióját is figyelembe véve. Román anyanyelvűként a magyarság szemében a hatalom szimbolikus megtestesítői; bár tényleges hatalommal nem rendelkeznek, mégis potenciális veszélyforrást jelentenek a magyarok számára: gyors számbeli növekedésükkel megváltozott a részarányuk az összlakosságon belül, ami a szimbolikus hatalom és az anyagi javak újrafelosztásának szükségességét vonhatja maga után. Ez az állapot mindkét csoportot feszültségben tartja, és ez is hozzájárult az etológiai tényezők, etnikai előítéletek és értékrendbeli különbségek mellett a mostani helyzet kialakulásához.

Tehát több lényeges eltérés található itt a régióban tipikusnak mondható (vö. OLÁH 1993) állapotoktól:

- a részarányuk majdnem egyenlő a magyarokéval;
- román anyanyelvűek;
- közülük sokan áttértek a pünkösdista hitre;
- gyakorlatilag nincs asszimiláció;
- a kirekesztettség megindította őket a szeparáció útján (nem költöznek be a faluba);
- önálló intézményrendszerük van kialakulóban (egyház, üzlet, iskola);
- közigazgatási, gazdasági igényekkel lépnek fel (pl.útjavítatás, földigény).

Ebben a megváltozott helyzetben már nem alkalmazhatóak sikeresen a megszokott együttélési minták, és ez feszültségforrásként jelenik meg e falu életében.

2.2. A terepmunkáról

A terepmunka, mint esemény, fontos része ennek a kutatásnak. Ezért röviden vázolom le-

folyását: 1993. július 28.- augusztus 5. között egy hetet töltöttünk két barátommal, PAP Árpáddal és VÖRÖS Balázzsal[3] Székelyszáldoboson. Eredeti terveinkhez hűen fényképdokumentációt készítettünk az itt élő pünkösdista cigányközösség mindennapjairól. A fényképezésen kívül résztvevő megfigyelőként voltunk jelen egy pünkösdista istentiszteleten, és több olyan beszédeseményen, amelynek alkalmával sor került a magyarokról alkotott képpel való mentális találkozásra. Néhány interjút is készítettünk a vallásos élet és a köznapi foglalkozások témakörében.

A későbbiek során több alkalommal visszatértünk együtt és külön-külön a faluba. Egy ilyen visszatérés alkalmával kapcsolódott a kutatásba MÁRKÓ László[4] barátom. Mindhármuknak köszönettel tartozom mindazért, amit velük együtt átélhettem, és amivel hozzájárultak ennek a dolgozatnak a létrejöttéhez.

Rövid időn belül ketten Balázzsal az elkészített képekkel visszatértünk a faluba, és szétosztottunk a cigányok között is néhányat. A helyzet érdekessége számomra abból származott, hogy ekkor találkoztak az általunk megalkotott, és az önreprezentációk során mutatott képek közti különbséggel. Ez számukra nem racionalizált opciók során, hanem inkább preferenciaszerű választásban nyilvánult meg, egyértelműen a maguk által megalkotott (tehát jelentéssel töltött) képek javára.

A harmadik alkalommal főleg a falu magyar lakói között végeztünk terepmunkát. Több témában készítettünk interjúkat: a falu története, a cigányokhoz való viszony, találkozási alkalmak stb. A falu történetét elmondó személyek a cigányokat mint bevándorlókat tüntették fel, habár „szaporaságukat" mindannyian elismerték.

Ekkor MÁRKÓ Lászlóval alkalmam volt a szomszédos Olasztelek lakói szempontjából is megismerni a száldobosi helyzetet. Az olasztelekiek egyetértenek abban, hogy Száldoboson sok román (származású) és még több cigány lakik. Abban is, hogy a száldobosi cigányok különböznek a Vargyason vagy más közeli faluban lakó magyar cigányoktól. Ilyen „fajta" cigányok a közeli Magyarhermányban laknak és Bölönpatakán, ahol egész falut alkotnak a „románcigányok". A helyzetet részletesebben nem ismerik, főleg száldobosi bányászok által a munkahelyen elmondott interpretációkra alapoznak. A cigányokról tudják, hogy „hívők", de hogy melyik szektához tartoznak, abban nehezen értenek egyet.

Negyedik alkalommal már fényképezőgép nélkül mint régebbi ismerősök tértünk vissza a száldobosi cigányok közé, már a faluban mondták, hogy üzletet nyitottak fenn a cigánysoron. Az üzlet fenntartója egy Baróton lakó „patron", aki az engedélyt „elintézte", és a befektetést biztosítja. Az üzletben folytatott (és rögzített) beszélgetés során a cigányok bürokratikus ügyintézéshez való viszonyulásáról és a magyar többség attitűdjeiről esett szó.

A falu református parókiája is visszatérő színhelye volt a terepmunkának. A lelkész elmesélte az iskola történetét, amely felekezeti tulajdon volt, és ő úgy gondolja, ma jogosan csak a magyarok használhatják. „Ha tudtak maguknak imaházat építeni, építsenek iskolát is." Ma az iskolába délelőtt a magyar, délután a román tagozat jár.

Az élmények azonban nem átadhatóak sem a rögzített szövegekben, sem a fényképek által, amiket készítettünk. Amit talán mégis közölhetek belőlük, olyan értelemzés- és magyarázatpróbálkozás, amely tükröz valamit az általam megismert valóságszeletről.

Igyekeztem minél több olyan részletet láthatóvá tenni, ami latensen ott van azoknak az embereknek a mindennapjaiban, akikről írok. Ha néha úgy tűnik, ismerős - tehát a megértéshez fölösleges - dolgokról beszélek, azt azért teszem, mert nem nyilvánvaló számomra az az implicit ismeretanyag, amelyben minden lehetséges olvasómmal osztozom.

Az első találkozás a száldobosi cigányokkal meghatározta a rólunk kialakult képeket: a falu magyar lakossága idegenkedve szemlélte tevékenységünket, nem értették pontosan, miért fényképezzük a cigányokat, a cigányok körében meg olyan „fényképész" szerepet kaptunk, amely sok esetben megkönnyítette a kapcsolatteremtést. A később visszavitt fényképek szintén oldották a kezdetben feszültségekkel és gyanakvással terhelt kapcsolatot. Beszélhetnék inter-

etnikus kapcsolatról, mert egy pillanatig sem volt számukra kétséges, hogy hova tartozunk, és ennek megfelelően viszonyultak hozzánk. Ez elmondható a falu magyar lakosairól is, akik, bár a faluban idegennek tekintettek, etnikailag csoporton belüliként kezeltek. (Ez alól MÁRKÓ László volt kivétel, aki mint szomszéd falusi -olaszteleki - jelent meg a száldobosiak szemében.)

A már említett fényképezésen kívül módszereink közé tartoztak a résztvevő megfigyelés, a kötetlen beszélgetés; az interjúkészítés azonban gyakran ütközött tiltakozásba vagy reprezentációs szöveggenerálásba. Kérdőíves vagy hasonló „keményebb" módszerek talán még több gondot okoztak volna, ezért nem is próbálkoztunk velük.

A valós és lehetséges találkozási pontoknak kiemelt figyelmet szenteltünk: mindennapi találkozások a falu fizikai terében; mentális találkozás, amikor egyik etnikum két tagja a másik etnikumról, vagy annak valamely tagjáról beszél. Az intézményesült érintkezési pontok (falusi üzlet, kocsma, iskola stb.) a találkozások másik szintjén szintén fontossá váltak.

A terepmunka nem tekinthető befejezettnek. E néhány év alatt számomra eddig a legtanulságosabb a változások figyelemmel kísérése volt, és ezek továbbra is folytatódnak. Azt is mondhatnám, hogy az események értelmezésének folyamatosnak kellene lennie, ám azt hiszem, erre csak a közvetlen résztvevők képesek; elsődleges magyarázataiknak fogalmi követése, értelmezése eleve lépéshátránnyal indul, s ez a fáziseltolódás csak növekszik egy rögzített szöveg és a „továbbhaladó" hivatkozási alap közt.

3. Találkozások

3.1. Terminológia

Az elemzéseimben bizonyos terminológiák keverednek (remélem, nem ütköznek). A *mindennapi élet, életvilág, társadalmi valóság, valóságépítés* egy fenomenológikus indíttatású társadalomtudományi paradigma részei (HERNÁDI 1984.).

A goffmani szerepelemzés (GOFFMAN 1978.), a kommunikáció *kinyilvánított-megnyilvánuló* összetevőinek megkülönböztetése fontos kiindulópontot ad. A megnyilvánuló, azaz akaratlan tényezőre helyezem a hangsúlyt, utasításnak tekintem a kinyilvánított információ felhasználására, ezért részesítem előnyben az értelmezés során. Ezt ugyanis legtöbb leírás elhanyagolja. A kivételek közé tartozik BOURDIEU (BOURDIEU 1978.; KARÁCSONY 1995. 100.), aki a nyelvi kompetencia fogalmát kitágítva a nyelvészet által definiált nyelvismeret helyett a beszélni tudás tágan értelmezett képességére vonatkoztatja. A *habitus* az a mód, ahogyan különböző kontextusokban (alkalmakkor) beszélni kell, azaz egy normatív rendszer, amely a grammatikai szabályokon túl is meghatározza a beszédet. Ez sok hasonlóságot mutat a hymesi (HYMES 1979. 236.) *beszédmóddal,* melynek ismerete feltétele egy *beszélőközösség* tagságának.

Helyzetnek azt a behatárolható idő- és térbeli koordinátákkal, meghatározott szereplőkkel és tárgyi kellékekkel rendelkező szituációt nevezem, amely alapegysége a leírásnak. Meg lehet különböztetni az elemzés szempontjából a helyzet létrejöttét, célját, felbomlását stb. Az *esemény* egy ilyen helyzet változásainak időbeli sora. Ezek a fogalmak előfordulnak a beszélés néprajzának terminológiájában is (vö. *beszédhelyzet, beszédesemény).*

3.2. Mentális találkozás

A következőkben egy találkozást elemzek, amelynek résztvevője voltam. A beszélgetés B. néni kapuja előtt folyt le, ahová ő ebéd után szokása szerint kiült egy hokedlire. A ház, amelyben egyedül lakik, mióta megözvegyült és gyermekei elköltöztek, szomszédos a „cigánysorral", azaz a falu szélén, a „magyarok" és a „cigányok" közti szimbolikus határ - a mázsa - közelében áll.

A „mázsán felül", a domb irányában húzódik a módosabb cigánygazdák háza. Kívülről egy idegen alig észlel különbséget a magyar gazdák és a cigány szomszédaik háza közt. Minél tá-

volabb esik egy ház a falu magyarok által lakott részétől „fenn a dombon", annál szegényesebb.

A faluba idegenként érkeztünk, de már több napja ott jártunk el a néni kapuja előtt, és amint a beszélgetés során kiderült, rendelkezett rólunk már „háttérinformációval". Miután megszólítottam B. nénit, és beszédbe elegyedtünk, a cigányokra tereltem a szót. Ekkor alakult ki az a helyzet, amelyet a fényképek megörökítenek. A néni rendelkezett a beszélgetéshez egy bizonyos előzetes diszpozícióval, talán tervvel is: mivel tudta, hogy érdekelnek a cigányok, sejtette, hogy rövidesen rátérek a velük való viszonyára. Ezalatt Balázs, aki a felvételeket készítette, néhány méter távolságra állt tőlünk kezében a fényképezőgéppel. A néni tudta, hogy fényképezni fogja, de ez szemmel láthatólag nem zavarta (ez nem azt jelenti, hogy a fényképezés nem része a helyzetnek). A helyzetben volt némi teatralitás, de úgy vélem, kialakult egy olyan kommunikáció, melyet a fentiek értelmében vett találkozásnak nevezhetek.

Az alaphelyzetben úgy viszonyult hozzám, mint száldobosi asszony egy idegenhez, aki nyilvános helyen megszólítja: tartozkodó és kissé bizalmatlan volt. Miután a beszélgetés általános témákról megindult, nyitottá vált és szívesen beszélt. Leültem a fűre szemben vele, mintegy jelezve, hogy nem sietek, nyugodtan folytathatja. Bizalmas hangulat alakult ki köztünk, amit a fényképezőgép kattogása sem oszlatott el.

Miután feltettem a cigányokkal való viszonyára vonatkozó kérdést, a beszélgetés fordulatot vett: a hangja indulattal telítődött és élénken gesztikulálni kezdett. Botjához nyúlt és közben arról próbált meggyőzni, hogy milyen veszélyes és kényelmetlen ennyire közel lakni a cigányokhoz. A beszélgető pozícióból adódóan alacsonyabban ültem, és hitetlenkedve néztem fel rá, ez számára kihívást jelentett, és most már azt kérdezte, tudom én egyáltalán, hogy milyenek itt a cigányok? Vannak ott is cigányok, ahonnan jöttem? Majd választ sem várva sorolni kezdte, mennyi bajt és „mérget" okoztak neki csak az utóbbi évben. A beszélgetés feszültséggel telítődött, felemelkedtem és kissé közelebb hajoltam hozzá, hogy együttérzésemről biztosítsam, közben figyelmesen hallgattam minden szavát. Miután úgy vélte, sikerült egyetértenünk a cigányok tulajdonságait illetően, újra nyugodtabb hangon és lenézéssel intett a cigánysor fele. Enyhe derűvel nyugtáztam a létrejött új szituációt.

A találkozás hat szakaszra tagolható:

(1) a beszédhelyzet létrejötte (belépek a falu magyar lakói világába);

(2) szembesülés a „mással" (mentális találkozás a „cigány" képpel);

(3) megbomlik az összhang a világunkban (nem értünk egyet a cigányok „természetét" illetően);

(4) szimbolikus kiutasítás irányomba (aki nem osztozik a képben, nem része ennek a világnak);

(5) részletezése a képnek, meggyőzés céljából;

(6) helyreáll az összhang.

A találkozás nyilvánvalóan egyszerűbben játszódik le, ha két falubeli magyar közt kerül sorra. Az egymást jól ismerő személyek közt ritkán kerül sor lényeges véleménykülönbségre a cigányokat illetően.

A helyzetet beavatás-szerűvé teszi, hogy az (1) belépés a magyar lakosok világába, és a (6) helyreálló összhang között történtek az én identitásom alakítását is szolgálják. Valóságépítés történik olyan vonatkozási pontok keresésével, amelyek segítségével meghatározható a helyzetem a magyar és cigány lakosokhoz viszonyítva. Több irányú elmozdulás történik a beszélgetés folyamán: egy általános „idegen" státusából úgy megyek át egy etnikum tagjává, hogy közben leválasztódom egy még idegenebb (nem magyarok) világról. Ugyanez a folyamat a néni esetében a cigányoktól való elhatárolódás műveletében ment végbe. A falu magyar lakói közt is bizonyos értelemben kiemelt helyzetben van, mivel ő lakik legközelebb a cigányokhoz. Ezért nemcsak az etnikai identitása, de a falun belüli társadalmi és helyzeti identitása is megjelenítődik a beszélgetés során.

Ebben a folyamatban legfontosabbnak az tűnt, hogy úgy érzékelte, osztozunk egy olyan

beszédmódban, habitusban, amely lehetővé teszi, „hogy szót értsünk". Ez a beszédmód lokálisan nem szigorúan kötött, valószínűleg Székelyföldön általános, de lehet, hogy kiterjedtebb. Nem túlságosan bonyolult, többnyire az asszimetria hangsúlyozására, a magyarok felsőbbrendűségének kimutatására irányul. A cigányokról alkotott kép azonban nem merül ki e beszédmód ismeretében, hanem helyi színekkel árnyalt.

A leírt helyzetben fontos kontextus, hogy a néni fizikailag közel lakik a cigánysorhoz, ezért a szimbolikus határ hangsúlyozása az átlagosnál is fontosabb, hogy jól elhatárolja magát „tőlük". Számára a potenciális találkozás a cigányokkal így is jóval gyakoribb, mint a falu alsóbb terében lakó magyarok esetében. Ennek a kényszerű helyzetnek az elhárítása úgy valósul meg, hogy átértelmezi a helyzetét: a bizonyos szempontból a cigányokkal „szomszédnak", azaz lokálisan kapcsolatban állónak tűnő szerepet átfordítja az „áldozat" státusába, aki számára mindennapos kín ott élni, ez egyszersmint az együttérzésre, a szolidaritásra való felhívás. Ez a funkció nyilvánvalóbbá vált, amikor később másokkal is folytatott beszélgetéseinkből kiderült, hogy nincs rossz viszonyban a „szomszédaival". Az átmenet a fizikai térben jóval folytonosabb, mint annak mentális reprezentációja. Ezt jól mutatja a cigánysor alsó végén lakó cigánygazdák és magyar szomszédaik közti gazdasági különbségek csekély volta is, annak ellenére, hogy a gazdasági különbséget gyakran használják etnikai markérként.

Azzal, hogy egy általánosabb sztereotip (általam is ismert) cigány-képet árnyalva és a helyhez alkalmazva (száldobosi cigányokra, illetve B. néni helyzetére) újraértelmezve átbeszéltünk, így bár csak a nyelvi közösség tagjaként indultam, bizonyos mértékig a *beszélőközösség* tagjává lettem.

Nemverbális szinten ez úgy nyilvánult meg, hogy a térhasználat és a gesztusok a beszélgetés első felében jórészt „körön belül" az interperszonális kapcsolatra irányultak. Céljuk a kapcsolat kialakítása és a viszony megjelenítése volt. Egymásra néztünk, és a gesztusaink is jórészt zártak, a személyes terünkre utalók voltak. A kihívást jelző rámmutatást kivéve azt hangsúlyozták, hogy mi most ugyanarról beszélünk. A rámmutatás arra szólított fel, hogy állást foglalva tisztázzam saját identitásomat a beszélgetésben. A létrejött egyetértés feltétele is a további tárgyalásnak, mivel ha nem nézem én is le a cigányokat, akkor az ezután következő mondatok, amelyek „az általuk fenyegetettségnek kitett öregasszony" helyzetére vonatkoznak, teljesen más kontextusba kerülnének - így bele sem vág az elmesélésükbe. A szolidaritásra való felhívás, ha elutasításra talál, nem bonyolítható tovább a határépítés. Asszimetrikus cigány-magyar alaphelyzetet kissé megbillentette a veszélyhelyzet hangsúlyozása, így az ambivalencia érzékelhetővé vált, elengedhetetlen tényező a viszonyok helyes megértéséhez. A kép árnyalódik, az „általános cigányból" száldobosi cigány lett.

A beszédesemény folyamata: tisztáztuk az egymáshoz való viszonyulásunkat, csak azután kerülhet teljes mértékben sor a cigány-magyar viszony árnyalására. A végső helyzet ismét az általánosítás fele mutat, mintegy megerősíti a kezdetben előfeltételezett attitűd- és véleményközösséget. Ekkor váltak a néni gesztusai szélesebbé, a „körön kívülre" mutatókká, mintegy jelezve: a köztünk mint száldobosi és idegen közt lévő határ jelentéktelenné válik a magyar és nem magyar közti határhoz viszonyítva. Az elhatárolódás és közösségépítés ugyanannak a folyamatnak a két aspektusa, és mint ilyenek feltételezik egymást egy ilyen helyzet során. Ezt szolgálja a mentális találkozás mindig a harmadik hiányában, aki nem szólhat bele a róla kialakuló kép módosulásaiba, így passzív módon elviseli az elhatárolódásban betöltött másik fél szerepét.

3.3. Találkozás fizikai térben

A fizikai térben való találkozás azt jelenti, hogy az egyik etnikum tagja találkozik a másik etnikumhoz tartozó személlyel, és létrejön köztük egy olyan helyzet, amely pontos idő és térkoordinátákkal kontextualizálható. A következőkben két találkozásformát írok le; az egyik az

az eset, amikor egy cigány belép a magyarok világába, a másik ennek a fordítottja, amikor egy magyar lép be a cigányok szimbolikus terébe.

3.3.1. A seprűárus

Egy olyan eseménysort írok le a következőkben, amely mindennaposnak mondható a falu életében. Gyakran előfordul a régió falvaiban is, hogy egy seprű- vagy kosárárus végigjárja az utcáit, eladásra kínálva termékeit. A házalás külön figyelmet érdemlő kutatási téma volna, itt azonban inkább a jelenség etnikus jellegére, találkozás voltára összpontosítok. A helyzet talán ismerősnek tűnik, mégis részletezni fogom, mert úgy gondolom, fontos megnyilvánulási terepe a száldobosi cigány-magyar találkozásmodelleknek.

Azért beszélek inkább eseménysorról, mint eseményről, mert csak a leírás folyamata teszi egy narratívummá azt, ami a köznapi életben egymást követő, de egymástól független találálkozások sora. A magyarok világában mozgó cigányasszony úgy megy végig a falu magyarok által szimbolikusan elhatárolt világán, hogy közben különböző érintkezési felületekkel találkozik. Így számára több esemény zajlik le egymásután, a vele találkozóknak pedig egy-egy. Balázs „harmadik félként" minden esemény részese; az általa készített felvételek és személyes közlései alapjául szolgálnak e leírásnak.

A falu fizikai és szimbolikus terébe belépve a cigány seprűárus olyan viselkedési és beszédmódokhoz igazodik, amelyek lehetővé teszik számára tervezett tevékenységének minél zavartalanabb és eredményesebb lebonyolítását.

Az időpont nyári hétköznap délután, amikor már hazatértek a falubeliek a mezőről, de a csorda még nem érkezett meg, tehát legtöbb háznál valószínűleg otthon van valaki.

A seprűárus asszony a cigánysor irányából indul a faluba „lefelé", néhány seprűt és egy kosarat vive. Előzetes megbeszélés után néhány lépés távolságból követi a fotós. Az asszony útközben megszólít néhány kapuban álló vagy az utcára kitekintő magyar falubelit, megvételre kínálva a seprűket.

a. Még a falu felső részén jár, amikor egy kapu elé érve bemegy az udvarra, anélkül, hogy bekiáltana vagy zörgetne a kapun. Az udvaron megáll, és üdvözli a konyhából az ő fogadására kilépő asszonyt. Kiderül, hogy a kosarat megrendelésre készítette, és házhoz hozta, ezért mellőzhette a más alkalmakkor kötelező bekiáltást. A seprűket leteszi a földre, majd átadja a kosarat a vevőnek. A háziasszony kis idő múltán a konyhából egy élelmiszerekkel rakott szatyorral tér vissza: „Nincs most pénze, és még máskor is találkoznak..." A cigányasszony fölveszi a seprűket, és a vászonszatyorral a kezében kifele indul. A háziasszony kezdetben arcán kedélyes kifejezéssel szól hozzá, csak miután észreveszi a fényképészt, ölt olyan reprezentációs pózt, amely inkább a fotózás helyzetének szól, mint a seprűárus cigányasszonynak. Ez akkor a legnyilvánvalóbb, mikor csípőretett kézzel, kissé terpeszben állva szembefordul a fényképésszel. A seprűárus folytatja útját.

b. Egy következő ház udvarának hátsó részén kinn áll leányával egy másik asszony. Miután a léckerítésen keresztül észreveszi őket és bekiált, behívják, hogy seprűt válasszanak. A háziasszony a seprűk rossz minőségét szidja, és azt mondja, nem érnek annyit, amennyit kér értük, végül mégis kiválaszt egyet. Miután megegyeznek a seprű árában, az asszony beküldi lányát a pénzért, ő pedig ott marad az udvaron, hogy „szemmel tartsa" a seprűárust, később fizet, és a cigányasszony továbbindul.

c. Már a falu központjában jár, amikor a kultúrotthon előtt beszélgető, három falubeli magyar asszonyt közelít meg. Azok elmerülve beszélgetnek, látszólag észre sem veszik őt. Megáll mellettük, várva, hogy fejezzék be az éppen elkezdett mondatot, majd megszólítja őket: „Vesznek-e seprűt?" A hozzá legközelebb álló fiatalasszony meg sem fordulva, csak hátranézve utasítja el.

d. A következő vevő a falu alsó részén lakó asszony. Az eddigiek közül őt zavarja leginkább a fényképezés. Terményben fizet ő is, és miután a kiválasztott seprűt a pajta bejárata mellé támasztja, igyekszik kikerülni a fényképész látóteréből, vissza is vonul a küszöbig, arccal befe-

le megáll, és távolságtartóan néz vissza az árusra. Miután az utolsó seprűt is eladta az árus, a cserébe kapott terményekkel visszatér a falu felső végére, a cigánysorra.

Első eseménynek (a.) az tekinthető, amikor a cigány asszony bekiáltás nélkül belépve a kapun házhoz viszi a megrendelt kosarat. Itt a megrendelés mozzanata kívül esik az esemény időbeli és térbeli kontextusán, de nélküle nem érthető meg. Az előzetes „jó" viszony feltétele annak, hogy bizonyos kulturális minták áthághatóak legyenek. („Természetes" körülmények közt ritkán léphet be az udvarra engedélykérés nélkül.) Ugyanakkor az esemény nem tekinthető teljesen lezártnak sem, mert a fizetés módja és formája további együttműködést feltételez. A meglévő személyes jóviszonyt támasztja alá, hogy a beszélgetés kedélyes hangulatban zajlik mindaddig, amíg át nem vált a helyzet a nyilvánosságnak szóló reprezentációba. A csípőre tett kéz és „frontális" póz arra szolgál, hogy megalkossa a külső szemlélő fejében a helyzet „helyes" mentális reprezentációját. Ezt támasztja alá a seprűárus asszony megadó testtartása, lehajtott feje is. Elfogadja a nyilvánosság előtt a helyzetben megmutatkozó asszimmetriát. Térben a szimbolikus határ az utcakapu helyett átköltözik a konyha küszöbére. Itt áll meg az asszony, ebből a helyzetből beszél, háta mögött a bejárattal, melyet ily módon „véd", és melynek biztonságát élvezi. Ez a határ egyszersmind az együttműködés korlátait is mutatja. A házba való behívás, megkínálás már nem fér bele ebbe az együttműködési formába.

A második esemény (b.) már teljesen más típusú találkozási felületre példa. Itt nincs az eseményen kívül álló, vagy rajta túlmutató kontextus, kapcsolat. Ezért inkább működnek azok az általános kulturális minták, amelyek egy köznapi találkozást szervezni szoktak a bekiáltástól az udvaron való távolságtartó tárgyalásig, és a „szemmeltartás" mozzanatáig. Az alku sem hagy lekötelezettséget vagy szimbolikus ígéretet maga után. Ezért legmegfelelőbb fizetési forma a pénz. A gazdasági tranzakcióvá redukált kapcsolat ugyanakkor tág teret nyit a szimbolikus határ kihangsúlyozásának. Az asszony egyáltalán nem implikálódik szimbolikusan a seprűvásárba, erre mint eszközt a helyzet „bürokratikus" lefolytatását választja. A kapcsolat hordoz némi szocializációs összetevőt is; a lány itt láthatja azt a kulturális mintát, melynek segítségével „távoltartható" a másik etnikum (alulértékelt) tagja a „mi házunktól" és világunktól. Ugyanakkor a seprűre szükség van, és ezért arra is modellt nyújt, hogyan kell egy kapcsolatot „tisztán" kezelni. A majdani gazdasszony itt tanulhatja meg azokat a mintákat, amelyeket majd alkalmaz az élete során. Az alkalmazás természetesen mindig adaptációt is jelent, ezért ilyen tiszta formájában ritkán kerül sor a kapcsolat levezetésére. Ez esetben inkább a szocializációt és a nyilvánosság (fotós) kielégítését szolgálja. A lány személyes kapcsolatai és a helyzetek kontextusai függvényében alkalmazza majd ezeket a mintákat.

A harmadik (c.) helyzet tűnik a legspontánabbnak. Nemcsak azért, mert „ellesett" momentumról van szó, hanem azért is, mert a megnyilvánuló minták leginkább a szereplők egymáshoz való viszonyából származnak, nincs külső kontextus. A falu központjában beszélgető asszonyok olyan zárt világot alkotnak, amelyben nincs helye idegennek. Ha mégis megpróbál belépni, elutasítással találkozik. Itt a határoknak annyira nyilvánvalókká kell válniuk, amennyire csak lehet. A „külső szem" a helyzetben adott; nemcsak kiemelt térben zajlik az esemény, de többrésztvevős is. A nyilvánosságot a beszélgetők szolgáltatják egymás számára.

A negyedik (d.) találkozás ennek éppen az ellentéte. Itt valószínűleg teljesen másként zajlik az esemény, ha nincs jelen a fényképész. Leginkább az első helyzethez hasonlítható, de itt a gazdasszony jobban távolítja az együttműködés látszatát. A tojás és tej, amit fizetségül ad, úgy gondolja, külső szempontból kompromittáló lehet számára, mert további kapcsolatokat implikálhat. Nem is beszélve arról, hogy a tejes kancsót esetleg visszahozza a seprűárus, mert ez megsértené a tisztasággal kapcsolatos előítéleteket és határokat a magyarok és cigányok között. A magyarok általában nem hasz-

nálnak közös edényeket vagy evőeszközöket a cigányokkal.

Az asszony ezért igyekszik távolítani az árustól magát, a seprűt a „helyére" teszi az ajtó mellé, ahol gyakran szokták tartani, és mintha idegenként csöppenne a helyzetbe, vagy éppen most lépne ki belőle, úgy áll meg a küszöbön. A küszöbnek hasonló szerepe van, mint az első esemény során. A magára hagyott cigányasszony a falnak fordulva csomagol, ő is érzi a helyzet „nem illő" voltát. Igyekszik minél észrevétlenebbül lezárni a kényelmetlenné vált szituációt.

A találkozások során olyan felületek jönnek létre, amelyek változóak lehetnek, de úgy gondolom, hogy véges számú típusba sorolhatóak. Itt nem tudom e tipológiát kidolgozni, de utalnék néhány szempontra. Az egyik fontos szempont a helyzet nyilvános vagy privát jellege (1). Ez nagyban befolyásolhatja a használt viselkedésmintákat. A másik szempont a résztvevők személyes kapcsolata, egymásról való tudása (2). Ez a kontextualizálás során tölthet be fontos szerepet, mely nélkül félreértelmezhető egy találkozás. Harmadik szempontnak a találkozás célját nevezném; nem mellékes, hogy a cselekvők mit várnak egy-egy találkozástól (3).

E leírás konklúziója az etnicitás szituacionális és instrumentális jellegét támasztja alá. Nem beszélhetünk etnikai jellegről a helyzet kontextusától és a cselekvők kitűzött céljától elvonatkoztatva.

3.3.2. A kőműves

Ha egy magyar falubeli belép a cigányok világába, a lehető legrövidebbre fogja teendőit, esetleg megszaporázza lépteit, hogy minél előbb a magyarok által szimbolikusan dominált térbe érjen.(pl. ha dolga akad vagy, „útja van" a falun kívül, esetleg annak felső végén.) Amíg a cigányok világában tartózkodik, igyekszik természetesen viselkedni, esetleg úgy tesz, mintha észre sem venné, hogy idegen világba lépett. Ám ő is, és annak a világnak lakói is nagyon jól tudják, hol húzódik a határ a két világ között.

Egy olyan eseményt írok le itt, amelynek során nem a megszokott módon zajlott le a találkozás. Egy módosabb cigánygazda megfogadott egy magyar kőművest, hogy kemencét rakjon neki. A kemence építésének már a felső felénél tartott, amikor odaérkeztünk a gazdához, akit régebbről ismertünk. Ekkor alakult ki az a helyzet, amelyet itt leírok.

A kőműves egy padon állt, és a kemencén dolgozott. Az udvaron több cigánygyermek bámészkodott. A gazda fogadásunkra előjött a kapuhoz, majd behívott az udvarba. Ekkor a kőműves, aki egyre kényelmetlenebbül érezte magát a helyzetben, agresszíven rákiáltott az egyik gyerekre, ne lábatlankodjon ott, majd a gazdát hívta oda valamilyen ürüggyel. (Segítségét kérte, valamit meg kellett fogni.) Mi is odamentünk a közelébe. Helyzeti előnyét kihasználva (a padon állt), hangosan utasításokat kezdett osztogatni a háziaknak: mit hozzanak, mit hova tegyenek. Miután látta, hogy mi inkább a gazdával szeretnénk beszélni, elfordult és elmerült a munkájában. Nemsokára elhagytuk az udvart, és így zavartalanul folytathatta a kemence építését.

A helyzetben a kőműves részéről megnyilvánuló feszültség nyilvánvalóan abból a számára (és a közösség számára is) szokatlan viszonyból származott, amelyben megfordult a szokott patrónus-kliensi viszony. Általában a cigányok szoktak kliensi státusban állni magyar patrónusaikkal, itt azonban éppen az ellenkezőjére láttunk példát. Az ebből származó disszonancia a bevett kulturális minták és az aktuális szituáció között nyilvánvaló.

Az első „visszásság" a cigánygazda anyagi állapotából származik. A magyarok cigányokról alkotott képe és sztereotípiái alapján nem „megengedett", hogy egy cigány jó gazdasági helyzetben legyen. A munkaszeretet hiányát mint a cigány értékrend fő jellemvonását emeli ki a magyarok cigányokról alkotott képe. Viszont ennek a gazdának a gazdasági felemelkedése ellentmond a sztereotípiának. Meg lehet kerülni, át lehet fordítani a helyzetet az etikai dimenzió ürügyén („...de nem tisztességes munkával

szerezte..."), de az anyagi valóságot nem lehet ilyen könnyen megváltoztatni. Így, ha szimbolikusan le is értékelődik a cigány gazdasági előnye, a cselekvések szintjén nem lehet teljesen elvonatkoztatni tőle. Ezeknek a cselekvésbeli és szimbolikus szféráknak a szétválása hozza létre azt a helyzetet, amelyről itt szó van.

Ahogyan a kőműves viselkedett a cigánygazdával (nagy hangon rendelkezett, utasított), azt „ábrázolta", hogy ő a valós gazdasági helyzeten és az ebből származó helyzeten túl is érzékeltetni akarja a szimbolikus asszimetriát. Itt fontos a „külső szem" megjelenése a helyzetben, azaz, hogy mi is beléptünk abba a világba, amelyben zajlott az esemény. Jelenlétünk nyilvánvalóan fokozta az etnikai identitás *túlkommunikációját* (overcommunicated).

Hogy egyáltalán létre tudott jönni az egyezség a gazda és a kőműves között, ez azt mutatja, hogy ők kölcsönösen hajlandóak elfogadni a másik létét, és igénybe is veszik egymás szolgáltatásait. Ez megfelel a mi-ők viszony miti kapcsolattá fordításának, amit kooperatív viszonynak is lehet nevezni. Ennek azonban úgy kell lezajlania, hogy a nyilvánosság előtt ne tűnjön a határok megsértésének. Így, ha belép a nyilvánosság is a helyzetbe, mindkét fél elfogadja, hogy most ki kell mutatni a különbséget, határt kell építeni. Ez magyarázza azt is, hogy miért hajlandó a gazda elfogadni, hogy a saját udvarán utasításokat kapjon. Tudja jól, ez csak színjáték, és nekünk, a kőművessel egy etnikumbelieknek szól. Nekünk kell megerősítést nyernünk a határok léte felől és arról, hogy a kőműves nem sértette meg az etnikumon belüli szolidaritás imperatívuszát azzal, hogy a „másik" világban tevékenykedik. Ő ugyanis csak „látszólag" vesz részt annak a világnak az építésében (csak a pénzért teszi), valójában az ily módon megszerzett javakat saját világába fordítja vissza - haszonnal. Ez megfelel annak az attitűdnek, amely csak úgy hajlandó elfogadni a másik világban való tevékenységet, ha annak eredménye a saját világban térül meg. Itt az idegen világ mint erőforrás szerepel, melyből ha valamit kiragadunk, az saját világunkban kamatoztatható.

Egy diskurzív folyamat zajlik az esemény során. A magyar kőműves azt a tényt, hogy egy cigánynak dolgozik, kettős értelmezéssel látja el: a cigánnyal szemben valószínűleg az együttműködés fontosságát hangsúlyozza, míg a magyarnak tekintett nyilvánosság előtt a határok folytonosságát. Így diskurzívan teremtődik meg a különbség és együttműködés képzete és valósága.

4. Találkozás és érintkezés az intézményekben

Az intézmenyben való találkozás azért érdemel külön figyelmet, mert itt nyilvánul meg a formalizáció hatása a köznapi viselkedésre és ezen belül az interetnikus kapcsolatra.

Egy félarchaikus környezetben vannak olyan intézmények, amelyeket sohasem fogad el az egyén, mint a mindennapi életének részét. Ezeket fölülről szervezik, és legtöbbször figyelmen kívül hagyják azok igényeit, akiknek érdekében saját állításuk szerint fellépnek. Emiatt annyira „fölötte" vannak az egyénnek, hogy az inkább megpróbálja megkerülni őket. Számára ezek az intézmények idegenek, nem ismeri működésüket, céljukat is alig. 1989 előtt legtöbb állami intézmény alulnézetből ilyennek tűnt. Ez azt is jelenti, hogy amikor egy intézmény világába lép az egyén, ott olyan felső vagy külső térben érzi magát, amely inkább veszélyezteti őt, mint szolgálja. Az ilyen intézményekbe való belépés kívül esik a köznapi életen.

Most azonban nem az ilyen típusú intézményekről beszélek, hanem a falu világának olyan intézményesült gócpontjairól, melyeket beélnek a falu lakói, bár bizonyos mértékig formalizálva vannak. Ilyen pédául a falusi üzlet, kocsma, iskola vagy templom. Ezek egymástól nagyon eltérő célokat szolgálhatnak, de abban megegyeznek, hogy hasonló módon elégítenek ki többé-kevésbé alulról jövő igényeket.

4.1. Az istentiszteleten

A pünkösdista vallás és egyház fontos változásokat hozott a száldobosi cigányok életé-

be. Ezért jelentős mozzanatnak tartom a vallás fokozatos felvételét a 60-as évek elején. A térítők előkészített mentális teret találtak az ortodox egyháztól elhanyagolt cigányok körében, elsősorban a már baptistának áttértek között. A pünkösdista egyház szervezeti sajátossága a személyes hit közösségi kifejezésének lehetősége, és ez az önállóság látszatát nyújtotta.

A látszaton túl a pünkösdista vallás nemcsak az ortodox egyháztól való függetlenedést jelentett; egy olyan intézmény alakulására is példát szolgáltatott, amely a meglévő intézményektől (pl. a vargyasi ortodox parókiától) függetlenül, önállóan létrehozott struktúrával (prédikátor, egyháztanács) képes működni. Közösségi ellenőrző-megtorló szerepét intézményes keretek között tölti be: a kihágásokat, például a szeszesitalok fogyasztásának tiltásától a családi viszályokig felügyelete alatt tartja.

A pünkösdista egyház imaházat épített és a cigányok azt magukénak érzik, ellentétben a történeti egyházak templomaival. A prédikátort a közösségből választják, és egy kilenc tagú egyháztanács segíti munkáját. Az itt lakó cigányok kb. fele vallja magát ma pünkösdistának, a megoszlás társadalmi és korcsoportbeli. Főleg a magasabb társadalmi státussal rendelkező középkorosztály jelenti az egyházszervezet gerincét. Ez azért fontos, mert a pünkösdista vallás tág teret enged az egyéni döntésnek; mindenki csak saját elhatározásából, és Istennel kötött közvetlen szövetség után léphet az egyházba. Miután életmódjában (lemond az italról, cigarettáról, jámborul viselkedik stb.) nyilvánvalóvá válik elhatározása, csak azután keresztelik meg a Kormosban alámerítkezés által. A személyes döntés és felelősség hangsúlyozása fontos üzenete e vallásnak, ezért főleg olyan tagokat vesz fel keresztelés által, akik rendelkeznek már élettapasztalattal és döntésük, illetve Istennel kötött személyes szerződésük komolyan vehető.

Az esemény, amelyet most leírok, egy vasárnapi istentisztelet. A prédikátor hívott meg minket egy előzetes beszélgetés során, amikor az egyházzal kapcsolatosan érdeklődtünk. Nincs takarnivaló abban, ahogyan ünnepelnek, mondta.

Vasárnap délelőtt kezdődött az istentisztelet, és kb. másfél-két órát tartott. Színhelye a cigánysor közvetlen közelében álló imaház volt. A negyvenöt-ötven résztvevő két padsorban foglalt helyet, nemenként külön, jobbról a férfiak, balról az asszonyok. Mi hárman (Árpád, Balázs és én) a férfiak padsorában egymástól távolabb foglaltunk helyet, hogy az engedélyezett fényképezéshez különböző szögeket biztosítsunk. Az istentisztelet meghatározott rendben zajlott, közös éneklések és egyéni prédikációk, felszólalások váltakozásával. Számomra az tűnt megjegyzésre méltónak, hogy a felszólalások kiegyensúlyozottak voltak és demokratikus jelleggel követték egymást. A prédikátori igehirdetésszerű bevezető után elvileg bárki engedélyt kérhetett a felszólalásra, kiegészíthette a prédikációt, esetleg felolvashatott egy igerészt, vagy teljesen más problémát vethetett fel. A többiek csendben hallgatták végig, majd rövid ámen-nel hagyták jóvá. A gyakorlatban természetesen vannak olyan egyháztagok, akik gyakrabban szólaltak fel, mint mások. Feltűnt, hogy egyetlen nő sem beszélt. Az éneklést a prédikátor és a zenészek (egy trombitás és két akkordeonos) irányítják.

Számomra a legmegrázóbb része az istentiszteletnek az volt, amikor a prédikátor felszólítására mindenki személyesen fordul istenhez szóval és gesztussal. A kialakuló hangzavaron néha áttör egy-egy hangosabb sikoly vagy kiáltás, és az arcokon az átszellemüléstől a kétségbeesésig az érzelmek teljes skálája vonul át. A közösség előtt kifejezett személyes hit pillanata ez.

A vége fele járt már az istentisztelet, amikor az egyik egyháztanácsos felszólított minket, hogy mi is beszéljünk. A helyzet számomra meglepő volt, de végül felolvastam egy részt a Szentírásból (Pál 1. levele a Korintusbeliekhez 13. 1-13.). A válasz a szokott ámen volt. A helyzet nem hordozott találkozás jelleget; a felszólítás után a figyelem középpontjába kerültünk, de inkább mint más vallásúak, nem mint más etnikumhoz tartozóak voltunk megnyilvánulásra kényszerítve. A szólás elutasítása tettszámba ment volna, mivel az elutasítás nyilvánvaló jelét

látták volna benne, és ez bizonyára kihat a terepmunka további részére.

Az viszont, hogy egyáltalán létrejöhetett ilyen helyzet, az intézményesült formának tulajdonítható. Az imaházba lépve résztvettünk az istentiszteleten, tehát elfogadtuk azt a forgatókönyvet, amely előírja egy ilyen típusú esemény lezajlását. Mi itt idegenek voltunk, mint más vallásúak, ezért nem ismertük azt a viselkedésformát, amely az ilyen helyzethez illik. Így kihívásként ért a szólásra való felkérés. A felszólító ezt természetesen tudta.

Ez az érintkezés nem vált találkozássá, mert olyan standardizált minták léptek működésbe a helyzet során, amelyek elhárították a más körülmények között ritkán megkerülhető interetnikus jelleget. Így a formalizációnak azt a hatását észlelhettük, amely a standardizáció által összemérhetővé tette a két etnikum bizonyos jegyét, ebben az esetben a vallását. Ez arra utal, hogy itt már nem csak az interperszonális kapcsolatok szintjén vizsgálható a találkozás, hanem szimbolikus konstrukciók, rendszerek és azok materializációi vetélkednek egymással. Ennek feltétele, hogy a rendszerek izomorfok, azaz azonos felépítésűek legyenek. Ez pedig a különbségek tudatosodásának és a kulturális elkülönbözödésnek olyan foka, amely beleillik a nemzetté alakulás általános grammatikájába (vö. LÖFGREN 1988.).

4.2. Az üzletben

A földtulajdonviszonyok visszaállításakor a cigánylakosság teljesen kimaradt a földosztásból; a kollektívgazdaság feloszlásával fő keresetforrását is elvesztette. Napszámosként dolgozhattak, vagy „részében" a földdel rendelkező magyar gazdák területein. Külföldi árukkal való kereskedelemmel kevesen foglalkoztak, de ezekből alakult ki a csoport elitje.

Az anyagi függetlenedés másik fontos elindítója a vendégmunka végzése külföldön, ami által kialakult az árnyaltabb belső társadalmi rétegződés is.

A saját üzlet létrehozása már a gazdasági önállósulás állomása. Az egyház és a bolt létrejötte abban hasonló, hogy mindkettő „külső befektetővel" jött létre. Az egyház létrehozását s működését a brassói misszió, az üzletét a „baróti patron" segíti és ellenőrzi.

Fontos felvevőpiac felkutatása és gyors „befektetés" volt mindkét részről, amivel egy lényegében érintetlen területet „hódítottak" meg. Ez azt is jelenti, hogy volt egy igény, amivel találkoztak ezek a külső hatások, mert csak így intézményesülhettek. Ezt az igényt éppen a szimbolikus kirekesztés teremtette meg, amely a falu magyar lakói részéről a cigányok fele irányul. A szimbolikus kirekesztésre válaszként indult el a cigányközösség az olyan integráció útján, mely során önálló intézményei jöttek létre.

Az üzletben való találkozás előzménye, hogy miközben másodmagammal (MÁRKÓ László társaságában) Száldobos magyar lakói közt végeztünk terepmunkát, megtudtuk, hogy a cigányok „boltot nyitottak a dombon". Azt is elmesélték, hogy az üzletet egy baróti ember tartja fenn, ő váltotta ki az engedélyt is. Felesége a közegészségügynél („szanepid") dolgozik, és általa „intézte el" az egészségügyi vizsgálatot.

Az üzletet egy némi kereskedői gyakorlattal rendelkező cigány férfi vezeti, aki azelőtt importból származó termékekkel házalt. Nem tartozik a cigányközösség legmódosabb rétegéhez, de házának egy részét elválasztva ki tudott alakítani egy üzlethelyiséget. Ebben a helyiségben zajlott le az a találkozás, amelyet a következőkben leírok.

Mikor az üzletbe léptünk, a boltos először azt hitte, vásárolni akarunk - néhányan a falu magyar lakói közül is szoktak néha itt vásárolni - csak miután az üzlet működéséről kérdeztük, ismerte fel bennünk a „múltkori fényképészeket". Ettől fogva nem vevőként tekintett ránk, inkább mint akikkel elbeszélgethet, amíg a vevők jönnek-mennek. Így folyamatos beszélgetés nem alakulhatott ki, mert az üzlet elég forgalmas, és mindig megszakította a társalgás szálát egy-egy vevő. Az üzletben sokan hitelbe vásároltak, de olyan is akadt, akinek nem adott hitelbe. Megmutatta a füzetet, amelyben vezette a tartozásokat, és kiderült, hogy főleg a stabil munkahellyel (pl.

bányász), keresettel rendelkezők élveznek hitelt. Ezek fizetéskor tudnak törleszteni.

Ez a jelenség arra utal, hogy bizonyos fokig bürökratizálódnak a cigányközösség gazdasági kapcsolatai. Ez egy új típusú szolidaritás kialakulása felé mutat, amely bizonyos modernizáció során válik általánosabbá; ez a lojalitáson alapuló társadalmak kohéziótípusa. A boltos a patronnak tartozik lojalitással, a hitelben vevő a boltosnak. Ez egyszersmind a külső erőforrásokkal való gazdálkodás módja is.

4.3. Az iskolában

A román anyanyelvű cigányok román tagozaton járnak délután a falubeli iskolába, amelyet a magyarok sajátjuknak tekintenek. Tanáraik kiválogatásának kritériuma más, mint a magyar tagozaton. A tanárok nagy része érettségivel tanít.

A „délutáni tagozat" egy szünete idején értünk az iskolába. A tanítónő elmondta, hogy az órák megtartása általában kimerül a leckevázlat táblára való felírásában: „Nincs mit csinálni, felírjuk a táblára a vázlatot, úgyes magas nekük, nincs mit magyarázni." Szünetkor az osztályokat lakattal bezárják, „nehogy széttörjék a berendezést". A tanárok román nyelvtudása nem haladja meg a vidék átlagát.

A cigányok viszonya a román nyelvhez más, mint a magyarok viszonya a magyar nyelvhez. A román sokkal kevésbé terhelt szimbolikusan a cigányok számára, mert természetes adottságként fogadják el és használják. Ezzel szemben a magyar lakosok erős szimbolikus jelentéseket (tehát érzelmeket is) kapcsolnak anyanyelvükhöz és történeti szimbólumaikhoz. Ennek okát a nemzettéválás során kialakított diskurzusban látom. De nemcsak saját nyelvükhez viszonyulnak szimbólumként, számukra a cigányok által használt román is majdnem olyan erős, de ellentétes irányú szimbolikus töltéssel rendelkezik. Ez a jelenség hasonló ahhoz, amelyet mint a „faj" megkülönböztetésére irányuló szeparációt szoktak leírni (WIEVIORKA 1994.). Itt ugyanis nem arról van szó, mint két nemzet között, hogy kölcsönösen ütköztetik szimbólumaikat, és ezáltal vetélkedve akarják bizonyítani egymásnak felsőbbrendűségüket. Ez inkább a cigányok barna bőrszínével kapcsolatos sztereotípiához hasonlít; egyik etnikum olyan elemet választ ki és forgalmaz szimbólumként a másik etnikum jellemzői közül, amely annak számára nem hordoz szimbolikus jelleget. A jelenség forrása az a diskurzív hozzáállás, hogy ha a mi csoportunknak vannak szimbólumai, és büszkén használjuk azokat, a másik csoportnak is kellenek, hogy általuk stigmatizálhassuk őket. Ebben a folyamatban nem fontos, hogy a másik etnikum el is fogadja azokat a szimbólumokat, nem is nekik van rá szükségük.

Az eltérő viszonyulás a nemzetté válás folyamatán átment etnikum (magyarok) és egy olyan etnikum közt, amely nem artikulálja magát nemzetként, szembetűnő.

Az önálló intézmények sorában fennáll egy külön iskola létrehozásának lehetősége, erre a magyarok részéről az igény meg is van. A külön iskola azonban a román nemzeti ideológia potenciális terjesztőjévé (is) válhat. A lehetséges asszimilációs választások közül a román nemzet részévé válni jobb választásnak tűnhet, mint kisebbségnek lenni egy kisebbségben. Ez a külső erőforrásokra való közvetlen rákapcsolódást is jelent, amit a magyarok majd egyértelmű versenyhelyzetként értelmeznek.

5. Következtetések

A formalizáció nem egyenletes folyamat. Szerepet kap benne a modernizáció, a nemzetmegalkotó törekvés és a kirekesztő mechanizmusok. Ugyanakkor azok a modellek, amelyek egyik vagy másik elit szeme előtt lebegnek, döntő fontosságúak lehetnek. Itt csak a *protonemzet* fogalmára utalnék. A cigányokat a magyar közéleti (és tudományos) beszédben is gyakran emlegetik, mint a nemzettéválás folyamatán még át nem ment, de már a küszöbén álló etnikumot. A „protonáció" önmagát beteljesítő jóslat, bár nem mindig ugyanazt hozza létre. A Magyarországon élő cigány anyanyelvű oláhcigányok és a Romá-

niában élő román anyanyelvű beások lehet, hogy két különböző nemzet részévé válnak. A kategorizációk homogenizálódása azonban közös minden nemzetté válásban. Strukturális szempontból a cigány etnikum nem illik bele az európai kategorizációba, amely nemzetekben, nemzeti kisebbségekben gondolkodik. A bele nem illés sok esetben jelent problémát a környező népcsoportoknak, ez is egyik ok a társadalmi és gazdasági okok mellett, hogy cigánykérdésről kezdenek beszélni. Úgy látom, most a nemzetté válás tűnik sok értelmező szempontjából a „kérdés" megoldásának.

Esetelemzésem következtetése az, hogy a formalizáció olyan összetett folyamat, amely nem hoz egyértelmű eredményeket. A róla való beszéd természetesen alakítja, ám nem mindig a beszélő által kívánt irányba.

Ez a dolgozat szándékom szerint tudatosítani próbál olyan kulturális mechanizmusokat, amelyek jelenléte nemcsak a száldobosiak számára mindennapos.

Irodalom

1. ANDERSON, Benedict (1989) Képzelt közösségek: megjegyzések a nacionalizus eredetéről és terjedelméről. In. Janus VI.1. 3-12.

2. BARTH, Fredrik (1969) Introduction in. Ethnic Groups and Boundaries. The Social Organization of Culture Difference; Oslo, Scandinavian Press. 9-38.

3. BARTH, Fredrik (1996) Régi és új problémák az etnicitás elemzésében. In. Regio 1996/1. 3-25.

4. BÍRÓ A. Zoltán (1996) A megmutatkozás kényszere és módszertana.In. KAM: Egy más mellett élés. A magyar-román, magyar-cigány kapcsolatokról. Pro-Print, Csíkszereda. 247-2776.

5. BOURDIEU, Pierre (1985) Az identitás és a reprezentáció. In. Szociológiai Figyelő. 7-22.

6. BOURDIEU, Pierre (1978)A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése. Gondolat, Budapest.

7. ERIKSEN, Thomas H. (1993) Ethnicity & Nationalism. Anthropological Perspectives. Pluto Press, London.

8. GELLNER, Ernest (1995) A nacionalizmus és a komplex társadalmak kohéziójának két formája. Eszmék a politikában: a nacionalizmus; szerk. BRETTER Zoltán és DEÁK Ágnes, Tanulmány Kiadó, Pécs 88-212.

9. GOFFMAN, Erving (1975) Az én jelenléte a mindennapi életben. (részletek) (The presentation of Self in Evriday Life). In. Érintkezések (válogatott tanulmányok), Szociológiai Füzetek, Budapest. 21-96.

10. HALL, Edward T. (1995) Rejtett dimenziók. Katalizátor Iroda, Budapest.

11. HERNÁDI Miklós (szerk.) (1984) Fenomenológia a társadalomtudományban. Válogatás. Gondolat, Budapest.

12. HYMES, Dell H. (1975) A beszélés néprajza. In. Társadalom és nyelv. Szociolingvisztikai írások, Vál. PAP Mária és SZÉPE György, Gondolat, Budapest. 91-146.

13. HYMES, Dell H. (1979) A nyelv és a társadalmi élet kölcsönhatásának a vizsgálata. In. Beszédaktus - kommunikáció - interakció. Szerk. PLÉH Csaba - TERESTÉNYI Tamás, Tömegkommunikációs Kutatóközpont, Budapest. 213-263.

14. KAM (1996) Egy más mellett élés. A magyar-román, magyar-cigány kapcsolatokról. Pro-Print, Csíkszereda.

15. KARÁCSONY András (1995) Szimbólum és társadalom. In. Bevezetés a tudásszociológiába. Osiris-Századvég, Budapest. 97-103.

16. KNAPP (1978) A nemverbális kommunikáció. In. Kommunikáció II. A kommunikáció világa. (Válogatott tanulmányok), Szerk. HORÁNYI Özséb, Közgazdasági és Jogi K., Budapest.

17. KÜRTI László 1994. Etnikai viszályok és a többszólamú önazonosság: néhány antropolgiai gondolat az identitásról. In. Korunk 1994/1. 91-99.

18. LÖFGREN, Orvar (1988) Gondolatok a nemzeti érzés kulturális szerveződéséről. In. Nemzeti kultúrák antropológiai nézetben. Szerk. HOFER Tamás, NIEDERMÜLLER Péter MTA Néprajzi Kutató Csoport, Budapest. 145-179.

19. OKELY, Judith (1983) The traveller-gypsies. Cambrigde University Press.

20. OLÁH Sándor (1993) Cigány-magyar kapcsolatok (a többségi magyarság cigány-képének vizsgálata Homoródalmáson). In. Antropológiai Műhely 1. 117-127.

21. POZSONY Ferenc (1993) A háromszéki magyar ajkú cigányok vallásos hitélete. In. Cigány néprajzi tanulmányok 1. Szerk. BARNA Gábor, Mikszáth K., Salgótarján. 76-80.

22. SCHEFLEN, A. E. (1978) A testtartás mint kommunikáció. In. Kommunikáció II. A kommunikáció világa. (Válogatott tanulmányok), Szerk. HORÁNYI Özséb, Közgazdasági és Jogi K., Budapest. 101-121.

23. SCHÜTZ, Alfred (1984) Az idegen. In. Fenomenológia a társadalomtudományban. Válogatás. Vál.Hernádi Miklós, Gondolat, Bp. 405-413.

24. STEWART, Michael Sinclair (1994) Daltestvérek. Az oláhcigány identitás és közösség továbbélése a szocialista Magyarországon. T-Twins Kiadó -MTA Szociológiai Intézet - Max WEBER Alapítvány, A Szociálpolitikai Értesítő Könyvtára.

25. WIEVIORKA, Michel (1994) Spaţiul rassismului. Humanitas, Bucureşti.

Jegyzet

1. Ez a tanulmány szakdolgozatom egy része, amelyet 1996 júliusában védtem meg a Kolozsvári BABEŞ - BOLYAI Tudományegyetem Bölcsészkarán magyar - néprajz szakon. Dolgozatom címe *A formalizáció folyamata az interetnikus kapcsolatban: esetelemzés egy cigány - magyar együttélés mellett élés példáján*, szakirányító tanár: POZSONY Ferenc.

2. KÜRTI László (KÜRTI 1994. 97.) tudománytörténeti kontextusba helyezve méltatja BARTHot.

3. Mindketten néprajzszakos hallgatók az ELTE-n.

4. MÁRKÓ Lászlóval „Cigányok és magyarok viszonyáról Székelyszáldoboson" címmel készítettünk egy esettanulmányt, amelynek eredményeit a dolgozatban felhasználom.

Relaţiile interetnice la Doboşeni (j. Covasna). Convieţuire între maghiari şi romi

(Rezumat)

Studiul are ca temă o situaţie interetnică, convieţuirea maghiarilor şi romilor din Doboşeni (j. Covasna). Folosind metodologia şi baza teoretică a etnografiei şi a antropologiei culturale analizează prin câteva studii de caz funcţionarea etnicităţii. Etnicitatea spontană neformalizată este un component al vieţii de toate zilele a locuitorilor din Doboşeni. Încercare de formalizare şi instituţionalizare a etnicităţii ar putea deveni discursul naţionalist. Concluziile analizelor arată că strategiile de convieţuire au un caracter reciproc, şi previn conflictele interetnice din sat.

Hungarian-Gipsy Interethnic Relations in Székelyszáldobos (Doboşeni, Covasna County)

(Abstract)

The case study analyses an interethnic situation. In the village Székelyszáldobos (Doboşeni, Covasna County) Hungarians and boyas Gypsies live together. Using the methodology and theoretical basis of ethnography and social anthropology the author analyses some interpersonal situations. According to Fredrik BARTH and Thomas HYLLAND ERIKSEN in these situations the process of ethnic border maintence and self-ascribtion can be described. Unformalized ethnicity is common in the village. The process of formalization may produce a nationalist discourse. The conclusions of the essay are: the symbolic borders are an important part of the social life of the village. Their existence prevents interethnic conflicts. Each side knows its territory and its borders, lives in its „own world" and respects the „world of the other".

1. ábra „Vesznek-e seprűt?" A seprűárus cigányasszony megszólítja a beszélgetőket

2. ábra A legközelebb álló meg se fordulva, csak hátranézve utasítja el

NAGY István

Egy 19. század eleji keleti puska restaurálása

(Kivonat)
A dolgozat egy nagyon megrongált állapotú múlt század eleji (1812?) angol feliratú keleti puska restaurálását írja le, úgy a farész, mint a fémrészek (cső, zárszerkezet, stb.) esetében. A puska a csíkszeredai Csíki Székely Múzeum tulajdona.

A tárgy adatainak leírása

A keleti puska a 19. század elejéről való. Eredetére és tulajdonosára vonatkozó adatokat nem ismerünk. 1952-től a Csíki Székely Múzeum tulajdonában van. A leltárkönyvben 80-as számmal vadászpuskaként szerepel

Hossza:
- 1444 mm,
- csőhossz: 1095 mm,
- csőfarnyúlvány: 55 mm,
- űrméret: 15 mm.

Francia kovács szerkezeti rendszerrel, mely a korábbi zártípusok legelőnyösebb tulajdonságait foglalja magába: egy darabból álló tűzcsiholó acél és frizzen (lőporserpenyő fedél), meg a frizzenrugó, melyek a lakatlemez külső felén találhatók a kakassal, míg a főrugó, kengyel, billenőcsukló, elcsattanó csap és rugója a lakatlemez belső felén, a lőfegyver oldalába süllyesztve helyezkednek el. Katonai területen ez lett a gyújtózár utódja. Kevés változással ezt a típust használták kb. 1830-ig. A lakatszerkezetet maratással díszítették.[1] Jelen esetben a lakatszerkezet felületén indák, levelek, madarak, a lakatlemezen a „LONDON WAPANTED" felirat olvasható. A puska sátorvasát kovácsolással vasból készítették, lakatosmunkával alakították, felülete sima, dísztelen.

A puskacső sima furatú, külvilága a nyílás felőli részén hengeres, majd kónuszosan folytatódik. A lőporkamrai részén elcsúcsosodó, damaszkolt[2], ezüsttel tausírozott[3] (indák, levelek, pontocskák). A cső célgömbbel és rövidvágású irányzékkal van ellátva. A csőfarnyúlvány is tausírozott díszítésű, az említett minták mellett 1812 felirat (valószínűleg évszám -N.I.) látható. Végén furat található. Ezen keresztül rögzíthető - csavarral - a cső a tushoz. A fegyvernek mesterjegye nincs, amit általában a csövön jeleznek.

A diófából készült tusa és a faágyazat két részből van kidolgozva, a tus nyakánál összeillesztve, ragasztva és két csappal biztosítva. Mindezt berakott gyöngyházlapocskák, önlemezek, ébenfacsapok valamint a közéjük vert rézszegek - ékeléssel is rögzítik a lapocskákat - díszítik. A tus gerincén vésett ezüstcsík van, alsó részén indamotívumokkal domborított, cizellált, kovácsoltvas szegekkel rögzített ezüstsáv található.[4] A csőrögzítő bilincsek és a puskavessző tartó is ezüstből, ezzel az eljárással készült.

A tárgy állapota
(restaurálás előtt, 1-8. kép)

A restaurálást az állapot leírása előzte meg, amelyet restaurátorlapon is rögzítettem. Az állapotot fényképekkel is dokumentáltam.

A puska nagyon megrongált állapotban került restaurálásra. Múzeumba kerülése előtt korábban már javították, ami a tárgy legnagyobb károsodását okozta. A tárolási körülmények sem voltak megfelelőek.

A sátorvas hiányos és korrodált, az ilincsek elszakítva, felületükön ezüstszulfid fekete színeződése látható. Illesztéskor nyilvánvalóvá vált, hogy a fegyver tartozékai. A faágyazaton meg a csövön lelt nyomok a bilincsek számára és helyére utalnak. A cső elhajlott, a faágyazathoz bádoglemezből készült két darab bilinccsel és csontenyvvel volt rögzítve, durván átfúrták „megsüketítették". A faágyazatból két darab, egy

138 mm-es és egy 150 mm hosszú (brutméretű) rész hiányzik. Amikor a csövet az ágyazatból nehezen kiszabadítottam, megállapítottam, hogy hiányos, megrepedezett, hosszan hasadt ágyazatot egy csontenyvvel beragasztott vászondarab tartotta össze az ugyancsak beragasztott csővel. A tus nyakánál az illesztés össze volt szegelve. A puska nem teljes, hiányoznak: 1 db. cizellált ezüst sáv (a robbanókamra alatt), 151 db. gyöngyház-berakás, 8 db. ónlemez, 216 db. ébenfacsap, 1 db. süllyesztett fejű, 46 mm hosszú M5x1,70-es csőfarnyúlvány-szorító csavar, 1 db, gömbölyű fejű, 40 mm hosszú M5x1,70-es lakatszerkezetet leszorító csavar, 13 db. 8 mm-es kovácsolt kisméretű vasszeg, a faágyazatot elől lezáró ezüstlemez, a töltővessző és számtalan rézszeg.

A berakások közti farészek az előző javításkor töredezhettek le. A hiányzó berakásokat csontenyvből, gipszből és homokból készült keverékekkel töltötték ki. A teljes faanyagot csontenyvvel mázolták be. A lakatszerkezet és a tuszáró lap nagyon korrodált. A cső kívül enyhén korrodált, mivel előzőleg teljes hosszában csiszolóvászonnal megcsiszolták. Belvilága korrodált, nem volt tisztítva. A fegyver egész felülete olajos-zsíros szennyeződéssel telített. A feladat az előző javítások hibáinak a helyrehozatala volt, és a puskát úgy kellett restaurálnom és kiegészítenem, hogy az kiállíthatóvá váljék, és ne szenvedjen további károsodást. A kiegészítéskor figyelnem kellett arra, hogy betartsam az esztétikum és a tárgy állapota megkövetelte határt, jelezve a pótlásokat.

Anyagvizsgálatok

Az anyagvizsgálatokat a lehetőségek szerint különböző intézmények szakembereivel - laboránsokkal - készíttettem el.

Tisztítás, restaurálás
(9-20. kép)

Farész

Miután a tárgy anyagát megismertem, hozzákezdtem a tisztításához. A cső után különválasztottam a fától a többi fémrészeket (szerelvényeket) is. A puska farészéről az olajos-zsíros szennyeződéseket rövidre nyírt ecsettel, alkohollal tisztítottam meg. Ezt követően a mázolt csontenyv réteget többrendbeli 35-40°C-os desztillált víz és kemény sörtéjű kefével és puha, száraz ronggyal való letörléssel távolítottam el. A díszítőmintákat kiegészítő homok-gipszenyv vizes vattával áztattam, majd helyükről szikével pattogtattam ki. Ekkor jöttem rá, hogy a gyöngyházlemezek jórészét az előző javításkor nem tették a helyére. Ezt a lemezeken lévő, letöredezett-lecsípett ébenfacsapok és a fában lévő furatok igazolják. Ezeket a gyöngyházlemezeket is el kellett távolítanom. Tisztítás után a fát 2%-os denaturált szeszben oldott pentaklór-fenol oldattal kezeltem és fertőtlenítettem.

A zsíros szennyeződéstől részlegesen megtisztított csövet két egyforma keményfa hasábra helyezve kéziprés alatt megegyengettem. A cső és az ágyazat közé papírt helyeztem, hogy a szorításkor kipréselődött ragasztót a csőtől eltávolítsam. A csövet ideiglenesen visszaszereltem a helyére, hogy az ágyazaton több helyen levő repedések pontosan illeszkedhessenek egymáshoz. A tus és a csőágyazat illesztését követően a munkaasztalon két leszegezett fa között, oldalszorítókkal lefogva 2 db. Ø=6 mm-es diófacsappal csapoztam és ragasztottam. Az előzőleg beütött szegek helyét diófával tömítettem, eltüntettem. Az ugyancsak zsírtalanított, de még pucolatlan lakatszerkezetet ideiglenesen a cső mellé helyeztem (visszaszereltem), mivel a ragasztások és hiányzó farészek kiszerkesztését csak ily módon lehetett pontosan elvégezni.

Az összeragasztott testen hozzákezdhettem immár a hiányok pótlásához. Egy letört kis részből megtudtam állapítani az ágyazat teljes hosszát. Ebből kiindulva analógiák és néhány fénykép segítségével tisztázódott a hiányzó részek hossza és alakja.

A hiányzó farészeket egy 138x42x52 mm-es és egy 150x22x18 mm-es hosszúságú diófahasábból egészítettem ki. Ezekre a hasábokra rajzoltam az 1-es és 2-es ábrákon látható szerkesztéseket, melyek szerint különböző profilú vé-

sőkkel kifaragtam. Ezután következett az illesztés, amelyet a 3-4-es ábra és a 10-11-12-es kép illusztrál. Az illesztések egyenes és V alakú felületek. Ezek kialakításához szükséges volt az eredeti farész hasonló kialakítása, faragása. Oldalanként 3-5 mm-es veszteséget jelentett. Mivel az egyszerű ragasztást nem találtam elég biztonságosnak, kénytelen voltam az erősítéshez diófacsapot használni. Ezt megelőzően két hasonló profilú, azonos tartású fadarabot csapoltam össze hagyományosan 2 db. Ø4x20 mm-es csappal és epoxigyanta alapú UHU-PLUS-al ragasztottam össze (5. ábra). Az így nyert darabot két végén alátámasztva kéziprés alá helyeztem. A préssel addig szorítottam, amíg a darab eltörött, de nem a ragasztástól, hanem a csapfurat fenekénél. Megállapításom szerint - ahogy az 5/c ábrán látható -, a csapvég és a furatfenék nem illeszkedett össze. A próbadarab a nem kitöltött üregnél és a furatfenék-vállnál tört el. A második kísérletnél kónuszos végű csapot és ennek megfelelő furatot alkalmaztam (6. ábra). Megismételtem ugyanazt a próbát. Az eltöréshez használt erőt növeltem. (Az erőkülönbség precíz mérésére nem volt lehetőségem.) A megoldást más esetekben is jónak látom.

A ragasztások után, ahol lehetőség volt rá, lecsiszoltam, máshol levéstem a fölösleget, majd összedolgoztam. A gyöngyházelemek helyét kifaragtam. Ezután az eltávolított gyöngyházelemeket megszabadítottam a letöredezett és lecsípett ébenfacsapoktól, s így a formák meg a furatok szerint - nehezen -, de megtaláltam az eredeti helyüket, és ébenfa csapokkal, rézszegekkel valamint egy kevés UHU-PLUS ragasztóval rögzítettem. A hiányzó énlemezeket szintén únlemez betétekkel egészítettem ki. Miután a 46 db. gyöngyházlap a helyére visszakerült, hozzákezdtem a hiányzó részek kiegészítéséhez. A gyöngyházlapokat készen vásárolt gyöngyutánzattal pótoltam. Ezeket a mozaikszerű lapocskákat lombfűrésszel vágtam ki, összesen 151 db.-ot. A minták folytonosságát minden esetben meg lehetett állapítani, formája a szimmetrikus megmunkálás miatt egyértelműen mutatkozott. A lapocskák kirakása után az egyenes közökbe az alapanyagnak megfelelően 1-2 mm-es diófalemezekkel ragasztottam be (13-18. kép). A görbe, megmintázott közöket UHU-PLUSZ ragasztóba kevert diófa reszelékkel egészítettem ki. A műgyanta kikeményedése után a pótolt részek megmunkálását finom vésőkkel,. késekkel, szikével, reszelővel végeztem. Utoljára hagytam akis ébenfa csapok helyének a kifúrását, majd az általam készített Ø 2x4 mm-es és Ø 4x4 mm-es ébenfa csapok, rézgyűrűk és Ø 1x4 mm-es rézszegek beütését. Miután a fegyver farészén pótoltam a hiányzó berakásokat, kiegészítettem, összedolgoztam, políroztam (19-20. kép) és megfelelőképpen patináztam, a teljes farészt lenmagolajjal áttöröltem. Ezáltal egységes fényt kapott. A további munkálatokig a farészt megfelelőképpen tároltam.

Fémrész

- Cső

Mivel az előzőleg megtörölt, zsírtalanított csőről a lövegzárat nem lehetett leszerelni, mert nem menettel, hanem bekovácsolva volt felszerelve, nagyon megnehezítette az amúgy is korrodált belvilág pucolását. Más megoldásom nem volt, mint, hogy az elektrolitikus kezelést alkalmazzam, de úgy, hogy az ezüsttel tausírozott cső külvilágát a kezelés ne érje. Ezért a 7. ábrán bemutatott megoldást használtam. (A gyújtó- és a „süketítő"-lyukat fadugóval bedugtam.) Az eljárást előzőleg egy darab korrodált vízvezeték csövön kipróbáltam. A kísérlet után a hosszában elvágott vízcső egy részén megállapítottam, hogy az eredmény kielégítő. (Feszültség: 12 V; kezdeti áramerősség: 6 A/dm2, később 3 A/dm2; elektrolit: 5%-os NaOH; anód: 1080 mm x Ø4 mm-es rozsdamentes huzal.)

A fürdőt többször megismételtem az áramerősség állandó csökkentésével, közben 20%-os zsír-alkohol-szulfonátos melegvízzel, puskacsőkefével keféltem. Az eljárást addig ismételtem, míg egészen tiszta öblítővizet nem nyertem.

Különös gondot igényelt a tausírozott külső felület, melyet rövid ideig EVIPASS-al kezeltem, majd mechanikusan tisztítottam, ügyel-

ve, hogy a meglévő tausírozott részek ki ne hulljanak. Mivel az előzőleg csiszolt külső felületen durva hosszanti csiszolásnyomok látszottak (az előző tisztítás nyomai - N.I.), a pucolás után enyhén filccel és krómtisztító pasztával, először kereszt-, majd hosszanti irányban políroztam. Ezt követően zsír-alkohol-szulfonátos meleg vízzel mostam át, azután desztillált víz fürdőben többször kifőztem. Töröltem, és kb. 100°C-on szárítottam. EVIPASS-al kívül-belül vékonyan átkentem, s azt puha ronggyal jól bedörzsöltem a felületbe, újból szárítottam, és a „süketítést" diamantgittel tömítettem, majd fegyverápoló - MINOL-B 11 - aeroszollal kezeltem.

- Zárszerkezet

Darabjaira szereltem, és elektrolitikus kezelésnek vetettem alá. A fürdőbe helyezéskor ügyeltem arra, hogy a tárgyak a legnagyobb felületükkel forduljanak az anód felé. (Feszültség: 12 V; áramerősség: 3 A/dm2; elektrolit 5% NaOH; anód: 3 mm-es krómnikkel lemez.) Többszöri forgatás után gépi és kézi vas-karc kefével átkefélteM. Ez elősegítette a rozsda lazulását. Közben a mélyben levő ölő korróziós gócokat ki kellett pattintgatnom. A folyamat, bár igen hosszadalmas, jó eredménnyre vezetett. Az acélrészeket (rugók) nem ajánlatos az említett módon tisztítani, mert felületi edzést eredményezhet, és újabb feszítéskor eltörhetnek. A rugók tisztítását mechanikusan végeztem. Az elektrolízist mechanikus tisztítással párosítva a korróziós termék teljes eltávolításáig folytattam. A megtisztított szerkezeteket desztillált vízben főztem, szárítottam, EVIPASS-al passziváltam, és MINOL-B 11 fegyverpucoló aeroszollal kezeltem.

- Sátorvas

Tisztítását a lakatszerkezet darabjaival egyszerre végeztem. Ezt követte a hiányzó Ø 6-os rozetta elkészítése, felhegesztése, tűreszelőkkel való összedolgozása, a Ø 2,5-ös furat elkészítése és zenkolása. A passziválást az előzőleg bemutatott módon végeztem.

- Csavarok

A hiányzó csőfarnyúlványt és lakatszerkezetet leszorító csavarok hosszát a fegyveren található furatok hossza-, a menet léptékét a fémrészen levő menetelt furatok-, meg egy eredeti csavardarab szerint rekonstruáltam. A csavarokat melegen kovácsoltam, majd a meneteket esztergapadon, pontosan kiszámított menetemelkedés szerint, magam készítette profilkéssel vágtam (8. ábra). Ezt a műveletet azért végeztem így, mert a csavarok menetemelkedése és profilja eltér a ma használatban levőktől, és nem találtam megfelelő korabeli szerszámot. Elkészítésük után hevítéssel olajban patináztam.

- Szegek

A 13 db. hiányzó 8 mm-es kis szeget a meglévő 4 db. mintájára, magam készítette szerszám segítségével kovácsoltam, majd hevítéssel olajban barnítottam.

- Töltővessző

A puskához tartozó töltővessző hiányzott. Azt analógiaként felhasznált hasonlókról készített fotók alapján rekonstruáltam.

A csavarokat, a szegeket és a töltővesszőt (OL 15-ös[5]) betonvasból készítettem.

- Szíjtartók

Megfelelő állapotban voltak. EVIPASS-al és krómtisztító pasztával tisztítottam azokat.

- Ezüst díszítések, szerelvények

A meglevő részeket - a tus végén és az ágyazaton levő veretek, a tusgerincen levő csík, a töltővessző hüvely, az oldallemez és a 4 db. csőszorító bilincs felületét - az olajos szennyeződés alatt - fekete ezüst-szulfid korrózió borította. A szennyeződéseket zsír-alkohol-szulfonátos lemosással távolítottam el. Mivel az alkatrészek a fémig tisztíthatók voltak, - nielló vagy aranyozás-

mentesek -, ARGENTOL ezüsttisztító oldatban való átmosással, többszöri átecseteléssel és KOMFORT általános fémtisztítóval takarítottam. A megtisztított alkatrészeket egyszer csapvízben, majd desztillált vízben áztattam, majd közömbösítés végett kifőztem.

A négy leszorító bilincs deformálódását különféle fogók segítségével hoztam helyre. A bilincsek ragasztását ezüstforrasztással végeztem. A forrasztás és tisztítás után 5 rész káluimszulfid, 10 rész ammónium-karbonát és 1000 rész víz hideg oldatában patináztam és fegyverolajjal kezeltem.

A hiányzó részeket - robbanó-kamra alatti veret, egy db. leszorító bilincs, ágyazatot lezáró lemez -, 8 latos (gyenge minőségű) ezüstlemezből készítettem. A cizellálást az eredetiek után készített rajz szerint végeztem. A kidolgozáskor, megkülönböztetés végett, kissé eltértem az eredetitől. Így a pótlás közelről felismerhető, de 1-2 m-es távolságból nem rontja a tárgy jellegét.

A puska alkatrészeinek a letisztítását, konzerválását és kiegészítését az összeszerelés követte.

Jegyzet

1. Készítése: a fémet viasszal borítják, s ezt a bevonatot átkarcolják, a felületére savat visznek fel, ami a karcolásokon behatolva belemar a fémbe. Ezt követően eltávolítják a viaszbevonatot, a fémfelületet pedig kifényesítik. Így szürkén megjelenik a mélyített minta.

2. A damaszkolt- vagy más néven dömöckölt acél nem külső díszítés, hanem a csőkészítés módjának megnevezése. Különböző széntartalmú vas és acél összeolvasztásakor, kovácsolásakor keletkezik. Cső esetében a felhevített huzalokat egy magra csavarták, és melegen összekovácsolták, majd a magot eltávolították. A felületet savakkal kezelték, ezáltal hullámos, mozaikszerű árnyalások keletkeztek, aszerint, hogy a sav a lágyabb vagy a keményebb részeket támadta-e meg jobban.

3. A tausírozás a nem nemesfémnek nemesfémmel való berakásos díszítése. A díszítésre kerülő tárgyon a mintát vagy annak körvonalait kimélyítik, kivésik. Az így nyert érdes felületre kalapálják rá a vékony nemesfém szalagot, huzalt.

4. A domborítás vagy trébelés kidomborodó dekorációra utal, amit a fémlemez hátoldalának a kikalapálása eredményez. Ha a domborított mintát a külső felületről viszik fel pontozó szerszámmal és vésővel, akkor a díszítőeljárást cizellálásnak nevezzük. Ezt az eljárást általában domborítással együtt alkalmazzák.

5. Román szabványjelzés

Restaurarea unei puşti orientale din sec. XIX.

(Rezumat)

Lucrarea descrie restaurarea unei puşti orientale (cu inscripţie engleză), de la începutul secolului trecut (1812?). S-a restaurat atât partea din lemn, cât şi cea metalică (ţeavă, zăvor, etc.). Puşca este în proprietatea Muzeului Secuiesc al Ciucului (M.-Ciuc).

The Restoration of an Oriental Gun from the 19th Century

(Abstract)

The paper describes the restoration of an Oriental gun (with an English inscription on it) from the beginning of the past century (1812?). Both the wooden part as well as the metal part (the barrel and the bolt) were restored. The rifle is to be found in the Székely Museum of Csík.

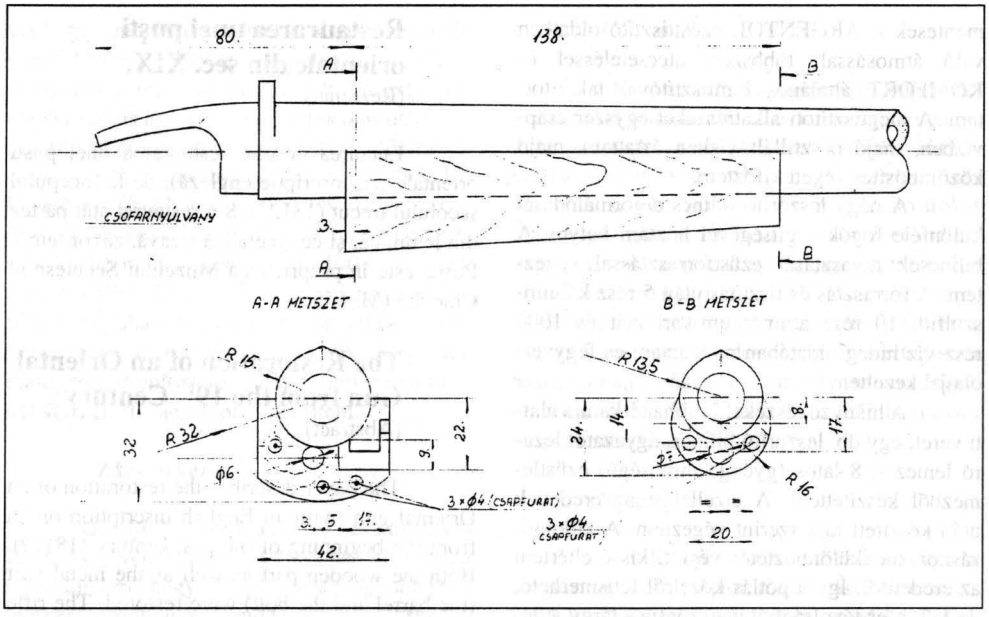

1. ábra A hiányzó farész kiszerkesztése

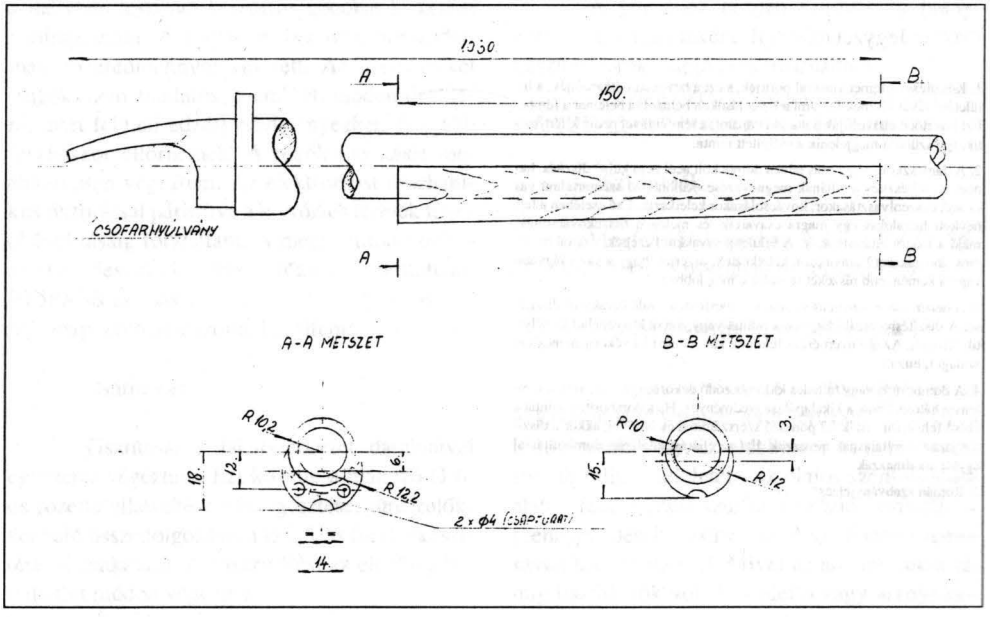

2. ábra A hiányzó farész kiszerkesztése

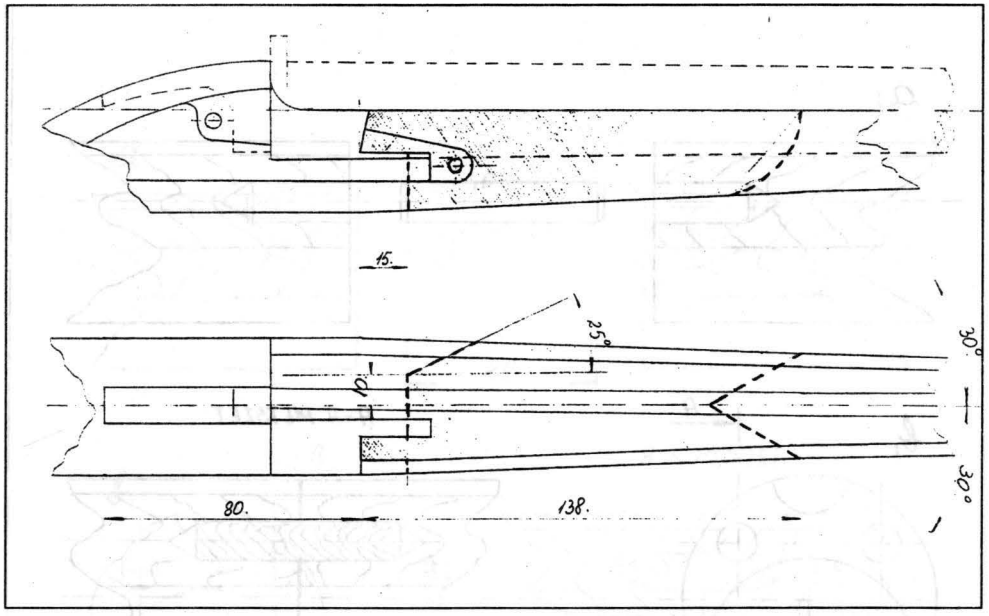

3. ábra A hiányzó rész illesztése

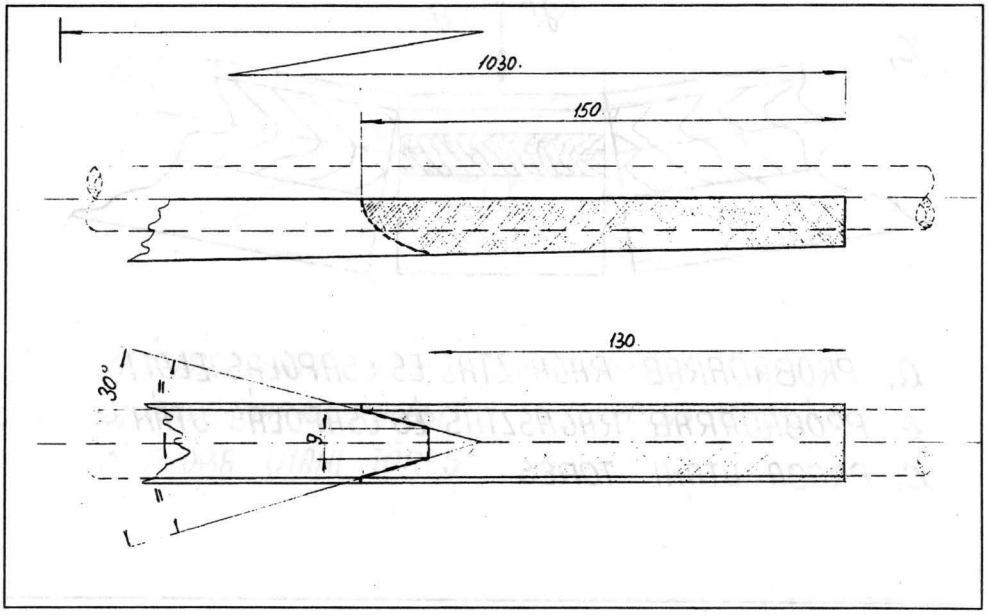

4. ábra A hiányzó rész illesztése

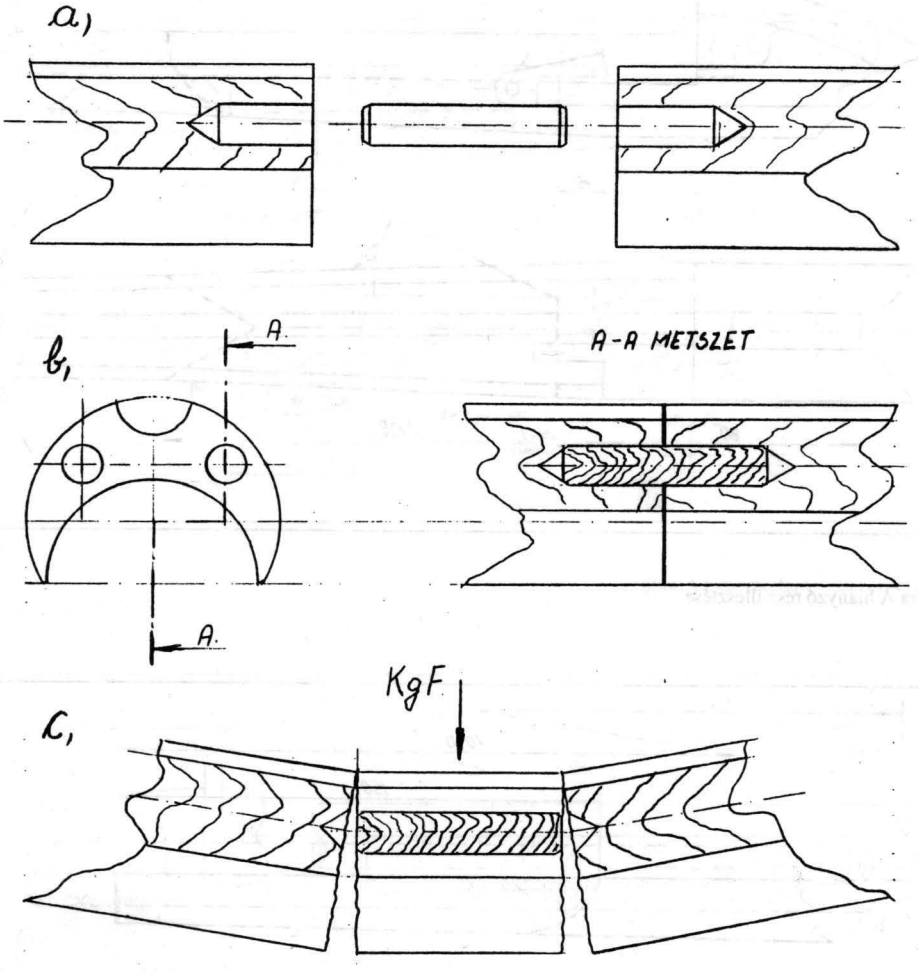

a, PRÓBADARAB RAGASZTÁS ÉS CSAPOLÁS ELŐTT
b, PRÓBADARAB RAGASZTÁS ÉS CSAPOLÁS UTÁN
c, PRÓBA UTÁNI TÖRÉS

5. ábra Első kísérlet hagyományos csappal

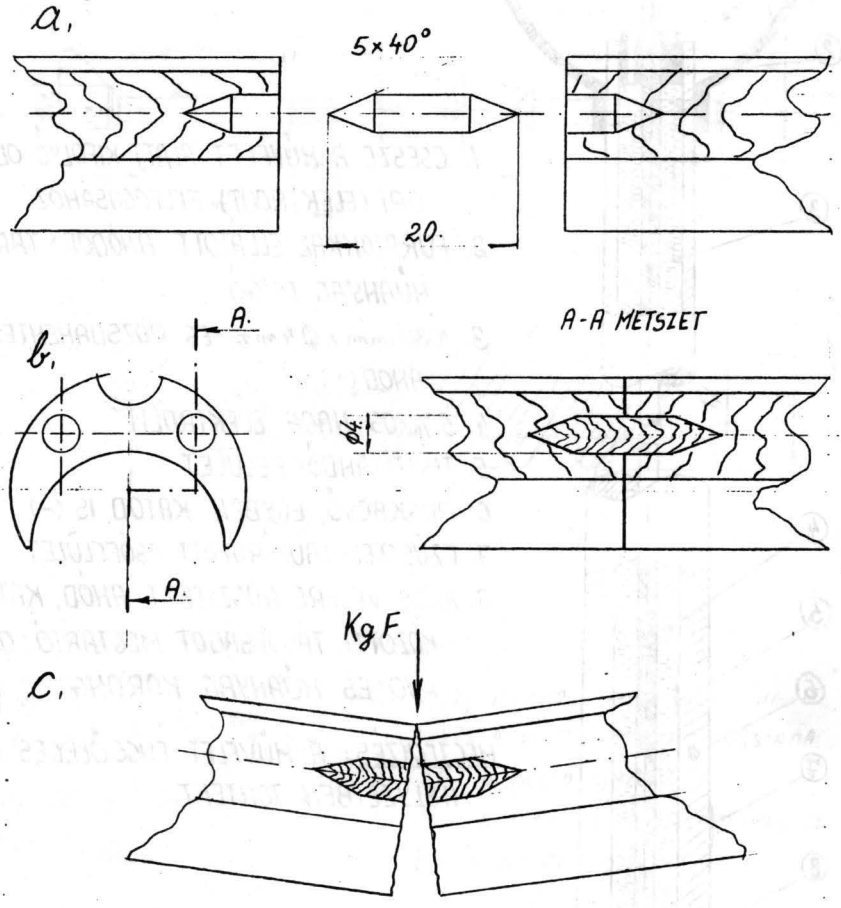

a, PRÓBADARAB RAGASZTÁS ÉS CSAPOLÁS ELŐTT
b, PRÓBADARAB RAGASZTÁS ÉS CSAPOLÁS UTÁN
c, PRÓBA UTÁNI TÖRÉS

6. ábra Második kísérlet kónuszos csappal

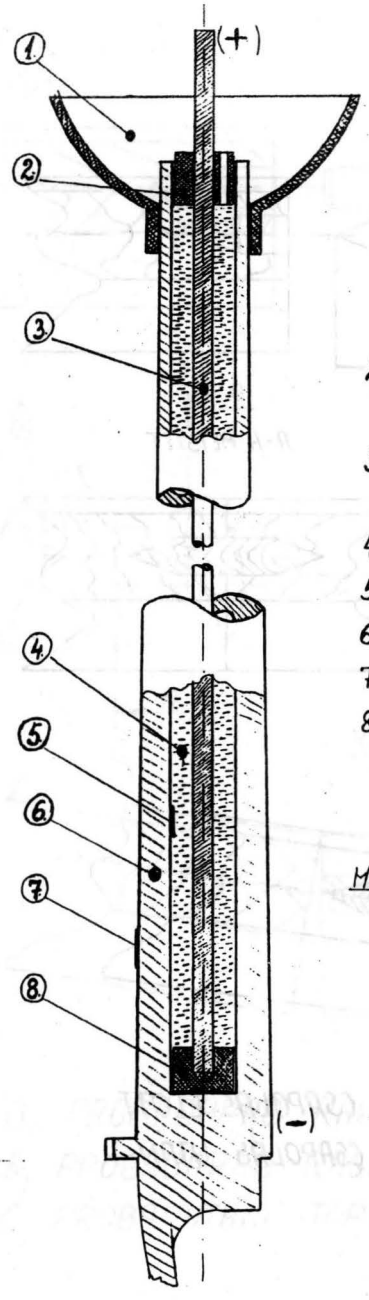

1. CSÉSZE A MŰVELET ALATT KIFOLYÓ OLDAT (ELEKTROLIT) FELFOGÁSÁHOZ
2. FURATOKKAL ELLÁTOTT ANÓDOT TARTÓ MŰANYAG DUGÓ
3. 1080 mm × Ø 4 mm-ES ROZSDAMENTES ANÓD (+)
4. 5%-OS NAOH ELEKTROLIT
5. TISZTÍTANDÓ FELÜLET
6. PUSKACSŐ, EGYBEN KATÓD IS (-)
7. EZÜSTTEL TAUSÍROZOTT CSŐFELÜLET
8. ANÓD VÉGÉRE RÖGZÍTETT ANÓD, KATÓD KÖZÖTTI TÁVOLSÁGOT MEGTARTÓ Ø 14 × 10-ES MŰANYAG KORONG

MEGJEGYZÉS: A MŰVELET FÜGGŐLEGES HELYZETBEN TÖRTÉNT

7. ábra Cső belvilágának tisztítása elektrolitikus kezelés alkalmazásával

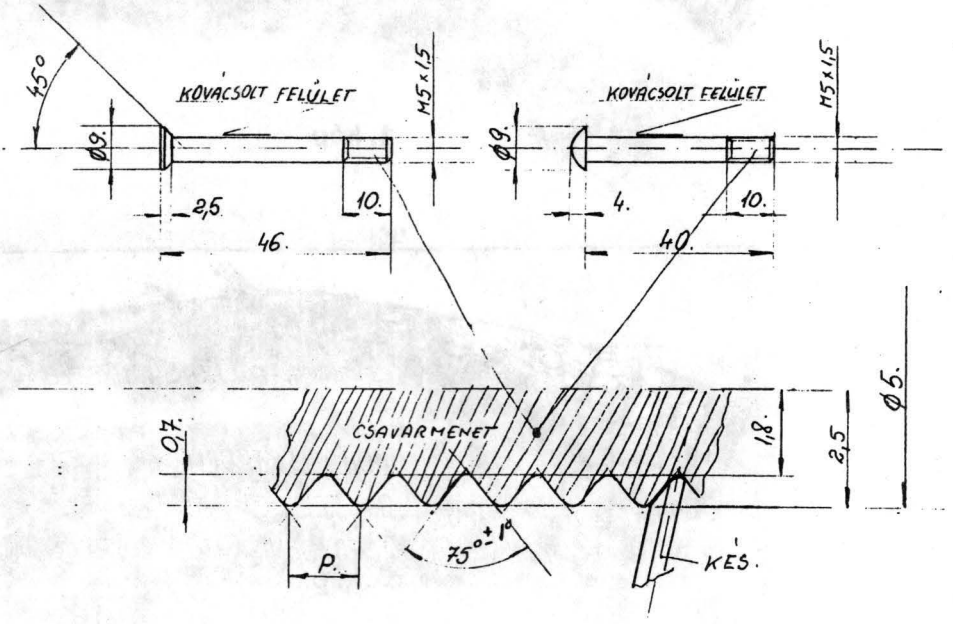

CSEREKERÉK - SZÁMÍTÁS AZ ESZTERGAPADON

$$\frac{z_1}{z_2} \cdot \frac{z_3}{z_4} \cdot ib \cdot P_v = P_m$$

AHOL $z_1 ; z_3$ A HAJTÓ KERÉKEK FOGSZÁMA
$z_2 ; z_4$ A HAJTOTT KERÉKEK FOGSZÁMA
ib A BELSŐ ÁTTÉTEL
P_m A VÁGANDÓ MENET EMELKEDÉSE
P_v A VEZÉRORSÓ

$z_1 = 66 ; z_2 = 100 ;$
$z_3 = 70 ; z_4 = ?$
$P_v = 3 ; ib = 1 ; P_m = 1,5 mm$

$$z_4 = \frac{z_1 \cdot z_3 \cdot ib \cdot P_v}{z_2 \cdot P_m} = \frac{66 \cdot 70 \cdot 1 \cdot 3}{100 \cdot 1,5} = 92$$

$z_4 = 92$

8. ábra A hiányzó két csavar rekonstruálása

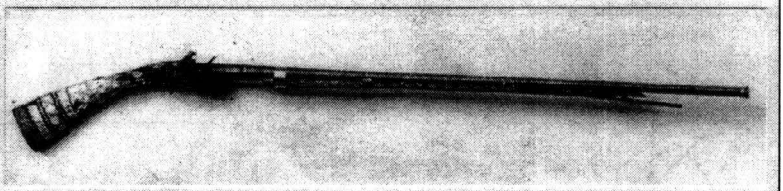

1. kép

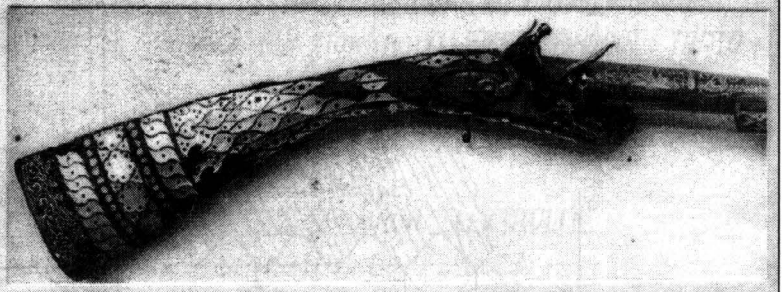

2. kép

3. kép

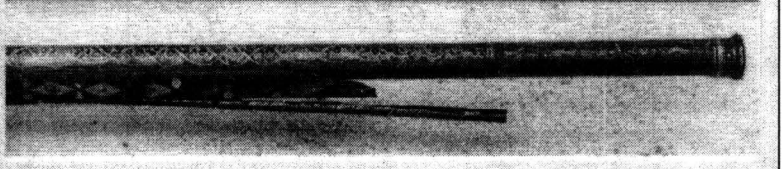

4. kép

9. ábra A tárgy állapota restaurálás előtt

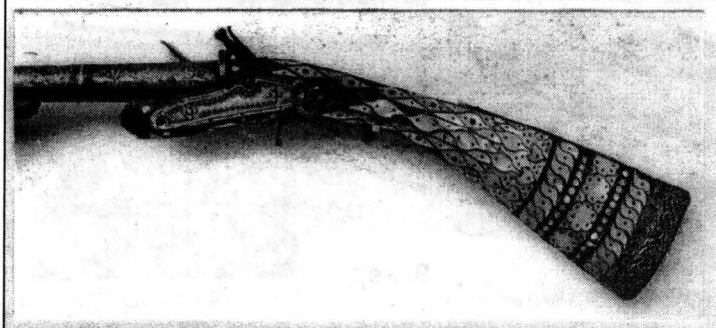

5. kép

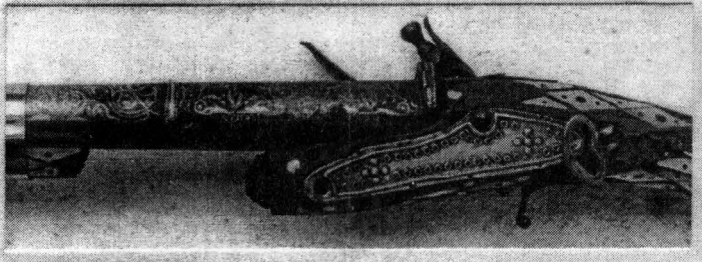

6. kép

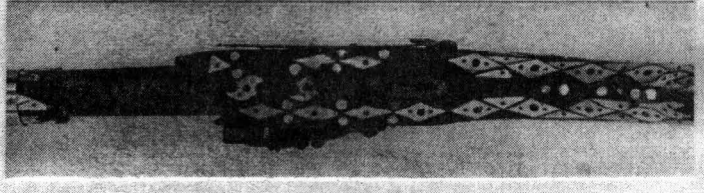

7. kép

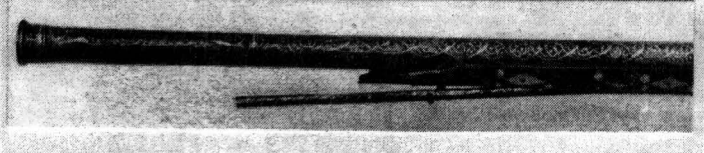

8. kép

10. ábra A tárgy állapota restaurálás előtt

9. kép

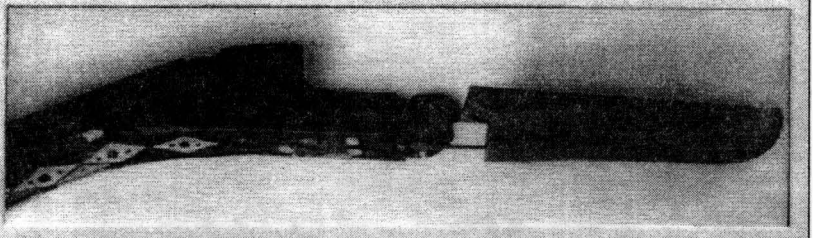

10. kép

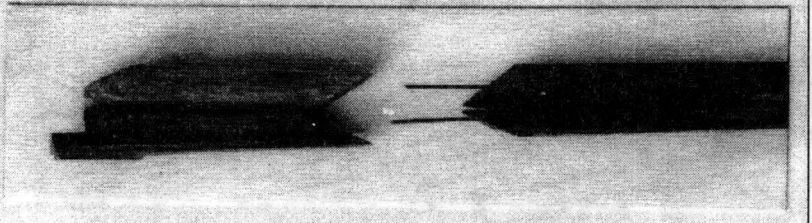

11. kép

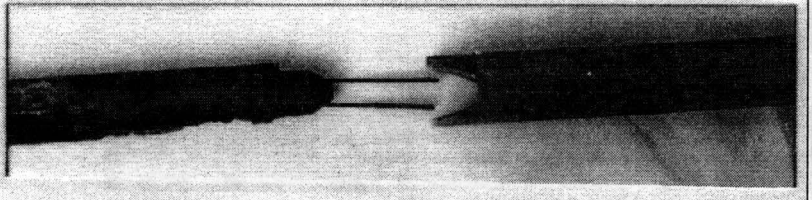

12. kép

11. ábra Részletek a restaurálás menetéről

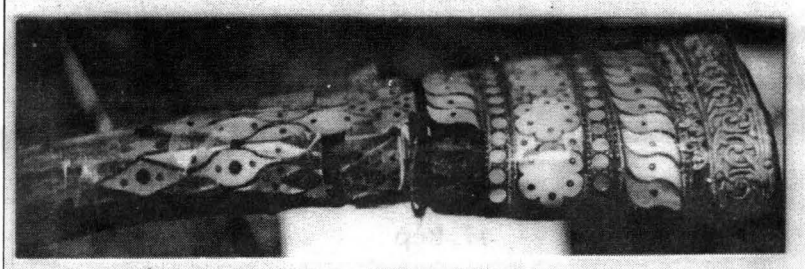

13. kép

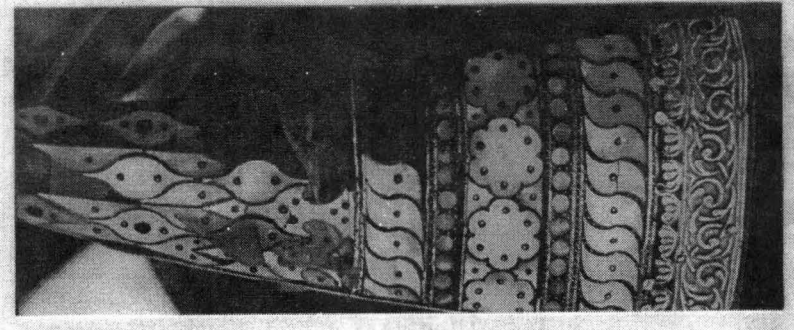

14. kép

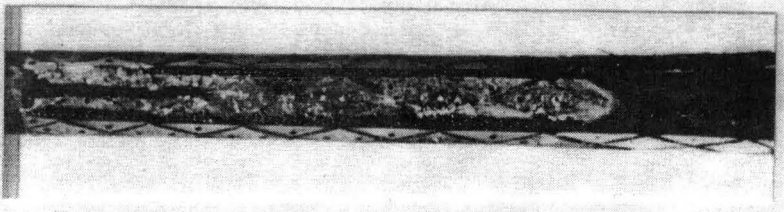

15. kép

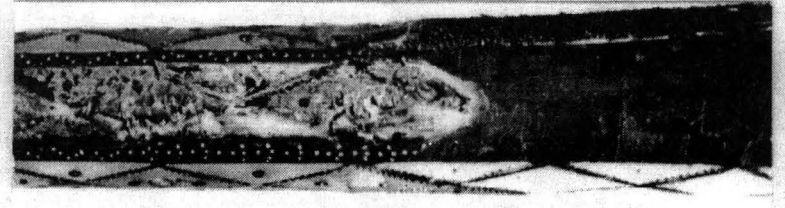

16. kép

12. ábra Részletek a restaurálás menetéről

17. kép

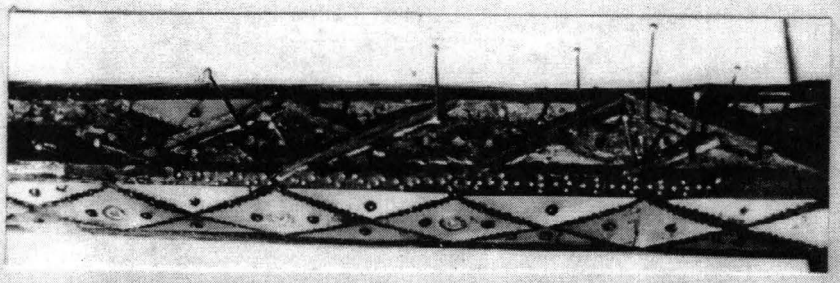

18. kép

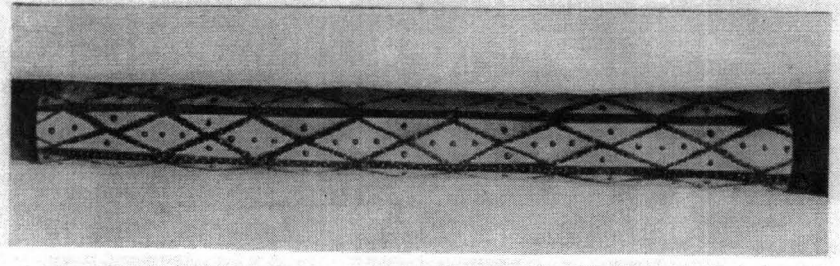

19. kép

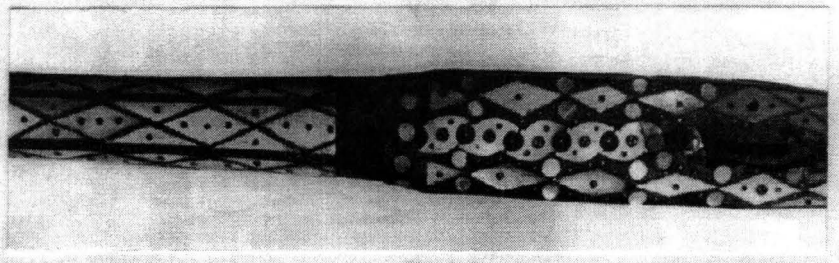

20. kép

13. ábra Részletek a restaurálás menetéről

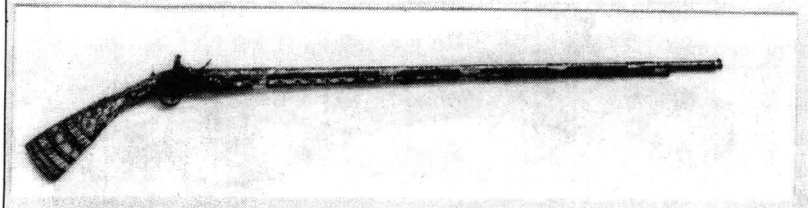

21. kép

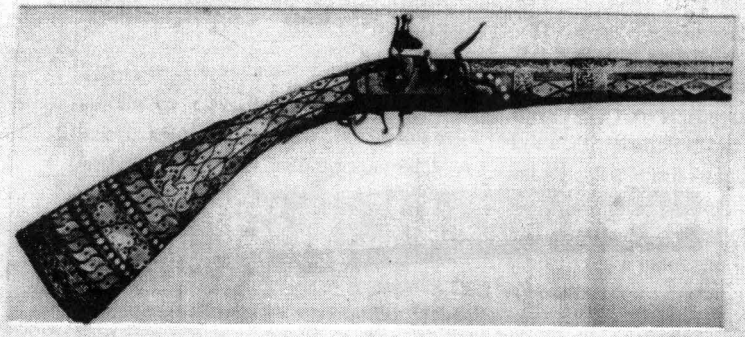

22. kép

23. kép

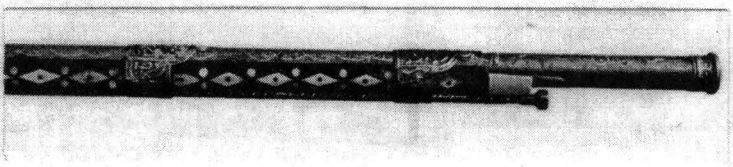

24. kép

14. ábra Restaurálás után

25. kép

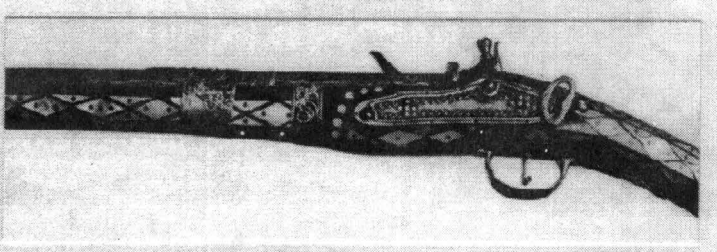

26. kép

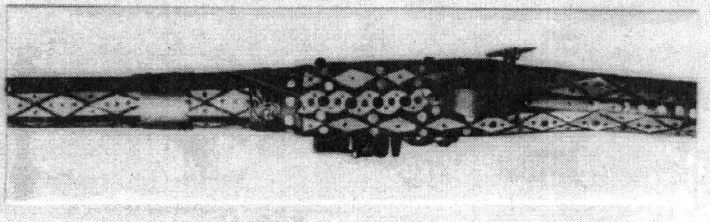

27. kép

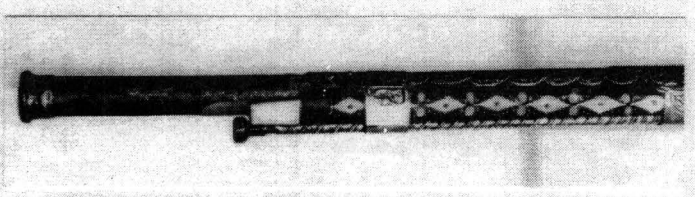

28. kép

15. ábra Restaurálás után

BENEDEK Éva

Egy 1933-as kiskászoni búcsús zászló konzerválása és restaurálása

(Kivonat)
A címben jelzett búcsús zászlót a kiskászoni, katolikus búcsúknak szentelt emlékház avatása alkalmából restaurálták. A műtárgy mindkét oldalán Jézus Krisztust ábrázoló szentkép található, egyik oldalon felirat és évszám is, utóbbi datálja a zászlót (1933). A dolgozat a restaurálás előkészítését, menetét mutatja be, javaslatokat fogalmaz meg ugyanakkor a további kezelésre, kiállításra vonatkozólag.

A búcsús zászló konzerválását és restaurálását Kiskászonban, a csíksomlyói Mária-búcsú és a perkői Szent István-napi búcsújárás emlékházának avatására végeztem el, 1996. augusztusában.

A megbízást Kovászna Megye Művelődési Felügyelősége Főtanácsától kaptam, melynek ezúton is köszönetet mondok.

A búcsús zászló piros színű szaténből készült, szélén fémszálas díszítésű rojtokkal és bojtokkal. A műtárgy két oldalas. Mindkét oldalán központi helyen a Jézus Krisztus szentkép található, papír alapon nyomdai sokszorosító technikával (1-2. ábra). Az egyik oldalon a Krisztuskép alatt és fölött selyemhímzésű felirat és évszám található: „KIS KÁSZON JÉZUS SZENT SZÍVE IRGALMAZZ NEKÜNK. 1933" (1. ábra)

A zászló felfüggesztése és hordozhatóvá tétele egy fémben végződő farúd és egy fémakasztó segítségével történt.

A búcsús zászló összeállítása, varrástechnikája, hímzése egyszerű, primitív munkának tűnik.

A restaurálásra szánt műtárgy mechanikai-fizikai, kémiai károsodást szenvedett.

A textil feltehetően a fény fotooxidációs károsító hatása következtében fakult ki.[1] Felülete piszkos, kopott, gyűrött (1-2. ábra). Hiányos részek nincsenek rajta.

A búcsús zászló papíranyaga, a Krisztuskép szenvedte a legnagyobb károsodást. A műtárgy előéletét nem ismerjük, de feltevésem szerint a zászlót kedvezőtlen feltételek között tárolták. A magas, vagy alacsony páratartalom, a nem megfelelő fényviszonyok kiváltották a papírt alkotó cellulózmolekulák tördelését, szétroncsolását.[2] Ezek a kémiai változások vezethettek végül a papír fizikai gyengüléséhez, hullámosodásához, szétszakadásához (3. ábra) Az egyik Krisztus-kép 1/4-e hiányzik (4. ábra). A papír felületéről pattogzik a színes olajnyomat.

A konzerválási-restaurálási munkák megkezdése előtt anyagvizsgálatokat végeztem. A papír savasságának méréséhez finom skálás felületi pH mérő papírt használtam. Az eredmény: pH=5,5, tehát a papíranyagot a nedves kezelések során savtalanítani kellett.[3]

Színelvérzési próbát végeztem a papír és a textil egyes részein. Desztillált vízzel való megcseppentés után az eredmény negatívnak bizonyult.

A következő lépés a zászló előkészítése volt a tisztítási, konzerválási, restaurálási munkákhoz. Először lebontottam a zászlót a tartórúdról, és a tisztítás hatékony elvégzése végett, a Krisztus képet eltávolítottam a fémszálas zsinórkeretből (5. ábra).

Portalanítás után a textil tisztítását nedves kezeléssel folytattam. A 30-40 °C-os mosóvízbe PRECOSOL-t (nem-ionos mosószer) tettem, 2 g-ot literenként[4], valamint piszokhordozóként 0,5%-os CMC-Na-t (karboxi-metil-cellulóz nátriumsója). Az öblítés két fürdőben történt. A textil megtisztult, a vízzel és felületaktív anyaggal sok szennyeződés távolodott el. A szárítást szűrőpapírok között, kiterítve végeztem.

Restaurálási szempontból a komolyabb feladatot a papíranyag adta. A több darabból álló két Krisztus-kép törékeny, porló részeit REGNAL S1 (poli-vinil-butiro-acetál) 5%-os etilalkoholos oldatával fixáltam, finom ecseteléssel[5]. A mechanikai szennyeződéseket orvosi szike segítségével távolítottam el. A nedves tisztítás műanyagtálakban történt. A több részre szétesett darabokat, törékenységük miatt műanyagháló között mostam ki. A 30-40 °C-os mosóvízbe felület-aktív anyagként 0,5%-os zsíralkohol-szulfátot használtam.[6] A zsíralkohol-szulfát anion aktív tenzid, vízben könnyen oldódik, nedvesítőképessége és mosóhatása egyaránt jó. A savtalanítás vizes oldatban történt. A kálciumhidroxid $Ca(OH)_2$ kb. 0,15%-os (telített) oldatába való 20 percig tartó bemerítés után a papíranyagot szabad levegőn hagytam megszáradni. Így a levegő széndioxidjával kálcium-karbonát $CaCO_3$ képződik, amely pufferként viselkedik a papír felületén. A préselés vetex (nem-szőtt poliészter) között, présben történt.

A papírrestaurálás legigényesebb része a hiányok japán papírral való kiegészítése. A szétszakadt darabokat először összeillesztettem és hátulról japán papírcsíkokkal megragasztottam. A használt ragasztó GLUTOFIX 600 (metil-hidroxi-etil-cellulóz) 5%-os vizes oldata volt.[7] Vastagabb típusú japánpapír kiegészítést kapott a nagyobb hiányt szenvedett Krisztus-kép, amelyet 1 mm szélességű átfedéssel illesztettem a kiegészítendő részhez. A tartósság elérése céljából dupla kiegészítést végeztem, vagyis hátulról még megkasíroztam a restaurált portrékat. A kasírozáshoz PLANATOL BB SUPERIOR (poli-vinil-acetát vizes diszperziója)[8] és GLUTOFIX 600 1:1 arányú keverékét használtam. A nagyon törékeny részeket japán fátyollal is megerősítettem.

A restaurált Krisztus-képeket visszahelyeztem a fémszálas zsinórkeretbe és hozzávartam a zászlóhoz. Eredeti formájába helyeztem vissza a munka első fázisában eltávolított tartórúdat és fémakasztót.

Ezzel a konzerválási-restaurálási munkafolyamattal megmentettem egy pusztulásra ítélt műtárgyat és esztétikai szempontból is kiállíthatóvá tettem (6. ábra)

Javaslatok a tárgy további kezeléséhez:

1. Raktárhelyiség

Ha a műtárgy raktárba kerül, szükséges a raktári műtárgykörnyezet kialakítása:
- sötét, nem déli fekvésű helyiség
- ne legyen nedves, penészes, salétromos
- az ablakokon legyenek sötétítő függönyök
- a raktári polcok ne érintkezzenek a raktár falával, ha lehetséges műanyagból készüljenek
- a műtárgy a polcon fekvő állapotban, vetex között legyen elhelyezve

2. Kiállítás
- ha a műtárgy kiállításra kerül, védve legyen az ingadozó hő, nem megfelelő RH értékek és fényviszonyok ellen
- a megvilágításhoz szükséges lámpákat a tárgytól minél távolabb kell elhelyezni
- a megfelelő relatív páratartalom legyen beállítva
- légszennyezők legyenek kiszűrve

	Megengedett határértékek	Optimális határértékek
- hőmérséklet (°C).	15-20 °C .	20±2
- RH (%) :	40-55	50±5
- megvilágítási lux:	50-100 -	50

Jegyzet

1. JÁRÓ Mária: Klimatizáció, világítás és raktározás a múzeumokban, Budapest, 1991, p. 85-89, 105, 122.

2. TIMÁRNÉ BALÁZSY Ágnes: Műtárgyak anyagainak felépítése és lebomlása, Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum, 1993, p. 84-103.

3. KASTALY Beatrix - TURKOVICS Erika: A papír savtalanítása és fehérítése, Budapest, Országos Széchenyi Könyvtár, 1992, p.8.

4. BENEDEK Éva: Szakdolgozat, Témavezető: MÁTÉFY Györk, Magyar Képzőművészeti Főiskola, Restaurátorképző Intézet, Tárgyrestaurátor szak, Budapest, 1994, p. 10.

5. KASTALY Beatrix: Ragasztóanyagok a könyvkötésben, könyv- és papírrestaurálásban, Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, 1991, p. 26

6. TIMÁRNÉ BALÁZSY Ágnes: Felületaktív anyagok, Műtárgyvédelem 3., Budapest, MRMK, 976.

7. KASTALY Beatrix, idézett mű, p. 17.

8. KASTALY Beatrix, idézett mű, p. 24.

9. JÁRÓ Márta, idézett mű, p. 105, 122.

Conservarea şi restaurarea unui steag de pelerinaj din Caşinu Mic (j. Covasna), din 1933

(Rezumat)

Această piesă a fost restaurată cu ocazia inaugurării muzeului de pelerinaj din Caşinu Mic, judeţul Covasna.

Steagul de pelerinaj este confecţionat din material de saten roşu cu şnururi metalice, în centrul ei având pe ambele feţe tabloul lui Isus Cristos. Deasupra şi în dosul tabloului inscripţia şi data brodată.

Lucrarea tratează amănunţit pregătirea materialului, modalităţile de restaurare şi conservare, materialele folosite în cursul restaurării, îndeosebi a tabloului.

De asemenea lucrarea prezintă propuneri privind etalarea şi depozitarea obiectului.

The Conservation and Restoration of a Church Flag from 1933 at Kiskászon (Caşinu Mic, Covasna County)

(Abstract)

This piece was restored on the occasion of the inauguration of the Pilgrimage Museum in Kiskászon (Caşinu Mic, Covasna County). The pilgrimage flag is made of red fabric with metal cords, having in the centre on both parts the image of Jesus Christ. Above and under the picture the inscription and the date is embroidered. The paper offers a thorough view upon the preparation of the material, the restoration methods as well as the conservation, the materials used during the restoration, especially that of the picture. The paper also makes useful proposals regarding the showing off and depositing of the object.

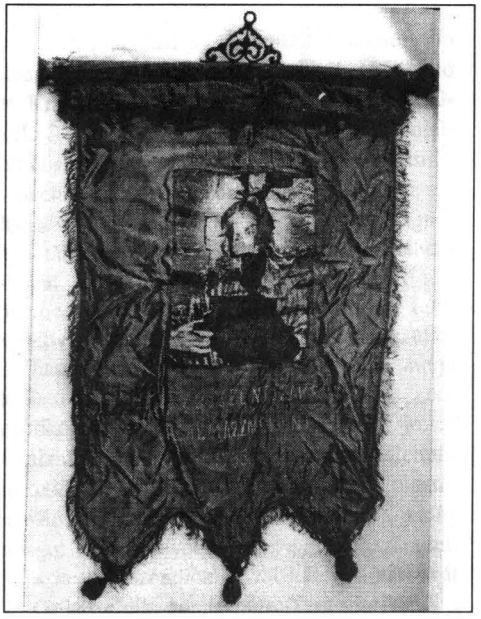

1. ábra

3. ábra

2. ábra

4. ábra

5. ábra

6. ábra

A Sepsiszentgyörgyi Képtár (Székely Nemzeti Múzeum) tulajdonában levő NAGY Imre-alkotások katalógusa

(A katalógusról)

A katalógus a Sepsiszentgyörgyi Képtár 69 Nagy Imre alkotásának adatát dolgozza fel. A Marosvásárhelyi Művészeti Múzeum tulajdonában levő 130, illetve a Kolozsvári Művészeti Múzeum tulajdonában levő 8 NAGY Imre-alkotás NAGY Imre-anyagának katalógusa az ACTA-1997 kötetben fog megjelenni. A Csíki Székely Múzeum (ennek szerves rész e a NAGY Imre Galéria), a budapesti Nemzeti Galéria és a PETŐFI Irodalmi Múzeum, a bukaresti Nemzeti Művészeti Múzeum, a nagyszebeni Brukenthal Múzeum, valamint az alsógödi (Magyar Köztársaság) özvegy KURUCZ Istvánné tulajdonában levő munkák pontos jegyzéke most készül. A csíki anyag katalógusa megjelent a NAGY Imre: Följegyzések c. életrajzi kötetének függelékében, de nem kimerítő jelleggel, ezért újra kell készíteni.

Leltári szám-număr inventar: A19
Szerzeményezés éve-anul provenienței: 1949
DataEase file: 00000132.003
Mennyiség/db.-cantitate/buc.: 1
Méretek/mm-dimensiuni/mm: 1070x1215
Kategória-tip categorial: műtermi alkotás/olaj-pictură de şevalet/ulei
A tárgy címe-titlul obiectului: Kukoricahántás-Desfacerea porumbului
A cím eredete-originea titlului: a címet a művész adta-titlul dat de artist
A tárgy anyaga-materialul obiectului: vászon-pânză
Készítő-autor: NAGY Imre
Jelzések-sigle: igen-da
A tárgy állapota-starea obiectului: ép-intact
Restaurálás-restaurare: nem-nu
Elhelyezés-amplasare: kiállítás-expoziție
Adatot felvette-ordonator date: SZABÓ András
Mai dátum-data de azi: 1995/12/15

Leltári szám-număr inventar: A20
Szerzeményezés éve-anul provenienței: 1949
DataEase file: 00000133.003
Mennyiség/db.-cantitate/buc.: 1
Méretek/mm-dimensiuni/mm: 815x820
Kategória-tip categorial: műtermi alkotás/olaj-pictură de şevalet/ulei
A tárgy címe-titlul obiectului: Répaszedés-Culesul sfeclei
A cím eredete-originea titlului: a címet a művész adta-titlul dat de artist
A tárgy anyaga-materialul obiectului: vászon-pânză
Készítő-autor: NAGY Imre
Jelzések-sigle: igen-da
A tárgy állapota-starea obiectului: ép-intact
Restaurálás-restaurare: nem-nu
Elhelyezés-amplasare: kiállítás-expoziție
Adatot felvette-ordonator date: SZABÓ András
Mai dátum-data de azi: 1995/12/18

Leltári szám-număr inventar: A57
Szerzeményezés éve-anul provenienței: 1949
DataEase file: 00000134.003
Mennyiség/db.-cantitate/buc.: 1
Méretek/mm-dimensiuni/mm: 218x278
Kategória-tip categorial: rézmetszet
A tárgy címe-titlul obiectului: A fonóban-La tors
A cím eredete-originea titlului: a címet a művész adta-titlul dat de artist
A tárgy anyaga-materialul obiectului: papír-hârtie
Készítő-autor: NAGY Imre
Jelzések-sigle: igen-da
A tárgy állapota-starea obiectului: ép-intact
Restaurálás-restaurare: nem-nu
Elhelyezés-amplasare: kiállítás-expoziție
Adatot felvette-ordonator date: SZABÓ András
Mai dátum-data de azi: 1995/12/18

Leltári szám-număr inventar: A58
Szerzeményezés éve-anul provenienței: 1949
DataEase file: 00000135.003
Mennyiség/db.-cantitate/buc.: 1
Méretek/mm-dimensiuni/mm: 120x153
Kategória-tip categorial: rézmetszet
A tárgy címe-titlul obiectului: Erdei táj-Peisaj de pădure
A cím eredete-originea titlului: a címet a művész adta-titlul dat de artist
A tárgy anyaga-materialul obiectului: papír-hârtie
Készítő-autor: NAGY Imre
Jelzések-sigle: igen-da
A tárgy állapota-starea obiectului: ép-intact
Restaurálás-restaurare: nem-nu
Elhelyezés-amplasare: raktár-depozit
Adatot felvette-ordonator date: SZABÓ András
Mai dátum-data de azi: 1995/12/18

Leltári szám-număr inventar: A59
Szerzeményezés éve-anul provenienței: 1949
DataEase file: 00000136.003
Mennyiség/db.-cantitate/buc.: 1
Méretek/mm-dimensiuni/mm: 98x92
Kategória-tip categorial: rézmetszet
A tárgy címe-titlul obiectului: ZSÖGÖN Zoltán portréja-Portretul lui ZSÖGÖN Zoltán
A cím eredete-originea titlului: a címet a művész adta-titlul dat de artist
A tárgy anyaga-materialul obiectului: papír-hârtie
Készítő-autor: NAGY Imre
Jelzések-sigle: igen-da
A tárgy állapota-starea obiectului: ép-intact
Restaurálás-restaurare: nem-nu
Elhelyezés-amplasare: raktár-depozit
Adatot felvette-ordonator date: SZABÓ András
Mai dátum-data de azi: 1995/12/19

Leltári szám-număr inventar: A60
Szerzeményezés éve-anul provenienței: 1949
DataEase file: 00000137.003

Mennyiség/db.-cantitate/buc.: 1
Méretek/mm-dimensiuni/mm: 67x63
Kategória-tip categorial: rézmetszet
A tárgy címe-titlul obiectului: Önarckép-Autoportret
A cím eredete-originea titlului: a címet a művész adta-titlul dat de artist
A tárgy anyaga-materialul obiectului: papír-hârtie
Készítő-autor: NAGY Imre
Jelzések-sigle: igen-da
A tárgy állapota-starea obiectului: ép-intact
Restaurálás-restaurare: nem-nu
Elhelyezés-amplasare: raktár-depozit
Adatot felvette-ordonator date: SZABÓ András
Mai dátum-data de azi: 1995/12/19

Leltári szám-număr inventar: A61
Szerzeményezés éve-anul provenienței: 1949
DataEase file: 00000138.003
Mennyiség/db.-cantitate/buc.: 1
Méretek/mm-dimensiuni/mm: 90x138
Kategória-tip categorial: rézmetszet
A tárgy címe-titlul obiectului: Tanácskozás-La consfătuire
A cím eredete-originea titlului: a címet a művész adta-titlul dat de artist
A tárgy anyaga-materialul obiectului: papír-hârtie
Készítő-autor: NAGY Imre
Jelzések-sigle: igen-da
A tárgy állapota-starea obiectului: ép-intact
Restaurálás-restaurare: nem-nu
Elhelyezés-amplasare: raktár-depozit
Adatot felvette-ordonator date: SZABÓ András
Mai dátum-data de azi: 1995/12/19

Leltári szám-număr inventar: A62
Szerzeményezés éve-anul provenienței: 1949
DataEase file: 00000139.003
Mennyiség/db.-cantitate/buc.: 1
Méretek/mm-dimensiuni/mm: 120x93
Kategória-tip categorial: rézmetszet
A tárgy címe-titlul obiectului: Táj-Peisaj
A cím eredete-originea titlului: a címet a művész adta-titlul dat de artist
A tárgy anyaga-materialul obiectului: papír-hârtie
Készítő-autor: NAGY Imre
Jelzések-sigle: igen-da
A tárgy állapota-starea obiectului: ép-intact
Restaurálás-restaurare: nem-nu
Elhelyezés-amplasare: raktár-depozit
Adatot felvette-ordonator date: SZABÓ András
Mai dátum-data de azi: 1995/12/19

Leltári szám-număr inventar: A63
Szerzeményezés éve-anul provenienței: 1949
DataEase file: 00000140.003
Mennyiség/db.-cantitate/buc.: 1
Méretek/mm-dimensiuni/mm: 203x223
Kategória-tip categorial: fametszet
A tárgy címe-titlul obiectului: Szüleim-Părinții mei
A cím eredete-originea titlului: a címet a művész adta-titlul dat de artist
A tárgy anyaga-materialul obiectului: papír-hârtie
Készítő-autor: NAGY Imre
Jelzések-sigle: igen-da
A tárgy állapota-starea obiectului: ép-intact
Restaurálás-restaurare: nem-nu
Elhelyezés-amplasare: raktár-depozit
Adatot felvette-ordonator date: SZABÓ András
Mai dátum-data de azi: 1995/12/18

Leltári szám-număr inventar: A64
Szerzeményezés éve-anul provenienței: 1949
DataEase file: 00000141.003
Mennyiség/db.-cantitate/buc.: 1
Méretek/mm-dimensiuni/mm: 210x233
Kategória-tip categorial: fametszet
A tárgy címe-titlul obiectului: Szénacsinálás-La fân
A cím eredete-originea titlului: a címet a művész adta-titlul dat de artist
A tárgy anyaga-materialul obiectului: papír-hârtie
Készítő-autor: NAGY Imre
Jelzések-sigle: igen-da
A tárgy állapota-starea obiectului: ép-intact
Restaurálás-restaurare: nem-nu
Elhelyezés-amplasare: raktár-depozit
Adatot felvette-ordonator date: SZABÓ András
Mai dátum-data de azi: 1995/12/18

Leltári szám-număr inventar: A65
Szerzeményezés éve-anul provenienței: 1949
DataEase file: 00000142.003
Mennyiség/db.-cantitate/buc.: 1
Méretek/mm-dimensiuni/mm: 248x242
Kategória-tip categorial: fametszet
A tárgy címe-titlul obiectului: Betegágynál-La patul bolnavului
A cím eredete-originea titlului: a címet a művész adta-titlul dat de artist
A tárgy anyaga-materialul obiectului: papír-hârtie
Készítő-autor: NAGY Imre
Jelzések-sigle: igen-da
A tárgy állapota-starea obiectului: ép-intact
Restaurálás-restaurare: nem-nu
Elhelyezés-amplasare: raktár-depozit
Adatot felvette-ordonator date: SZABÓ András
Mai dátum-data de azi: 1995/12/19

Leltári szám-număr inventar: A66
Szerzeményezés éve-anul provenienței: 1949
DataEase file: 00000143.003
Mennyiség/db.-cantitate/buc.: 1
Méretek/mm-dimensiuni/mm: 140x140
Kategória-tip categorial: fametszet
A tárgy címe-titlul obiectului: Mama-Mama
A cím eredete-originea titlului: a címet a művész adta-titlul dat de artist
A tárgy anyaga-materialul obiectului: papír-hârtie
Készítő-autor: NAGY Imre
Jelzések-sigle: igen-da
A tárgy állapota-starea obiectului: ép-intact
Restaurálás-restaurare: nem-nu
Elhelyezés-amplasare: raktár-depozit
Adatot felvette-ordonator date: SZABÓ András
Mai dátum-data de azi: 1995/12/19

Leltári szám-număr inventar: A67
Szerzeményezés éve-anul provenienței: 1949
DataEase file: 00000144.003
Mennyiség/db.-cantitate/buc.: 1
Méretek/mm-dimensiuni/mm: ?
Kategória-tip categorial: fametszet
A tárgy címe-titlul obiectului: VARGA Nándor Lajos portréja-Portretul lui VARGA N. Lajos
A cím eredete-originea titlului: a címet a művész adta-titlul dat de artist
A tárgy anyaga-materialul obiectului: papír-hârtie
Készítő-autor: NAGY Imre
Jelzések-sigle: igen-da
A tárgy állapota-starea obiectului: ép-intact
Restaurálás-restaurare: nem-nu
Elhelyezés-amplasare: raktár-depozit
Adatot felvette-ordonator date: SZABÓ András
Mai dátum-data de azi: 1995/12/19

Leltári szám-număr inventar: A68
Szerzeményezés éve-anul provenienței: 1949
DataEase file: 00000145.003
Mennyiség/db.-cantitate/buc.: 1
Méretek/mm-dimensiuni/mm: 220x200
Kategória-tip categorial: fametszet
A tárgy címe-titlul obiectului: Táj-Peisaj
A cím eredete-originea titlului: a címet a művész adta-titlul dat de artist
A tárgy anyaga-materialul obiectului: papír-hârtie
Készítő-autor: NAGY Imre
Jelzések-sigle: igen-da
A tárgy állapota-starea obiectului: ép-intact
Restaurálás-restaurare: nem-nu
Elhelyezés-amplasare: raktár-depozit
Adatot felvette-ordonator date: SZABÓ András
Mai dátum-data de azi: 1995/12/19

Leltári szám-număr inventar: A143
Szerzeményezés éve-anul provenienței: 1925
DataEase file: 00000146.003
Mennyiség/db.-cantitate/buc.: 1
Méretek/mm-dimensiuni/mm: 585x470
Kategória-tip categorial: műtermi alkotás/olaj-pictură de şevalet/ulei
A tárgy címe-titlul obiectului: Gyermekportré-Portret de copil
A cím eredete-originea titlului: a címet a művész adta-titlul dat de artist
A tárgy anyaga-materialul obiectului: vászon-pânză
Készítő-autor: NAGY Imre
Jelzések-sigle: igen-da
A tárgy állapota-starea obiectului: ép-intact
Restaurálás-restaurare: nem-nu
Elhelyezés-amplasare: raktár-depozit
Adatot felvette-ordonator date: SZABÓ András
Mai dátum-data de azi: 1995/12/19

Leltári szám-număr inventar: A144
Szerzeményezés éve-anul provenienței: 1925
DataEase file: 00000147.003
Mennyiség/db.-cantitate/buc.: 1
Méretek/mm-dimensiuni/mm: 320x305
Kategória-tip categorial: műtermi alkotás/olaj-pictură de şevalet/ulei
A tárgy címe-titlul obiectului: Férfiportré-Portret de bărbat
A cím eredete-originea titlului: a címet a művész adta-titlul dat de artist
A tárgy anyaga-materialul obiectului: vászon-pânză
Készítő-autor: NAGY Imre
Jelzések-sigle: igen-da
A tárgy állapota-starea obiectului: ép-intact
Restaurálás-restaurare: nem-nu
Elhelyezés-amplasare: raktár-depozit
Adatot felvette-ordonator date: SZABÓ András
Mai dátum-data de azi: 1995/12/19

Leltári szám-număr inventar: A641
Szerzeményezés éve-anul provenienței: 1968
DataEase file: 00000148.003
Mennyiség/db.-cantitate/buc.: 1
Méretek/mm-dimensiuni/mm: 970x805
Kategória-tip categorial: műtermi alkotás/olaj-pictură de şevalet/ulei
A tárgy címe-titlul obiectului: Táj libákkal-Peisaj cu gâşte
A cím eredete-originea titlului: a címet a művész adta-titlul dat de artist
A tárgy anyaga-materialul obiectului: vászon-pânză
Készítő-autor: NAGY Imre
Jelzések-sigle: igen-da
A tárgy állapota-starea obiectului: ép-intact
Restaurálás-restaurare: nem-nu
Elhelyezés-amplasare: raktár-depozit
Adatot felvette-ordonator date: SZABÓ András
Mai dátum-data de azi: 1995/12/19

Leltári szám-număr inventar: A664
Szerzeményezés éve-anul provenienței: 1970
DataEase file: 00000149.003
Mennyiség/db.-cantitate/buc.: 1
Méretek/mm-dimensiuni/mm: 1340x1180
Kategória-tip categorial: műtermi alkotás/olaj-pictură de şevalet/ulei
A tárgy címe-titlul obiectului: Krumpliszedők-Culegătorii de cartofi
A cím eredete-originea titlului: a címet a művész adta-titlul dat de artist
A tárgy anyaga-materialul obiectului: vászon-pânză
Készítő-autor: NAGY Imre
Jelzések-sigle: igen-da
A tárgy állapota-starea obiectului: ép-intact
Restaurálás-restaurare: nem-nu
Elhelyezés-amplasare: raktár-depozit
Adatot felvette-ordonator date: SZABÓ András
Mai dátum-data de azi: 1995/12/19

Leltári szám-număr inventar: A736
Szerzeményezés éve-anul provenienței: 1972
DataEase file: 00000150.003
Mennyiség/db.-cantitate/buc.: 1
Méretek/mm-dimensiuni/mm: 725x1055
Kategória-tip categorial: műtermi alkotás/olaj-pictură de şevalet/ulei
A tárgy címe-titlul obiectului: Megnyugvás-Destindere
A cím eredete-originea titlului: a címet a művész adta-titlul dat de artist
A tárgy anyaga-materialul obiectului: vászon-pânză
Készítő-autor: NAGY Imre
Jelzések-sigle: igen-da
A tárgy állapota-starea obiectului: ép-intact
Restaurálás-restaurare: nem-nu
Elhelyezés-amplasare: raktár-depozit
Adatot felvette-ordonator date: SZABÓ András
Mai dátum-data de azi: 1995/12/19

Leltári szám-număr inventar: A737
Szerzeményezés éve-anul provenienței: 1972
DataEase file: 00000151.003
Mennyiség/db.-cantitate/buc.: 1
Méretek/mm-dimensiuni/mm: 710x645
Kategória-tip categorial: műtermi alkotás/olaj-pictură de şevalet/ulei
A tárgy címe-titlul obiectului: Kalapos lány-Fată cu pălărie
A cím eredete-originea titlului: a címet a művész adta-titlul dat de artist
A tárgy anyaga-materialul obiectului: vászon-pânză
Készítő-autor: NAGY Imre
Jelzések-sigle: igen-da
A tárgy állapota-starea obiectului: ép-intact
Restaurálás-restaurare: nem-nu
Elhelyezés-amplasare: raktár-depozit
Adatot felvette-ordonator date: SZABÓ András
Mai dátum-data de azi: 1995/12/19

Leltári szám-număr inventar: A738
Szerzeményezés éve-anul provenienței: 1972
DataEase file: 00000152.003
Mennyiség/db.-cantitate/buc.: 1
Méretek/mm-dimensiuni/mm: 1000x800
Kategória-tip categorial: műtermi alkotás/olaj-pictură de şevalet/ulei
A tárgy címe-titlul obiectului: Fürdő-Baie
A cím eredete-originea titlului: a címet a művész adta-titlul dat de artist
A tárgy anyaga-materialul obiectului: vászon-pânză
Készítő-autor: NAGY Imre
Jelzések-sigle: igen-da
A tárgy állapota-starea obiectului: ép-intact
Restaurálás-restaurare: nem-nu
Elhelyezés-amplasare: raktár-depozit
Adatot felvette-ordonator date: SZABÓ András
Mai dátum-data de azi: 1995/12/19

Leltári szám-număr inventar: A739
Szerzeményezés éve-anul provenienței: 1972
DataEase file: 00000153.003
Mennyiség/db.-cantitate/buc.: 1
Méretek/mm-dimensiuni/mm: 1000x800
Kategória-tip categorial: műtermi alkotás/olaj-pictură de şevalet/ulei
A tárgy címe-titlul obiectului: Lány a tükör előtt-Fată la oglindă
A cím eredete-originea titlului: a címet a művész adta-titlul dat de artist
A tárgy anyaga-materialul obiectului: vászon-pânză
Készítő-autor: NAGY Imre
Jelzések-sigle: igen-da
A tárgy állapota-starea obiectului: ép-intact
Restaurálás-restaurare: nem-nu
Elhelyezés-amplasare: raktár-depozit
Adatot felvette-ordonator date: SZABÓ András
Mai dátum-data de azi: 1995/12/19

Leltári szám-număr inventar: A740
Szerzeményezés éve-anul provenienței: 1972
DataEase file: 00000154.003
Mennyiség/db.-cantitate/buc.: 1
Méretek/mm-dimensiuni/mm: 1000x865
Kategória-tip categorial: műtermi alkotás/olaj-pictură de şevalet/ulei
A tárgy címe-titlul obiectului: Múlt és jelen-Trecutul şi prezentul
A cím eredete-originea titlului: a címet a művész adta-titlul dat de artist
A tárgy anyaga-materialul obiectului: vászon-pânză
Készítő-autor: NAGY Imre
Jelzések-sigle: igen-da
A tárgy állapota-starea obiectului: ép-intact
Restaurálás-restaurare: nem-nu
Elhelyezés-amplasare: raktár-depozit

Adatot felvette-ordonator date: SZABÓ András
Mai dátum-data de azi: 1995/12/19

Leltári szám-număr inventar: A741
Szerzeményezés éve-anul provenienței: 1972
DataEase file: 00000155.003
Mennyiség/db.-cantitate/buc.: 1
Méretek/mm-dimensiuni/mm: 1000x800
Kategória-tip categorial: műtermi alkotás/olaj-pictură de șevalet/ulei
A tárgy címe-titlul obiectului: Tükör előtt-La oglindă
A cím eredete-originea titlului: a címet a művész adta-titlul dat de artist
A tárgy anyaga-materialul obiectului: vászon-pânză
Készítő-autor: NAGY Imre
Jelzések-sigle: igen-da
A tárgy állapota-starea obiectului: ép-intact
Restaurálás-restaurare: nem-nu
Elhelyezés-amplasare: raktár-depozit
Adatot felvette-ordonator date: SZABÓ András
Mai dátum-data de azi: 1995/12/19

Leltári szám-număr inventar: A743
Szerzeményezés éve-anul provenienței: 1972
DataEase file: 00000156.003
Mennyiség/db.-cantitate/buc.: 1
Méretek/mm-dimensiuni/mm: 495x395
Kategória-tip categorial: műtermi garfika/akvarell
A tárgy címe-titlul obiectului: A pataknál-La pârâu
A cím eredete-originea titlului: a címet a művész adta-titlul dat de artist
A tárgy anyaga-materialul obiectului: papír-hârtie
Készítő-autor: NAGY Imre
Jelzések-sigle: igen-da
A tárgy állapota-starea obiectului: ép-intact
Restaurálás-restaurare: nem-nu
Elhelyezés-amplasare: raktár-depozit
Adatot felvette-ordonator date: SZABÓ András
Mai dátum-data de azi: 1995/12/19

Leltári szám-număr inventar: A744
Szerzeményezés éve-anul provenienței: 1972
DataEase file: 00000157.003
Mennyiség/db.-cantitate/buc.: 1
Méretek/mm-dimensiuni/mm: 248x197
Kategória-tip categorial: rézmetszet
A tárgy címe-titlul obiectului: Amazonok-Amazoane
A cím eredete-originea titlului: a címet a művész adta-titlul dat de artist
A tárgy anyaga-materialul obiectului: papír-hârtie
Készítő-autor: NAGY Imre
Jelzések-sigle: igen-da
A tárgy állapota-starea obiectului: ép-intact
Restaurálás-restaurare: nem-nu
Elhelyezés-amplasare: raktár-depozit
Adatot felvette-ordonator date: SZABÓ András
Mai dátum-data de azi: 1995/12/19

Leltári szám-număr inventar: A745
Szerzeményezés éve-anul provenienței: 1972
DataEase file: 00000158.003
Mennyiség/db.-cantitate/buc.: 1
Méretek/mm-dimensiuni/mm: 245x273
Kategória-tip categorial: fametszet
A tárgy címe-titlul obiectului: Korsós lányok-Fete cu ulcior
A cím eredete-originea titlului: a címet a művész adta-titlul dat de artist
A tárgy anyaga-materialul obiectului: papír-hârtie
Készítő-autor: NAGY Imre
Jelzések-sigle: igen-da
A tárgy állapota-starea obiectului: ép-intact
Restaurálás-restaurare: nem-nu
Elhelyezés-amplasare: raktár-depozit
Adatot felvette-ordonator date: SZABÓ András
Mai dátum-data de azi: 1995/12/19

Leltári szám-număr inventar: A746
Szerzeményezés éve-anul provenienței: 1972
DataEase file: 00000159.003
Mennyiség/db.-cantitate/buc.: 1
Méretek/mm-dimensiuni/mm: 246x198
Kategória-tip categorial: rézmetszet
A tárgy címe-titlul obiectului: Bachus
A cím eredete-originea titlului: a címet a művész adta-titlul dat de artist
A tárgy anyaga-materialul obiectului: papír-hârtie
Készítő-autor: NAGY Imre
Jelzések-sigle: igen-da
A tárgy állapota-starea obiectului: ép-intact
Restaurálás-restaurare: nem-nu
Elhelyezés-amplasare: raktár-depozit
Adatot felvette-ordonator date: SZABÓ András
Mai dátum-data de azi: 1995/12/20

Leltári szám-număr inventar: A747
Szerzeményezés éve-anul provenienței: 1972
DataEase file: 00000160.003
Mennyiség/db.-cantitate/buc.: 1
Méretek/mm-dimensiuni/mm: 297x210
Kategória-tip categorial: grafit
A tárgy címe-titlul obiectului: Akt-Nud
A cím eredete-originea titlului: a címet a művész adta-titlul dat de artist
A tárgy anyaga-materialul obiectului: papír-hârtie
Készítő-autor: NAGY Imre
Jelzések-sigle: igen-da
A tárgy állapota-starea obiectului: ép-intact
Restaurálás-restaurare: nem-nu
Elhelyezés-amplasare: raktár-depozit
Adatot felvette-ordonator date: SZABÓ András
Mai dátum-data de azi: 1995/12/20

Leltári szám-număr inventar: A748
Szerzeményezés éve-anul provenienței: 1972
DataEase file: 00000161.003
Mennyiség/db.-cantitate/buc.: 1
Méretek/mm-dimensiuni/mm: 295x207
Kategória-tip categorial: grafit
A tárgy címe-titlul obiectului: Fekvő nő-Femeie culcată
A cím eredete-originea titlului: a címet a művész adta-titlul dat de artist
A tárgy anyaga-materialul obiectului: papír-hârtie
Készítő-autor: NAGY Imre
Jelzések-sigle: igen-da
A tárgy állapota-starea obiectului: ép-intact
Restaurálás-restaurare: nem-nu
Elhelyezés-amplasare: raktár-depozit
Adatot felvette-ordonator date: SZABÓ András
Mai dátum-data de azi: 1995/12/20

Leltári szám-număr inventar: A749
Szerzeményezés éve-anul provenienței: 1972
DataEase file: 00000162.003
Mennyiség/db.-cantitate/buc.: 1
Méretek/mm-dimensiuni/mm: 295x210
Kategória-tip categorial: grafit
A tárgy címe-titlul obiectului: Akt-Nud
A cím eredete-originea titlului: a címet a művész adta-titlul dat de artist
A tárgy anyaga-materialul obiectului: papír-hârtie
Készítő-autor: NAGY Imre
Jelzések-sigle: igen-da
A tárgy állapota-starea obiectului: ép-intact
Restaurálás-restaurare: nem-nu
Elhelyezés-amplasare: raktár-depozit
Adatot felvette-ordonator date: SZABÓ András
Mai dátum-data de azi: 1995/12/20

Leltári szám-număr inventar: A750
Szerzeményezés éve-anul provenienței: 1972
DataEase file: 00000163.003
Mennyiség/db.-cantitate/buc.: 1
Méretek/mm-dimensiuni/mm: 328x248
Kategória-tip categorial: tus
A tárgy címe-titlul obiectului: Akt-Nud
A cím eredete-originea titlului: a címet a művész adta-titlul dat de artist
A tárgy anyaga-materialul obiectului: papír-hârtie
Készítő-autor: NAGY Imre
Jelzések-sigle: igen-da

A tárgy állapota-starea obiectului: ép-intact
Restaurálás-restaurare: nem-nu
Elhelyezés-amplasare: raktár-depozit
Adatot felvette-ordonator date: SZABÓ András
Mai dátum-data de azi: 1995/12/20

Leltári szám-număr inventar: A751
Szerzeményezés éve-anul provenienței: 1972
DataEase file: 00000164.003
Mennyiség/db.-cantitate/buc.: 1
Méretek/mm-dimensiuni/mm: 286x200
Kategória-tip categorial: fametszet
A tárgy címe-titlul obiectului: Két akt-Două nuduri
A cím eredete-originea titlului: a címet a művész adta-titlul dat de artist
A tárgy anyaga-materialul obiectului: papír-hârtie
Készítő-autor: NAGY Imre
Jelzések-sigle: igen-da
A tárgy állapota-starea obiectului: ép-intact
Restaurálás-restaurare: nem-nu
Elhelyezés-amplasare: raktár-depozit
Adatot felvette-ordonator date: SZABÓ András
Mai dátum-data de azi: 1995/12/20

Leltári szám-număr inventar: A752
Szerzeményezés éve-anul provenienței: 1972
DataEase file: 00000165.003
Mennyiség/db.-cantitate/buc.: 1
Méretek/mm-dimensiuni/mm: 296x209
Kategória-tip categorial: grafit
A tárgy címe-titlul obiectului: Akt-Nud
A cím eredete-originea titlului: a címet a művész adta-titlul dat de artist
A tárgy anyaga-materialul obiectului: papír-hârtie
Készítő-autor: NAGY Imre
Jelzések-sigle: igen-da
A tárgy állapota-starea obiectului: ép-intact
Restaurálás-restaurare: nem-nu
Elhelyezés-amplasare: raktár-depozit
Adatot felvette-ordonator date: SZABÓ András
Mai dátum-data de azi: 1995/12/20

Leltári szám-număr inventar: A753
Szerzeményezés éve-anul provenienței: 1972
DataEase file: 00000166.003
Mennyiség/db.-cantitate/buc.: 1
Méretek/mm-dimensiuni/mm: 385x280
Kategória-tip categorial: tus
A tárgy címe-titlul obiectului: Akt-Nud
A cím eredete-originea titlului: a címet a művész adta-titlul dat de artist
A tárgy anyaga-materialul obiectului: papír-hârtie
Készítő-autor: NAGY Imre
Jelzések-sigle: igen-da
A tárgy állapota-starea obiectului: ép-intact
Restaurálás-restaurare: nem-nu
Elhelyezés-amplasare: raktár-depozit
Adatot felvette-ordonator date: SZABÓ András
Mai dátum-data de azi: 1995/12/20

Leltári szám-număr inventar: A754
Szerzeményezés éve-anul provenienței: 1972
DataEase file: 00000167.003
Mennyiség/db.-cantitate/buc.: 1
Méretek/mm-dimensiuni/mm: 296x209
Kategória-tip categorial: grafit
A tárgy címe-titlul obiectului: Akt-Nud
A cím eredete-originea titlului: a címet a művész adta-titlul dat de artist
A tárgy anyaga-materialul obiectului: papír-hârtie
Készítő-autor: NAGY Imre
Jelzések-sigle: igen-da
A tárgy állapota-starea obiectului: ép-intact
Restaurálás-restaurare: nem-nu
Elhelyezés-amplasare: raktár-depozit
Adatot felvette-ordonator date: SZABÓ András
Mai dátum-data de azi: 1995/12/20

Leltári szám-număr inventar: A755
Szerzeményezés éve-anul provenienței: 1972
DataEase file: 00000168.003
Mennyiség/db.-cantitate/buc.: 1
Méretek/mm-dimensiuni/mm: 297x209
Kategória-tip categorial: grafit
A tárgy címe-titlul obiectului: Fésülködő lány-Fată pieptănându-se
A cím eredete-originea titlului: a címet a művész adta-titlul dat de artist
A tárgy anyaga-materialul obiectului: papír-hârtie
Készítő-autor: NAGY Imre
Jelzések-sigle: igen-da
A tárgy állapota-starea obiectului: ép-intact
Restaurálás-restaurare: nem-nu
Elhelyezés-amplasare: raktár-depozit
Adatot felvette-ordonator date: SZABÓ András
Mai dátum-data de azi: 1995/12/20

Leltári szám-număr inventar: A756
Szerzeményezés éve-anul provenienței: 1972
DataEase file: 00000169.003
Mennyiség/db.-cantitate/buc.: 1
Méretek/mm-dimensiuni/mm: 268x214
Kategória-tip categorial: fametszet
A tárgy címe-titlul obiectului: Három akt-Trei nuduri
A cím eredete-originea titlului: a címet a művész adta-titlul dat de artist
A tárgy anyaga-materialul obiectului: papír-hârtie
Készítő-autor: NAGY Imre
Jelzések-sigle: igen-da
A tárgy állapota-starea obiectului: ép-intact
Restaurálás-restaurare: nem-nu
Elhelyezés-amplasare: raktár-depozit
Adatot felvette-ordonator date: SZABÓ András
Mai dátum-data de azi: 1995/12/20

Leltári szám-număr inventar: A757
Szerzeményezés éve-anul provenienței: 1972
DataEase file: 00000170.003
Mennyiség/db.-cantitate/buc.: 1
Méretek/mm-dimensiuni/mm: 270x207
Kategória-tip categorial: fametszet
A tárgy címe-titlul obiectului: Lány virággal-Fată cu floare
A cím eredete-originea titlului: a címet a művész adta-titlul dat de artist
A tárgy anyaga-materialul obiectului: papír-hârtie
Készítő-autor: NAGY Imre
Jelzések-sigle: igen-da
A tárgy állapota-starea obiectului: ép-intact
Restaurálás-restaurare: nem-nu
Elhelyezés-amplasare: raktár-depozit
Adatot felvette-ordonator date: SZABÓ András
Mai dátum-data de azi: 1995/12/20

Leltári szám-număr inventar: A758
Szerzeményezés éve-anul provenienței: 1972
DataEase file: 00000171.003
Mennyiség/db.-cantitate/buc.: 1
Méretek/mm-dimensiuni/mm: 287x227
Kategória-tip categorial: fametszet
A tárgy címe-titlul obiectului: Lány az ablaknál-Fată la fereastră
A cím eredete-originea titlului: a címet a művész adta-titlul dat de artist
A tárgy anyaga-materialul obiectului: papír-hârtie
Készítő-autor: NAGY Imre
Jelzések-sigle: igen-da
A tárgy állapota-starea obiectului: ép-intact
Restaurálás-restaurare: nem-nu
Elhelyezés-amplasare: raktár-depozit
Adatot felvette-ordonator date: SZABÓ András
Mai dátum-data de azi: 1995/12/20

Leltári szám-număr inventar: A759
Szerzeményezés éve-anul provenienței: 1972
DataEase file: 00000172.003
Mennyiség/db.-cantitate/buc.: 1
Méretek/mm-dimensiuni/mm: 285x223
Kategória-tip categorial: fametszet
A tárgy címe-titlul obiectului: Korsós lány-Fată cu ulcior
A cím eredete-originea titlului: a címet a művész adta-titlul dat de artist

A tárgy anyaga-materialul obiectului: papír-hârtie
Készítő-autor: NAGY Imre
Jelzések-sigle: igen-da
A tárgy állapota-starea obiectului: ép-intact
Restaurálás-restaurare: nem-nu
Elhelyezés-amplasare: raktár-depozit
Adatot felvette-ordonator date: SZABÓ András
Mai dátum-data de azi: 1995/12/20

Leltári szám-număr inventar: A760
Szerzeményezés éve-anul provenienței: 1972
DataEase file: 00000173.003
Mennyiség/db.-cantitate/buc.: 1
Méretek/mm-dimensiuni/mm: 297x209
Kategória-tip categorial: tus
A tárgy címe-titlul obiectului: Akt-Nud
A cím eredete-originea titlului: a címet a művész adta-titlul dat de artist
A tárgy anyaga-materialul obiectului: papír-hârtie
Készítő-autor: NAGY Imre
Jelzések-sigle: igen-da
A tárgy állapota-starea obiectului: ép-intact
Restaurálás-restaurare: nem-nu
Elhelyezés-amplasare: raktár-depozit
Adatot felvette-ordonator date: SZABÓ András
Mai dátum-data de azi: 1995/12/20

Leltári szám-număr inventar: A761
Szerzeményezés éve-anul provenienței: 1972
DataEase file: 00000174.003
Mennyiség/db.-cantitate/buc.: 1
Méretek/mm-dimensiuni/mm: 330x250
Kategória-tip categorial: grafit
A tárgy címe-titlul obiectului: Akt-Nud
A cím eredete-originea titlului: a címet a művész adta-titlul dat de artist
A tárgy anyaga-materialul obiectului: papír-hârtie
Készítő-autor: NAGY Imre
Jelzések-sigle: igen-da
A tárgy állapota-starea obiectului: ép-intact
Restaurálás-restaurare: nem-nu
Elhelyezés-amplasare: raktár-depozit
Adatot felvette-ordonator date: SZABÓ András
Mai dátum-data de azi: 1995/12/20

Leltári szám-număr inventar: A762
Szerzeményezés éve-anul provenienței: 1972
DataEase file: 00000175.003
Mennyiség/db.-cantitate/buc.: 1
Méretek/mm-dimensiuni/mm: 249x330
Kategória-tip categorial: tus
A tárgy címe-titlul obiectului: Akt-Nud
A cím eredete-originea titlului: a címet a művész adta-titlul dat de artist
A tárgy anyaga-materialul obiectului: papír-hârtie
Készítő-autor: NAGY Imre
Jelzések-sigle: igen-da
A tárgy állapota-starea obiectului: ép-intact
Restaurálás-restaurare: nem-nu
Elhelyezés-amplasare: raktár-depozit
Adatot felvette-ordonator date: SZABÓ András
Mai dátum-data de azi: 1995/12/20

Leltári szám-număr inventar: A763
Szerzeményezés éve-anul provenienței: 1972
DataEase file: 00000176.003
Mennyiség/db.-cantitate/buc.: 1
Méretek/mm-dimensiuni/mm: 370x247
Kategória-tip categorial: tus
A tárgy címe-titlul obiectului: Akt-Nud
A cím eredete-originea titlului: a címet a művész adta-titlul dat de artist
A tárgy anyaga-materialul obiectului: papír-hârtie
Készítő-autor: NAGY Imre
Jelzések-sigle: igen-da
A tárgy állapota-starea obiectului: ép-intact
Restaurálás-restaurare: nem-nu
Elhelyezés-amplasare: raktár-depozit
Adatot felvette-ordonator date: SZABÓ András
Mai dátum-data de azi: 1995/12/20

Leltári szám-număr inventar: A764
Szerzeményezés éve-anul provenienței: 1972
DataEase file: 00000177.003
Mennyiség/db.-cantitate/buc.: 1
Méretek/mm-dimensiuni/mm: 330x250
Kategória-tip categorial: tus
A tárgy címe-titlul obiectului: Akt-Nud
A cím eredete-originea titlului: a címet a művész adta-titlul dat de artist
A tárgy anyaga-materialul obiectului: papír-hârtie
Készítő-autor: NAGY Imre
Jelzések-sigle: igen-da
A tárgy állapota-starea obiectului: ép-intact
Restaurálás-restaurare: nem-nu
Elhelyezés-amplasare: raktár-depozit
Adatot felvette-ordonator date: SZABÓ András
Mai dátum-data de azi: 1995/12/20

Leltári szám-număr inventar: A765
Szerzeményezés éve-anul provenienței: 1972
DataEase file: 00000178.003
Mennyiség/db.-cantitate/buc.: 1
Méretek/mm-dimensiuni/mm: 297x209
Kategória-tip categorial: tus
A tárgy címe-titlul obiectului: Akt-Nud
A cím eredete-originea titlului: a címet a művész adta-titlul dat de artist
A tárgy anyaga-materialul obiectului: papír-hârtie
Készítő-autor: NAGY Imre
Jelzések-sigle: igen-da
A tárgy állapota-starea obiectului: ép-intact
Restaurálás-restaurare: nem-nu
Elhelyezés-amplasare: raktár-depozit
Adatot felvette-ordonator date: SZABÓ András
Mai dátum-data de azi: 1995/12/20

Leltári szám-număr inventar: A766
Szerzeményezés éve-anul provenienței: 1972
DataEase file: 00000179.003
Mennyiség/db.-cantitate/buc.: 1
Méretek/mm-dimensiuni/mm: 295x210
Kategória-tip categorial: grafit
A tárgy címe-titlul obiectului: Akt-Nud
A cím eredete-originea titlului: a címet a művész adta-titlul dat de artist
A tárgy anyaga-materialul obiectului: papír-hârtie
Készítő-autor: NAGY Imre
Jelzések-sigle: igen-da
A tárgy állapota-starea obiectului: ép-intact
Restaurálás-restaurare: nem-nu
Elhelyezés-amplasare: raktár-depozit
Adatot felvette-ordonator date: SZABÓ András
Mai dátum-data de azi: 1995/12/20

Leltári szám-număr inventar: A767
Szerzeményezés éve-anul provenienței: 1972
DataEase file: 00000180.003
Mennyiség/db.-cantitate/buc.: 1
Méretek/mm-dimensiuni/mm: 296x208
Kategória-tip categorial: tus
A tárgy címe-titlul obiectului: Akt-Nud
A cím eredete-originea titlului: a címet a művész adta-titlul dat de artist
A tárgy anyaga-materialul obiectului: papír-hârtie
Készítő-autor: NAGY Imre
Jelzések-sigle: igen-da
A tárgy állapota-starea obiectului: ép-intact
Restaurálás-restaurare: nem-nu
Elhelyezés-amplasare: raktár-depozit
Adatot felvette-ordonator date: SZABÓ András
Mai dátum-data de azi: 1995/12/20

Leltári szám-număr inventar: A768
Szerzeményezés éve-anul provenienței: 1972
DataEase file: 00000181.003
Mennyiség/db.-cantitate/buc.: 1
Méretek/mm-dimensiuni/mm: 303x224

Kategória-tip categorial: tus
A tárgy címe-titlul obiectului: Akt-Nud
A cím eredete-originea titlului: a címet a művész adta-titlul dat de artist
A tárgy anyaga-materialul obiectului: papír-hârtie
Készítő-autor: NAGY Imre
Jelzések-sigle: igen-da
A tárgy állapota-starea obiectului: ép-intact
Restaurálás-restaurare: nem-nu
Elhelyezés-amplasare: raktár-depozit
Adatot felvette-ordonator date: SZABÓ András
Mai dátum-data de azi: 1995/12/20

Leltári szám-număr inventar: A769
Szerzeményezés éve-anul provenienței: 1972
DataEase file: 00000182.003
Mennyiség/db.-cantitate/buc.: 1
Méretek/mm-dimensiuni/mm: 295x210
Kategória-tip categorial: tus
A tárgy címe-titlul obiectului: Akt-Nud
A cím eredete-originea titlului: a címet a művész adta-titlul dat de artist
A tárgy anyaga-materialul obiectului: papír-hârtie
Készítő-autor: NAGY Imre
Jelzések-sigle: igen-da
A tárgy állapota-starea obiectului: ép-intact
Restaurálás-restaurare: nem-nu
Elhelyezés-amplasare: raktár-depozit
Adatot felvette-ordonator date: SZABÓ András
Mai dátum-data de azi: 1995/12/20

Leltári szám-număr inventar: A770
Szerzeményezés éve-anul provenienței: 1972
DataEase file: 00000183.003
Mennyiség/db.-cantitate/buc.: 1
Méretek/mm-dimensiuni/mm: 297x209
Kategória-tip categorial: grafit
A tárgy címe-titlul obiectului: Akt-Nud
A cím eredete-originea titlului: a címet a művész adta-titlul dat de artist
A tárgy anyaga-materialul obiectului: papír-hârtie
Készítő-autor: NAGY Imre
Jelzések-sigle: igen-da
A tárgy állapota-starea obiectului: ép-intact
Restaurálás-restaurare: nem-nu
Elhelyezés-amplasare: raktár-depozit
Adatot felvette-ordonator date: SZABÓ András
Mai dátum-data de azi: 1995/12/20

Leltári szám-număr inventar: A771
Szerzeményezés éve-anul provenienței: 1972
DataEase file: 00000184.003
Mennyiség/db.-cantitate/buc.: 1
Méretek/mm-dimensiuni/mm: 297x209
Kategória-tip categorial: grafit
A tárgy címe-titlul obiectului: Akt-Nud
A cím eredete-originea titlului: a címet a művész adta-titlul dat de artist
A tárgy anyaga-materialul obiectului: papír-hârtie
Készítő-autor: NAGY Imre
Jelzések-sigle: igen-da
A tárgy állapota-starea obiectului: ép-intact
Restaurálás-restaurare: nem-nu
Elhelyezés-amplasare: raktár-depozit
Adatot felvette-ordonator date: SZABÓ András
Mai dátum-data de azi: 1995/12/20

Leltári szám-număr inventar: A772
Szerzeményezés éve-anul provenienței: 1972
DataEase file: 00000185.003
Mennyiség/db.-cantitate/buc.: 1
Méretek/mm-dimensiuni/mm: 297x210
Kategória-tip categorial: grafit
A tárgy címe-titlul obiectului: Akt-Nud
A cím eredete-originea titlului: a címet a művész adta-titlul dat de artist
A tárgy anyaga-materialul obiectului: papír-hârtie
Készítő-autor: NAGY Imre
Jelzések-sigle: igen-da
A tárgy állapota-starea obiectului: ép-intact
Restaurálás-restaurare: nem-nu
Elhelyezés-amplasare: raktár-depozit
Adatot felvette-ordonator date: SZABÓ András
Mai dátum-data de azi: 1995/12/20

Leltári szám-număr inventar: A773
Szerzeményezés éve-anul provenienței: 1972
DataEase file: 00000186.003
Mennyiség/db.-cantitate/buc.: 1
Méretek/mm-dimensiuni/mm: 297x209
Kategória-tip categorial: grafit
A tárgy címe-titlul obiectului: Akt-Nud
A cím eredete-originea titlului: a címet a művész adta-titlul dat de artist
A tárgy anyaga-materialul obiectului: papír-hârtie
Készítő-autor: NAGY Imre
Jelzések-sigle: igen-da
A tárgy állapota-starea obiectului: ép-intact
Restaurálás-restaurare: nem-nu
Elhelyezés-amplasare: raktár-depozit
Adatot felvette-ordonator date: SZABÓ András
Mai dátum-data de azi: 1995/12/20

Leltári szám-număr inventar: A774
Szerzeményezés éve-anul provenienței: 1972
DataEase file: 00000187.003
Mennyiség/db.-cantitate/buc.: 1
Méretek/mm-dimensiuni/mm: 208x296
Kategória-tip categorial: grafit
A tárgy címe-titlul obiectului: Akt-Nud
A cím eredete-originea titlului: a címet a művész adta-titlul dat de artist
A tárgy anyaga-materialul obiectului: papír-hârtie
Készítő-autor: NAGY Imre
Jelzések-sigle: igen-da
A tárgy állapota-starea obiectului: ép-intact
Restaurálás-restaurare: nem-nu
Elhelyezés-amplasare: raktár-depozit
Adatot felvette-ordonator date: SZABÓ András
Mai dátum-data de azi: 1995/12/20

Leltári szám-număr inventar: A775
Szerzeményezés éve-anul provenienței: 1972
DataEase file: 00000188.003
Mennyiség/db.-cantitate/buc.: 1
Méretek/mm-dimensiuni/mm: 2997x209
Kategória-tip categorial: grafit
A tárgy címe-titlul obiectului: Akt-Nud
A cím eredete-originea titlului: a címet a művész adta-titlul dat de artist
A tárgy anyaga-materialul obiectului: papír-hârtie
Készítő-autor: NAGY Imre
Jelzések-sigle: igen-da
A tárgy állapota-starea obiectului: ép-intact
Restaurálás-restaurare: nem-nu
Elhelyezés-amplasare: raktár-depozit
Adatot felvette-ordonator date: SZABÓ András
Mai dátum-data de azi: 1995/12/20

Leltári szám-număr inventar: A776
Szerzeményezés éve-anul provenienței: 1972
DataEase file: 00000189.003
Mennyiség/db.-cantitate/buc.: 1
Méretek/mm-dimensiuni/mm: 297x210
Kategória-tip categorial: grafit
A tárgy címe-titlul obiectului: Akt-Nud
A cím eredete-originea titlului: a címet a művész adta-titlul dat de artist
A tárgy anyaga-materialul obiectului: papír-hârtie
Készítő-autor: NAGY Imre
Jelzések-sigle: igen-da
A tárgy állapota-starea obiectului: ép-intact
Restaurálás-restaurare: nem-nu
Elhelyezés-amplasare: raktár-depozit
Adatot felvette-ordonator date: SZABÓ András
Mai dátum-data de azi: 1995/12/20

Leltári szám-număr inventar: A777
Szerzeményezés éve-anul provenienței: 1972

DataEase file: 00000190.003
Mennyiség/db.-cantitate/buc.: 1
Méretek/mm-dimensiuni/mm: 209x297
Kategória-tip categorial: grafit
A tárgy címe-titlul obiectului: Akt-Nud
A cím eredete-originea titlului: a címet a művész adta-titlul dat de artist
A tárgy anyaga-materialul obiectului: papír-hârtie
Készítő-autor: NAGY Imre
Jelzések-sigle: igen-da
A tárgy állapota-starea obiectului: ép-intact
Restaurálás-restaurare: nem-nu
Elhelyezés-amplasare: raktár-depozit
Adatot felvette-ordonator date: SZABÓ András
Mai dátum-data de azi: 1995/12/20

Leltári szám-număr inventar: A778
Szerzeményezés éve-anul provenienței: 1972
DataEase file: 00000191.003
Mennyiség/db.-cantitate/buc.: 1
Méretek/mm-dimensiuni/mm: 297x209
Kategória-tip categorial: grafit
A tárgy címe-titlul obiectului: Akt-Nud
A cím eredete-originea titlului: a címet a művész adta-titlul dat de artist
A tárgy anyaga-materialul obiectului: papír-hârtie
Készítő-autor: NAGY Imre
Jelzések-sigle: igen-da
A tárgy állapota-starea obiectului: ép-intact
Restaurálás-restaurare: nem-nu
Elhelyezés-amplasare: raktár-depozit
Adatot felvette-ordonator date: SZABÓ András
Mai dátum-data de azi: 1995/12/20

Leltári szám-număr inventar: A779
Szerzeményezés éve-anul provenienței: 1972
DataEase file: 00000192.003
Mennyiség/db.-cantitate/buc.: 1
Méretek/mm-dimensiuni/mm: 297x209
Kategória-tip categorial: grafit
A tárgy címe-titlul obiectului: Akt-Nud
A cím eredete-originea titlului: a címet a művész adta-titlul dat de artist
A tárgy anyaga-materialul obiectului: papír-hârtie
Készítő-autor: NAGY Imre
Jelzések-sigle: igen-da
A tárgy állapota-starea obiectului: ép-intact
Restaurálás-restaurare: nem-nu
Elhelyezés-amplasare: raktár-depozit
Adatot felvette-ordonator date: SZABÓ András
Mai dátum-data de azi: 1995/12/20

Leltári szám-număr inventar: A780
Szerzeményezés éve-anul provenienței: 1972
DataEase file: 00000193.003
Mennyiség/db.-cantitate/buc.: 1
Méretek/mm-dimensiuni/mm: ?
Kategória-tip categorial: grafit
A tárgy címe-titlul obiectului: Akt-Nud
A cím eredete-originea titlului: a címet a művész adta-titlul dat de artist
A tárgy anyaga-materialul obiectului: papír-hârtie
Készítő-autor: NAGY Imre
Jelzések-sigle: igen-da
A tárgy állapota-starea obiectului: ép-intact
Restaurálás-restaurare: nem-nu
Elhelyezés-amplasare: raktár-depozit
Adatot felvette-ordonator date: SZABÓ András
Mai dátum-data de azi: 1995/12/20

Leltári szám-număr inventar: A781
Szerzeményezés éve-anul provenienței: 1972
DataEase file: 00000194.003
Mennyiség/db.-cantitate/buc.: 1
Méretek/mm-dimensiuni/mm: 210x2997
Kategória-tip categorial: grafit
A tárgy címe-titlul obiectului: Akt-Nud
A cím eredete-originea titlului: a címet a művész adta-titlul dat de artist
A tárgy anyaga-materialul obiectului: papír-hârtie
Készítő-autor: NAGY Imre
Jelzések-sigle: igen-da
A tárgy állapota-starea obiectului: ép-intact
Restaurálás-restaurare: nem-nu
Elhelyezés-amplasare: raktár-depozit
Adatot felvette-ordonator date: SZABÓ András
Mai dátum-data de azi: 1995/12/20

Leltári szám-număr inventar: A782
Szerzeményezés éve-anul provenienței: 1972
DataEase file: 00000195.003
Mennyiség/db.-cantitate/buc.: 1
Méretek/mm-dimensiuni/mm: ?
Kategória-tip categorial: tus
A tárgy címe-titlul obiectului: Akt-Nud
A cím eredete-originea titlului: a címet a művész adta-titlul dat de artist
A tárgy anyaga-materialul obiectului: papír-hârtie
Készítő-autor: NAGY Imre
Jelzések-sigle: igen-da
A tárgy állapota-starea obiectului: ép-intact
Restaurálás-restaurare: nem-nu
Elhelyezés-amplasare: raktár-depozit
Adatot felvette-ordonator date: SZABÓ András
Mai dátum-data de azi: 1995/12/20

Leltári szám-număr inventar: A783
Szerzeményezés éve-anul provenienței: 1972
DataEase file: 00000196.003
Mennyiség/db.-cantitate/buc.: 1
Méretek/mm-dimensiuni/mm: 296x209
Kategória-tip categorial: tus
A tárgy címe-titlul obiectului: Akt-Nud
A cím eredete-originea titlului: a címet a művész adta-titlul dat de artist
A tárgy anyaga-materialul obiectului: papír-hârtie
Készítő-autor: NAGY Imre
Jelzések-sigle: igen-da
A tárgy állapota-starea obiectului: ép-intact
Restaurálás-restaurare: nem-nu
Elhelyezés-amplasare: raktár-depozit
Adatot felvette-ordonator date: SZABÓ András
Mai dátum-data de azi: 1995/12/20

Leltári szám-număr inventar: A784
Szerzeményezés éve-anul provenienței: 1972
DataEase file: 00000197.003
Mennyiség/db.-cantitate/buc.: 1
Méretek/mm-dimensiuni/mm: 209x296
Kategória-tip categorial: grafit
A tárgy címe-titlul obiectului: Akt-Nud
A cím eredete-originea titlului: a címet a művész adta-titlul dat de artist
A tárgy anyaga-materialul obiectului: papír-hârtie
Készítő-autor: NAGY Imre
Jelzések-sigle: igen-da
A tárgy állapota-starea obiectului: ép-intact
Restaurálás-restaurare: nem-nu
Elhelyezés-amplasare: raktár-depozit
Adatot felvette-ordonator date: SZABÓ András
Mai dátum-data de azi: 1995/12/20

Leltári szám-număr inventar: A1001
Szerzeményezés éve-anul provenienței: 1975
DataEase file: 00000198.003
Mennyiség/db.-cantitate/buc.: 1
Méretek/mm-dimensiuni/mm: 297x210
Kategória-tip categorial: grafit
A tárgy címe-titlul obiectului: DACZÓ Ágnes portréja-Portretul lui DACZÓ Ágnes
A cím eredete-originea titlului: a címet a művész adta-titlul dat de artist
A tárgy anyaga-materialul obiectului: papír-hârtie
Készítő-autor: NAGY Imre
Jelzések-sigle: igen-da
A tárgy állapota-starea obiectului: ép-intact
Restaurálás-restaurare: nem-nu
Elhelyezés-amplasare: raktár-depozit
Adatot felvette-ordonator date: SZABÓ András

Mai dátum-data de azi: 1995/12/20

Leltári szám-număr inventar: A1076
Szerzeményezés éve-anul proveniencei: 1976
DataEase file: 00000199.003
Mennyiség/db.-cantitate/buc.: 1
Méretek/mm-dimensiuni/mm: 1005x800
Kategória-tip categorial: műtermi alkotás/olaj-pictură de şevalet/ulei
A tárgy címe-titlul obiectului: Nyárfa-sor-Alea plopilor
A cím eredete-originea titlului: a címet a művész adta-titlul dat de artist
A tárgy anyaga-materialul obiectului: vászon-pânză
Készítő-autor: NAGY Imre
Jelzések-sigle: igen-da
A tárgy állapota-starea obiectului: ép-intact
Restaurálás-restaurare: nem-nu
Elhelyezés-amplasare: raktár-depozit
Adatot felvette-ordonator date: SZABÓ András
Mai dátum-data de azi: 1995/12/20

Leltári szám-număr inventar: A2303
Szerzeményezés éve-anul proveniencei: 1989
DataEase file: 00000200.003
Mennyiség/db.-cantitate/buc.: 1
Méretek/mm-dimensiuni/mm: 480x340
Kategória-tip categorial: műtermi garfika/akvarell
A tárgy címe-titlul obiectului: Olvasó lány-Fată citind
A cím eredete-originea titlului: a címet a művész adta-titlul dat de artist
A tárgy anyaga-materialul obiectului: papír-hârtie
Készítő-autor: NAGY Imre
Jelzések-sigle: igen-da
A tárgy állapota-starea obiectului: ép-intact
Restaurálás-restaurare: nem-nu
Elhelyezés-amplasare: raktár-depozit
Adatot felvette-ordonator date: SZABÓ András
Mai dátum-data de azi: 1995/12/20

Véglegesítve Csíkszeredán -
definitivat la Miercurea-Ciuc:
1996. IX. 25.

Megjegyzés-notă: Az adatkezelés a Magyar Nemzeti Múzeum által a székelyföldi múzeumok számára vásárolt DataEase softtal készült – Prelucrarea datesor s-a efectuat cu folosirea softului DataEase achiţionat de Muzeul Naţional Maghiar pentru muzeele din Secuime.

SZABÓ András
muzeológus-muzeograf,
a NAGY Imre hagyaték gondnoka-custodele moştenirii „Imre NAGY"

Catalogul operelor de artă ale maestrului Imre NAGY din patrimoniul Galeriei de Artă din Sf. Gheorghe (Muzeul Naţional Secuiesc)

(Despre catalog)

Catalogul însumează cele 69 de lucrări ale pictorului Imre NAGY, aflate în posesia Muzeului Naţional Secuiesc (Galeria de Artă din Sf. Gheorghe). Catalogul lucrărilor aflate în Muzeul de Artă din Tg. Mureş (130 buc.) şi în Muzeul de Artă din Cluj (8 buc.) se va publica în volumul ACTA-1997. Catalogul lucrărilor din posesia Muzeului Secuiesc al Ciucului (a cărui parte integrantă este şi Galeria Imre NAGY de la Jigodin), a Galeriei Naţionale Maghiare şi Muzeului Literaturii PETŐFI din Budapesta, Muzeului Naţional de Artă din Bucureşti, Muzeului Brukenthal din Sibiu, precum şi a colecţiei văduvei lui István KURUCZ din Alsógöd (R. Ungară) este în curs de realizare. Catalogul lucrărilor aflate la Miercurea-Ciuc, deşi s-a publicat în anexa autobiografiei lui Imre NAGY (Följegyzések), trebuie reactualizat.

The Catalogue of the Imre NAGY Works in the Art Gallery in Sepsiszentgyörgy (Sf. Gheorghe), Székely National Museum

(About the catalogue)

The catalogue presents the data of the 69 works of Imre NAGY from the Art Gallery in Sepsiszentgyörgy (Sf. Gheorghe). The catalogue of the works in the Imre NAGY Gallery (Székely Museum of Csík) have already been published (Imre NAGY: Autobiography, Supplement), but it needs up-dating. The catalogue of the 130 works of the painter Imre NAGY that are in the Art Museum of Marosvásárhely (Tg. Mureş), and also for other 8 from that in the Art Museum of Kolozsvár (Cluj) is going to be edited in the volume ACTA-1997. Presently, the process of cataloguing the works of Imre NAGY in the Hungarian National Gallery, the PETŐFI Literary Museum (Budapest), the Romanian National Art Museum (Bucureşti), the Brukenthal Museum in Nagyszeben (Sibiu) and the István KURUCZ Collection (Alsógöd, Hungary) is being done.

SZERZŐK - AUTORI

ALBERT ERNŐ, Sf. Gheorghe, Str. Înfrăţirii 8, Bl. 4A/9, RO-4000

BALASSA IVÁN, dr., Budapest, Batthyány 3, III/13, H-1015

BÁLINTH GYULA, Sf. Gheorghe, Oltului 26, RO-4000

BARBU, VIOLETA, Institutul de Istorie „N. Iorga", Bucureşti, Piaţa Aviatorilor 1, RO-71247

BARTÓK BOTOND, Muzeul Naţional Secuiesc, Sf. Gheorghe, Kós Károly 10, RO-4000

BENEDEK ÉVA, Muzeul Secuiesc al Ciucului, M.-Ciuc, Piaţa Cetăţii 2, RO-4100

BÍRÓ RÓZSA, Muzeul Naţional Secuiesc, Sf. Gheorghe, Kós Károly 10, RO-4000 (Függelék - Anexe)

BOÉR HUNOR, Muzeul Naţional Secuiesc, Sf. Gheorghe, Kós Károly 10, RO-4000

CSATA EDITH, Agenţia de Protecţie a Mediului, Sf. Gheorghe, Gr. Bălan 10, RO-4000

CSATA ZOLTÁN, Oficiul de Gospodărirea Apelor, Sf. Gheorghe, Lunca Oltului 7, RO-4000

CSEREY ZOLTÁN, Muzeul Naţional Secuiesc, Sf. Gheorghe, Kós Károly 10, RO-4000

DEMETER LAJOS, Sf. Gheorghe, Sporturilor 6, Bl. 15C/6, RO-4000

DEMETER LÁSZLÓ, Baraolt, Piaţa Libertăţii 32, Bl. 5A/3 RO-4023

DÉNES ISTVÁN, Baraolt, 1 Decembrie 1918, 27, Bl. 6B/5, RO-4023

DIMÉNY ATTILA, Muzeul Orăşenesc, Tg. Secuiesc, Curtea 10/1, RO-4050

FARKAS IRÉN, Muzeul Secuiesc al Ciucului, M.-Ciuc, Piaţa Cetăţii 2, RO-4100

FERENCZI GÉZA, Odorheiu Secuiesc, Constructorilor 17/11, RO-4150

FERENCZI ISTVÁN, dr., Cluj, Donáth 136, RO-3400

FOSZTÓ LÁSZLÓ, Sf. Gheorghe, Zorilor 40, RO-4000

GHIURCA, VIRGIL, dr., Univ. „Babeş-Bolyai", Cat. de Geologie, Cluj, M. Kogălniceanu 1, RO-3400

HERMANN RÓBERT, Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Budapest I, Kapisztrán tér 2-4, H-1014

JANITSEK JENŐ, dr., Cluj, Pasteur 24/32, RO-3400

JÁNÓ MIHÁLY, Muzeul Naţional Secuiesc, Sf. Gheorghe, Kós Károly 10, RO-4000

KELEMEN ANTÓNIA, Muzeul Naţional Secuiesc, Sf. Gheorghe, Kós Károly 10, RO-4000 (Abstracts)

KISGYÖRGY ZOLTÁN, Sf. Gheorghe, Viitorului 20, Bl. 7. A/17, RO-4000

KOCS IRÉN, Muzeul Naţional Secuiesc, Sf. Gheorghe, Kós Károly 10, RO-4000

KOZÁK MIKLÓS, KLTE Debrecen, Földtani Tanszék, H-4010

LÁSZLÓ ATTILA, „GEOLEX" S. A., Sf. Gheorghe, Str. Mică 1, RO-4000

MIHÁLY ZITA, Muzeul Secuiesc al Ciucului, M.-Ciuc, Piaţa Cetăţii 2, RO-4100

NAGY ISTVÁN, Muzeul Secuiesc al Ciucului, M.-Ciuc, Piaţa Cetăţii 2, RO-4100

PÁL JUDIT, Academia Română, Institutul de Cercetări Socio-Umane, Sibiu, Lucian Blaga 13, RO-2400

PAPP FERENC, Muzeul Naţional de Istorie a Transilvaniei, Cluj, C. Daicoviciu 2, RO-3400

PATAKY IVÁN, dr., Budapest, Leiningen 41, H-1119

PÜSPÖKI ZOLTÁN, KLTE Debrecen, Földtani Tanszék, H-4010

RÁKÓCZY ROZÁLIA, dr., Budapest, Németvölgyi 28/a, H-1126

RAVASZ ISTVÁN, dr., Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Budapest I, Kapisztrán tér 2-4, H-1014

SARUDI SEBESTYÉN JÓZSEF, Országos Műemlékvédelmi Hivatal, Budapest, Táncsics M. 1., H-1014

SZABÓ ANDRÁS, Muzeul Secuiesc al Ciucului, M.-Ciuc, Piaţa Cetăţii 2, RO-4100

SZÉKELY ZOLTÁN, dr., Muzeul Naţional Secuiesc, Sf. Gheorghe, Kós Károly 10, RO-4000

SZÉKELY ZSOLT, Muzeul Judeţean de Istorie, Braşov, Piaţa Sfatului, RO-2200

SZŐCS JÁNOS, Muzeul Secuiesc al Ciucului, M.-Ciuc, Piaţa Cetăţii 2, RO-4100

V. RANGYÁK JÓZSEF, M.-Ciuc, Revoluţiei din Decembrie 30. B/12, RO-4100

ZSIGMOND ENIKŐ, M.-Ciuc, Müller L. 8, RO-4100

ZSIGMOND GYŐZŐ, Sf. Gheorghe, Avântului 6, Bl. 21. B10, RO-4000

72878

A nyomdai munkálatokat
a sepsiszentgyörgyi T3 Info Kft. végezte
Felelős vezető: TULIT Attila, igazgató

A kötészeti műveletet
a csíkszeredai ALUTUS Rt. végezte
Felelős vezető: HAJDÚ Áron, igazgató

ISBN-973-97932-0-7
ISBN-973-97932-2-3
ISSN-1224-7901